

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΟΥΣΚΑΣ

Το Καστοριανό Καράβι

YANNIS ROUSKAS
THE BOAT OF CASTORIA

ΑΘΗΝΑ 1997 ATHENS

4000

Στο εξώφυλλο: Το «ρίξιμο» των δίχτυων. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).
Cover illustration: The «throwing» of the nets. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

ΧΟΡΗΓΟΙ

ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΩΝ ΝΟΜΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ «Η ΚΑΣΤΟΡΙΑ»

ΙΔΡΥΜΑ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΟΥΣΚΑΣ

YANNIS ROUSKAS

**ΤΟ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΟ
ΚΑΡΑΒΙ**

**THE
BOAT OF
CASTORIA**

ΑΘΗΝΑ 1997

ATHENS 1997

Έκδοση και καλλιτεχνική επιμέλεια
ΒΙΒΛΙΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ Συν. Π.Ε.
ΦΕΙΔΙΟΥ 18, Τηλ.: 3813109

Μετάφραση στην αγγλική
ΕΛΕΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Επιμέλεια έκδοσης
ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΟΥΣΚΑΣ

Publication and layout by
BIBLIOSYNERGATIKI Co-Op. Ltd
18, FIDIU Str., Tel.: 3813109

Translated by
HELENA ECONOMIDES

Editor
YANNIS ROUSKAS

© 1997
ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΟΥΣΚΑΣ
Γοργοποτάμου 2
141 21 Νέο Ηράκλειο Αττικής

© 1997
YANNIS ROUSKAS
All rights reserved

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση
του κειμένου και η μερική ή ολική αναπαραγωγή ή
αναμετάδοση και χρήση με οποιοδήποτε τεχνικό
τρόπο χωρίς την έγγραφη άδεια του συγγραφέα.

ISBN 960-85363-1-6

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑ	11
ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	17
Ο ΛΙΜΝΑΙΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΣΠΗΛΙΟΥ	21
ΤΟ ΠΑΓΩΜΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ	30
ΤΑ ΠΛΩΤΑ ΜΕΣΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ	34
ΑΠΟΒΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ	39
ΚΑΡΑΒΙΑ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΕΣ ΣΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ	41
ΘΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ	45
ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ	46
Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΙΟΥ	55
ΟΙ ΝΑΥΠΗΓΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΙΟΥ	73
ΤΑ «ΜΑΝΟΞΥΛΑ»	74
ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΕΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΟΜΑΡΑΓΚΟΙ	76
ΤΑ «ΜΟΤΟΡΙΑ»	81
ΤΟ ΨΑΡΕΜΑ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ	82
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΡΑΒΙΩΝ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	97
Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ	115
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	119
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	121
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	149
Λεξιλόγιο	154
Προφορικές μαρτυρίες	157
Συνομογραφίες	157

Καστοριανές με τοπικές ενδυμασίες στη λίμνη.

Castorian women with the traditional outfit at the lake.

(B. Anthony Stewart, Today's evidence of Grecian glory. The National Geographic Magazine Vol. LXXVIII No3 page 308, Washington March, 1940).

Ευχαριστίες εκφράζονται

Στον υπουργό ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΘΡΑΚΗΣ κ. Φίλιππο Πετσάλνικο
για το ενδιαφέρον του να πραγματοποιηθεί η έκδοση

Στους εκπροσώπους των χορηγών
για το ουσιαστικό τους ενδιαφέρον κ. Ντότα Βλαχοπούλου
του ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΩΝ ΝΟΜΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ «Η ΚΑΣΤΟΡΙΑ»,
πρέσβη ε.τ. κ. Αχιλλέα Γ. Ξεαρχο του ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ και
κ. Αλεξάνδρα Κοτσέλη του ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
Επίσης στη δημοσιογράφο κ. Ελένη Μπίστικα
για τη συμπαράσταση στην πραγματοποίηση της έκδοσης

Στην ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ και στον Διευθυντή
Δημοσίων Σχέσεων κ. Αναστάσιο Φλωρόπουλο
για τη συνδρομή στην πραγματοποίηση της έκδοσης

Στους Γιάννη Παντζόπουλο και Περικλή Κούκη
για την κατασκευή των σχεδίων του καστοριανού караβιού

Στη Μαρούλα Βέργου-Γκαμπέση
για την πολύτιμη βοήθειά της και την προσφορά φωτογραφικού υλικού

Στους Βασίλη Παπαντίνα, Γιάννη Καλλίνικο, Νικόλαο Πιστικό,
Θανάση Αλεξίου, Γιάγκο Κουκούλη και Δημήτριο Μαργαρίτη
για τις πολύτιμες προφορικές τους μαρτυρίες

Στους Στέργιο Σβάρνα, Σπύρο Μελετζή, Αργυράκη Παύλου,
Δημήτριο Τλούπα, Γιώργο Γκολομπία, Αθανάσιο Τσόλη,
Σωτήριο Τόσκο, Βασίλη Τσεμάνη, Δημήτρη Τσουρτσούλα,
Παντελή Ζάττα, Γιώργο Λάμπρου, Νικόλαο Νανά,
Σταύρο Μπέντο, Νίτσα Πασιώνα, Μαρίκα Κυριακίδου,
Νικόλαο Πιστικό, Τάκη Ζιώγα, Βασίλη Μόγγα,
Μαρίκα Χρυσσοχρίδου, Ελένη Γκουγκουλίτσα, Λευκή Παπάζογλου,
Νίκο Μεγγούδη και Κώστα Καπούλη
για την προσφορά φωτογραφικού υλικού

Στους Χαράλαμπο Νταουλά Ιχθυολόγο,
Κώστα Παπακωνσταντίνου Ορνιθολόγο,
Αχιλλέα Δημητρόπουλο Ορνιθολόγο και Γιώργο Κατσαδωράκη Ορνιθολόγο
για τις πολύτιμες πληροφορίες τους

Πρόλογος

Τούτο το βιβλίο γράφτηκε με αγάπη. Με την αγάπη που γεμίζει την ψυχή το περπάτημα στις ακρολιμνιές, όταν η ματιά φτερουγίζει μαζί με τα νεροπούλια για να διασχίσει απ' άκρη σ' άκρη τις απλωμένες πεδιάδες του νερού· όταν ο χρόνος σταματά στην ομορφιά της κάθε στιγμής· όταν στη σκέψη ξαναζούν μύθοι, θρύλοι και εικόνες από το βαρύ φορτίο της ιστορίας που κουβαλάει κάθε γωνιά της ελληνικής γης.

Μ' αυτές τις σκέψεις συνέχισα το διάλογο που άρχισα με τις λίμνες και τα ποτάμια της πατρίδας μας. Ένα διάλογο που άρχισε με την Παμβώτιδα, τώρα με την Ορεσιτιάδα, για να ακολουθήσουν οι Πρέσπες, η Βεγορίτιδα, η Δοϊράνη, ο Πηνειός, η χαμένη Κάρλα... Και ο διάλογος αυτός, διάλογος ουσιαστικά με μια ναυτική παράδοση που κλεισμένη μέσα σε οροπέδια, βουνά και όμορφες κοιλάδες καθρεφτίζεται στις λίμνες και τα ποτάμια, καθρεφτίζει και την ψυχή ανθρώπων και πλεούμενων μαζί με την ομορφιά του ουρανού. Αυτό τον καθρέφτη τ' ουρανού, που τον διασχίζουν οι πρασινογάλαζες στράτες που αφήνουν στο δρόμο τους τα παραδοσιακά πλεούμενα, επιθυμώ πολύ να φέρω κοντά μας, να κοιταχτούμε και να ανακαλύψουμε τη δύναμη και το μεγαλείο της παράδοσης, που όλοι μας τις περισσότερες φορές προσπερνάμε.

Αντίκρισα πολλά πρωινά τη λίμνη της Ορεσιτιάδας να «*καρτερά με λαχτάρα τις πρώτες ηλιαχτίδες να φανούν στις κορυφογραμμές για να καθίσουν μαζί με τον ήλιο στην επιφάνειά της*»⁽¹⁾. Κάθε πρωί ουρανός και λίμνη παίζουν με τις αχτίδες του ήλιου. Άλλη η ομορφιά τις ώρες της ημέρας, πρωί, μεσημέρι και δειλινό, και άλλη με το χλομό φως της σελήνης. Την ομορφιά της φύσης συντροφεύουν μελωδικές συμφωνίες που συνταιριάζονται από διαφορετικούς ήχους: από τις καλαμιές που λυγίζουν στο φύσημα του αέρα· από το κρώξιμο ή το φτερούγισμα που κάνουν τα νεροπούλια όταν σκίζουν τον αέρα ή ακοίμητα φρουρούν το νερό· από τον ψίθυρο των κλωναριών της ιτιάς που σκύβουν για να φιλήσουν το νερό· από το πλατάγισμα των κουπιών του ψαρά που πασκίζει να κερδίσει τη ζωή του ή τις απεγνωσμένες κινήσεις κυνηγημένων ψαριών· από τα ανασάσματα του νερού, όταν την επιφάνεια της λίμνης χαϊδεύουν ή μαστιγώνουν οι αέρηδες... Και τη μελωδία των ήχων συμπληρώνουν λογής-λογής χρώματα της κάθε στιγμής, από την αυγή ως το δειλινό και το φεγγαρόφωτο, στις ώρες της καθημερινότητας· μιας καθημερινότητας που πασχίζει για την επιβίωση πουλιών, ψαριών και ψαράδων, εκεί που η ζωή τους λικνίστηκε από την αυγή της ιστορίας μέσα στις λιμνίσιας κατοικίες τους.

Αυτή η ομορφιά της φύσης μας προκαλεί και μας προσκαλεί να αφήσουμε τις πολύβουες πολιτείες και να πάμε στην «*πολιτεία του νερού*», τη λίμνη με τα υδάτινα μονοπάτια και τους κρυστάλλινους καθρέφτες. Να δούμε μέσα της το πρόσωπό μας μαζί με το πέρασμα των ψαριών, την κίνηση των πλεούμενων, τον κινούμενο ίσκιο των πουλιών και τις πλαϊνές λοφοσειρές που λούζονται στα νερά του ίδιου καθρέφτη. Να δούμε τα κυνηγημένα απ' τον αέρα σύννεφα να τρέχουν αδιάκοπα στον ουρανό, να παρακολουθούν στον καθρέφτη τις διαδρομές και το περπάτημά τους από ψηλά, μπαίνοντας μαζί με τον ουρανό στη ματιά μας πριν οι στάλες της βροχής ή οι αχτίδες του ήλιου τα σβήσουν και χαθούν.

Είναι όμορφη η λίμνη της Ορεσιτιάδας. Ο αναγνώστης που θα πάρει στα χέρια του το βιβλίο αυτό θα βρει στις σελίδες του την απaráμιλλη ομορφιά της. Την ομορφιά της λίμνης μαζί με την ψυχή των ανθρώπων, τα καράβια τους και την πανέμορφη κόρη της, την Καστοριά. Τη λίμνη και την πολιτεία για τις οποίες έγραψε η Ιφιγένεια Διδασκάλου: «*Στην πολιτεία τούτη και στη λίμνη της χρωστώ πολύτιμες μνήμες. Δεν υπάρχει στη θύμησή μου άλλη λίμνη από τη λίμνη της Καστοριάς να αστράφτει έτσι μέσα σε ένα παραμύθι...*»⁽²⁾.

Γιάννης Ρούσκας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μια άλλη μορφή της ναυτικής μας παράδοσης στις λίμνες και στα ποτάμια της πατρίδας μας, περιτριγυρισμένη από βουνά, δάση, κάμπους, καλαμιώνες, πλατάνια και ιτιές, αντιστέκεται με πείσμα στο χρόνο και στην εισβολή της τεχνολογίας. Τα «καστοριανά καράβια» στη λίμνη της Ορεστιάδας, κινητά μνημεία της Καστοριάς, αποτελούν ένα ζωντανό κομμάτι της παράδοσης αυτής. Με την απλότητα και πρακτικότητα που

Η ματιά διαβαίνει την πόλη της Καστοριάς και τη λίμνη για να φτάσει στ' αντικρινά βουνά. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1955. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The eye gazes over the town of Castoria and its lake to reach the far mountains. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1955. Courtesy of Stergios Svarnas).

διακρίνουν την κατασκευή τους, διατηρούν αναλλοίωτη την ίδια μέθοδο κατασκευής και αποτελούν προσωπική έκφραση του ψαρά/κατασκευαστή τους, με το ίδιο πάντοτε μορφολογικό αποτέλεσμα, χωρίς την παραμικρή τάση εξέλιξης στο πέρασμα του χρόνου. Τα καράβια, στενά συνδεδεμένα με την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της πόλης και της περιοχής, αντικατοπτρίζουν στα ήρεμα ή ταραγμένα νερά της λίμνης τη δύναμη της γνήσιας παραδοσιακής λαϊκής κατασκευής της οποίας είναι δημιουργήματα.

ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑ

Με τα λόγια της Ιφιγένειας Διδασκάλου «όταν θυμηθώ τη λίμνη και την πολιτεία της Καστοριάς, ανοίγει η πόρτα του λυρικού μου παράδεισου και ξεπηδούν από μέσα του περιστατικά και άνθρωποι»⁽¹⁾, θα ξεκινήσω περιγράφοντας την πόλη της Καστοριάς και την ομώνυμη λίμνη της ⁽²⁾.

Η πόλη της Καστοριάς είναι χτισμένη από την αρχαιότητα στο ίδιο σημείο, στο λαιμό της ορεινής χερσονήσου που εισχωρεί προς το κέντρο της λίμνης σαν σφύρα, σαν σφιγμένη γροθιά⁽³⁾. Η λίμνη της Καστοριάς που ονομάζεται και Ορεστίς ή Ορεστιάδα⁽⁴⁾, βρίσκεται στο βορειοανατολικό μέρος του λεκανοπεδίου της Ορεστιάδας⁽⁵⁾. Έχει σχήμα έλλει-

INTRODUCTION

A different form of our nautical tradition, found in the lakes and rivers of Greece, surrounded by mountains, forests, plains, reed thickets, plane and willow trees, is stubbornly resisting time and the invasion of technology.

Η Καστοριά με τη λίμνη της ταξιδεύουν το νου στους δρόμους της ματιάς σου. (Καρτ-ποστάλ του 1936. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Castoria and its lake take your mind to where the eye falls. (Post-card 1936. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

The Castorian «boats» (Castoriana karavia) on the lake of Orestiada, free monuments of Castoria (Kastoria), are a living part of this tradition. Distinguished by the simplicity and practicality of their structure, their construction method remains unchanged and constitutes a personal statement from the fisherman/builder, always resulting in the same form and resisting any development with the passing of time. Closely associated with the economic, social and political life of the town and region, these boats reflect the calm or agitated waters of the lake, and the power of a popular nautical tradition of which they are the creations.

GEOGRAPHICAL POSITION AND CLIMATE

Beginning with the words of Ifigenia Didaskalou «when I remember the lake and the town of Castoria, the doors of my lyrical paradise open, and events and people are released», I will start describing Castoria and its lake.

The town of Castoria lies on the same spot as where it was in antiquity, on the side of a rocky peninsular hill which penetrates the lake like a hammer or a tight fist. The Castoria lake, also known as Orestis and Orestiada, is located in the north-eastern part of the Orestida's basin. It has an elliptical form and its waters, which for many centuries bathed the shores of the city, are almost separated in two by a rocky peninsular hill which

Η γαλήνη του καστοριανού τοπίου ημερεύει την ψυχή. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1955. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The peaceful Castorian scenery calms the soul. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1955. Courtesy of Stergios Svarnas).

ψης και τα νερά της, που εδώ και πάρα πολλούς αιώνες περιβρέχουν την πόλη⁽⁶⁾, διαιρούνται σε δυο σχεδόν ίσα μέρη από το ψηλό ασβεστολιθικό βραχόβουνο που εισχωρεί σαν χερσόνησος⁽⁷⁾ μέσα στη λίμνη, η οποία συνδέεται με τη στεριά με στενό ισθμό πάνω στον οποίο είναι χτισμένη η πόλη. Το μήκος της λίμνης υπολογίζεται σε 4.500 μέτρα, το εμβαδόν της σε 28 τετραγωνικά χιλιόμετρα, το βάθος της κυμαίνεται από 8-12 μέτρα (σύμφωνα με άλλους 10 μέτρα)⁽⁸⁾ και η μέση θερμοκρασία της είναι 22° C⁽⁹⁾. Σε παλιότερη εποχή η λίμνη περιέβαλλε εξ ολοκλήρου το βραχόβουνο, που σχημάτιζε έτσι μια νησίδα⁽¹⁰⁾. Το βουνό ονομάζεται Κορίτσα, έχει υψόμετρο 890 μέτρα (ύψωμα Αγίου Αθανασίου) και στα ασβεστολιθικά βράχια της κορυφής του διασώζονται αρκετά λείψανα των αρχαίων οχυρώσεων του Κελέτρου που δεσπόζουν στο κέντρο της λίμνης της Ορεσιτιάδας⁽¹¹⁾. Η λίμνη έχει πολλές εισροές νερού από τα δυτικά και μια εκροή στον ποταμό Αλιάκμονα⁽¹²⁾. Το κλίμα της περιοχής είναι ηπειρωτικό, υγιεινό⁽¹³⁾, θερμό το καλοκαίρι και αρκετά ψυχρό το χειμώνα, αλλά ηπιότερο από άλλα διαμερίσματα της Δυτικής Μακεδονίας, διότι με τις υψηλές κορυφογραμμές προφυλάσσεται από τους ψυχρούς ανέμους⁽¹⁴⁾.

Εξακόσια μέτρα ψηλότερα⁽¹⁵⁾ από την επιφάνεια της θάλασσας βρίσκεται η πανέμορφη λίμνη της Καστοριάς ή Ορεσιτιάδα λίμνη και πενήντα μέτρα ψηλότερα από αυτή τα καστοριανά σπίτια⁽¹⁶⁾. Για την Καστοριά η λίμνη δεν σφράγισε μόνο την ιστορική της πορεία, αλλά ταυτίστηκε με την ίδια την ύπαρξή της⁽¹⁷⁾. Λίμνη και πόλη, μάνα και κόρη, όπως τις αποκαλεί ο Γεράσιμος Καψάλης, «αλληλοκοιτάζονται, νύχτα και μέρα, με το χαμόγελο και δυο στο στόμα»⁽¹⁸⁾. Ο επισκέπτης της Καστοριάς «θα θαμβωθεί από μίαν εξαιρε-

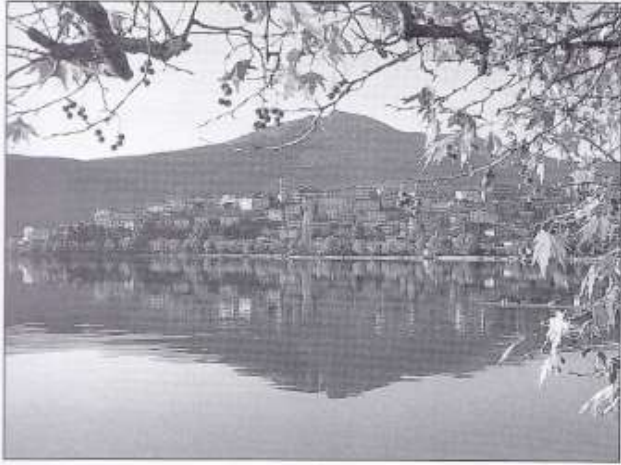
cuts the lake in the centre, connected to the mainland by a narrow isthmus on which the town was built. The lake has an estimated width of 4,500 metres, a surface of 28 square kilometres, a depth of 8-12 metres and an average temperature of 22° C. In ancient times, its waters surrounded the hill on all sides, forming an islet. The hill is called Koritsa and is 890 metres high. On the limestone rocks of its summit (known as Agios Athanasios), there are some remains of the ancient fortress of Celetrum, the city which in antiquity rose in the middle of Orestiada Lake. The lake is fed by many streams from the west and flows into the Aliakmona river. The climate of the region is warm in the summer and very cold in the winter, although it is still milder than other parts of western Macedonia as the surrounding mountains protect it from cold winds.

The lake of Castoria or Orestiada is 600 metres above sea level, while the houses of Castoria are 50 metres above the lake. The lake has not only shaped the town's history but has also been credited with its existence. Lake and town, mother and daughter, as Gerasimos Kapsalis describes them, «gaze at each other, night and day, with a smile on their lips». The visitor to Castoria «will be dazzled by the exceptional, lovely vision of a rare natural beauty, found only in this place. And this vision will get richer and lovelier as he gets closer to the

Το καράβι κυριαρχεί στο καστοριανό τοπίο. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1955. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The karavi dominates the Castorian scenery. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1955. Courtesy of Stergios Svarnas).

Το χαμόγελο της πανέμορφης Καστοριάς ζωγραφίζεται στο πρόσωπο της λίμνης της. (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Σωτηρίου Τόσκου. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

The smile of beautiful Castoria is reflected on the surface of the lake. (Post-card photographed by Sotirios Toskos. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

τικής ομορφιάς εικόνα και θα θαυμάση μίαν σπανίαν φυσικήν καλλονήν, την οποίαν δεν θα έχει ιδή μέχρι της επισκέψεώς του εις την Καστορίαν. Και την εικόνα αυτήν θα βλέπη εντονωτέραν, πλουσιωτέραν και πάντοτε υπέροχον εφ' όσον θα πλησιάζη προς την πόλιν της Καστοριάς, ήτις δικαίως εξυμνείται δι' όλα της τα χαρίσματα. Θα αντικρύση το υπέροχον θέαμα της Καστοριανής λίμνης, μέσα από την οποίαν αναδύεται ως περικαλλής νύμφη η πόλις Καστορία»⁽¹⁹⁾.

Από τις λίμνες της Δυτικής Μακεδονίας περισσότερο γνωστή αναμφίβολα είναι «η περικαλλής λίμνη της Καστοριάς»⁽²⁰⁾. Το τοπίο γύρω από τη λίμνη διατηρεί αναλλοίωτη

«Μέσα από το υπέροχον θέαμα της Καστοριανής λίμνης αναδύεται ως περικαλλής νύμφη η πόλις Καστορία». (Φωτογραφική καρτ-ποστάλ του 1929. Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

«Inside the impressive spectacle of the lake of Castoria rises as a shy bride the town of Castoria». (Post-card photographed in 1929. Courtesy of Georgios Golombias).

Η Καστοριά με τη λίμνη της: «Ανυπέβλητον θέαμα αρμονίας και ομορφιάς». (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

Castoria and its lake: «Unsurpassed sight of harmony and beauty». (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Το αρχιτεκτονημένο περιβάλλον της Καστοριάς έφτασε ως τις μέρες μας. (Καρτ-ποστάλ του 1920-1930. Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.)

The architectural environment of Castoria has remained unchanged. (Post-card of 1920-1930. Photographic Archive of ELIA).

τη φυσική του ομορφιά και παρέχει «σκηνογραφικήν όψιν»⁽²¹⁾. Όπως αναφέρει ο Μαργαρίτης Δήμιτσας, «καθ' όλην δε την περιφέρειαν αυτής έχει χωρία ανά μίαν περίπου ώραν απ' αλλήλων απέχοντα, γαίας ευφόρους και πλήρεις φυτών και δένδρων, ώστε η θέα αυτών και μιας πόλεως, εις τα όχθας μιας λίμνης κειμένης, λαμπράν εμποιεί εντύπωσιν τω προσεκτικώ θεατή και παρατηρητή»⁽²²⁾. Την ομορφιά της περιοχής εξυμνεί και ο Β. Δ. Ζώτος Μολοσσός: «Οι όχθαι της κάλλιστα καλλιεργημένοι γέμουσι κωμών και επαύλεων αίτινες παρέχουσιν αυτή όψιν σκηνογραφικήν τέρπουσαν την όρασιν εξ ης κήλητρον = θέλητρον»⁽²³⁾.

Η λίμνη της Καστοριάς, «βουβή και μυστική»⁽²⁴⁾, είναι «αληθινός καθρέφτης που κατοπτρίζει το είδωλο της πόλης, τις παραλιακές δέντροστοιχίες, τα καράβια και τους γύρω λόφους»⁽²⁵⁾. Η λίμνη παραλληλίζεται σε φυσική ομορφιά με τις λίμνες της Ελβετίας. «Είτε εις την επιφάνειάν της απλώνεται η γαλήνη διά να αποτελή καθρέπτην αντικατοπτρίσματος της πόλεως και των πέριξ λόφων και ορέων, είτε είναι τρικυμισμένη, ιδίως από τον άνεμον του Βορρά, όστις υψώνει κύματα φθάνοντα πλειστάκις και το ύψος του μέτρου, είναι ωραία εν τη γαλήνη της εις την πρώτην μορφήν της ή εν τη αγριότητι εις την δευτέραν»⁽²⁶⁾. Ιδιαίτερα δε όπως βλέπει κάποιος την πόλη όταν έρχεται από το Δισπηλιό να αντικατοπτρίζεται στα γαλανά νερά της λίμνης «είναι ένα ανυπέρβλητο θέσμα αρμονίας και ομορφιάς»⁽²⁷⁾.

Αυτή τη λίμνη θα πρωτοείδαν οι αρχαίοι Ορέστες και εγκαταστάθηκαν κοντά της⁽²⁸⁾, γιατί η πόλη «μαγεύει με την ομορφιά της εκείνον που θα την πρωτοαντικρύση, και τον σαγηνεύει όσο πιο πολύ την πλησιάζει, από οπουδήποτε κι αν πηγαίνει να την απολαύση»⁽²⁹⁾. Ο Σταμ. Σταματίου που πήγε στην Καστοριά μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους, γράφει για τη μαγεία της: «Την νύκτα η λίμνη με το φεγγάρι και η πόλις ασημούται και εξαυλούται. Με το φύσημα νομίζεις θα διαλυθή να φύγη! Τι παιγνίδια, και μαγεία και φαντάσματα!»⁽³⁰⁾.

Η πόλη αγγίζει το δρόμο γύρω από τη μεγάλη σε σχήμα βεντάλιας καμπυλωτή χερσόνησο, με παλιά και καινούρ-

Η πόλη της Καστοριάς καθρεφτίζεται στη λίμνη της. (Καρτ-ποστάλ Α. Δούκη. Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.)

The town of Castoria mirrored in its lake. (Post-card A. Doukis. Photographic Archive of ELIA).

town of Castoria, justly praised for its charms. He will come upon the splendid view offered by the lake with the beautiful bridal town of Castoria rising in its middle».

«The lovely lake of Castoria» is undoubtedly the most well-known of the western Macedonia lakes. The natural beauty of the surrounding landscape, which has not been altered, adds to the perfection of the whole scenic picture. As Margaritis Dimitsas mentions, «in this district, there are several small villages, an hour's walk from each other, which are a haven of greenery, trees and plants, and along with the town on the lake, they leave the visitor with an indelible impression». Β.Δ. Ζώτος Molossos also describes the beauty of the lake region in these words: «Its shores are beautifully adorned with small villages and old mansions, which leave the eye dazzled by their scenic perfection».

The lake of Castoria, «mute and secretive», is «a real mirror which reflects the town, the trees on its shores, the boats and the surrounding hills». Its natural beauty is comparable to the lakes of Switzerland. «When it is calm, its surface reflects the town and

Οι όχθες της λίμνης κοντά στο μοναστήρι της Μαιριώτισσας παρουσιάζουν σκηνογραφική όψη. (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Νίκου Σταυρνάρα, 1958-1959. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

The shores of the lake near the monastery of Mavriotissa present a scenic spectacle. (Post-card photographed by Nikos Stournaras, 1958-1959. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

Η Καστοριά το 1920. (Καρτ-ποστάλ Α. Δούκη. Προσφορά Γιώργου Γκολομπιά).

Castoria in 1920. (Post-card A. Doukis. Courtesy of Georgios Golombias).

για σπίτια, σκαρφαλωμένα στις απότομες πλαγιές. Πλάι στο δρόμο καράβια με παλιά σκαριά και υψωμένες πρύμνες είναι αραγμένα στα πηχτά νερά της ακτής⁽³⁷⁾, ενώ οι τιβίες στις όχθες της λίμνης σκύβουν ευγενικά στα νερά της⁽³⁸⁾.

Αναμφισβήτητα η Καστοριά είναι η ομορφότερη πόλη της Μακεδονίας⁽³⁹⁾, «πόλι όμορφη, εις μία τοποθεσία χαριέστατη, μέσα εις μία λίμνη»⁽⁴⁰⁾, με το χαμόγελο ζωγραφισμένο στο πρόσωπο της λίμνης της. «Ένα άσπρο κομψοτέχνημα σειρά μαργαριταριών και πετραδιών επάνω στην κρυστάλλινη απλωταριά της ακυμάντου λίμνης. Γύρω στις όχθες τα δένδρα ήμερα κοιμούνται μέσα σε κυανίζοντας πέπλους που βγαίνουν από της λίμνης τ' ασημένια ανασάσματα θαρρείς... Είναι νησί, είναι χερσόνησος η πόλις, επάνω εις τα νερά που όλο νομίζεις πως γλυκοκοιμούνται, κρύβονται τόσα σμαραγδένια άστρα στα βάθη των...»⁽⁴¹⁾. Ο Γερμανός πρόξενος L. Siegesmund ονομάζει την πόλη της Καστοριάς «ελληνικό Rothenburg, χτισμένο πάνω στη λοφώδη γλώσσα μέσα στη λίμνη της Ορεσιτιάδος»⁽⁴²⁾.

Η τοπική μούσα δεν ήταν δυνατό να μείνει ασυγκίνητη και απαθής μπροστά σε τόση ομορφιά και εκφράστηκε με μοναδικό τρόπο γι' αυτή. Τα παρακάτω ποιήματα το αποδεικνύουν περίτρανα:

«Ω λίμνη που σε γέννησε μάγισσα ξεπλανεύτρα»⁽⁴³⁾.

*

«Ω Καστοριά πανέμορφη και τρισευτυχισμένη,
βγήκες νεράϊδα απ' τον αφρό μεσ' τα λευκά ντυμένη»⁽⁴⁴⁾.

*

«Με ομορφιές και με γητιές στ' αλήθεια στολισμένη
μαγεύεις σαν χρυσόνειρο νου, σκέψη και καρδιά,
γλυκειά μας Καστοριά!

«Γύρω στις όχθες τα δένδρα ήμερα κοιμούνται μέσα σε κυανίζοντας πέπλους που βγαίνουν από της λίμνης τ' ασημένια ανασάσματα θαρρείς». (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβαρνα).

«Around the shores, the trees rest inside an azure veil which rises from the silver depths of the lake». (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

the surrounding hills and mountains. But when the north wind disturbs its peace, waves, some as high as one metre, break the surface. Whether peaceful or wild, the lake remains an attractive sight». It is even moreso when the visitor walks into the town from the village of Dispilio and sees the blue waters of the lake merging «harmoniously and beautifully with the surroundings».

When the ancient Orestes (people from the area) first saw the lake, they decided to live by its side, because the town «charms anyone who first sees her and continues to cast her spell on those who come near her, whatever the side they choose to approach her from». Stam. Stamatiou, who went to Castoria after its liberation from the Turks, writes: «At night, the lake, with the moon and the town shining on its surface, glows like silver. But then a breeze blows and the image vanishes and disappears, or so you believe. O the games, the magic and the ghosts!».

The town borders the road that cuts through the fan-shaped, curved peninsula, with houses rising on its steep slopes. By the side of the road, old boats with raised sterns are moored on her shores, while willow trees bend gently toward her waters.

Without doubt, Castoria is the prettiest town in Macedonia, «a town blessed with a graceful location, inside a lake», that always smiles at her. «A white, elegant range of pearls and precious stones above the crystalline surface of the waveless lake.

Χωρογραφικός χάρτης περιοχής Καστοριάς κατά το 1912. (Από το Χωρογραφικό Χάρτη Μακεδονίας κατά τον του αυστριακού Επιτελείου, Αθήνησι 1912. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη GT 258.3).

Topographic map of the region of Castoria in 1912. (From the areal map of Macedonia undertaken by the Austrian armed forces, Athens 1912. Gennadeios Library GT 258.3).

Πανώρη νύμφη Ξακουστή, χιλιотραγουδημένη,
 εισ' ένα πλάνο όνειρο απέραντα γλυκό,
 τραγουδι αρμονικό!
 Απ' του βουνού σου Καστοριά, τα όμορφα τα πλάγια
 νεράιδες καταβαίνουν με βήμα απαλό
 στον ήρεμο γιαλό

και στα νερά της λίμνης σου, πούναι γεμάτη μάγια
 μαζί με σένα λούζονται, στα γαλανά νερά,
 πανώρη μου κυρά!

Τις νύχτες σκύβ' ο ουρανός με όλα του τα άστρα
 και σ' αγκαλιάζει δίνοντας ερωτικό φιλί
 μ' αγάπη του τρελλή,

Η ροδοδάχτυλη αυγή, όταν η πούλια πέφτει,
 μέσα σε χίλια χρώματα κι απέραντη δροσιά,
 σαν ώρη κορασιά

σε βρίσκει τα στολίδια σου στις λίμνης τον καθρέφτη
 να καμαρώνης όμορφη, γεμάτη αρχοντιά,
 γλυκειά μας Καστοριά!»⁽²⁸⁾

*

«Ω Καστοριά με τις πολλές σου ομορφάδες
 του Βυζαντίου μια πολύ μεγάλη πόλη,
 σε τραγουδούν τα παιδιά σου με καντάδες

Around the shores, trees rest during the day inside an azure veil which rises from the depth of the silver lake. Is it an island, a peninsula or a city, that rise above the sweet, calm waters which hide emerald stars in their depth...». German Consul L. Siegesmund refers to the town of Castoria as «the Greek Rothenburg, built on a lofty tongue inside the lake of Orestiada». The local poets could not have remained insensitive nor indifferent to such beauty and expressed their feelings in a unique way, as the following poems prove:

«O lake born to an alluring enchantress».

*

«O Castoria so beautiful and joyful,
 like a fairy you rose from the foam dressed in white».

*

«Truly adorned with beauty and magic
 you charm like a golden dream, mind and heart,
 my sweet Castoria!

A bride so beautiful and celebrated, with a thousand
 songs, like an endless dream infinitely sweet,
 a harmonious song!

From the top of your hill Castoria, on its pretty slopes
 down walk the fairies, softly pacing
 to the quiet shore

and in the magical waters of your lake,
 they bathe with you, in the azure waters,
 my fair lady!

At night, the sky bends with all its stars
 and enfolds you in a passionate kiss
 a love so wild,

And when the Pleiades fall, the rose-fingered dawn,
 with its thousand colours and endless freshness,
 a lasting youth

finds you adorned by the mirror lake

Φωτογραφία της Καστοριάς στα τέλη του 19ου αιώνα. Τυπώθηκε στη Λεψία και κυκλοφόρησε στην Καστοριά μετά το 1912. (Πάνος Γ. Τσολάκης, Η οικιστική εξέλιξη της Καστοριάς στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας 1385-1912 σελ. 16-17, εκδόσεις Κασταριανή Εστία Καστοριά 1989).

Photograph of Castoria at the end of the 19th century. Printed in Lepsia and circulated in Castoria after 1912. (Panos G. Tsolakis, The habitational development of Castoria during Ottoman rule 1385-1912 p.p. 16-17, Castorian Estia publications Castoria 1989).

και σ' αγαπάμε απ' την καρδιά μας όλες κι όλοι»⁽⁴⁰⁾.

*

«Νεράιδα λίμνης όμορφης γλυκειά αρχοντοπούλα,
μαννούλα χαϊδεμένη μας Βυζαντινή κυρά,
γεμάτη στόλες κι όμορφιές ονειρευτή νυφούλα,
που καθρεφτίζεις τις γητειές στα γαλανά νερά,

.....
Κοιμάσαι με τα χρώματα, Ξυπνάς με τη στροφή
πουλιών κρυμμένων στις ιτιές κι' όλα σε καμαρώνουν»⁽⁴¹⁾.

*

«Το ουράνιο φως εντύθηκες γλυκειά αρχοντοπούλα,
και πήρες για καντήλι σου τ' αστέρια της νυχτιάς.
Κάθε πρωί αργολουζεσαι στην όμορφη λιμνούλα
και κάθε δειλί κρύβεσαι στις λεύκας τα κλαδιά»⁽⁴²⁾.

Στην ομορφιά της Καστοριάς εκτός από την επιλογή της μαγευτικής φυσικής θέσης⁽⁴³⁾ βοηθάει και η ποιότητα του αρχιτεκτονημένου περιβάλλοντος με τα μοναδικά βυζαντινά και μεταβυζαντινά της μνημεία, έτσι όπως διαμορφώθηκε μέσα στους αιώνες και έφτασε μέχρι τις μέρες μας⁽⁴⁴⁾. Τα δείγματα του περασμένου μεγαλείου της⁽⁴⁵⁾ μαζί με την ομορφιά του φυσικού τοπίου την κατατάσσουν, όπως προαναφέρθηκε, ανάμεσα στις πιο ωραίες και αξιόλογες ελληνικές πολιτείες. Εκείνο όμως που τονίζει την ομορφιά της Καστοριάς είναι η ξεχωριστή φυσιογνωμία της. Όπως γράφει ο Αριστοτέλης Ζάχος, «η μαγευτική τοποθεσία της Καστοριάς με τας φυσικάς αυτής καλλονάς, αι βυζαντιναι της εκκλησιαι, τα παλαιά αρχοντόσπιτα, τα εργαστηρια της γουναρικής δίδουν όλα μαζί ένα ιδιάζον τοπικόν χρώμα εις την καθόλου φυσιογνωμίαν της πόλεως, το οποίον δεν απαντώμεν εις άλλας πόλεις της ελληνικής γης. Εις όλα αυτά εξαιρετικὴν θέσιν έχει η κίνησις της λίμνης, οι ψαράδες με τα «μονόξυλα» και τα καράβια τους»⁽⁴⁶⁾.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο σχηματισμός της λίμνης της Ορεστιάδας από τη νεολιθική εποχή επιβεβαιώνεται από τον λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού. Η λίμνη όμως και η ονομασία της δεν αναφέρονται στις αρχαίες ιστορικές πηγές. Η Ορεστιάδα (Ορεστis, Ορεστία) περιελάμβανε τη λεκάνη μεταξύ Βαρνούντα (Βίτσι) και Πίνδου. Από τη μυθολογική παράδοση μαθαίνουμε ότι η περιοχή πήρε το όνομα από τον Ορέστη το γιο του Αγαμέμνονα, που φεύγοντας μετά το φόνο της μητέρας του έφτασε στην περιοχή, η οποία από το όνομά του πήρε την ονομασία Ορεστιάδα (Ορεστίας). Ο γιος του Ορέστη, Πενθίλος, ήρθε στην Ορεστιάδα με αποικία Αιολέων, όπου εγκαταστάθηκε και έχτισε πόλη προς τιμή του πατέρα του, το Άργος Ορεστικό⁽¹⁾. Κατά τις ανακατατάξεις που σημειώθηκαν ύστερα από τον Τρωικό Πόλεμο, οι κάτοικοι της Ορεστιάδας, οι Ορέστες, καταλαμβάνουν τελικά την περιοχή γύρω από τη σημερινή Καστοριά⁽²⁾.

*flaunting your beauty, your noble appearance,
our sweet Castoria!».*

*

«O Castoria blessed with so many charms
a great city of Byzantine,
your children praise you in their serenades
and we all love you from the depth of our heart».

*

«A fairy lake, beautiful, sweet and noble,
an affectionate mother, a Byzantine lady,
full of disguises and the charms of a shy bride,
you cast your spells in the blue, azure waters,

.....
You sleep with the colours, you wake up with the sound of the
birds flying off the willow trees, and they take pride in you».

*

«You wore the daylight, noble lady
and made the night stars your lamp.
Every morning you bathe in the pretty lake
and every evening you hide in the poplar's branches».

In addition to the choice of a magical location, Castoria owes its beauty to the quality of its architecture, which boasts some unique Byzantine and post-Byzantine monuments, left intact from past centuries to this day. The remains of its glorious past and the beauty of its natural environment contribute in making it one of the most attractive and worthy Greek towns. But what makes Castoria such a fascinating place is its unique physiognomy. As Aristotelis Zachos writes, «Castoria's magical location, the charms of its nature, its Byzantine churches, old mansions and fur factories create a unique local colour, unfound in any other city on Greek territory. In all this, a special place is held by the lake, the fishermen with their wooden rods and their boats».

THE NAME OF THE LAKE AND TOWN

The formation of the Orestiada lake in the Neolithic age is confirmed by the existence of the lakeside settlement of Dispilio. However, neither the lake nor its name are mentioned in any ancient historical sources. Orestiada (Orestis, Orestia) included the basin between Varvous (Vitsi) and Pindos. From mythology we learn that the lake took its name from Orestis, the son of Agamemnon, who, after the murder of his mother left his homeland and travelled to this area, named Orestiada (Orestias) after him. Orestis' son, Penthilos, brought a colony of Aeolians to Orestiada where he settled and built a city in his father's honour, called Orestic Argos. In the confusion that followed the Trojan War, the inhabitants of Orestiada, the Orestes, eventually seized the area surrounding today's Castoria.

Despite the fact that the lake and its name are not mentioned in ancient texts, there are a wealth of stories, myths, folk

Παρά το γεγονός ότι η λίμνη και η ονομασία της δεν αναφέρονται στις αρχαίες ιστορικές πηγές, υπάρχει ένας πλούτος από παραμύθια, θρύλους, τραγούδια και πανάρχαιες παραδόσεις, που συγκεντρώθηκαν υπό τύπο ιστορίας στην «Κουβάρα». Η «Κουβάρα» γράφτηκε από τον ηγούμενο του μοναστηριού της Παναγίας Μαυριώτισσας Ιάσωνα Κουβαρά, το 1807, ο οποίος αργότερα ήταν μοναχός στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στο Νησί των Ιωαννίνων (Παμβώτιδα), και στηρίχτηκε σε ανεπιβεβαίωτα ιστορικά ντοκουμέντα. Σύμφωνα με την «Κουβάρα», η Καστοριά χτίστηκε από τον Κάστορα, έναν από τους Διόσκουρους, θνητό αδελφό του αθάνατου Πολυδεύκη, ή από τον ομώνυμο διάδοχο του θρόνου του βασιλείου της Ιωλκού¹³. Σύμφωνα με τη μυθολογία λοιπόν, ο Κάστορας, ο αδελφός του Πολυδεύκη, έχτισε την Καστοριά τον 9ο π.Χ. αιώνα¹⁴. Ο Κάστορας πήγε στο Μαντείο των Δελφών και πήρε χρησμό ότι έχει να κάνει πορεία οχτώ ημερών προς Βορρά και όταν φτάσει στο τέλος της πορείας του θα βρει νησί με μεγάλη λίμνη. Ο Κάστορας και οι σύντροφοί του «αφού βαδίσανε αρκετά συνεχίζοντας την πορεία τους, έφθασαν στις όχθες της λίμνης, που ήταν αυτή που τους φανέρωσε ο χρησμός στο Μαντείο των Δελφών»¹⁵ και στη συνέχεια εξερεύνησαν το νησί (βραχόβουνο της Καστοριάς)¹⁶.

Σύμφωνα με άλλη άποψη, η Καστοριά πήρε το όνομά της από το ναό του Κάστορα που λατρεύονταν από τους Ορέστες¹⁷, χωρίς όμως αυτό να επιβεβαιώνεται από τις ιστορικές πηγές¹⁸. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η λίμνη ονομάστηκε Καστοριά από τους πολλούς κάστορες που ζούσαν σ' αυτή τα παλιά χρόνια και από τη λίμνη πήρε και η πόλη το όνομά της¹⁹. Ο κάστορας είναι αμφίβιο ζώο με τρίχωμα λεπτό και στιλπνό και χρώμα αργυρόχρσο. Κατά τον Ευ. Δημόπουλο, το αμφίβιο αυτό ζώο ονομάστηκε κάστορας από το στιλπνό αργυρόχρσο χρώμα του²⁰. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι το πρώτο μέρος Κασ- ή Κασσ- πολλών λέξεων (Κασσοτίς, Κασταλία, Κάστελλος, Κασσάνδρα, Καστοριά) έχει άμεση σχέση με τη λέξη κασίτερος (καλάι, το στοιχείο Sn), που έχει χρώμα αργυρόλευκο, γυαλίζει και λάμπει και γι' αυτό χρησιμοποιείται για το κασιτέρωμα (γάνωμα) των σκευών, που σημαίνει στιλβωμά²¹. Η λέξη Καστοριά με πρώτο συνθετικό το Κασ- και δεύτερο το -ορία, από το ώριος = ωραίος, σημαίνει τη μαγεία και το θέλγητρο της φύσης συνολικά ή τη φωτεινή ορεινή πόλη. Η ονομασία Καστοριά δόθηκε στη λίμνη και κατ' επέκταση στην πόλη από τη φωτεινότητα και τη μαγεία της φύσης²².

Η ετυμολογία του ονόματος της λίμνης από τον κάστορα φαίνεται πιθανή, γράφει ο Παντελής Τσαμίσης, «και είναι δυνατόν να σχετισθεί μόνον με την λέξιν αυτήν μολονότι δεν είναι ακριβώς γνωστόν διά την Βαλκανικήν Χερσόνησον, κατά την αρχαιότητα όμως είναι δυνατόν να είχε κάστορας²³, όπως σήμεραν ζή ακόμη εν άλλο υδρόβιον γνωστόν εις τους κατοίκους, η βίδρα, η ε-νυδρίς»²⁴. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος δέχεται ότι το όνομα της Καστοριάς προέρχεται από τον κάστορα²⁵, όπως ο Παντελής Τσαμίσης²⁶ και ο Κωνσταντίνος Πηχιών²⁷. Η σωστή ετυμολογία του ονόματος ισχυρίζεται ο Κωνσταντίνος Άμαντος μας φέρνει πίσω στην ιστορία της. «Φαίνεται πως οι παλαιοί Καστοριανοί χρησιμοποιούσαν το δέρμα του κάστορα και έμαθαν από τότες να κάμνουν καλά γουναρικά, καστόρια. Όταν αφανίστηκαν οιγά-οιγά οι κάστορες της Καστοριάς καταπίαστηκαν οι Καστοριανοί με άλλα γουναρικά. Έτσι πρέπει να δεχθούμε πως οι Καστο-

songs and old traditions collected as a form of history in the book of «Kouvara». «Kouvara» was written in 1807 by Iasonas Kouvaras, the abbot of the Panagia (Virgin) Mavriotissa monastery, who later became a monk at the Saint Panteleimon monastery on the «Nisi» of the lake of Ioannina (Pamvotis). He based his book on unconfirmed historical documents. According to «Kouvara», Castoria was built by either Castor, one of the Dioscoureans and the mortal brother of immortal Pollux, or Castor, the heir to the throne of the kingdom of Iolkos.

According to mythology, Castor, the brother of Pollux, built Castoria in the 9th century BC. Castor went to the Oracle of Delphi and was told to walk for eight days toward the north and at the end of his journey he would find an island in the middle of a large lake. Castor and his companions «walked for several days and at the end of their journey arrived on the shores of a lake, which was the one revealed to them by the Oracle of Delphi» and after that they explored the island (the rocky hill of Castoria).

Another theory claims that Castoria took its name from the temple of Castor, a god worshipped by the Orestes. This, however, has not been confirmed by historical sources. Under a different version, the lake was named Castoria because of the many beavers (castori in Greek, and of the genus Castor) that used to inhabit the area in ancient times. The lake subsequently gave its name to the town. This type of beaver had sleek, shiny, silvery-white fur. According to E. Dimopoulos, this amphibian took its name from its fur. He claims that the first part of the word castor, cas - or cass (Cassotis, Castalia, Castellus, Cassandra, Castoria) - has a direct link to the word cassiteros (Greek for tin), which means a silver-white, shiny colour. That's why the beaver's fur is used to polish (tinplate) utensils. The word Castoria, from the combination of cas and oria - oria comes from orios and oraios (Greek for beautiful) - means the magic and charm of nature as a whole or, the shiny, mountainous city. The name Castoria was given to the lake and then to the city because of the radiance and beauty of its nature.

The etymology of the name from castor (beaver) appears to be the most plausible theory regarding its origin, writes Pandelis Tsamisis, «although the beaver is not a familiar animal to the Balkan peninsula. However, beavers could have lived there in ancient times, along with another water animal, the otter, which is still found there and is familiar to the residents». Both Constantinos Amandos and Constantinos Pichion agree with Tsamisis on the origin of Castoria's name. The correct etymology of the name, Amandos claims, carries us back to the town's history. «It seems that the ancient Castorians put to use the beaver's fur and learnt how to make good suede. When, little by little, Castoria's beavers became extinct, the Castorians turned to other animals' furs. Hence we have to accept that the Castorians have been furriers for more than 1,500 years, since the time of Procopios and even before». Finally, there is one more version claiming that the city or its castle took the name of the brightest star in the Gemini constellation,

ριστοί είναι γουναράδες χίλια πεντακόσια χρόνια απάνου-κάπου, από την εποχή του Προκοπίου και πρωτίτερα ακόμη»¹⁹. Τέλος, αναφέρεται και μια ακόμη εκδοχή, ότι η πόλη ή το κάστρο πήρε το όνομα από το ομώνυμο λαμπρότερο άστρο του αστερισμού των Διδύμων²⁰, το οποίο ονομάστηκε Κάστορας από τη σπλιτισότητα του φωτός που παρουσιάζει αργυρόλευκες μαρμαρίνες²¹.

Ας παρακολουθήσουμε την ιστορία του ονόματος Καστοριά μέσα από τις πηγές. Στην Ορεστιάδα (Ορεστίς, Ορεστία)²² έχουμε τέσσερις πόλεις: το Άργος Ορεστικό, το Κέλετρο (Κήλητρο), τη Διοκλιτιανούπολη, τη Βάττινα (Κρανοχώρι) και μια ακόμη που δεν ούθηκε ολόκληρη η ονομασία της²³. Για τη Διοκλιτιανούπολη ο Προκόπιος αναφέρει τον 6ο μ.Χ. αιώνα: «...Πόλις δε την τις επί Θεσσαλίας Διοκλιτιανούπολις όνομα, ευδαίμων μεν το παλαιόν γεγενημένη, προϊόντος δε του χρόνου βαρβάρων οι επιπεσόντων καταλυθείσα και οικητόρων έρημος γεγυυία επί μακρότατον λίμνη δε τις αυτή εν γειτόνων τυγχάνει ούσα, η Καστορία ονομάσται, και νήσος κατά μέσον της λίμνης τοις ύδασι περιβεβληται, μια δε εις αυτήν είσοδος από της λίμνης εν στενωπό κέλειται, ου πλέον εις πεντεκαίδεκα διήκουσα πόδας, όρος τε τη νήσω επανέστηκεν υψηλόν άγαν, ημισυ μεν τη λίμνη κολυπόμενον, τω δε λειπομένω εγκείμενον, διό δη ο βασιλεύς αύτος τον Διοκλιτιανούπόλεως υπερειδών χώρον άτε που διαφανώς ενέφοδον όντα και πεπονθότα πολλώ πρότερον άπερ εραθή, πόλιν εν τη νήσω οχυρωτάτην εδείματο και το όνομα, ως το εικός, ορηκε τη πόλει»²⁴.

Για πρώτη φορά συναντάμε στο παραπάνω κείμενο του Προκοπίου την ονομασία της λίμνης. Ακόμη, από το κείμενο αυτό συμπεραίνεται ότι η Διοκλιτιανούπολη είναι κοντά στη λίμνη, αλλά δεν ταυτίζεται με την πόλη που έχτισε ο Ιουστινιανός: (Καστοριά)²⁵, παρά τις αντίθετες αποψεις που ταυτίζουν την Καστοριά με τη Διοκλιτιανούπολη²⁶. Η Καστοριά βρίσκεται στη λίμνη, αφού κτίστηκε στο νησί της λίμνης που ονομαζόταν «Καστοριά», το όνομα της οποίας έδωσε στη νέα πόλη που έχτισε²⁷.

Μεγάλη σύγχυση είχε επικρατήσει παλιότερα για το όνομα της πόλης που ίδρυσε ο Ιουστινιανός: «και το όνομα, ως το εικός, ορηκε τη πόλει». Άλλοι υποστήριξαν ότι το όνομα ήταν Διοκλιτιανούπολη²⁸ και άλλοι υπέθεσαν ότι της έδωσε το όνομά του, δηλαδή την ονόμασε Ιουστινιανούπολη²⁹. Το «ως εικός» αναφέρεται στο όνομα της λίμνης που προϋπήρχε και το οποίο άφησε στην πόλη³⁰. Για πρώτη φορά, όπως καταλήγει ο Διον. Ζακυθηνός, «η ίδρυθείσα υπό του Ιουστινιανού πόλις, διάφορος της παλαιότερας Διοκλιτιανούπόλεως, έλαβε το όνομα της παρακειμένης λίμνης, το οποίον και μέχρι σήμερα διετήρησε»³¹. Αν στη θέση της Καστοριάς βρισκόταν το οχυρό Κέλετρο που περιγράφει με ακρίβεια ο Τίτος Λίβιος, «...Inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celestrum est adgressus in paene insula situm: lacus moenia cingit, angustis faucibus unum ex continenti iter est...»³², ο Προκόπιος το αγνοεί³³. Επίσης κανένας από τους Βυζαντινούς συγγραφείς δεν αναφέρει το Κέλετρο³⁴ και είναι περιεργό πως απαντά μόνο στο Λίβιο³⁵.

Οι περισσότεροι ιστορικοί ταυτίζουν το Κέλετρο με τη θέση όπου χτίστηκε από τον Ιουστινιανό η Καστοριά, βασιζόμενοι στο κείμενο του Τίτου Λίβιου³⁶. Άλλοι προσπάθησαν να εξηγήσουν το όνομα αυτό από το «κηλέω = θέλω, μαγεύω»³⁷ και άλλοι από παραθορά της λέξης «Ελεκτρον-Ηλεκτρον» που δόθηκε

called Castor because it glitters with a radiant, silver-white light.

Lets take a look at the history of Castoria's name through different sources. In Orestiada (Orestis, Orestia), we have four cities: Orestic Argos, Celestrum, Dioklitianoupolis and Vattina (Kranochori), and a fifth one, of which the complete name has been lost. Dioklitianoupolis is cited in a 6th century BC text by Procopios: «...There was a city in Thessaly that went by the name Dioklitianoupolis. The city was prosperous in ancient times, but at one point in its history barbarians attacked it and turned it into a desolate place. Not far away was a lake, named Castoria. In the middle of the lake there was an island, surrounded by water on all sides. The island was connected to the mainland by a small piece of land, not more than 15 feet wide and covered in with water in some parts. A hill rose in the middle of the island and the island, with its hill, spread over half the lake. The king of Dioklitianoupolis, who had conquered the whole area, liked this place because it was hard to invade. He built a fortified city on the islet and naturally named it after the lake».

That's the first time we encounter Castoria's name in Procopios' text. We also learn that Dioklitianoupolis is close to the lake but is a different city from the one built by Justinian (Castoria), although there are contradicting opinions that claim Castoria is Dioklitianoupolis. Castoria was erected on the lake, on the island known as «Castoria», which gave its name to the city.

In the past, much confusion had prevailed regarding the name of the city built by Justinian. Some had claimed that its name was Dioklitianoupolis, while others had assumed it had been given its founder's name, i.e. Justinianoupolis. Dion. Zakithinos settles the argument by saying that «the city built by Justinian, different from the ancient Dioklitianoupolis, took the name of the lake and kept it to this day». Whether or not in Castoria's place stood the fortress of Celestrum, described in detail by Tito Livius, «...Inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celestrum est adgressus in paene insula situm: lacus moenia cingit, angustis faucibus unum ex continenti iter est...», Procopios ignores it. In addition, none of the Byzantine writers mention Celestrum and it's strange that only Livius refers to it.

Most historians identify Celestrum with the site of Justinian's Castoria, basing their theories on Livius' text. Some have tried to attribute the name to the Greek verb «κηλέω», which means want or charm, while others say it's a corruption of the word «Electron-Helectron» given to the city in honour of Electra, Orestes' sister. Margaritis Dimitsas places Celestrum on the western side of the peninsula, known as «Costel», and Castoria on the northern and southern sides, so does G. Chadjikyriakou. According to recent studies by Nik. Moutsopoulos, Celestrum is identified with the ruins on the summit of Agios Athanasios hill. It is worth noting here that a map included in the book «Geographie ancienne de la Macedoine» (Paris 1862), by Th. Desdevises-du-Dezert, has the lake under the name «L. Celetraeus».

The fact that the word Celestrum is mentioned only in Livius'

στην πόλη προς τιμή της Ηλέκτρας, αδελφής του Ορέστη⁴⁷). Ο Μαργαρίτης Δήμητρας τοποθετεί το Κέλετρο στο δυτικό μέρος της χερσονήσου που ονομάζεται «Κόστελ» και την Καστοριά στο βόρειο και νότιο τμήμα⁴⁸, όπως και ο Γ. Χατζηκυριακού⁴⁹. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες του Νικ. Μουτσόπουλου, το Κέλετρο ταυτίζεται με τα ερείπια στην κορυφή του βουνού του Αγίου Αθανασίου⁵⁰. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι στο χάρτη που περιλαμβάνεται στο βιβλίο «*Geographie ancienne de la Macédoine*», Paris. 1862 του Th. Desdèvises –du– Dezert, η λίμνη ονομάζεται «*L. Celetraeus*».

Το γεγονός ότι το όνομα Celetrum απαντάται μόνο μια φορά στον Τίτο Λίβιο, προκάλεσε στον Κ. Άμαντο την υποψία μήπως δεν παραδόθηκε κανονικά στα χειρόγραφα του και πως κάποιο άλλο όνομα κρύβεται μέσα στο Celetrum. Επειδή δε πολύ νωρίς οχυρώθηκε η μικρή χερσονήσος στη λίμνη της Καστοριάς, πιστεύει ότι αυτό το οχυρωμένο oppidum (πόλη) λεγόταν Castrum και αυτή η λέξη δεν αναγνώστηκε κάποτε καλά και έγινε κατά λάθος Celetrum⁵¹. Κατά τον Άμαντο ο πρώτος οχυρωμένος οικισμός της Καστοριάς ονομάστηκε Castrum (Κάστρο)⁵². Στο «*Itinerarium Antonini*», μεταξύ άλλων ονομασιών της περιφέρειας Φλώρινας περιλαμβάνεται και το Castra, που ίσως αναφέρεται στην Καστοριά⁵³. Ταυτολογία όμως της ονομασίας με την Καστοριά είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή, υποστηρίζει και ο Μ. Le Quiem⁵⁴, αν και σε πολλές σημειώσεις του 17ου και 18ου αιώνα, οι οποίες βρίσκονται στα Μηναία εκκλησιών, το όνομα Κάστρο φέρεται αντί του Καστοριά και οι κάτοικοι των περιχώρων ακόμα και σήμερα αποκαλούν την Καστοριά Κάστρο⁵⁵. Ο Αντ. Κεραμόπουλλος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «*ωνομάζετο δε η Καστορία υπό των περιοίκων Κάστρο επί των παιδικών ετών μου*»⁵⁶.

Το όνομα Κάστρο το βρίσκουμε και στον κώδικα 2753 σελ. 70 και 114 της Καστοριάς⁵⁷. Ακόμη αναφέρεται και επίσκοπος «*ο Κάστρων*»⁵⁸, που φαίνεται ότι είναι της Καστοριάς, οπότε κατά τον Παντελή Τσαμίση γίνεται πιστευτή η παραπάνω γνώμη του Κ. Άμαντου⁵⁹. Ο ιστορικός Heinrich Gelzer λανθασμένα θεώρησε ότι το όνομα Καστοριά προήλθε από το Kostur (έτσι λένε οι Βούλγαροι την Καστοριά), ενώ το αντίθετο είναι σωστό, το Kostur προήλθε από την Καστοριά⁶⁰.

Αν και από τον 6ο μέχρι το 10ο αιώνα η Καστοριά δεν μνημονεύεται σε γραπτές πηγές, δεν έπαψε να ασκεί τη δύναμή της. Περιπτώσεις αναφοράς της στο διάστημα αυτό έχουμε σε ένα κείμενο όπου η πόλη γράφεται ως «*Καϊστορία*»⁶¹ και στο βίο της Αγίας Θεοδώρας ως «*Καστορία*»⁶². Επίσης, στο «*Στρατηγικό*» του Κεκαυμένου που περιγράφονται ιστορικά του 10ου αιώνα, υπάρχει η φράση «*μετά των πολιτών Κάστρου*»⁶³, που μας κάνει να υποψιαζόμαστε μήπως πρόκειται για το Κάστρο, δηλαδή την Καστοριά, γράφει ο Νικ. Μουτσόπουλος⁶⁴.

Οι επίσημοι Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονικογράφοι αναφέρουν τη λίμνη και την πόλη από τον 11ο αιώνα και μετά⁶⁵. Σημαντικό είναι το κείμενο της Άννας Κομνηνής στην «*Αλεξιάδα*»: «*...Λίμνη τις εστιν η της Καστορίας, εν η τράχηλος από της χέρσου εισέρχεται και περί το άκρον ευρύνεται εις πετρώδεις βουνούς αποτελευτών. Περί δε τον τράχηλον και πύργου και μεσοπύργια ωκοδόμηται κάστρου δίκην, όπερ και Καστορία ονομάζεται*»⁶⁶. Ο Κ. Άμαντος δεν θεωρεί τα αναφερόμενα από την Άννα Κομνηνή αληθινά, αποκρούει δηλαδή την άποψή της ότι το

text led C. Amandos to suspect that it had not been deciphered correctly in his manuscripts and that another name may be hidden behind Celetrum. As the small peninsular city on the lake of Castoria was fortified quite early, he believes that this fortified city was called Castrum and that the word at some point had not been understood well and had been mistaken for Celetrum. According to Amandos, the first fortified settlement of Castoria was called Castrum (castle). The book «*Itinerarium Antonini*» includes, among others, the name Castra, which may be referring to Castoria. However, M. Le Quiem asserts that it is hard to identify the word with Castoria, although in many documents of the 17th and 18th centuries, found in Menaian churches, the word castro (Greek for castle) is mentioned instead of Castoria. To this day, the residents of neighbouring villages call Castoria «*Castro*». Antonios Keramopoulos characteristically says that «*I remember Castoria being called Castro by the locals since my childhood years*».

We can find the name «*Castro*» in code 2753, pages 70 and 114, of Castoria. There is also a mention of a bishop of «*Castro*», who apparently is from Castoria, which, according to Pandelis Tsamisis, makes Amandos' theory the more believable. Historian Heinrich Gelzer wrongly presumed that the name Castoria originated from Kostur (that's how the Bulgarians refer to Castoria), while the opposite is more correct, i.e. that Kostur originated from Castoria.

Although Castoria is not cited in any written sources between the 6th and 10th centuries, it never ceased to exercise its authority. There is one mention of the city in a text of this period as «*Caistoria*» and another in the life of St. Theodora as «*Castoria*». Moreover, in Kekavmenos' «*Strategy*», a book describing historical events of the 10th century, there is a phrase - «*after the citizens of Castro*», which makes us suspect the author is referring to Castrum, i.e. Castoria, writes N. Moutsopoulos.

The official Byzantine historians and chroniclers mention the lake and the town from the 11th century onward. One of the most important citations is found in a text by Anna Comnena in the «*Alexiada*», which says: «*...There is a lake of Castoria, penetrated by a narrow tongue from the mainland and at its end, widens into a rocky hill. The tongue with its towers is fortified by a makeshift castle, which also goes by the name Castoria*». Amandos refutes Anna Comnena's theory that Castoria originates from castle (Castrum), contrary to G. Chadjikyriakou and P. Aravantinos who support it.

The Turks called Castoria Kesriye. When Kodja Murad Khan II invaded the castle of Castoria and saw the lake, he said «*gölü Kesir*» (city of the lake), although the correct wording is «*gölü çok*». Kâtip Çelebi named the city Göl-Kesriye, a corruption of Murad's Gölü-Kesri. Of course, Castoria's name existed before Murad (1421-1452) said his «*city of the lake*» Moreover, the Turks called the lake Sah göl, which means royal and also beautiful lake (Schah in Persian means royal).

From the above it becomes clear that Celetrum-Castrum-Castoria was located on a island. So was the city built by

όνομα Καστοριά παράγεται από το Κάστρο⁵⁷, ενώ την άποψη αυτή υποστηρίζουν ο Γ. Χατζηκυριακού⁵⁸ και ο Π. Αραβαντινός⁵⁹. Οι Τούρκοι ονόμαζαν την Καστοριά Kesriye. Όταν ο Κοτζιά Μουράτ Χαν Β΄ κατέλαβε το κάστρο στη λίμνη της Καστοριάς και είδε την εκτεταμένη λίμνη είπε «πολλή η λίμνη του» (gölü Kesir), αντί «πολλή η λίμνη της» (gölü çök), και από το λάθος αυτό επικράτησε η ονομασία της πόλης Gölü-Kesri. Και ο Kâtir Çelebi ονομάζει την πόλη Göl-Kesriye⁶⁰. Η ονομασία βέβαια Καστοριά προήρχε όταν ο Μουράτ (1421-1451) είπε το «πολλή η λίμνη του». Επίσης, οι Τούρκοι αποκαλούσαν τη λίμνη Sah göl, που σημαίνει βασιλική, αλλά και πανέμορφη λίμνη (περσ. Schah = βασιλικός)⁶¹.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι το Celestrum - Castrum - Καστοριά ήταν πάνω σε νησί⁶². Βέβαια επίσης είναι ότι η Καστοριά του Ιουστινιανού χτίστηκε ακριβώς στη θέση της σημερινής πόλης, με δυτικό όριο τα μεσαιωνικά τείχη⁶³. Σχετικά με την ονομασία, το πιθανότερο είναι ότι η πόλη πήρε το όνομα από τη λίμνη ήδη από τα χρόνια του Ιουστινιανού και η λίμνη ονομάστηκε έτσι από τους κάστορες που ζούσαν σ' αυτή⁶⁴. Τέλος, θα σημειώσουμε εδώ ότι η πόλη με τη σειρά της έδωσε το όνομά της σε υδροφόρο πλοίο του Πολεμικού μας Ναυτικού με στοιχεία «Καστοριά Α-470», χωρητικότητας 517 τόνων⁶⁵.

Ο ΛΙΜΝΑΙΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΣΠΗΛΙΟΥ

Πριν φτάσουμε στην Καστοριά, στη συνάντηση των δρόμων που οδηγούν στην πόλη από την Κλεισούρα και το Άργος Ορεστικό, στο χωριό Δισπηλιό⁶⁶, βρέθηκαν λείψανα σπουδαίου λιμναίου οικισμού. Και το παλιό και το νέο όνομα του οικισμού οφείλεται στην ύπαρξη σπηλιών⁶⁷ που πιθανότατα να είχαν κατοικηθεί, όπως και οι σπηλιές στις ανατολικές απότομες βροχοπλαγιές του βουνού του Αγίου Αθανασίου⁶⁸. Στο σημείο αυτό πέφτει απότομα ο βραχώδης όγκος του Ταξιάρχη σχηματίζοντας σπηλιές και κοιλώματα, πρόσφορα για καταφύγιο ανθρώπων στην προϊστορική εποχή.

Οι όχθες της λίμνης τα παλιά χρόνια βρίσκονταν περίπου στα όρια του σημερινού ασφαλτοστρωμένου δρόμου. Οι προϋποθέσεις παρουσιάζονταν ιδανικές για την ίδρυση του οικισμού, κοντά στις πηγές διατροφής, τα δασωμένα βουνά, την πλούσια σε ψάρια λίμνη, κοντά σε πηγές πρώτων υλών όπως τα δάση, που τους τροφοδοτούσαν με ξυλεία για τα σπίτια και τα μονοξυλά τους. Η άφθονη ξυλεία, η λίμνη και ο γόνιμος κάμπος πρόσφεραν ικανοποιητικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία άνετης ζωής στον ψαρά/κυνηγό/γεωργό με τα κριτήρια της εποχής εκείνης⁶⁹.

Η κατασκευή πλωτών μέσων, που είναι απαραίτητα για τη διαβίωση κοντά στη θάλασσα, τις λίμνες και τα ποτάμια, θα αποτέλεσε προφανώς βασικό μέλημα των προϊστορικών ανθρώπων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Η προϊστορική έρευνα εντόπισε στη λίμνη της Καστοριάς (Δισπηλιό) λείψανα εκτεταμένου νεολιθικού λιμναίου οικισμού και ίχνη ζωής σε ορισμένες από τις σπηλιές που υπάρχουν γύρω απ' αυτή⁷⁰.

Κατά την προϊστορική εποχή οι κατοικίες χτιζόνταν μέσα στο

Justinian. In fact, this city was erected on the same spot as the current town and was limited to the west by medieval walls. With regard to the origin of the name, the most plausible theory is that the town was named after the lake during Justinian's time and that the lake got its name from the beavers that lived there. Finally, we should note that the town later gave its name to one of our navy warships, «Castoria A-470», that has a capacity of 517 tonnes.

THE LAKESIDE SETTLEMENT OF DISPILIO

Before we arrive at Castoria, on the crossroad leading to the town between Kleissoura and Orestic Argos, lies the village of Dispilio, where the remains of a great lakeside colony were found. Both the old and the new name of this colony originated from the existence of caves, which in the old days had been inhabited, like the caves on the slopes of Agios Athanasios. On this spot, the rocky mount of Taxiarchis drops sharply, forming caves and cavities which offered themselves as a refuge for prehistoric peoples.

In antiquity, the shores of the lake reached the limits of today's asphalt road. The area had favourable conditions for the creation of a settlement, namely its proximity to food sources, mountains, the fish-stocked lake, and forests which supplied the settlers with wood for their dwellings. In fact, the abundance of wood, the lake and the fertile plain offered the fisherman/hunter/farmer the most satisfying conditions for leading a comfortable life, based on the criteria for the time.

A mode of navigation, considered a necessity for survival near seas, lakes and rivers, was sure to become the basic concern of the prehistoric people who lived by the lake. Excavations at the lake of Castoria (Dispilio) have unearthed the remains of a large Neolithic lakeside settlement, as well as traces of life in some of the caves around it.

During the prehistoric age, water pile-dwellings were built on the shores of rivers and lakes in order to provide better protection against wild animals or enemy attacks. The piles were erected in shallow waters and supported boards, on which a cabin was built. The remains of such dwellings have

Αναπαράσταση προϊστορικού λιμναίου οικισμού στη Bodensee. (Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία, ανάτυπον σελ. 295, Θεσσαλονίκη 1974).

A replicate of the prehistoric lakeside settlement at Bodensee. (Nik. K. Moutsopoulos, Castoria: History-Monuments - Folklore page 295, Thessaloniki 1974).

νερό, στις όχθες των λιμνών και των ποταμών. Κατασκευάζονταν καλύβες μέσα στο νερό για την άμυνα από τα άγρια θηρία και τις επιδρομές των εχθρών. Για το σκοπό αυτό έμπηγαν πασσάλους στα ρηχά νερά. Πάνω στους πασσάλους κατασκευαζόταν δάπεδο, στο οποίο χτιζόταν η καλύβα. Λειψανα τέτοιων οικισμών βρέθηκαν σε πολλά σημεία της Ευρώπης, ιδιαίτερα κοντά στις Άλπεις. Ονομαστή είναι η λιμναία πόλη Robenhausen στη λίμνη της Ζυρίχης, στην Ελβετία⁽⁶⁾.

Από τους αρχαίους Έλληνες ο Ιπποκράτης περιγράφει την πόλη Φάση της Κολχίδας χτισμένη μέσα στα έλη: «Σχετικά με τους λαούς του ποταμού Φάση η χώρα τους είναι ελώδης, ζεστή, υγρή και κατάφυτη: οι βροχές εκεί όλες τις εποχές είναι συχνές και άφθονες. Οι Φασιανοί περνούν τη ζωή τους μέσα στα έλη: οι ξύλινες και καλάμινες κατοικίες τους είναι χτισμένες μέσα στα νερά. Πολύ λίγο περπατούν στην πόλη και στην αγορά και μετακινούνται συνήθως με μονόξυλα πλοιάρια, διασχίζοντας μ' αυτά πάνω κάτω τα πολυάριθμα κανάλια τους...»⁽⁷⁾. Αλλά και στη Μακεδονία, γνωρίζουμε ότι στην περιοχή ανάμεσα στο Στρυμόνα και τον Αλιάκμονα υπήρχε μεγάλος αριθμός λιμνών, που στις όχθες τους κατοικούσαν λιμναίοι λαοί, οι Δερρίοπες, οι Παϊόπλες, οι Παίονες και οι Δόβηρες. Οι λιμναίοι αυτοί λαοί, που ζούσαν όπως τους περιγράφει στην εποχή του ο Ηρόδοτος, ήταν κατάλοιπα των προϊστορικών κατοίκων της Νεολιθικής εποχής⁽⁸⁾. Ο Ηρόδοτος⁽⁹⁾ μνημονεύει την ύπαρξη λιμναίων οικισμών στα χρόνια των Μηδικών Πολέμων στη λίμνη Πρασιάδα (Δοϊράνη)⁽¹⁰⁾. Είναι μοναδική η περιγραφή του για τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες του οικισμού της λίμνης: «...εις το μέσον της λίμνης στήνουν υψηλούς πασσάλους και επάνω εις αυτούς θέτουν σανίδια συνηνωμένα μεταξύ των, κατασκευάζουν δε και είσοδον στενήν από την ξηράν με μίαν γέφυραν. Αυτούς τους πασσάλους που κρατούν τα σανίδια έστησαν κατ' αρχάς, όπως φαίνεται, όλοι μαζί οι πολίται, έπειτα όμως τους στήνουν σύμφωνα με το εξής έθιμον: οσάκις νυμφεύεται κανείς, φέρει από το όρος που λέγεται Όρβηλος τρεις σταυ-

been found in several parts of Europe, especially near the Alps, such as the lakeside town of Robenhausen on the lake of Zurich, in Switzerland.

In ancient Greece, Hippocrates mentions a town, Fasis, in Colchida, which was built on water: «Regarding the people of the river Fasis, their town is swampy, warm, wet and green: abundant rains fall all year long. The Fasians spend their life in the swamps: their timber and reed-made dwellings are built on the water. Few of them walk to the town or market; they use dug-out canoes to move about and cross up and down their many water canals...» We also know that, in Macedonia, in the area between the Strimon and the Aliakmon river, there were many lakes whose shores were inhabited by lakeside peoples, such as the Derriopes, the Paioples, the Paiones, and the Dovires. These people, whose life was described by Greek historian Herodotus, were the descendants of the prehistoric lakeside residents of the Neolithic Age. Herodotus mentions the existence of lakeside dwellings in the years of the Persian Wars on the lake Prasiada (Doirani). His description of the structural details of this lakeside settlement is unique: «...in the middle of the lake, they erect huge piles and on top of these piles they place boards, which they attach to each other and build a narrow bridge to connect them to the mainland. It seems that all the citizens contribute in the construction of the piles. But afterward they have to be erected according to their tradition: When a man weds, he goes to a mount called Orvilos and brings three crosses for each wife he takes - a man can wed many women. They dwell in this fashion: Each man builds a cabin on the boards and lives in it. The cabin has a trap-door which opens onto the lake. They tie their children by their feet so they don't fall through these trap-doors. Instead of grass, they feed fish to their horses and cattle. In fact, there are so many fish that when they open their trap-doors and throw an empty basket tied to a rope into the water, all they have to do is wait for a little while and then bring out the basket, full of fish. There are two kinds of fish: "paprakes" and "tilones"».

Αποψη της περιοχής των πασσάλων του λιμναίου οικισμού στο Διαπηλιό Καστοριάς. (Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία, ανάτυπον σελ. 283, Θεσσαλονίκη 1974).

A view of the area of the pile-dwellings of the lakeside settlement of Dispilio, Castoria. (Nik. K. Moutsopoulos, Castoria: History-Monuments - Folklore page 283, Thessaloniki 1974).

ρούς διά κάθε γυναίκα και τους στήνει αποκάτω: λαμβάνει δε ο καθένας πολλές γυναίκας. Κατοικούν δε κατά τον εξής τρόπον: ο καθένας έχει επάνω εις τα σανίδια αυτά μίαν καλύβην μέσα εις την οποίαν ζή, καθώς και μίαν καταπακτήν, η οποία έχει διέξοδον κάτω εις την λίμνην. Τα μικρά παιδιά τα δένουν με σχοινί από το πόδι, φοβούμενοι μήπως κυλήσουν κάτω. Εις τους ίππους και τα υποζύγια δίδουν αντί χόρτου ψάρια: υπάρχουν δε εκεί τόσο πολλά ψάρια, ώστε, όταν σηκώσουν την καταπακτήν, ρίπτουν κάτω εις την λίμνην με σχοινί ένα κοφίνι άδειο και αφού περιμένουν ολίγη ώραν, σηκώνουν το κοφίνι γεμάτο ψάρια. Δύο δε είδη ψαριών υπάρχουν, οι "πάπρακες" και οι "τίλωνες"»⁽¹¹⁾.

Και ο τραγικός Αισχύλος στους «Πέρσες» περιγράφει τους λιμναίους οικισμούς στη λίμνη Κερκινίτιδα, όμοιους με της «Πρασιάδας» του Ηρόδοτου, οχυρωμένους με περίβολο και ξύλινους πύργους, όπως οι λιμναίοι οικισμοί στις Άλπεις. Ο χορός, απარიθμώντας τις υποτελείς πόλεις στο Μεγάλο Βασιλιά, αναφέρει τα εξής: «...Καθώς (και) τις ποταμίσιες γύρω εκεί στις λίμνης της Στρυμόνιας τα νερά, που γειτονεύουν με την Θράκη. Κ' εκείνες, που έξω από τη λίμνη, κατά τη στεριά, τριγύρω πύργοι δυνατοί τις ζώνουν, υπάκουες του δικού μας βασιλιά...»⁽¹²⁾.

Σε πολλές από τις λίμνες της Μακεδονίας σώθηκαν οι πάσσαλοι των λιμναίων οικισμών⁽¹³⁾, στην Κερκινίτιδα, τη Δοϊράνη, τη λίμνη του Πραβίου (τα τενάγη των Φιλιπίων)⁽¹⁴⁾, την Πρέσπα⁽¹⁵⁾ και τη λίμνη της Καστοριάς⁽¹⁶⁾. Την ύπαρξη των λειψάνων του λιμναίου οικισμού στο Δισπηλιό της Καστοριάς διαπίστωσε ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος το 1932⁽¹⁷⁾. Η στάθμη της λίμνης δεν είναι σταθερή, άλλοτε υψώνεται και κατακλύζει τις ιδιοκτησίες των παλιών Καστοριανών που είχαν παραλίμνια οικοπέδα με αυλές προς τη λίμνη, τις «αβγατζές», και τα χωράφια και άλλοτε υποχωρεί, οπότε εμφανίζεται η ανεπιθύμητη στους Καστοριανούς «πρασιλίδα» στην επιφάνειά της⁽¹⁸⁾. Για να απομακρυνθούν τα νερά και να αποκτήσει η πόλη παραλιακό δρόμο και συγχρόνως να αποκτήσουν οι Καστοριανοί μια λωρίδα καλλιεργήσιμης γης γύρω από τη λίμνη, έγινε εκβάθυνση στην εκροή των νερών προς τον Αλιάκμονα. Με τον τρόπο αυτό κατέβηκε η στάθμη της λίμνης, η πόλη απέκτησε παραλιακό δρόμο και οι κάτοικοι λιμνογέννητα χωράφια. Η έρευνα όμως της γης το 1938 εκεί που κατέβηκε η στάθμη έδειξε «ότι εν προϊστορικούς χρόνους είχε εις τινα σημεία λιμναίας επί πασσάλων στηριζόμενας κατοικίας. Μία συστάς μεγάλη τοιούτων κατοικιών απεκαλύφθη απέναντι προς Α. της Καστοριάς, παρά το χωρίον Δουπιάκοι (νυν Δισπηλιό). Ενταύθα σχηματίζεται μικρά ελαφρώς υψηλότερα της λίμνης επίπεδος νησίς, εφ' ης είναι η εκκλησία της Αναλήψεως. Άλλοτε περιέπλεον την νησίδα διά των λέμβων, τώρα όμως είναι ξηρά περίξ. Η νησίς περιβάλλεται υπό τείχους εκ μεγάλων λίθων καλώς λελαξευμένων (διακρίνονται τα κτυπήματα της σφύρας) και ηρμωσμένων. Είναι προς την λίμνην κατεστραμμένον, διότι, ως φαίνεται, οι λίθοι απήγοντο διά λέμβων εις Καστοριάν⁽¹⁹⁾. Προς την ξηράν έχει πύλην διπλήν (δίπυλον): το όλον ίσως είναι έργον των χρόνων του Αρχελάου⁽²⁰⁾. Η μεταξύ της νησίδας και των νερών της λίμνης λωρίδα γης που αποξηράνθηκε είναι γεμάτη από πασσάλους, ό-

Γενικό τοπογραφικό της περιοχής του λιμναίου οικισμού. (Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία, ανάτυπον σελ. 285, Θεσσαλονίκη 1974).

General topography of the area of the lakeside settlement. (Nik. K. Moutsopoulos, Castoria: History-Monuments - Folklore page 285, Thessaloniki 1974).

In «Persians», Greek tragedian Aeschylus describes a lakeside town on the lake of Kerkinitida, much like Herodotus' «Prasiada», which is fortified by walls and lumber towers, in the same fashion as the lakeside dwellings of the Alps. Describing this vassal town to his majesty the Great King, the chorus recites: «...Down there by the streams, flowing with the waters of the Strimonia lake, on the border of Thrace. There live on the land not far from the lake, within strong towers, subjects of our king».

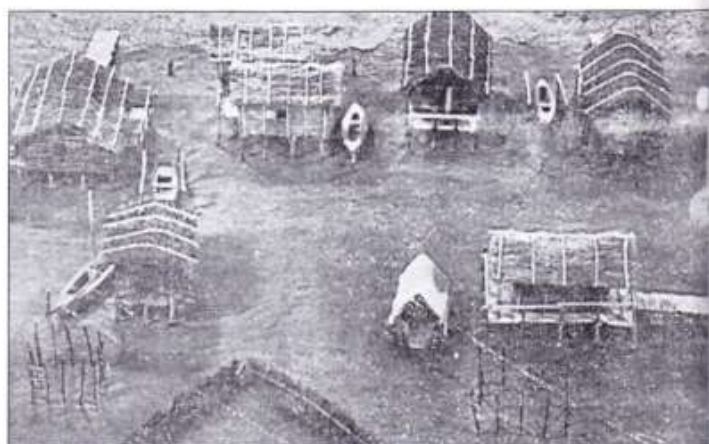
Ancient piles have been found in many Macedonian lakes and are believed to be vestiges of the lakeside settlements of Kerkinitida, Doirani, Pravios, Prespes and Castoria. The remains of the lakeside colony of Castoria's Dispilio were discovered by Antonios Keramopoulos in 1932.

Since the water level of the lake is not stable, there are times when it overflows its banks and inundates the cultivated lands of the Castorians, while at other times the water recedes, where an undesirable, green pellicle or film appears on the lake's surface. In order to prevent water from flooding their land, build a lakeside road as well as acquire fertile land around the lake, the Castorians dug a canal for the water to run-off to the nearby Aliakmon river. By decreasing the water level, Castoria was able to do all of the above. Studies conducted on the site in 1938, following the decline in the lake's water level, showed that «during prehistoric times, people had lived in pile-dwellings on this side of the lake. One such large settlement was found opposite Castoria, near the village of Dupiako (Dispilio). There used to be an islet, not much higher than the level of the water, and on it stood the church of Analipseos. At one time the islet had to be accessed by boat, but today it is dry land. The islet is surrounded by walls made of huge,

πως πάσσαλοι υπάρχουν συνέχεια στη λίμνη, που εξέχουν από το νερό. Ο Κεραμόπουλλος μέτρησε τις κορυφές από πεντακόσιους περίπου πασσάλους, πάνω στους οποίους ήταν χτισμένες οι λιμναίες κατοικίες. Δε διακρίνονταν όλοι, αλλά μερικοί εξέιχαν αρκετά από το έδαφος και ήταν σκληροί χωρίς να έχουν σαπίσει⁽²¹⁾.

Ο Κεραμόπουλλος περιγράφει τη διαδικασία εξαγωγής ενός τέτοιου πασσάλου για μελέτη: «... Το άνω άκρον αυτών είναι αποτεθραυσμένον ανωμάλως. Ηθέλησα να εξαγάγω ένα, ίνα ίδω, αν το κάτω άκρον ήτο πελεκημένον οξύ, εξέλεξα δε τον λεπτότερον υποθετών ότι θα ήτο και αβαθέστερον εμπειπηγμένος. Ούτος ήτο κορμός κέδρου, οίσι φύονται και τώρα εις τον λόφον των Δουπιάκων, ενεπήχθη δε μετά του φλοιού εις την υποκύανον άργιλλον. Απεδείχθη δε ότι είχαν εμπηχθή με την κορυφήν προς τα κάτω και μέχρι βάθος 1.50 μ. είχε δε το άκρον πελεκημένον οξύ. Προς εξαγωγήν του εσοκάψαμεν περίξ όρυγμα διαμέτρου 1 μ. περίπου και είδομεν, ότι εις τον χώρον τούτον υπό την επιφάνειαν και την χλόην του εδάφους αφανείς ετηρούντο, εγγύς αλλήλων πυκνοί δέκα τουλάχιστον άλλοι πάσσαλοι, τινές τόσον σαθροί, ώστε το πύον έκοπτεν αυτούς ως νωπών μαλακών τυρόν: το σώμα αυτών ήτο κατελιημμένον εντός υπό απείρων ριζιδίων καλάμων. Εις ήτο μέχρι βάθους 0,65 μ. εμπειπηγμένος με οξύ πελεκημένον το κάτω άκρον και οι άλλοι δε δεν ήσαν εμπειπηγμένοι όσον ο κέδρινος βαθέως. Πάντες ούτοι προήρχοντο προφανώς εξ επανειλημμένων πυρκαϊών των καλυβών ανενεούντο δ' εκάστοτε. Πυρ εμαρτύρουν όχι μόνον οι ευρεθέντες σποράδην άνθρακες, αλλά κυρίως τιτανόλιθοι ξένοι ευρεθέντες αυτόθι, έχοντες δε την επιφάνειαν απασβαστωμένην εκ του πυρός»⁽²²⁾.

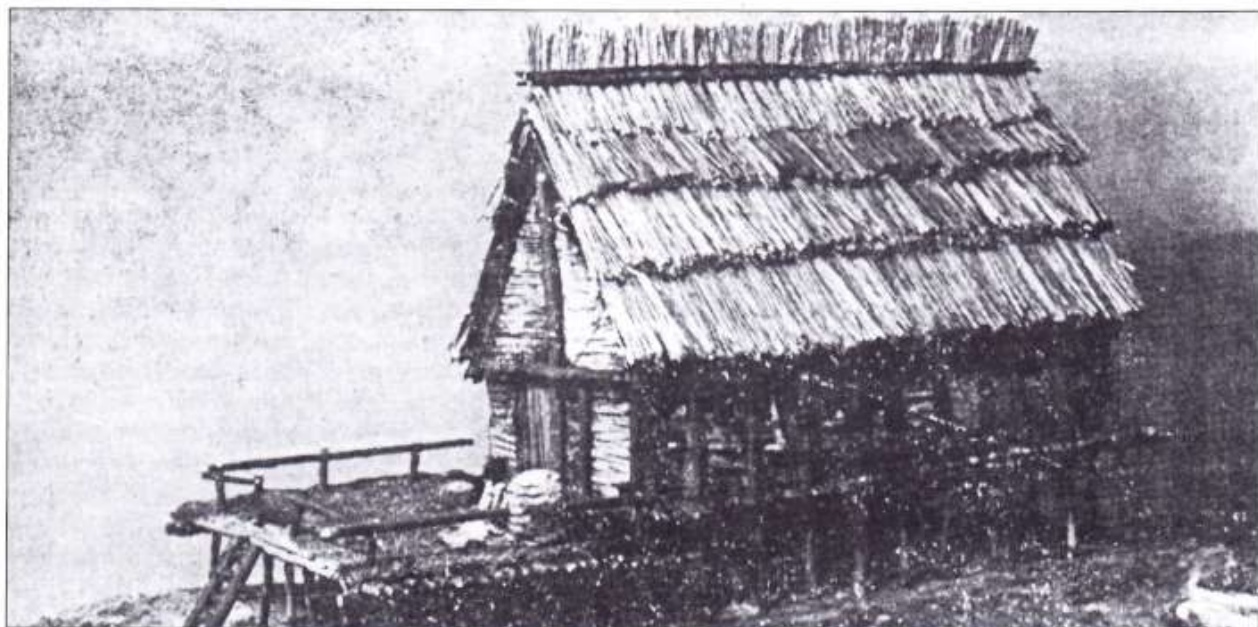
Κατά τη δοκιμαστική αυτή ανασκαφή, το θέρος του 1938⁽²³⁾, ο

Πρόπλασμα λιμναίου οικισμού στο Μουσείο του Εργαστηρίου Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π. Θεσσαλονίκης. (Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία, ανάτυπον σελ. 324, Θεσσαλονίκη 1974).

Model of a lakeside settlement at the Lab Museum of Architectural Morphology of the Polytechnic School at A. P. Thessaloniki. (Nik. K. Moutsopoulos, Castoria: History-Monuments - Folklore page 324, Thessaloniki 1974).

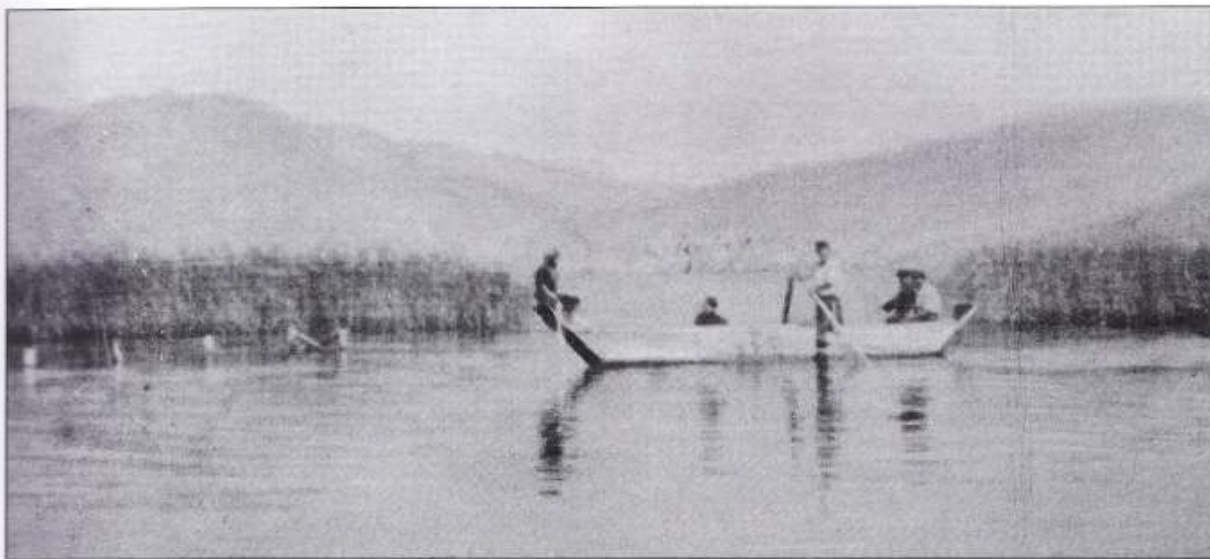
masterfully carved stones (the hammer cuts can be detected). On the side facing Castoria, the walls are destroyed and it seems that the stones had been stolen by boat to Castoria. Facing the land, there is a double gate. Apparently the entire construction was the work of the prehistoric people». Between the islet and the shore there exists a dry piece of land full of piles. There are also piles emerging from the water. Keramopoulos has counted more than 500 of these piles, on

Πρόπλασμα λιμναίας κατοικίας στο Μουσείο του Εργαστηρίου Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π. Θεσσαλονίκης. (Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία, ανάτυπον σελ. 324, Θεσσαλονίκη 1974).

Model of a lakeside settlement at the Lab Museum of Architectural Morphology of the Polytechnic School at A. P. Thessaloniki. (Nik. K. Moutsopoulos, Castoria: History-Monuments - Folklore page 324, Thessaloniki 1974).

Ο καθηγητής Αντώνιος Κεραμόπουλλος με τους συνεργάτες του σε καστοριανό καράβι, κατά τις ανασκαφές στο λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού. Στο πίσω μέρος της φωτογραφίας: «Ανακάλυψις της Συνοικίας στα Παλούκια». (Προσφορά Σταύρου Μπέντου, αδελφού του καρaboκώρη της φωτογραφίας Βασίλη Μπέντου).

Professor Antonios Keramopoulos with his assistants on a Castoriano karavi, during the excavations at the Dispilio lakeside settlement. In the back of the picture: «Discovery of a settlement in Paloukia (piles)». (Courtesy of Stavros Bendas, brother of the boatman in the picture Vassilis Bendas).

Κεραμόπουλλος συνέλεξε «τεμάχια οψιανού τεφρού», «όστρακα χονδρών χειροποιήτων αγγείων» και «33 ακέραια ή ελλιπή λίθινα εργαλεία»^[24]. Την ανασκαφή αυτή μνημονεύει και ο Παντελής Τσαμίσης: «Είς μικράν απόστασιν από του ναού (Ανάληψης) και επί της νοτίας όχθης της λίμνης ευρέθησαν τη 28η Αυγούστου 1938, γενομένης δοκιμαστικής ανασκαφής υπό του καθηγητού κ. Αντ. Κεραμοπούλλου, δύο μικράι λιμναΐαι κώμαι επί πασσάλων, προς δε συνελέγησαν 20 λίθινα αγγεία και όστρακα χειροποιήτων αγγείων»^[25].

Το 1940 ο Κεραμόπουλλος έκανε και νέα ανασκαφή, για την οποία γράφει: «Εφέτος ανέσκαψα μεγάλη έκτασιν της λιμναΐας πασσαλοπήκτου κώμης παρά τη νοτίαν όχθην της λίμνης της Καστορίας. Πάντα τα σημεία της κώμης ταύτης υπήρξαν εξ ίσου γόνιμα εις ευρήματα νεολιθικής εποχής. Συνελέξαμεν περί τα 530 λίθινα εργαλεία και τινες λίθους εργασμένους και απερριμένους αλλά δεικνύοντας ότι τα εργαλεία κατασκευάζοντο επί τόπου, έτι δε πλείονες οψιανούς και πυρίτας διαφόρων χρωμάτων και προελεύσεων και τινε όστρακα χονδρών αγγείων. Ουδέν λείψανον μετάλλου»^[26].

Όπως μας πληροφορεί ο Ανδρέας Παπαχρίστου, στην Κρεπενή (παραλίμνιο χωριό κοντά στο Δισπηλιό), στις νοτιοανατολικές όχθες της λίμνης και σε ευθεία γραμμή από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου προς τη λίμνη, μέσα στον πυκνό καλαμιώνα υπάρχει εξέδρα κατασκευασμένη κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Η εξέδρα αυτή δεν αναφέρεται σε άλλη έρευνα ή ανασκαφή. Σύμφωνα με τον Ανδρέα Παπαχρίστου, η εξέδρα αυτή είναι διαφορετικής τεχνοτροπίας από τις σημερινές και όπως του «διηγήθησαν κάτοικοι του Μαυρόβου και ιδιαίτερως ψαράδες, κατά την παράδοσιν κατασκευάσθη κατά τους προϊστορικούς χρόνους, όπως εικάζεται. Από την εξέδραν αυτήν προφανώς διέφευγον οι κάτοικοι του αρχαίου οικισμού

which the ancient lakeside dwellings had been built. Not all of them can be detected, however, those which jut out from the water were found to be hard and unspoilt.

Keramopoulos describes the procedure of digging out one of these piles for study: «...The upper edge of the pile is chipped in an abnormal way. I wanted to pull one to see if the lower edge was also sharp, so I picked the leanest, thinking that it would be less deeply encrusted. It was made from the trunk of a cedar tree, which grows on the slopes of mount Doupiakon, and had been pushed into the ground along with its bark which had a bluish, earth tone. It turned out that it was 150m deep and had a sharp edge. In order to excavate it, we had to dig a trench around it, about one metre in diameter. While digging, we found more than ten such piles deep in the ground, which were so decayed that the spade cut through them like cheese: they had been probably made of cane. They had been pushed into a depth of 0.65m and had a sharp edge, like, but not as deeply encrusted as, the cedar pile. They must have been saved from fires which had destroyed the cabins. The existence of these fires is confirmed by a number of explorers who found coal in the ground and other foreign explorers who found that the surface of the site had been burned».

During this excavation attempt conducted in the summer of 1938, Keramopoulos collected «pottery items», «bone-carved vessels» and «33 intact or incomplete stone tools» This excavation is also mentioned by Pandelis Tsamisis: «On August 28, 1938, at a small distance from the church (Analipseos), on the west bank of the lake, an attempted excavation by Professor A. Keramopoulos unearthed two small lakeside piles and collected 20 stone tools and bone-carved vessels».

προς σωτηρίαν των από εχθρικής επιδρομής ή προς ένα πασσαλόπηκτον λιμναίον οικισμόν, τον ανακαλυφθέντα υπό του αιμνήστου Ακαδημαϊκού Αντωνίου Κεραμοπούλου, εντός του πυκνού καλαμιώνος εις την νοτίαν παραλίαν της λίμνης Καστοριάς, παρά το χωρίον Δισπηλιό, ο οποίος οικισμός εξετείετο κατά μήκος της παραλίας αυτής μέχρι της Κρεπενής, όπως διατείνονται οι ψαράδες του Μαυροχωρίου· ή διά πλωτών διεκπεραιώνοντο εις την ακρόπολιν επί του νησιού της λίμνης παρά το Δισπηλιό, περιβαλλομένην υπό της λίμνης και προστατευομένην από τα Κυκλώπεια γύρωθεν τείχη της»⁽²⁷⁾.

Το 1965 συνέβη να κατεβεί πάλι η στάθμη της λίμνης λόγω ανομβρίας και ο καθηγητής Νικ. Μουτσόπουλος, που πέρασε από την περιοχή, αντίκρισε τις κορυφές των πασσάλων στις όχθες της λίμνης, κοντά στην εκκλησία της Ανάληψης, στο Δισπηλιό. Το 1966, ο καθηγητής Μουτσόπουλος προχώρησε σε αποτύπωση των λειψάνων των πασσάλων του λιμναίου οικισμού⁽²⁸⁾.

Όπως και στους αντίστοιχους λιμναίους οικισμούς της Ελβετίας, έτσι και στο λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού η καταστροφή έγινε από φωτιά. Αυτό αποδείχθηκε καθαρά από τις ανασκαφές του Κεραμοπούλου⁽²⁹⁾. Η δοκιμαστική ανασκαφή του και στο νησάκι της Ανάληψης απέδειξε ότι στο βάθος υπάρχουν πάσσαλοι και λίθινα εργαλεία⁽³⁰⁾. Για το νησάκι αυτό γράφει σχετικά ο Κεραμοπούλος: «Όστε η γη του Νησιού, καθαρά λίθων πάσα και πλήρης οστράκων, είναι επακτή, το δε Νησί ουχί φυσικόν αλλ' ανθρώπινον έργον, καλύψαν μέρος της πασσαλόπηκτου κώμης»⁽³¹⁾. Άρα το νησάκι έγινε σε μεταγενέστερη εποχή με έμπληση. Παλιότερα, που η στάθμη της λίμνης ήταν ψηλότερη, ήταν ένα πραγματικό νησί και η επικοινωνία με την ξηρά γινόταν στην αρχή με μια ξύλινη υπόστηλη γέφυρα και αργότερα με έναν υπερυψωμένο διάδρομο⁽³²⁾. Ο Κεραμοπούλος γράφει σχετικά: «Άλλοτε περιέπλεον την νησίδα διά λέμβων, τώρα όμως είναι ξηρά πέριξ»⁽³³⁾. Το τεχνητό αυτό νησάκι έγινε με επιχώσεις και αποτελεί το τελευταίο στάδιο των λιμναίων οικισμών, αλλά και μια συνέχεια αρχαιοτάτων αμυντικών μεθόδων.

Η διερεύνηση του Κεραμοπούλου απέδειξε τη μέθοδο της «έμπλησης»: «Ολόγυρα στην ύψωση του εδάφους πετάχτηκαν φύρδην-μύγδην ακατέργαστες πέτρες που χρησίμευσαν ως υποδομή σε έναν τοίχο του οποίου οι πέτρες είναι κατειργασμένες με λίθινα σφυριά και παρουσιάζουν τέλειους οριζόντιους αρμούς, κάθετους, πλάγιους σε τεθλασμένη γραμμή και μερικές φορές καμπύλους, του τύπου που χρησιμοποιούνταν στη Νότια Ελλάδα ανάμεσα στον 6ο και 4ο π.Χ. αιώνα»⁽³⁴⁾.

Τις πρώτες πληροφορίες για την ύπαρξη του τεχνητού νησιού στο Δισπηλιό μας έδωσε ο Ν.Γ. Παπαδάκης: «Μόνον παρά την νοτ. όχθην της λίμνης επί του "νησιού" των Δουμπιάκων, γλώσσης δηλ. γης εξεχούσης υπέρ τον (σήμερον εν χειμῶνι μόνον) λιμνόκλυστον μυχόν σώζεται εν μέρει -μέχρι 2 μ. ύψους ενιαχού- τείχος πολυγωνικόν μεγάλων πελεκητών λίθων εις μήκος κατά μεν το ανα. σκέλος 40 (περι)που μ., κατά δε το Ν-ΝΔ ελαφρώς καμπυλούμενον μέχρι 150 μ., πάχους 2-2,50 μ. και ύψους 1,50 ενιαχού, με ίχνη πύλης και 2 πύργων (ων ο παρά ταύτην 4γωνος, ο έτερος στρογγύλος εν θε-

In 1940, Keramopoulos conducted another excavation, on which he writes: «This year, I excavated a wide area of the lakeside pile-settlement down on the southern bank of Castoria lake. It turned out to be rich in findings from the Neolithic era. We collected over 530 stone tools. The stones they were made of indicate that they had been made on this spot. In addition we found pots and urns of different shape, colour and origin, as well as bone-carved vessels. We found no metal objects».

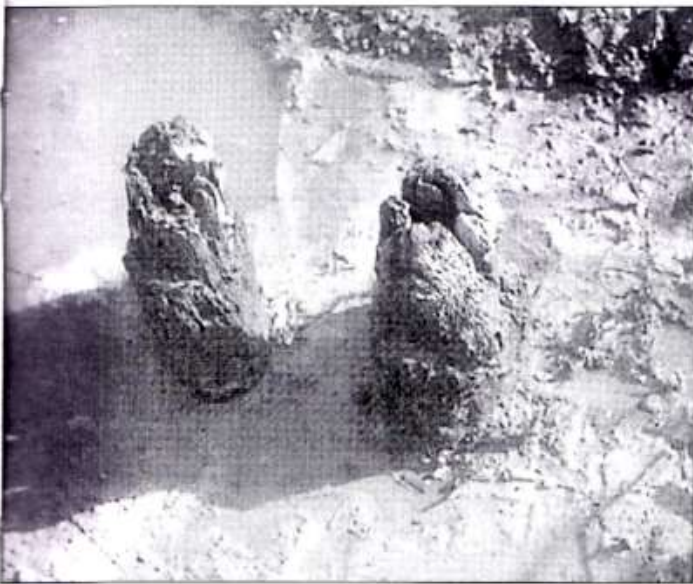
As we are told by Andreas Papachristou, in Krepeni (a lakeside village near Dispilio), on the south-eastern banks of the lake and on a straight line from the church of Agios Nikolaos, there is a dense cane thicket that hides a platform built during prehistoric times. This platform is not mentioned in any other study or excavation. According to Papachristou, this platform is different in style from today's platforms since, «according to the natives of Mavrovos, namely the fishermen, it dates to prehistoric times. The platform is believed to have been used by residents to escape from enemy raids or to connect them to a lakeside pile-village, discovered by the great academic, Antonios Keramopoulos, inside a dense cane thicket on the southern shore of the lake, near the village of Dispilio. This settlement stretched all around the shoreline to Krepeni and, according to the fishermen of Mavrochorio, faced the island's acropolis which was protected by water and huge walls».

In 1965, drought caused the lake's water level to drop again. Professor N. Moutsopoulos, who happened to be in the area, was able to see the pile tops on the shores of the lake, near Analipseos church. In 1966, he proceeded to catalogue the surviving piles of the ancient lakeside village.

Like most Swiss lakeside villages, the Dispilio pile-village was destroyed by fire. This was confirmed by Keramopoulos' excavations. An excavation attempt at the islet of Analipsi found that the depth excavated contained piles and stone tools. Keramopoulos writes: «The islet's floor is made of stone and shells. This proves that the islet was the work of man. It stretched over part of the lakeside county». In other words, the islet was formed in subsequent years through landfill. In the past, when the lake's water level was higher, it used to be a real island which was connected to the mainland first by a wooden bridge and later by an elevated runway. Keramopoulos writes: «At one time the islet was reached by boat, but now it is dry land». The artificial islet was formed through landfill and is considered to be the last stage of the lakeside civilisation and an ancient method of defence.

Keramopoulos' research was able to reveal the method used to make the islet: «Uncarved stones were first dropped near a high ground. Then they were fixed together with stone nails and used to erect a wall, with perfect horizontal joints and crooked or curved sides like the types built in southern Greece between the 6th and 4th centuries BC».

The first information on the existence of the Dispilio artificial islet were given to us by N. Papadakis: «On the southern bank of the lake, there used to be an island of Doubiakon, which today is surrounded by dry land. And on this islet are parts

Δύο πάσσαλοι του προϊστορικού λιμναίου οικισμού που ήρθαν στην επιφάνεια τον Οκτώβριο του 1993. (Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς σελ. 27, Θεσσαλονίκη 1996).

Two piles of the prehistoric lakeside settlement which were unearthed in October 1993. (G.H. Hourmouziades, *Dispilio the prehistoric lakeside settlement, Castoria* page 27, Thessaloniki 1996).

μελίσσις), – σφαλώς αρχ. ελληνικών και αποτελούν προμαχώνά τινα, φαίνεται, προς την γην του δεσπόζοντος της λίμνης και άλλοθεν δυσπρόσιτου Κελέτρου»⁽³⁵⁾.

Την καταστροφή και την εξαφάνιση των ογκόλιθων του τείχους του νησιού στο Δισπηλιό πληροφορούμαστε από τον Κεραμόπουλλο: Το τείχος «είναι προς την λίμνην κατεστραμμένον, διότι, ως φαίνεται, οι λίθοι απήγοντο διά λέμβων εις Καστορίαν»⁽³⁶⁾. Η περιοχή αυτή ονομαζόταν πριν από το 1940 και ονομάζεται μέχρι σήμερα από τους Καστοριανούς και τους Δισπηλιώτες «Νησί»⁽³⁷⁾. Μέχρι σήμερα όλοι έχουν αποδεχτεί τη χρονολόγηση του Κεραμόπουλλου για το τεχνητό αυτό έργο, στα χρόνια του Αρχελάου⁽³⁸⁾.

Η τρίτη προσπάθεια ανασκαφής του οικισμού στο Δισπηλιό (Κεραμόπουλλος 1932, 1938, 1940, Μουτσόπουλος 1965) έγινε εξήντα χρόνια μετά τον Κεραμόπουλλο, το 1992, από τον καθηγητή της Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Γιώργο Χουρμουζιάδη, με συγκεκριμένο επιστημονικό πρόβλημα: τη μελέτη του οικισμού «στο επίπεδο της οργάνωσης, χώρου, οικονομίας, ιδεολογίας και του ρόλου που έπαιζε στις μετακινήσεις των πληθυσμών της εποχής εκείνης»⁽³⁹⁾.

Ίσως ο λιμναίος οικισμός να σταθεί η αφορμή για τη δημιουργία μιας διαφορετικής σχέσης ανάμεσα στην αρχαιότητα και τον άνθρωπο. Η συνέχεια του λιμναίου οικισμού έχει μεγάλη και σημαντική σχέση με τη συνέχεια της πόλης της Καστοριάς. «Όταν ο λιμναίος οικισμός έπαψε να ζει ως οικισμός ψαράδων, κτηνοτρόφων και γεωργοκτηνοτρόφων, λειτούργησε ως στρατιωτικός σταθμός και ίσως σαν ένα προτείχισμα

remain - up to two-metres each - of a polygonal wall made of huge stones, and about 40 metres wide on its eastern side. Its southern-southwestern side is slightly curved and is 150m wide. The stones are 2-2.5 metres wide and 1.5 metre high each. There are traces of gates and two towers (one is four-angled and the other circular) - and are without doubt ancient Greek. They were made by the people who inhabited the land during the time of Celetrum».

Keramopoulos tells us how the stone wall of the Dispilio islet was destroyed: The wall is «destroyed on the side facing the lake, as apparently the stones were stolen by boat to Castoria». This region was called before 1940 - and still is - «Nisi» by the residents of Castoria and Dispilio. To this day, Keramopoulos' chronology of the work to Arhelaos' times is accepted by all.

The third attempt at excavating the Dispilio settlement (Keramopoulos 1932, 1938, 1940, Moutsopoulos 1965) took place 60 years after Keramopoulos, in 1992, and was undertaken by a professor of prehistoric archaeology at Thessaloniki Aristotelion University, Georgios Hourmouziades. He had a specific scientific target: studying the settlement «on the level of organisation, space, economy, ideology, and the role it played in the migration of the masses at that epoch».

Maybe this lakeside settlement was the reason for the establishment of a different relationship between antiquity and man. The course of the lakeside settlement had a great and important impact on the course of the city of Castoria. «When the lakeside village stopped living as a colony of fishermen, cattle raisers and farmers, it operated as a military base and probably as a stronghold for the city of Castoria. It is possible that the Castorians of the historic, romaic and post-romaic years used the islet as a small fort, or military base, to ward off attackers. That is because the lakeside settlement is located on a narrow piece of land that is connected to the city, which reminds me of Thermopyles, between the mountain and the sea. In order to raid Castoria, one had to cross the lake on a boat. But this made him easily detectable. From Dispilio's side, one was able to cross to the city from the mainland. Consequently, it is logical to deduce that a stronghold, or a military base, had been built on this spot».

At one point of its history the community should have acted as a connecting link between Thessalia and the Adriatic Sea. Nicholas Hammond says in «The history of Macedonia» that Dispilio should be a region connecting Sterea Hellada and Thessalia with the Dalmatian Shoros and the Adriatic Sea. It seems says professor Georgios Hourmouziades «that the area of the lake of Castoria is not situated at the borders of Greece but in the middle of a place where people, products, civilization religions, ideas, could pass». As for the poles professor Hourmouziades accepts that they are «the principal information which has to do with the organization of the place by which the houses were built including every other construction which could result to different activities of life such as: fishing, working out their agricultural products, the making of pottery, guns, tools, etc. By the means of those poles they built platforms and houses».

της πόλης της Καστοριάς. Δεν αποκλείεται δηλαδή οι Καστοριανοί των ιστορικών, ρωμαϊκών και μεταγενεστέρων περιόδων, να χρησιμοποίησαν αυτό το νηράκι σαν ένα μικρό φρούριο, σαν ένα μικρό στρατόπεδο, για τους που θα έρχονταν εναντίον της πόλης τους. Γιατί το σημείο που βρίσκεται ο λιμναίος οικισμός, είναι και το στενότερο σημείο από το οποίο μπορεί κανείς να περάσει και αυτό μου θυμίζει τις Θερμοπύλες, ανάμεσα στο βουνό και τη θάλασσα. Για να επιτευχθεί λοιπόν κανείς στην Καστοριά θα έπρεπε να περάσει τη λίμνη με πλοιάριο. Από κει θα ήταν εύκολο να αναχαιτιστεί. Από την πλευρά όμως του Διοσηλίου μπορούσε να περάσει κανείς και από τη στεριά. Επομένως ένα προτείχισμα, ένα στρατόπεδο στο σημείο εκείνο, που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τον εισβολέα, ήταν πάρα πολύ λογικό να είχε στηθεί»⁽⁴⁰⁾.

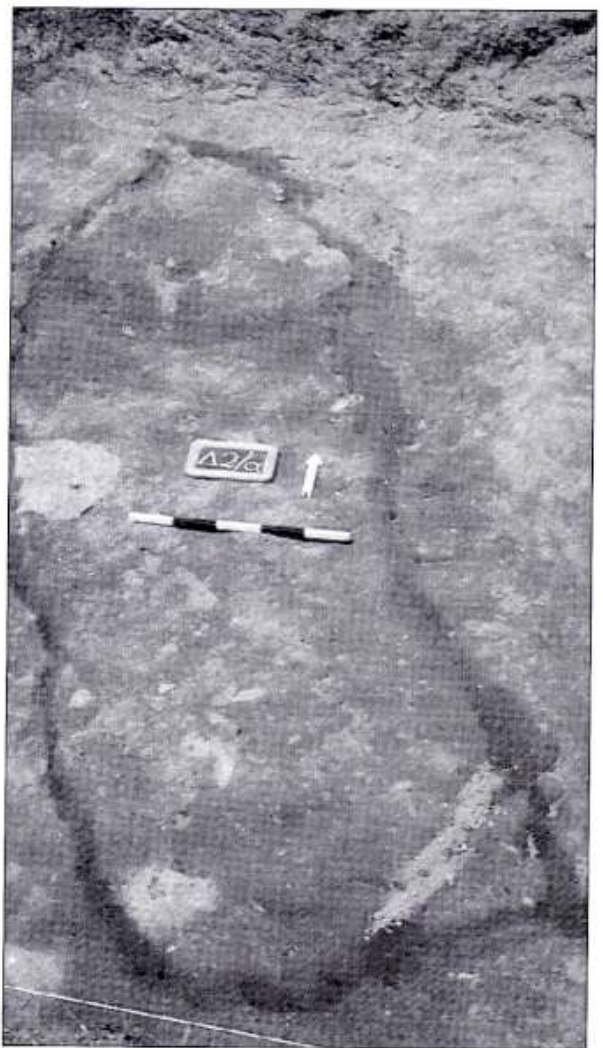
Σε κάποια φάση της ιστορίας του ο οικισμός θα πρέπει να λειτούργησε ως κομβικό σημείο που συνέδεε τη Θεσσαλία με την Αδριατική. Ο Nicholas Hammond έχει γράψει στην «Ιστορία της Μακεδονίας» ότι το Διοσηλίο πρέπει να ήταν ένα σημείο που συνέδεε τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία με τις Δαλματικές ακτές και την Αδριατική Θάλασσα⁽⁴¹⁾. Φαίνεται, λέει ο καθηγητής Γιώργος Χουρμουζιάδης, «ότι η περιοχή της λίμνης της Καστοριάς δεν είναι στο άκρο της Ελλάδας, αλλά στο μέσο μιας έκτασης απ' όπου μπορούσαν να περάσουν άνθρωποι, προϊόντα, πολιτισμός, θρησκείες, ιδεολογίες»⁽⁴²⁾. Για τους πασσάλους, ο καθηγητής Χουρμουζιάδης δέχεται ότι είναι «η βασική πληροφορία που αφορά την οργάνωση του χώρου, με τη βοήθεια των οποίων κατασκευάζαν τα σπίτια τους και όλες τις άλλες κατασκευές που μπορούσαν να βοηθήσουν τις διάφορες δραστηριότητες της ζωής: ψάρεμα, επεξεργασία των γεωργικών τους προϊόντων, κατασκευή κεραμικών, όπλων, εργαλείων κλπ. Με τη βοήθεια αυτών των πασσάλων κατασκευάζαν πλατφόρμες και σπίτια»⁽⁴³⁾.

Σημαντικά είναι τα όσα αναφέρει για τη συγκεκριμένη σχέση ανθρώπου και νερού, και όχι γενικά ανθρώπου και περιβάλλοντος, ο καθηγητής Χουρμουζιάδης: «... Παρατηρήσαμε, λοιπόν, κατά την ανάπτυξη της ανασκαφής ότι τα υλικά δομής, ιδιαίτερα η χρησιμοποίηση της άμμου, των πασσάλων και των λίθων, η κατανομή των κατασκευών και των σχετικών χρήσεων στο πλαίσιο του διαθέσιμου χώρου, ήταν συνάρτηση της συμπεριφοράς της στάθμης της λίμνης. Είχε, επομένως, δημιουργηθεί, με το πέρασμα του χρόνου μια δρώσα συνείδηση σχέσης ανθρώπου και νερού, άρα και της αναγκαστικής οργάνωσης και χρήσης του χώρου μέσα στο πλαίσιο αυτής της σχέσης, που συνήθως ήταν αρνητική για τη ζωή στο λιμναίο οικισμό...»⁽⁴⁴⁾.

Σοβαρό αρχαιολογικό εύρημα, κατά την ανασκαφή του 1992, αποτέλεσε ο εντοπισμός μιας βάρκας. Μας πληροφορεί σχετικά ο καθηγητής: «Την πρώτη χρονιά εντοπίσαμε μια βάρκα, συγκεκριμένα την κάτοψη, το περίγραμμα μιας βάρκας σε βάθος 70 εκατοστών. Αν κατεβούμε πιο κάτω, υπάρχουν πολλές πιθανότητες να βρούμε όλη τη βάρκα. Δεν επιχειρήσαμε ακόμη να τη βγάλουμε στην επιφάνεια γιατί δεν έχουμε σιγουρέψει τον τρόπο συντήρησής της και ενδέχεται, αν προχωρήσουμε προς τα κάτω, όπως θα κατεβαίνουμε αυτή να λιώνει, να γίνεται σκόνη. Γι' αυτό πρέπει κάποια ομάδα συντηρητών, να εμποτίξει το ξύλο με διάφορα υγρά που στε-

Professor Hourmouziades mentions important facts regarding the relationship of man and nature, and specifically man and water: «...We observed during the course of the excavation that the materials used for the construction, mainly sand, piles and stones, as well as the distribution of constructions and the planning of space, depended on the variation of the level of the lake. With the passing of time, a keen relationship had been established between man and water, which affected the organisation and use of space, as usually this relationship had been negative for life of the lakeside settlement».

During the excavation of 1992, one of the most important findings was made: a small boat. The professor informs about: «The first year we found a boat, more specifically the skeleton of a boat, about 70cm deep in the ground. If we dig deeper, there is a possibility that we may find another one. We have

Το περίγραμμα της προϊστορικής βάρκας όπως φαίνεται στο δάπεδο του ανασκαφικού ακάμματος. (Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Διοσηλίου Καστοριάς σελ. 43, Θεσσαλονίκη 1996).

The shape of the prehistoric boat as it shows on the surface of the excavation ground. (G.H. Hourmouziades, Displio the prehistoric lakeside settlement, Castoria page 43, Thessaloniki 1996).

ρεοποιούν, απολιθώνουν το ξύλο κι έτσι άφοβα πια να μπορέσουμε να φέρουμε τη βάρκα αυτή στην επιφάνεια. Αν πάλι δεν μπορέσουμε και το ξύλο έχει λιώσει όλο, υπάρχει μια μέθοδος την οποία έχουν ήδη χρησιμοποιήσει στη Σαντορίνη, να ριξουμε δηλαδή γύψο στο αρνητικό αποτύπωμα της βάρκας και στο τέλος να βγάλουμε έξω μια γύψινη βάρκα. Το σημαντικό στοιχείο με αυτή τη βάρκα είναι ότι είναι φτιαγμένη ακριβώς όπως και η σύγχρονη καστοριανή βάρκα, με το μπροστινό μέρος οξύ και πίσω πλατιά»⁽⁴⁵⁾. Παρόμοια προβλήματα αντιμετώπισαν Ισραηλινοί αρχαιολόγοι κατά την ανασκαφή και μετακίνηση της βάρκας της Θάλασσας της Γαλιλαίας (Kinneret), εποχής 1ου μ.Χ. αιώνα (Galilee boat), τον Ιανουάριο του 1986 στο Ginosar του Ισραήλ, η οποία σήμερα βρίσκεται στο Allon Museum του Kibbutz Ginosar στο Ισραήλ⁽⁴⁶⁾.

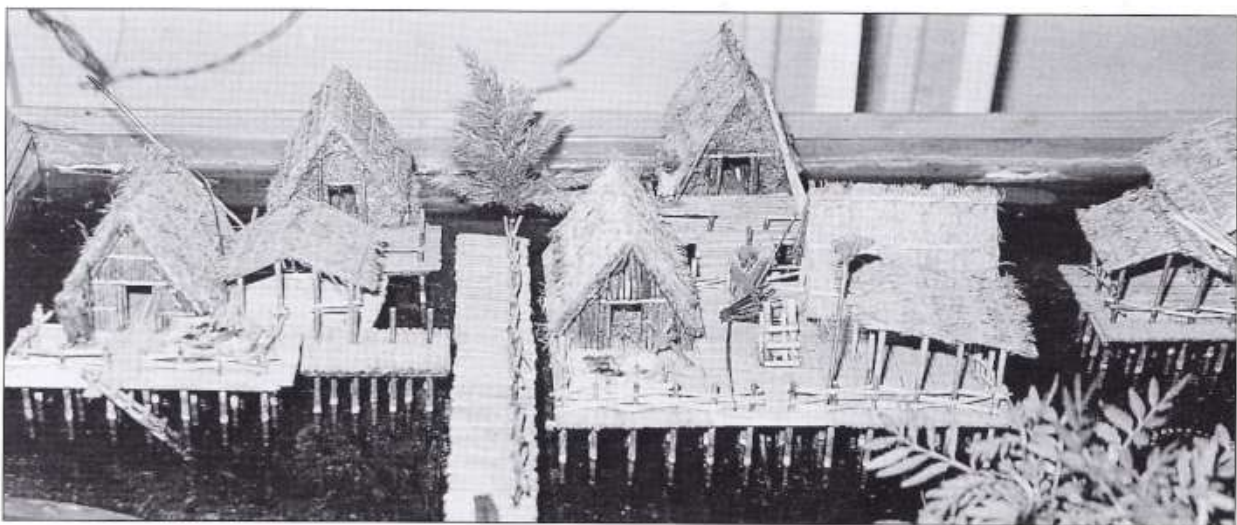
Η αποκάλυψη του νεολιθικού μονόξυλου, που προς το παρόν δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρο για να μην καταστραφεί, θα δώσει απάντηση σε πολλά ερωτήματα σχετικά με την προέλευση, τη χρονολόγηση και τη μορφή των πλωτών μέσων στη λίμνη της Καστορίας και του σύγχρονου καστοριανού καραβιού. Ο αυτοδίδακτος Καστοριανός καλλιτέχνης Νικόλαος Πιστικός απέδωσε σε αναπαράσταση, όπως φαντάστηκε, τον οικισμό του Δισπηλιού⁽⁴⁷⁾. Ο καθηγητής Μουτσόπουλος πρότεινε «κάπου πιο πέρα, σ' έναν από τους κλειστούς κολπίσκους της λίμνης μίαν αναπαράσταση του λιμναίου οικισμού, χωρίς να προβάλλεται στο φυσικό τοπίο, κρυμμένη στα πυκνόφυλλα "καβάκια"⁽⁴⁸⁾ της λίμνης και βασιωμένη στα ασφαλή δεδομένα της συστηματικής ανασκαφής του λιμναίου οικισμού»⁽⁴⁹⁾.

Όχι μόνο η αναπαράσταση, αλλά και η ίδρυση ενός τοπικού Μουσείου Λιμναίων Οικισμών, κάτι που δεν υπάρχει στην Ελλάδα, θα ήταν πολύ σημαντική. Ίσως ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού «να σταθεί η αφορμή για τη δημιουργία ενός αρχαιολογικού χώρου άλλου τύπου και από την άποψη της αξιοποίησης των αρχαιοτήτων, αλλά και από την άποψη της δημιουργίας μιας διαφορετικής σχέσης ανάμεσα στο αρχαίο και το σύγχρονο, ανάμεσα στην αρχαιότητα και τον άνθρωπο»⁽⁵⁰⁾.

not tried to bring it to the surface because we have yet to ensure a method of preservation and we fear that if we proceed deeper it will disintegrate into dust. That's why we need to bring a preservation team, which will cover the wood with various stabilising liquids, and make it possible for us to bring the boat to the surface. If again it is not possible and we find that the wood has crumbled completely, there is a method, that has been used in Santorini, which allows us to create a plaster mould out of the boat's frame. The most important element in this boat is that it is made exactly like the Castoriani boat, meaning that it is tight on the front and broad at the back». Similar problems were faced by Israeli archaeologists during the January 1986 excavation and transfer of a Galilee boat (Kinneret), dating back to the first century BC, in Ginosar, Israel. The boat is now exhibited at the Allon Museum in Israel's Kibbutz Ginosar.

The discovery of the Neolithic dug-out canoe, which to this day has not been completely unearthed to prevent its destruction, will give answers to many questions regarding the origin, chronology and structure of the water vessels on the lake of Castoria and the modern Castorian boat. The self-taught Castorian artist, Nikolaos Pistikos, restored a duplicate, the way he imagined it, of the Dispilio settlement. Professor Moutsopoulos suggests that «a little bit further, in one of the lake's closed gulfs, there is a duplicate of the lakeside settlement, hidden by the dense poplar-trees and founded according to the reliable facts of the systematic excavation of the lakeside settlement».

The creation of a duplicate, as well as a local Lakeside Settlement Museum, which does not exist anywhere in Greece, is very important. And maybe the Dispilio lakeside settlement «will be the cause for the creation of a different kind of archaeological space, which will not only allow us to take advantage of the archaeological findings but will help us build a different kind of relationship between ancient and modern, antiquity and man».

Αναπαράσταση του λιμναίου οικισμού στο Δισπηλιό από τον Καστοριανό Νικόλαο Πιστικό. (Φωτογραφία Δημήτρη Τσουρτσούλα. Προσφορά Νικόλαου Πιστικού).

Replicate of the lakeside settlement in Dispilio from the Castorian Nikolaos Pistikos. (Photographed by Dimitris Tsourtsoulas. Courtesy of Nikolaos Pistikos).

ΤΟ ΠΑΓΩΜΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ

Ανάλογα με την εποχή του χρόνου παρουσιάζεται και η λίμνη της Καστοριάς. Πότε ήρεμη και γαλήνια, πότε φουρτουνιασμένη και με αλλιώτικη μορφή την εποχή της βαρυχειμωνιάς. Στη βαρυχειμωνιά η επιφάνεια της λίμνης παγώνει σε αρκετό βάθος⁽¹⁾ και γίνεται ένας απέραντος «δουξάτος»⁽²⁾ χωρίς καρφιά, όπως έλεγαν οι Καστοριανοί, ή ένας «γυαλοπάης»⁽³⁾ όταν παγώσει χωρίς αέρα και χιόνια⁽⁴⁾.

Σε πολλά έντυπα βιβλία των εκκλησιών της Καστοριάς, σε διάφορα σημεία τους, ιδίως στα παράφυλλα και στις εσωτερικές όψεις των σταχώσεών τους, υπάρχουν ποικίλα σημειώματα που οφείλονται στους ιερωμένους, στους αρχικούς κητόρες, ψάλτες ή άλλα πρόσωπα που σχετιζόνταν με την εκκλησία⁽⁵⁾. Μια κατηγορία των σημειωμάτων αυτών αναφέρονται σε ενθυμήσεις φυσικών φαινομένων, όπως χιόνι, χαλάζι και ιδίως στο χειμωνιάτικο πάγωμα της λίμνης, η οποία δεσπόζει στο φυσικό περιβάλλον της πόλης⁽⁶⁾.

Ο Νικόλαος Σχινάς στις «Οδοιπορικές σημειώσεις» του αναφέρει ότι «παράδοσις φερομένη διά στόματος των Καστοριέων και εγγράφως διασωθείσα εν τινι των Μηνιαίων της εν τη ενορία Δραγωτά εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, βεβαιούσι ότι προ 110 ετών (1777 περίπου) και επέκεινα, η επιφάνεια της λίμνης διετέλεσε πεπηγυία από της Υπαπαντής μέχρι του Αγίου Γεωργίου, και ότι συνοδία διήρχοντο επ' αυτής ως διά ξηράς, ως γίνεται και επί του Δουνάβεως»⁽⁷⁾.

Στο παράφυλλο 2 Ευαγγελίου του 1785 στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο της ενορίας Σερβιώτη, διαβάζουμε: «από γεναρίου πρότη/1808 χιμόνας/ ακατάπαυστα/ η λίμνη πάγοσε φευρουαρίου: 15/χιόνη τέσσαρις πιθαμές /έως της δεκαωχτό μαρτίου»⁽⁸⁾. Στο Μηνιαίο Μαρτίου 1760 των Αγίων Δώδεκα Αποστόλων της ενορίας Σερβιώτη, στη σελίδα 2, υπάρχει το σημείωμα: «1829: φεβρουαρίου 2: πάγοσεν η λίμνη/στάθικαν/μέρες: 10: κε περπατιόσμαι απου πάνου/Νάνος παπαΝικωλάου γράψας»⁽⁹⁾. Στο παράφυλλο Ευαγγελίου του 1785 στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο της ενορίας Σερβιώτη, υπάρχει και άλλο σημείωμα: «1832/πάγοσιν η λι/μνη από) δεκεβρι/(ου 1-2) έος φεβρου/αρίου 18./πάγοσιν»⁽¹⁰⁾. Και κάρτα φορτωμένα περνούσαν επάνω στην παγωμένη λίμνη κατά το πάγωμα του 1832⁽¹¹⁾.

Στο τελευταίο παράφυλλο του Μηνιαίου Ιανουαρίου 1732 στην εκκλησία Παναγία Ελεούσα της ενορίας Ελεούσας, διαβάζουμε: «1833 ιανουαρίου. 9. ήταν η λίμνη παγομέ(νη) πολη/και από την εξο σκάλα με ταλογα η παζαργιοτες ησια δια το μαβροβο/πάγεναν την δευτέρα και αμαξια με γενυμα φορτομένα με/τα βοδια απο τα τζιφλικια εμπεναν μεσ απο τον μπαγο/της μεσαδος. Αθανάσις πετρο γράψας»⁽¹²⁾ και «εις τους 1848 επάγωσεν η λίμνη δύο πηθαμές/και επάνω απερνούσαν αμάξια»⁽¹³⁾ Αυγούστου 15⁽¹⁴⁾/και εις τους 1849, εγένετο ένας πνηγμός/και επνίκεν ο Ναούμης Τάτιαρη⁽¹⁵⁾/ ο Παύλος Παναγιωδόρου και ο αδελφός του / ο Κωνσταντίνου/και ο Κοκορδάκος και του Μηχάλη/του (ι) Σαμαρά το παιδί/1849 Σωτήριος Δημητρίου/Παπά Ναούμ»⁽¹⁶⁾.

Στο Μηνιαίο Μαΐου 1843 των Αγίων Αναργύρων της ενορίας Καρύδη, στο τελευταίο παράφυλλο υπάρχει το παρακάτω σημείωμα: «Κατά το έτος 1882 υπήρχε μέγα ψύχος τον Μάϊ/ον ώστε τα ψάρια δεν εράσιον»⁽¹⁷⁾ και υπήρχε μεγάλη/ακρίβεια ως και εις το κρέας. Ταύτα προς μνήμην των/μεταγενεστέ-

THE FREEZING OF THE LAKE

The lake of Castoria changes with the seasons. At times it is calm and peaceful, at others it is rough and agitated. In the dead of winter, it wears a different face. Its surface freezes up to a considerable depth and turns into an endless mirror, glass.

In many documents found in the churches of Castoria, there are notes written by priests, church founders, cantors and others, referring to natural phenomena familiar to the area, such as snow, hail and especially, the freezing of the lake in the winter which eclipses the surrounding nature of the town.

Nikolaos Schinas in his «*Travelling Memoirs*» refers to «a custom known to the Castorians and rescued in a diary at the church of St. Paraskevi in the parish of Dragota, which attests that, for the past 110 years (from about 1777) on, the solidified surface of the lake opened a passageway from Ipapandis to St. George, and that people walked on it as if on land, like on the Danube».

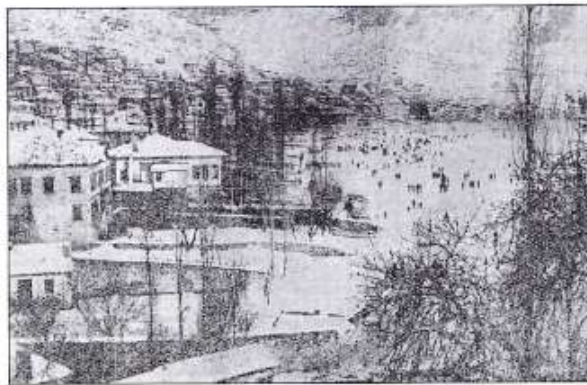
In the second scroll of the 1785 Gospel at St. John the Theologian of the Servioti parish, we read: «*January the first, 1808, winter is here. February 15: the lake froze. Ice covered it up to four feet until March 18*». In the March 1760 annals of the Twelve Apostles of the Servioti parish, there is a note in page 2 that reads: «*1829, February 2: the lake froze. It remained so for 10 days and we were able to walk on it. Father Nikolaos herewrites*». In the parchment of the 1785 Gospel at St. John the Theologian, there is another note which says: «*1832: the lake froze from December 1-2 till February 18*». And even loaded carts were able to traverse the frozen lake during the freeze of 1832.

In the last scroll of the 1732 January annals at the church of Panagia Eleoussa of the Eleoussa parish, we read: «*1833, January 9: the lake was deeply congealed. The farmers with their horses and loaded carts, as well as their cattle, walked in the middle of the ice. Athanasios Petrou writes*» and «*in 1848 the lake was covered by about two feet of ice and carts were able to cross on it. On August 15, 1849, a drowning occurred and Naoumis Tatiaris drowned/Pavlos Panagiodorou and his brother/Constantinos/and Kokordakos and Michalis/the son of Samara/1849 Sotirios Dimitriou/Father Naoum*».

In the 1843 May annals of St. Anargyron of the Karidi parish, the last scroll includes the following note: «*By the year 1882, we had such a chill in May that the fish did not survive and the price of meat went up. Recorded by Constantinos Dagainas on May 9, 1882*». Another note in the 1682 January annals of the St. Paraskevi church of the Dragota parish lists in page 282: «*December 20, 1904. Snow fell and covered everything (the lake included) with three feet of ice. December 22, a strong northern wind blew and the snow turned to ice. And under the ice, the water froze up to about half a foot, and people, animals and carts walked on it. Later on more snow fell and it was very cold. The price of coal and wood subsequently rose. The chill lasted until February 8. Herewrites Ecumenical Father Naoum*». In addition, in page 2 of the 1732 January annals of the church of Panagia Eleoussa,

ρων/Κωνσταντίνος Δάγκαινας τη 9, Μαΐου. 1882»⁽¹⁸⁾. Άλλο σημείωμα στο Μηναίο Ιανουαρίου του 1682 της Αγίας Παρασκευής ενορίας Δραγωγιά στη σελίδα 282 γράφει: «Δεκεμβρίου. 20. 1904 Δεκεμβρίου 20. εχιώνισεν/3 σπηθαμές χιόνι, επίκτωσεν η λίμ(ν)η, εις τας 22. έπνευσεν δυνατός/Βορέας και επάγασεν το χιόνι, και από κάτω από το χιόνι επάγασεν/το νερόν μία ήμισυ σπηθαμή και ήρχοντο οι άνθρωποι, και ζώα και/ άμαξες, μετά ταύτα έπεσεν άλλο χιόνι και έγινεν κρίον δρημητάτον τα/ξύλα ακρήβιναν τα κάρβουνα έγιναν ένα γρ(όσι) την οκάν. διήρκησεν ο πάγος/μέχρι 8 φεβρουαρίου. ο γράψας Οικονόμος Παπά Ναούμ»⁽¹⁹⁾. Επίσης, στη σελίδα 2 στο Μηναίο Ιανουαρίου 1732 της εκκλησίας Παναγίας Ελεούσας, της ενορίας Ελεούσας, διαβάζουμε: «Καστορία/το 1992(=1922) επάγωση η λίμνη της Κα(στορίας) και/επνήγι-κε ένα αυτοκίνητο⁽²⁰⁾ η λίμνη/επάγωσε μία πεθαμή»⁽²¹⁾.

Το 1929 ο πάγος της λίμνης είχε αρκετό πάχος και το χειμώνα εκείνο έκαναν την εμφάνισή τους και τα πρώτα παγοπέδιλα από τον Κοσμά, το μεγαλύτερο γιο του Αθανάσιου του δασκάλου⁽²²⁾. Η παγοδρομία ήταν πολύ θεαματικό σπορ και τραβούσε την προσοχή και το θαυμασμό των περιπατητών της παγωμένης λίμνης, αλλά και αυτών που ήταν στις αβγατές και στα γιουφύρια⁽²³⁾. Κατά το μεγάλο χειμώνα του 1929 πέρασε επάνω στον πάγο αυτοκίνητο και ζώα φορτωμένα με ξύλα, όπως και στο μεγάλο χειμώνα του 1942⁽²⁴⁾. Όταν ο πάγος αποδεικνυόταν σταθερός εκτός από παγοδρομίες γίνονταν και περιπάτοι

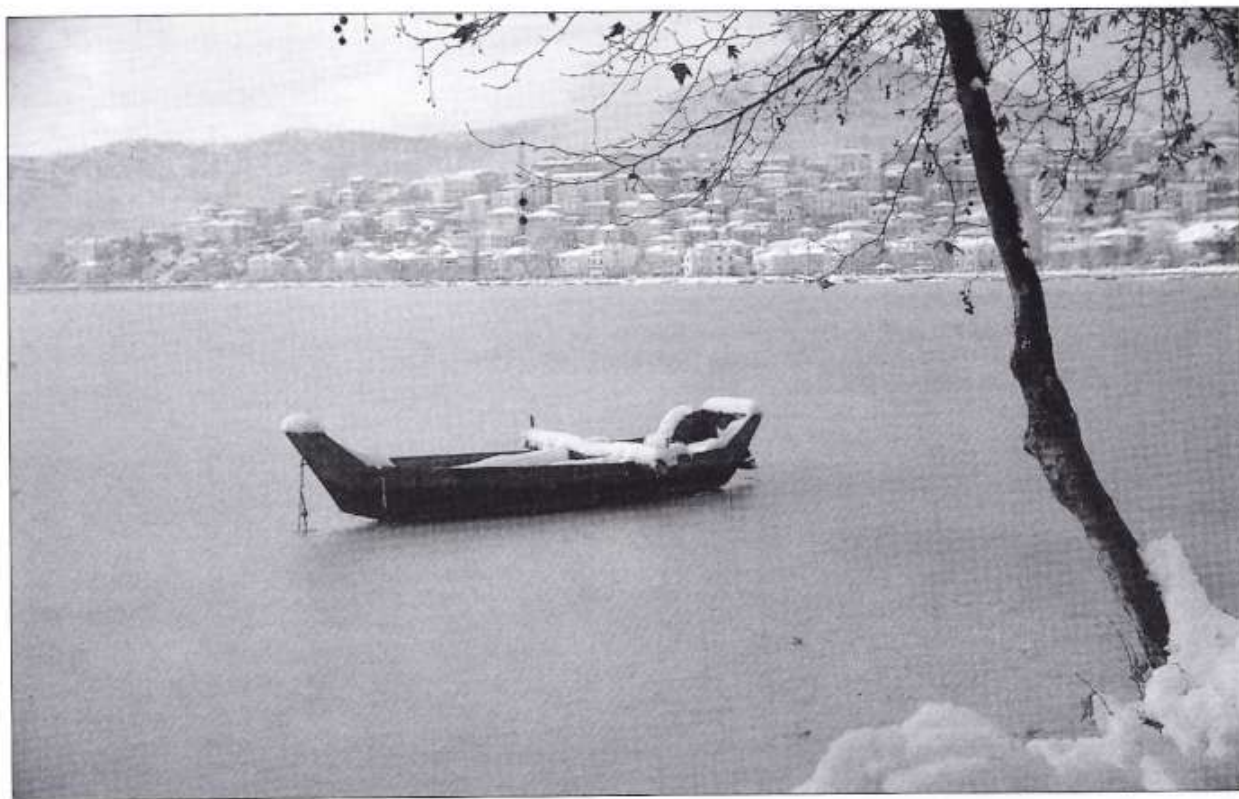

Καστοριανοί παγοδρομούν με «σάνιες» στη λίμνη τους. (Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανό Δοκίμια σελ. 23, χ.τ. 1927).

Castorians glide on the lake with sleds (sanies). (Argyrios Papadiskos, Shots of Castoria page 23, 1927).

we read: «Castoria 1922: the lake of Castoria froze and a car was able to traverse it. The lake was covered by one foot of ice».

In 1929, the lake froze again. That winter the first ice-skates appeared, brought by Cosmas, the eldest son of Athanasios the teacher. Ice-skating was an impressive sport which drew the attention and admiration of strollers on the lake as well as those

«Με το πάγωμα της λίμνης πάγωνε και η καρδιά του ψαρά και το καράβι του απομένει δεμένο, σκεπασμένο με χιόνια και πάγο προσμένοντας τον ήλιο να λάμψει ν' ανοίξει φτερά, να γίνει καλοτάξιδο ψαροπούλι». (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Σωτηρίου Τόσκου).

«As the lake solidifies, the hearts of the fishermen freezes too and his boat remains tied to the banks, covered with snow and ice, waiting for the sun to shine on it and to melt, spread its wings and turn into a seafaring bird». (Post-card photographed by Sotirios Toskos).

Παιδιά με τις «σάνιες» πάνω στην παγωμένη λίμνη, μπροστά στην εκκλησία των Αγίων Θεολόγων, κοντά στην πλατεία του Ντολτσού. (Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανό Δοκίμιο σελ. 137, χ.τ. 1927).

Children with their sleds on the frozen lake, in front of the church of Agion Theologon, near Dolcho Square. (Argyrios Papadiskos, Shots of Castoria page 137, 1927).

επάνω σ' αυτόν. Ακόμη και ελαφρά αυτοκίνητα και κάρα κινούνταν επάνω στον πάγο, όπως και φορτηγά ζώα⁽²⁵⁾.

Με το πάγωμα της λίμνης έκαναν την εμφάνισή τους τα παλιότερα χρόνια και οι «σάνιες», έλκυθρα ιδίωτης κατασκευής⁽²⁶⁾. Η σάνια ήταν ένα μικρό ορθογώνιο σανιδωτό πάτωμα, σε μέγεθος που να μπορεί να κάθεται κανείς σταυροπόδι. Στο κάτω μέρος του πατώματος προσαρμόζονταν δυο μακριά κόκαλα ή δυο

who watched from the shores. During the long winter of 1929, cars and animals loaded with firewood were able to cross over the ice. The same thing happened in the winter of 1942. When ice is firm enough, skating races and promenades are held on its surface. Even light cars, carts and loaded animals can cross over it.

Many years ago, along with the ice, a peculiar type of sled

Καράβι στην παγωμένη λίμνη. (Φωτογραφία Δημήτρη Τσουρτσούλα. Προσφορά Μαρουλάς Βέργου - Γκαμπέσις).

Karavi on the frozen lake. (Photographed by Dimitris Tsoutsoulas. Courtesy of Maroula Vergos-Gambessiss).

Το λιμανάκι των κύκνων στη βόρεια παραλία παγωμένο. (Φωτογραφία Σωτηρίου Τάσκου).

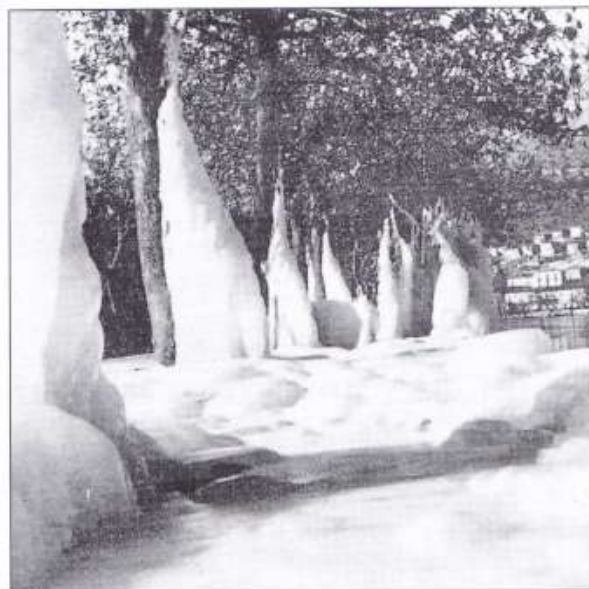
The frozen swan pond on the northern shore. (Photographed by Sotirios Taskos).

Καράβια με χιόνια στα Πετσιαί. (Προσφορά Αργυράκη Παύλου).
Karavia with snow in Petsia. (Courtesy of Argyrakis Pavlou).

μπουκάλια, ή δυο κυρτά σίδερα, ώστε να μπορεί να γλιστράει στον πάγο. Απαραίτητα για την κίνηση της σάνιας ήταν τα *σιουπιιά*⁽²⁷⁾, δυο ξύλινα ραβδιά που απέληγαν σε σιδερένιες *τζούπες*⁽²⁸⁾. Χτυπώντας τα δυο σιουπιιά στον πάγο, η σάνια έφευγε με μεγάλη ταχύτητα που έφτανε και τα σαράντα χιλιόμετρα την ώρα, ιδίως όταν ήταν γυαλοπάης⁽²⁹⁾. Επειδή όμως στον πυθμένα της λίμνης υπάρχουν θερμές πηγές σε μερικά σημεία, που διακρίνονται από το σκοτεινό τους χρώμα, ο πάγος είναι ασθενής και επικίνδυνος για τη βύθιση αυτού που περνά από πάνω. Τα σημεία αυτά οι εξασκημένοι παγοδρόμοι τα παρακάμπτουν⁽³⁰⁾. Στις παγερές νύχτες ακούγονταν στην πόλη τα «ρουκάνια», τρι-

Οι πάγοι υψώνονται μέχρι τα δέντρα στην Αί-Σωτήρα. (Λεύκιωμα L'Orestias σελ. 37, Fondée en 1919).

Ice is formed on the trees of Agia-Sotira. (Album L'Orestias page 37, Fondée en 1919).

Η Αί-Σωτήρα παγωμένη το χειμώνα του 1965. (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).

Agia-Sotira frozen in the winter of 1965. (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

(sanies) also made its appearance. This sled was made of a small, rectangular plank, big enough for someone to sit on with their legs crossed. On the lower side, two long bones, or bottles or iron bars were attached to it, to allow it to glide over

Ψαράδες σπάζουν τον πάγο για να βγάλουν το χρυσάφι της λίμνης. (Πιγένης Διδασκάλου, Καστοριά, πατριδα μου σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1976).

Fishermen breaking the ice in order to catch the «gold» of the lake. (Ifigenia Didaskalou, Castoria my Homeland page 16, Thessaloniki 1976).

Ψαράδες στη χιονισμένη λίμνη το 1956. (Spiros Meletzis, Photographie 1923-1991 σελ. 79, χ.τ.χ.χ.).

Fishermen on the frozen lake in 1956. (Spiros Meletzis, Photographie 1923-1991, page 79).

ξίματα με χαρακτηριστικό θόρυβο από τις ρωγμές που προκαλούσε η διαστολή του πάγου. «Ο πάγος, ιδίως κατά τας νύκτας, διαστελλόμενος παθαίνει ρωγμάς και μουγγρίζει δαιμονισμένα. Αυτά λέγονται "ροκάνια"»⁽³¹⁾. Υπάρχει η παράδοση πως σε κάποιον χαλβατζή που περπατούσε στην παγωμένη λίμνη έτυχε ρουκάνι στο δρόμο του, με αποτέλεσμα να τον καταπιεί η λίμνη και να μείνουν πάνω στον πάγο ο ταμπλάς⁽³²⁾ με το χαλβά⁽³³⁾.

Τις Κυριακές, όταν ο πάγος στη λίμνη είχε μεγάλο πάχος, πολλοί Καστοριανοί ανεξάρτητα από φύλο και ηλικία περπατούσαν στην παγωμένη επιφάνειά της και απομακρύνονταν αρκετά από την παραλία⁽³⁴⁾. Στις περιπτώσεις αυτές δεν έλειψαν και τα ατυχήματα. Σε ορισμένα σημεία της λίμνης που το στρώμα του πάγου ήταν λεπτό, ανέβλυζε ξαφνικά το νερό και αυτοί που προχωρούσαν, πριν ακόμη καταλάβουν την παγίδα, βρισκόνταν μέσα στο νερό και πάλευαν, με τη βοήθεια των άλλων που έτρεχαν κοντά τους, για να σωθούν⁽³⁵⁾.

Με το πάγωμα της λίμνης πάγωνε και η καρδιά του ψαρά και το καράβι του «απομένει δεμένο στην αυγατή σκεπασμένο με χιόνια και πάγο, προσμένοντας τον ήλιο να λάμψη, να λιώση, ν' ανοίξη φτερά, να γίνη καλοτάξιδο ψαροπούλι!»⁽³⁶⁾. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι οι ψαράδες με τσεκούρια και βαριές απελευθέρωναν τα καράβια τους από τον πάγο ή άνοιγαν διαδρόμους για να «βολάσουν»⁽³⁷⁾ τα δίκτυα και τις σουρντινίτσες τους⁽³⁸⁾.

ΤΑ ΠΛΩΤΑ ΜΕΣΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ

Τα πρώτα πλεούμενα των κατοίκων της περιοχής ήταν πιθανότατα μονόξυλα κατασκευασμένα από κορμό δέντρου, με εσωτερική κοιλότητα την οποία δημιουργούσαν με τη βοήθεια της φωτιάς. Ακόμη, τα μονόξυλα αυτά συμπλήρωναν διάφορες σχεδίες από καλάμια και ξύλα.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Κάστορας διέπλευσε τη λίμνη της Ορεστιάδας πάνω σε «κουμουρίζι»⁽³⁹⁾ και έφτασε στην αποβάθρα που λέγεται Σκάλα, όπου εκεί έφταναν τα καράβια από το Μαυροχώρι και το Δισπηλιό, ή Σταυρός –που ονομαζό-

the surface. Two wooden poles (sioupia) with iron clasps on the ends were used for locomotion. Using the poles as «propellers», the sled glided over the frozen ice at high speeds, reaching 40 km per hour if the surface was smooth. However, in some parts of the lake, hot water springs, spotted due to the dark colour of the ice, meant the ice was thin and therefore dangerous for the person to cross. Experienced ice-skaters know how to avoid these spots.

During cold nights, the characteristic sound of ice breaking can be heard from the town. «The ice, especially at night, cracks and growls with rage. This is called "rokania"». According to a local tale, a halvah-maker was walking on the lake one night and he encountered a «rokani». As a result he was swallowed by the lake and only his halvah pan was left on the surface.

On Sundays, when the ice on the lake is dense, many Castorians, regardless of age and sex, walk on the frozen surface and many wander over from the shore. Accidents have occurred during many such outings. In places where the ice is thin, holes have opened and people have found themselves in the water, fighting for their lives with the help of others.

As the lake solidifies, the heart of the fisherman freezes too and his boat «remains tied to the banks, covered with snow and ice, waiting for the sun to shine on it and to melt, spread its wings and turn into a seafaring bird!». Worth mentioning are the fishermen who, with their axes, free their boats from the ice, open holes in the frozen lake and throw in their nets.

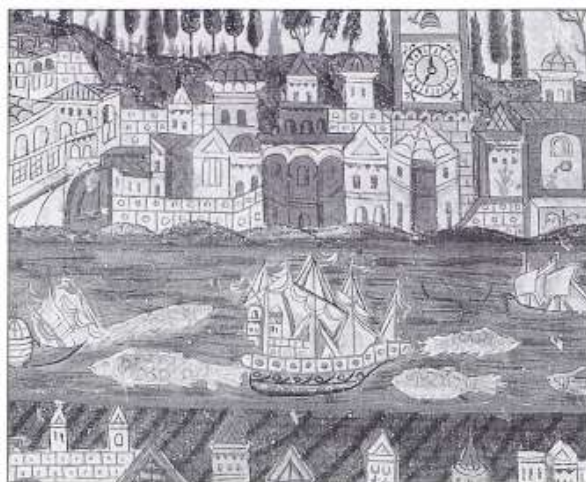

THE LAKE'S MODES OF TRANSPORT

The first mode of transport used by the natives were canoes, made from tree trunks and «dug out» using fire. These canoes were supplemented with rafts made of cane and wood. According to mythology, Castor crossed the lake aboard a «koumourizi» (rice raft) and reached the pier known as a Skala, where boats from Mavrochori and Dispilio (or Stavros) docked. The first journey on the lake took place aboard a rice-netted raft, which Castor saw floating on the lake with two people using wooden poles.

ταν έτσι λόγω της κατάδυσης του Τιμίου Σταυρού⁽²⁾. Το πρώτο ταξίδι λοιπόν στη λίμνη έγινε με ριζοπλέγματα που ο Κάστορας είδε να πλέουν στη λίμνη, με δυο ανθρώπους και με τη βοήθεια δυο ξύλων⁽³⁾.

Τα πλωτά μέσα της λίμνης Ορεστιάδας έφτασαν ως τις μέρες μας με την ονομασία καράβια⁽⁴⁾. Οι περισσότεροι από όσους ασχολήθηκαν με τα καστοριανό καράβι υποστηρίζουν ότι είναι προϊστορικό και πρωτόγονο⁽⁵⁾ και καθόλου βυζαντινό ή ενετικό⁽⁶⁾. Θα συμφωνήσουμε με τους πρώτους παρά το γεγονός ότι σε ορισμένες μικρογραφίες βυζαντινών χειρογράφων με παραστάσεις πλοίων βλέπουμε ότι η πλώρη και η πρύμνη τους είναι έντονα υπερυψωμένες, όπως στα καστοριανά καράβια περίπου⁽⁷⁾. Εδώ πρόκειται για παραστάσεις που αφορούν συνήθως μεγάλα εμπορικά ή πολεμικά πλοία και όχι αλιευτικά πλοία λιμνών. Επίσης το ότι σε βυζαντινές και μεταβυζαντινές παραστάσεις τοιχογραφιών (μοναστήρια Μεταμόρφωσης και Αγίου Στεφάνου στα Μετέωρα, μοναστήρι Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες) παρουσιάζονται αλιευτικά πλοία λιμνών με υπερυψωμένες πλώρη και πρύμνη⁽⁸⁾ δε σημαίνει ότι παρουσιάζουν εικόνα καστοριανού καραβιού. Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή ζωγραφική σε ολόκληρη τη Βαλκανική απεικόνιζε τις

Λεπτομέρεια τοιχογραφίας με παράσταση της Κωνσταντινούπολης από το αρχοντικό Τσιατσιάπα, όπου ανάμεσα στα ιστιοφόρα απεικονίζονται βάρκες με το χαρακτηριστικό σχήμα του καστοριανού καραβιού.

A detailed mural representing Constantinople at the Tsiatsiapas mansion, on which between the sail-boats are drawn boats with the characteristic form of the Castoriano karavi.

The modes of transport on the lake of Orestiada have evolved to our day under the name «karavia» (boats). Most of those who have taken an interest in the Castoriano karavi claim that the boat's origin is prehistoric and primitive and not Byzantine or Venetian. We can agree with the first theory despite the fact that, in some illustrations of boats found in Byzantine manuscripts, the bow and the stern are elevated, much like the Castoriana karavia. But these illustrations usually depict large cargo or war ships and not lake fishing boats. In addition, the fact that Byzantine and post-Byzantine murals (the monasteries of Metamorphosi and St. Stephanos in Meteora, the monastery

Το αρχοντικό Τσιατσιάπα του 18ου αιώνα. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκιωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομιδη, Πρόσφορά Α. Τσόλη).

The Tsiatsiapas mansion built in the 18th century. (Photograph before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

παραστάσεις των πλοιαρίων σύμφωνα με υποδείγματα από ανθίβολα⁽⁹⁾ και γι' αυτό σε πολλές βυζαντινές εικόνες και τοιχογραφίες υπάρχει όμοια μορφή πλοιαρίων στις παραστάσεις ναυτικών σκηνών⁽¹⁰⁾. Αυτό ισχύει και για την παράσταση πλοιαρίου σε τοιχογραφία στο παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στο μοναστήρι της Παναγίας της Μαυριώτισσας, Ναυτικές σκηνές, όπως «η άγρα των ιχθύων», «η θαυμαστή αλιεία» και «ο Χριστός επιτιμών τοις ανέμοις και τη θαλάσση», σχεδιάστηκαν σύμφωνα με υποδείγματα ανθίβωλων και η σκηνή από το παρεκκλήσι της Παναγίας της Μαυ-

Τοιχογραφία από το παρεκκλήσι Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, του μοναστηριού της Παναγίας της Μαυριώτισσας, με θέμα «Ο Χριστός επιτιμών τους ανέμους».

Mural from the chapel of St. John (Ioannis) the Theologian, at the monastery of Panagia Mavriotissa, depicting the theme «Christ blesses the winds».

ριώτισσας δε μπορεί να αναφέρεται σε καστοριανό καράβι με ιστό και πανί⁽¹³⁾, ούτε σε πλάβα⁽¹⁴⁾.

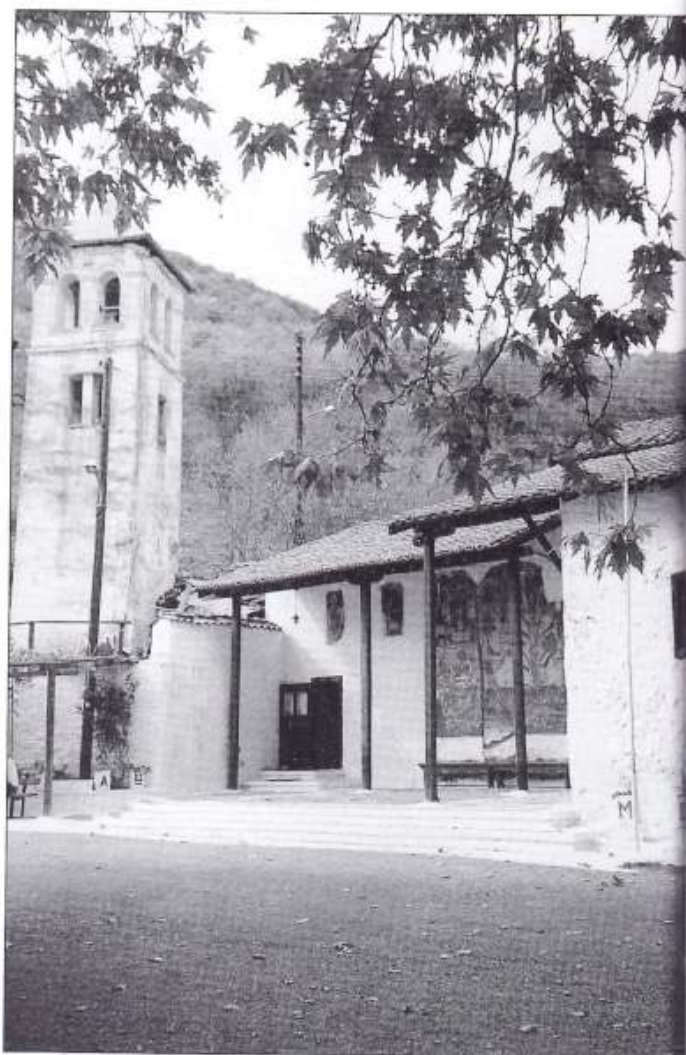
Στις γραπτές πηγές τα πλωτά μέσα της λίμνης, οι πρόγονοι των σημερινών καστοριανών караβιών, χαρακτηρίζονται με διάφορες ονομασίες. Οι πρώτες γραπτές πληροφορίες που μας προϊδεάζουν σχετικά με το μέγεθός τους αφορούν τα «ακάτια», που χρησιμοποιήθηκαν τον 11ο αιώνα από τον Αλέξιο Κομνηνό. Τα ακάτια αυτά συγκεντρώθηκαν προφανώς από τα παραλίμνια χωριά, φορτώθηκαν σε άμαξες και ρίχτηκαν στη λίμνη επανδρωμένα με στρατιώτες για επιχειρήσεις⁽¹⁵⁾. Ο Enliya Çelebi το 17ο αιώνα τα ονομάζει «καϊκία» και αναφέρει ειδικά παραπήγματα στα παραλίμνια σπίτια της Καστοριάς (kayık-hane) για την προφύλαξή τους⁽¹⁶⁾. Το γεγονός επίσης ότι, σύμφωνα με τον Çelebi, έβαλαν άλογα σε πλοία και πέρασαν από την Καστοριά στην Πολυκάρπη μας δίνει ιδέα του μεγέθους των καστοριανών караβιών κατά την Τουρκοκρατία⁽¹⁷⁾, χωρίς όμως, λόγω έλλειψης οποιωνδήποτε στοιχείων, να μπορούμε να προσδιορίσουμε ακριβώς το μέγεθος και το σχήμα τους. Η διάκριση που κάνει ο Çelebi στο έργο του μεταξύ των πλωτών μέσων της λίμνης σε καϊκία και πλοία, πιθανόν να έγινε λόγω του διαφορετικού τους μεγέθους. Αυτή η διάκριση μας κάνει να υποθέσουμε ότι τα πλωτά μέσα της λίμνης κατά την περίοδο αυτή είχαν μεγάλη χωρητικότητα και η ναυπήγησή τους γνώρισε μεγάλη άνθηση.

Παράσταση στην οποία με βεβαιότητα απεικονίζεται καστοριανό καράβι με το χαρακτηριστικό του σχήμα είναι η τοιχογραφία στον καλό οντά του αρχοντικού Τσιατσιαπά της Καστοριάς, που χτίστηκε το 18ο αιώνα⁽¹⁸⁾. Στην τοιχογραφία παρασταίνεται η Κωνσταντινούπολη με τη θάλασσά της, όπου ανάμεσα σε ιστιοφόρα και τεράστια ψάρια απεικονίζονται καστοριανά καράβια με το χαρακτηριστικό τους σχήμα, στα οποία διακρίνεται καθαρά το εξωσκάρμιο τροχαντήρι με τα κουπιά.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, επισκέφτηκε την Καστοριά ο Άγγλος περιηγητής William Martin Leake. Ο Leake ονομάζει τα πλωτά μέσα της λίμνης κανώ (canoe)⁽¹⁷⁾ και μονόξυλα (monoxyla)⁽¹⁸⁾. Τα μονόξυλα της Καστοριάς, γράφει ο Leake, σχηματίζονται από ένα μοναδικό κορμό δέντρου⁽¹⁹⁾ και τα θεωρεί μακρύτερα και καλύτερα από τα μονόξυλα της λίμνης των Ιωαννίνων⁽²⁰⁾ (όπως ονομάζει τους προγόνους των καϊκιών της Παμβώτιδας)⁽²¹⁾.

Στο χωρητικότητας 30 ατόμων μονόξυλο της Καστοριάς που περιγράφει και δίνει το σχέδιό του ο Leake, δεν διακρίνονται τα σανίδια της κατασκευής, είναι όμως απολύτως όμοιο στη μορφή με τα σημερινά καράβια της λίμνης⁽²²⁾. Δε μπορούμε να βασιστούμε στο σχέδιο και στην περιγραφή αυτή και με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι τα καστοριανά καράβια, όπως και τα καϊκία της Παμβώτιδας, την εποχή που πέρασε ο Leake, κατασκευάζονταν από κορμό δέντρου, παρά το γεγονός ότι η έννοια του μονόξυλου και στην αγγλική γλώσσα (dug-out) σημαίνει πλωτό μέσο από σκαμμένο κορμό δέντρου. Το πιθανότερο είναι η ονομασία «μονόξυλο» να δόθηκε από τον Leake γι' αυτό που οι κάτοικοι ονόμαζαν μονόξυλο, κάτι αντίστοιχο με τα σημερινά «μυνοξυλα» (μονόξυλα), όπως ονομάζονται τα μικρά καράβια που δεν έχουν καμιά κατασκευαστική ομοιότητα με τα μονόξυλα από σκαμμένο κορμό δέντρου.

Ο Rouqueville, που επισκέφτηκε την Καστοριά στις αρχές του

Το παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και το μοναστήρι της Παναγίας της Μαυριώτισσας.

The chapel of St. John the Theologian and the monastery of Mavriotissa.

of Timios Prodromos in Serres) illustrate lake fishing boats with elevated bows and sterns does not mean that what is depicted is the Castoriano karavi. Most Byzantine and post-Byzantine paintings, found all over the Balkans, depict vessels based on a variety of samples, and that's why in many Byzantine paintings and murals, similar boats are depicted in nautical scenes. This is valid for an illustration of a boat on a mural inside the chapel of St. John the Theologian at the monastery of the Panagia of Mavriotissa. Nautical scenes, such as «the fish catch», «the great fishing expedition» and «Christ blesses the winds and the sea», were based on various samples of boats and the scene at the chapel of the Panagia of Mavriotissa could not have been referring to a Castorian boat with mast and sail, nor to a plava (lake-boat with a level bottom).

In written sources, the lake's earlier modes of transportation, the predecessors to today's Castoriana karavia, are characterised by a number of names. The first such written information, which gives us an idea of their size, refers to the

19ου αιώνα, ονομάζει τα καστοριανά καράβια «πλοία» (bateau)⁽²⁵⁾, προφανώς λόγω του μεγέθους τους. Ένας άλλος περιηγητής, ο Ami Boué, χαρακτηρίζει τα καστοριανά καράβια «πλοία» (bateau), αλλά σημειώνει ότι, όταν σηκώνεται άνεμος, τα ταξίδια στη λίμνη δεν εκτελούνται επειδή τα πλοία δεν είναι ικανά να αντιμετωπίσουν την τρικυμία⁽²⁶⁾, κάτι που έρχεται σε αντίθεση μ' αυτό που πιστεύουν οι Καστοριανοί για τα καράβια τους.

Ο Νικόλαος Σχινάς, στα τέλη του 19ου αιώνα, ονομάζει τα καστοριανά καράβια λέμβους⁽²⁷⁾ και πορθμεία μεταγωγικά και αλιευτικά, χωρητικότητας 15-20 ανδρών και σχήματος ενετικού⁽²⁸⁾. Εδώ έχουμε πλήρη περιγραφή της χρήσης των καραβιών και αιτιολόγηση της δυτικής προέλευσής τους λόγω του σχήματος και της υπερυψωμένης πλώρης/πρύμνης τους.

Ο Heinrich Gelzer που πέρασε από την Καστοριά στις αρχές του αιώνα, αναφέρει ότι «τη βαθυγάλαζη λίμνη αυλάκωναν μερικά πρωτόγονα μονόξυλα ακάφια»⁽²⁹⁾. Ο Γεώργιος Χατζηκυριακού την ίδια χρονική περίοδο ονομάζει το καστοριανό καράβι «πρωϊστορικό λιμναίο ακάτιο»⁽³⁰⁾, ενώ ο Σταμ. Σταματίου την ίδια περίπου χρονική περίοδο «μονοξυλοειδές ακάτιον τετράγωνον, έχον κάτι το πρωτογενές και δύο κουτάλες μεγάλες για κουτιά»⁽³¹⁾. «Καϊκια» ονομάζονται τα καστοριανά καράβια από τον Γερμανό Καραβαγγέλη⁽³²⁾, Μητροπολίτη Καστοριάς κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, ενώ την ίδια περίοδο στα «Απομνημονεύματα» του Ιωάννη Καραβίτη τα συναντάμε με την ονο-

μασία «akatia» (skiffs) which were used in the 11th century by Alexios Comnenos. These skiffs apparently were gathered from lakeside villages, loaded onto carriages and dropped in the lake by soldiers who used them in military operations. Evliya Çelebi, in the 17th century, calls them «kaikia», caiques, and mentions the existence of special sheds (kayikhane) in front of the lakeside Castoria houses which were used to conceal them. The fact that, according to Çelebi, they loaded horses on the boats and sailed from Castoria to Polykarpi, gives us an idea of their size during Ottoman rule, without however, due to the lack of evidence, being completely reliable. The distinction made by Çelebi in his work between boats and kaikia was probably due to a difference in size. This distinction causes us to assume that, during this period, the lake's boats had large capacities and the building of them was flourishing.

A mural, found in the main room of the 18th century Castoria mansion of Tsiatsiapas, illustrates without doubt a Castoriano karavi with its characteristic form. The mural depicts Constantinople and its sea, and among the sailboats and huge fish, the distinctive Castoriana karavia are drawn, where one can clearly discern the outriggers and oars.

In the beginning of the 19th century, Castoria was visited by British traveller William Martin Leake. The latter names the lake's boats as «canoes» and «monoxyla». Castoria's

Βάρκα της λίμνης Αχρίδας. (Από βουλγαρικό φωτογραφικό λεύκωμα του 1916. Προσφορά Γιώργου Γκολομπιά).
Boat of the Achrida lake. (From a Bulgarian photographic album of 1916. Courtesy of Georgios Golombias).

μασία «καράβια» όπως και σήμερα⁽²¹⁾. «Οραία και καλοφτιαγμένα μονόξυλα» τα ονομάζει ο Γεώργιος Αθανασόπουλος⁽²²⁾ και «μονόξυλα» ή «καράβια» ο Αριστοτέλης Ζάχος⁽²³⁾.

Θα παρατηρήσουμε εδώ ότι γενικά οι ξένοι περιηγητές ονόμαζαν τα πλωτά μέσα της λίμνης με ονομασίες της δικής τους γλώσσας, boat, canoe, bateau κ.τ.λ., και όχι με την τοπική ονομασία τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη σύγχυση σχετικά με την ακριβή χρήση του όρου σε σχέση με τη μορφή, το μέγεθος και τη χωρητικότητα του καστοριανού караβιού. Είναι πολύ πιθανό στην εποχή τους να υπήρχαν μονόξυλα (από σκαμμένο κορμό δέντρου) και καράβια στη λίμνη και να χρησιμοποιήθηκε ο όρος μονόξυλα για τα καράβια από το πρωτόγονο του σχήματος και το επικίνδυνο της πλεύσης τους. Είναι επίσης προφανές ότι τόσο ο Αριστοτέλης Ζάχος όσο και ο Γεώργιος Αθανασόπουλος με την ονομασία μονόξυλο δεν εννοούν πλωτό μέσο από σκαμμένο κορμό δέντρου, αλλά το σημερινό «μανόξυλο», καράβι με μικρότερες διαστάσεις που κατασκευάζεται από σανίδα, αφού είναι γνωστό ότι την ίδια χρονική περίοδο ο караβομαρκαός Γιώργης Παπαμάρκος (1892-1959) έφτιαχνε καράβια ίδια με τα σημερινά και οι παλιοί Καστοριανοί θυμούνται τους παππούδες τους να λένε ότι το καράβι είχε πάντοτε την ίδια μορφή και τρόπο κατασκευής⁽²⁴⁾. Τα αναφερόμενα από τον Αριστοτέλη Ζάχο ότι «τα "μονόξυλα", όπως η ονομασία τους το λέγει, κατασκευάζονται από ένα σχεδόν ξύλο, είνε δε ως εκ τούτου πολύ μικρά. Με αυτά "ψαροκνηγούσαν" προ της απελευθέρωσης κυρίως οι Τούρκοι, σήμερα όμως γίνεται πολύ μικρά αυτών χρήσις»⁽²⁵⁾, πιθανόν να μην είναι ακριβή όσον αφορά την κατασκευή τους από κορμό δέντρου για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Ακόμα και στη δεκαετία του 1950 συναντάμε τις ονομασίες «καράβι» και «μονόξυλο»⁽²⁶⁾, όχι φυσικά με την έννοια του πλωτού μέσου από σκαμμένο κορμό δέντρου για το μονόξυλο, αλλά του επικίνδυνου ίσως και πρωτόγονου πλωτού μέσου (μικρού караβιού).

Από όλες τις ονομασίες που δόθηκαν κατά καιρούς στα πλωτά μέσα της λίμνης Ορεσιάδας, διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα οι ονομασίες «καράβι» για τα ιδιότυπης μορφολογίας πλωτά μέσα της λίμνης και «μανόξυλο» (κατά παραφθορά της λέξης μονόξυλο) για τα μικρότερα μέσα, τα κατασκευασμένα όμως από σανίδες και όχι από κορμό δέντρου. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι το εύρημα της ανασκαφής στο Δισπηλιό από τον καθηγητή Γιώργο Χουρμουζιάδη⁽²⁷⁾ αποτελεί αρχέγονη μορφή/πρόγονο του καστοριανού караβιού και θα μας βοηθήσει, όταν έλθει στο φως και χρονολογηθεί, να απαντήσουμε σε ερωτήματα όπως τότε εμφανίστηκαν, με ποια μορφή και με ποια τεχνική κατασκευής πλωτά μέσα στη λίμνη. Το πιθανότερο είναι λοιπόν ότι οι κλιματολογικές συνθήκες στη λίμνη και οι ανάγκες των κατοίκων της περιοχής για ψάρεμα και μεταφορές, είναι εκείνες που επέβαλαν τη μορφή και δημιουργήσαν προοδευτικά το καράβι σε μια σταδιακή εξέλιξη από τα προϊστορικά μονόξυλα ως το ασφαλέστερο και πιο χρήσιμο μέσο εξυπηρέτησης των κατοίκων. Ίσως γι' αυτό το καστοριανό καράβι δεν έχει σκελετό (νομείς) και στη σημερινή του μορφή παραμένει αναλλοίωτο εδώ και αιώνες.

Πραγματικά, το καράβι δεν μοιάζει με τις πλάβες άλλων λιμνών της Μακεδονίας, ούτε με τα καϊκια της Παμβώτιδας, τα καράβια της Κάρλας ή τις μεσολογγίτικες γαϊτες, όπως και με

monoxylo, writes Leake, are formed of a single tree and are longer and better made than those of the Ioannina Lake (as he calls the predecessors of the kaikia of Pamvotis).

It is hard to tell what type of wood was used to make the monoxylo of Castoria, which is capable of holding 30 persons, as Leake describes, but its form is exactly the same as today's lake craft. We cannot maintain with certainty that, based on Leake's description of that time, the Castoriana karavia, and those of Pamvotis, were made of a single tree. However, monoxylo is the Greek word for dug-out canoe (monoxylo is the plural). It is possible that Leake used the word to describe what the natives called monoxylo but were in fact small boats with no similarities to dug-out canoes.

Pouqueville, who visited Castoria at the beginning of the 19th century, calls the Castoriana karavia «ships» (bateau), probably because of their size. Another traveller, Ami Boué, also describes them as «ships», but notes that when strong gales blow, they remain shore-bound as they are not capable of sailing in rough weather. This is contrary to what the Castorians believe.

Nikolaos Schinas, at the end of the 19th century, designates the Castoriana karavia as ferry boats used to transfer people and goods, which are capable of holding 15-20 people and are Venetian in form. Here we have a full description of the usage of these boats and their Western origin due to their form and their distinctively elevated bow and stern.

Heinrich Gelzer, who passed by Castoria at the beginning of this century, mentions that «on the deep blue lake floated a number of primitive dug-out canoes». Georgios Chadjikyriakou, during the same period, describes the Castoriana karavi as «a prehistoric lake craft», while Stam. Stamatiou at the same time «one wooden plank boat (monoxylo), being prototype, having two big dippers for oars». Germanos Karavangelis, archbishop of Castoria during the Macedonian Struggle, calls them «kaikia», while we encounter them, at around the same time period, with the name «karavia» (as they are known today) in Ioannis Karavitis' «Memoirs». Georgios Athanassopoulos calls them «nice and well-made monoxylo», while Aristotelis Zachos refers to them as «monoxylo» and «karavia».

We should note here that foreign travellers generally refer to the lake's boats in their own language (boat, canoe, bateau, etc.), rather than using local terms. As a result, there is confusion with regard to the exact word used to describe the form, size and capacity of the Castoriana karavi. It is likely that, at their time, there were monoxylo (made of a single tree) and other lake boats, and that the term monoxylo was used to describe boats because of their primitive form and dangerous navigation. It is also obvious that both Zachos and Athanassopoulos adopted the word monoxylo to describe today's canoe, which is smaller in size and made out of planks, rather than the old dug-out canoe formed of a single tree, as, at that time, a shipbuilder, Giorgis Papamarkos (1892-1959) made boats similar to the current ones. The older Castorians remember their grandfathers telling them that the karavia always had the same form and were built according to the same method. Zachos' description that «the monoxylo were made of a single tree and were small

Βάρκα sánaro με εξωσκάρμια κουτιά στη λίμνη Lésina. (Marco Bonino, *The sánaro of Lakes Lésina and Varàno, The Mariner's Mirror* Vol. 73 No 2 May 1987 σελ. 142, χ.τ.χ.χ.).

A sánaro boat with outriggers on Lake Lésina. (Marco Bonino, *The sánaro of Lakes No 2 May 1987 page 142*). Lésina and Varàno, *The Mariner's Mirror* Vol. 73 No 2 May 1987 page 142).

κανένα άλλο λιμνίσιο ή ποταμίσιο πλεούμενο, με αποτέλεσμα ο τύπος του να παραμένει μοναδικός, αφού διατήρησε την παλιά του παράδοση ως προς το σχήμα και την κατασκευή. Η όλη εμφάνισή του είναι εντελώς ιδιόρρυθμη και μοναδική. Την πρώτη αρχή λοιπόν του καστοριανού караβιού θα πρέπει να την αναζητήσουμε στα προϊστορικά μονόξυλα. Ο Lucien Basch εκφράζει την υπόθεση ότι λόγω της κατασκευής τους τα καστοριανά караβία μπορεί να κατάγονται από το μονόξυλο (dug-out, canoe)⁽³⁹⁾. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη ενός μονόξυλου στη Δαλματική ακτή γνωστού ως ciupa, που έχει εξωσκάρμια κουτιά, παρόμοια με αυτά που έχουν οι βάρκες sánaro της λίμνης Varàno της Ιταλίας και τα караβία της Καστοριάς⁽³⁹⁾. «Είναι πολύ πιθανό», γράφει ο Lucien Basch, «να υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στο σκάφος της Δαλματίας και της Καστοριάς: αλλά ποιο επηρέασε ποιο; Εδώ είναι που η "απάντησή" μου γίνεται ερώτημα»⁽⁴⁰⁾. Πρέπει να πιστέψουμε, αυτό που λένε, ότι με τις χιλιετίες που πέρασαν το καστοριανό караβι, από μονόξυλο ή πιρόγα δεν έχει σημασία, εξελίχτηκε στο Μεσαίωνα, πήρε τη μορφή του αυτή, που σχεδόν αναλλοίωτη τη διατήρησε και τη διατηρεί μέχρι τις μέρες μας⁽⁴¹⁾.

ΑΠΟΒΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ

Η πρώτη ιστορική μαρτυρία για τη χρησιμοποίηση πλωτών μέσων στη λίμνη της Καστοριάς⁽⁴²⁾ με την ονομασία ακάτια⁽⁴³⁾ και μάλιστα σε απόβαση για πολεμικούς σκοπούς αναφέρεται από την Άννα Κομνηνή στην «Αλεξιάδα» της⁽⁴⁴⁾. Ύστερα από την ήττα του αυτοκράτορα Αλεξίου κοντά στο Δυρράχιο⁽⁴⁵⁾ από τους Νορμανδούς του Ροβέρτου Γυισκάρδου⁽⁴⁶⁾, οι Νορμανδοί κυριεύουν στις 21 Φεβρουαρίου 1082 το Δυρράχιο και προχωρούν για να κυριεύσουν ολόκληρη την περιοχή⁽⁴⁷⁾, ενώ ο Αλέξιος μέσω Αχρίδας και Θεσσαλονίκης αναχώρησε στην Κωνσταντινούπολη⁽⁴⁸⁾. Στην προέλασή

in size, and were used, mainly by the Turks, for fishing. But today they are hardly used», is not accurate as to their being formed out of a single tree, for the reasons mentioned above. We also encounter the terms «karavi» and «manoxylo» in the 1950s. Of course, manoxylo does not refer to a dug-out canoe but to a dangerous and possibly primitive craft (a small boat). Out of all the names given at different times to Orestiada Lake's boats, two remain: the word «karavi» which designates a peculiar boat found on the lake, and «manoxylo» for smaller boats made from planks rather than a single tree. In conclusion, we can say that the primitive boat found by professor Georgios Hourmouziades at the Dispilio excavation site is the predecessor to today's Castoriano karavi and will help us, when completely unearthed, to answer questions related to the original form and building technique of the lake's water craft. The most plausible theory is that the lake's climatic conditions and the residents' need for a fishing and sailing vessel were the factors that imposed the eventual form of the karavi and led to the gradual evolution from the primitive monoxylo to a safer and more useful vessel. This is probably why the Castoriano karavi does not have a skeletal frame with its form remaining unchanged over the centuries.

Indeed, the karavi does not look like any other vessel found in Macedonian lakes, nor like the «kaikia» of Panvotis, the «karavia» of Karla or the «gaites» of Messolonghi. In fact, it doesn't quite look like anything found on other lakes or rivers, and remains unique, insofar as it has retained its old, traditional form. Its whole structure is both peculiar and unique.

In order to understand the origin of Castoria's karavi, we should first seek to understand the prehistoric monoxyla. Lucien Basch expresses the theory that the karavi may have originated from the dug-out canoe. This theory is confirmed by the existence of such a canoe on the Dalmatian coast, known as ciupa, which has outrigger oars, similar to those found on the sánaro boats of Italy's Varàno lake and the boats of Castoria. «It is very possible», writes Basch, «that a connection exists between the Dalmatian vessel and Castoria's. But which affected which? That's where my answer becomes a question». We have to believe, what has been said a thousand times, that the Castoriano karavi developed from a monoxylo or pirogue - it doesn't matter which - to its current form in the Middle Ages and has kept its form to this day.

LANDING OPERATIONS ON THE LAKE

The first historic account of the use of craft, known as «akatia», on Castoria lake - basically for military landing operations - is found in Anna Comnena's «Alexiada». Following the defeat of Emperor Alexios at the hand of Robert Giscard's Normans near Durrachio, the Normans seized Durrachio on February 21, 1082, and proceeded to take over the whole area, while Alexios retreated to Constantinople, through Archida and Thessaloniki. During their advance, the Normans also seized Castoria, despite the resistance mounted by 300 English mercenaries, members

τους οι Νορμανδοί κυριεύουν και την Καστοριά παρά την αντίσταση τριακοσίων Βαράγγων (Άγγλων μισθοφόρων)¹⁶ της αυτοκρατορικής φρουράς του Αλεξίου, οι οποίοι τελικά παραδίνονται¹⁷, και ο Γυϊσκάρδος καθιστά την Καστοριά ορμητήριο του¹⁸. Στα τέλη του 1082, ο Ροβέρτος Γυϊσκάρδος αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Ιταλία και αρχηγός των Νορμανδών έμεινε ο γιος του Βοημούνδος¹⁹.

Ο Βοημούνδος από την Καστοριά κατέβηκε στην Ήπειρο²⁰, ενώ ο Αλέξιος που ήρθε στην Ήπειρο το 1082, αφού νικήθηκε δυο φορές στην Άρτα και στα Γιάννενα, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη για να προετοιμάσει την τρίτη εκστρατεία εναντίον των Νορμανδών²¹. Ο Βοημούνδος κύριος της Ηπείρου στράφηκε εναντίον της Μακεδονίας και ξαναγύρισε στην Καστοριά²². Η αποτυχία του Βοημούνδου να καταλάβει τη Λάρισα όπου νικήθηκε από τον Αλέξιο το 1083²³ και οι προσπάθειες διάσπασης του στρατού του από τον Αλέξιο, που διευκολύνονταν από τη μη τακτική μισθοδοσία του, ανάγκασαν τον Βοημούνδο να μεταβεί στην Ιταλία για να φέρει χρήματα και να αφήσει επίτροπό του στην Ελλάδα τον Βρυέννιο²⁴. Ικανοποιημένος ο Αλέξιος από το γεγονός ότι ο Βοημούνδος έφυγε για την Ιταλία, γύρισε νικητής στην Κωνσταντινούπολη²⁵.

Στις αρχές του φθινοπώρου του 1083, ο Αλέξιος πήρε την απόφαση να ανακαταλάβει την Καστοριά²⁶. Επειδή όμως η πόλη ήταν καλά οχυρωμένη «διά το πανταχόθεν περικλύζεσθαι τη λίμνη»²⁷, ο αυτοκράτορας φρονιζοντας να διώξει τον Βρυέννιο²⁸ και να την καταλάβει, «προσκάλεσε πάλι τους άνδρες του στα όπλα και αφού τους εξόπλισε καλά όλους και τους προετοίμασε τόσο για επιθέσεις κατά των τειχών όσο και για μάχες εκ του συστάδην, κινήθηκε προς το κάστρο της πόλης. Και η τοποθεσία είναι αυτή. Υπάρχει μια λίμνη, με την ονομασία λίμνη της Καστοριάς, μέσα στην οποία σε αρκετή απόσταση μπαίνει ξηρά σε σχήμα τραχήλου, που στο άκρο της πλαταιίνει και καταλήγει σε πετρώδη υψώματα. Γύρω στον τράχηλο είναι χτισμένοι πύργοι και συνδετικά τείχη, όπως ακριβώς στα κάστρα, με το όνομα Καστοριά. Εκεί σαν πέτυχε ο βασιλιάς το Βρυέννιο, έκρινε σκόπιμο ότι έπρεπε κατά πρώτον να προσβάλλει με βλητικές μηχανές τους πύργους και τα τείχη που τους ενώνουν. Επειδή αλλιώς δεν ήταν δυνατό στους στρατιώτες του να πλησιάσουν τα τείχη παρά μόνο από κάποια θέση εξόρμησης, στην αρχή έκανε ένα περιχαρακωμένο στρατόπεδο και ύστερα έστησε ξύλινους πύργους, αφού έδεσε τους αρμούς τους με σιδερένιες ενώσεις και από αυτούς σαν από κάποιο φρούριο έδινε τις μάχες εναντίον των Κελτών. Αφού έστησε τις πολιορκητικές μηχανές και τα πετροβόλα μηχανήματα απέξω πολεμούσε ασταμάτητα νύχτα και ημέρα και κλόνισε γύρω-γύρω το τείχος, οι πολιορκούμενοι αντιστέκονταν σθεναρότερα (δεν υποχωρούσαν μολονότι το τείχος παρουσίαζε πολλές ρωγμές). Επειδή ο βασιλιάς δε μπορούσε με αυτό τον τρόπο της μάχης να πετύχει τους σκοπούς του, παίρνει μια τολμηρή αλλά και συνετή απόφαση, να επιτεθεί ταυτόχρονα και από την ξηρά και από τη λίμνη με πλοία, αφού τα επανδρώσει με μερικούς γενναίους στρατιώτες. Επειδή όμως, δεν είχε πλοία, φόρτωσε σε άμαξες μερικά πλοιάρια²⁹, που τα έριξε στη λίμνη από ένα μικρό μώλο. Βλέποντας ο Αλέξιος ότι οι Λατίνοι που ανέβαιναν από το ένα μέρος, ανέβαιναν γρήγορα, ενώ όσοι κα-

of Alexios' imperial guard. After the mercenaries were defeated, Giscard made Castoria the base of his operations. At the end of 1082, Giscard was forced to return to Italy and the son of Voimoundos became the leader of the Norman army.

From Castoria, Voimoundos descended to Epirus, while Alexios, who came to Epirus in 1082 after being defeated twice in Arta and Ioannina, returned to Constantinople to prepare his third expedition against the Normans. Voimoundos, the conqueror of Epirus, turned against Macedonia and returned to Castoria. But his failure at taking over Larissa after being defeated by Alexios, and Alexios' successful attempts at breaking up his army of mercenaries forced Voimoundos to leave for Italy in order to bring money, and he appointed Vriennio as his Greek commissar. Satisfied by Voimoundos' retreat to Italy, Alexios returned the victor to Constantinople.

Early in the fall of 1083, Alexios decided to invade Castoria. But since the town was well fortified, «mainly by the lake which surrounded it», Alexios, first planning to drive away Vriennios, «invited his men back to take up their arms and, after equipping them well and preparing them for attacks against men and fortifications, moved toward the town's castle. The location is as follows. There is a lake, going by the name Castoria, penetrated deeply by a small peninsula that widens at its end to form a rocky hill. Around the peninsula, towers and connecting walls are built, much like a castle, named Castoria. There, the king came upon Vriennios and decided that it was better to attack the towers and walls first with projectiles. But since it was impossible for his soldiers to approach the walls but from one attack point, first he built an entrenched army base and then erected wooden towers with iron joints, which he used to mount his attacks against the Celts. After setting up the projectile structures outside the walls, he fought night and day, shaking the walls from all sides. But the besieged stubbornly resisted, despite the fact that the walls had many cracks. Realising that this strategy was not working, the king took a bold but wise decision and mounted attacks from land and water, using boats manned with a few brave soldiers. Since he did not have boats, he loaded several small crafts (akatia) on carriages and launched them into the lake from a small pier. Alexios, noticing that the Latins who began sailing from one point were faster than others who sailed from a different point, ordered Georgios Paleologos to sail with various warriors to the foot of the hill and wait for his signal. Upon receiving the signal, he had orders to attack the hill from the south and to enter it from the less inhabited and more approachable side. And when he saw the emperor begin his attack on the Latins from the land, he was to join the battle as soon as possible in order to build up two fronts, which would soften the resistance and make it possible for the men to invade the castle on his side. So Paleologos landed on the shores of the hill and set up a surveillance post which was to pick up the king's signal and inform him immediately».

τέβαιναν από το άλλο μέρος έχαναν περισσότερο χρόνο, επιβίβασε στα πλοιάρια το Γεώργιο Παλαιολόγο με εκλεκτούς πολεμιστές, διέταξε να προσαρμοσθεί στους πρόποδες των υψωμάτων και έδωσε εντολή, όταν θα αντιληφθεί το σύνθημά του, τότε να καταλάβει το λόφο στα νώτα των Λατίνων και να μπει από την ακατοίκητη και πιο ευκολοπρόσβλητη πλευρά. Και όταν θα έβλεπε τον αυτοκράτορα να έχει αρχίσει από την ξηρά τον πόλεμο με τους Λατίνους, να απεύσει και αυτός το συντομότερο στη μάχη, για να μη μπορούν να πολεμήσουν και προς τα δυο μέτωπα και εφόσον θα χαλάρωνε η ένταση της μάχης από ένα μέτωπο από εκείνο ακριβώς το μέρος θα γινόταν η άλωση της πόλης. Ο Παλαιολόγος λοιπόν προσαρμίστηκε στις ακτές του βουνού που προαναφέρθηκε και εγκατέστησε σκοπό με την εντολή να παρακολουθεί για το σύνθημα του βασιλιά και να τον ειδοποιήσουν έγκαιρα...»⁽²²⁾. Είναι πιθανό ότι τα «ακάτια» αυτά ήταν καστοριανά καράβια που συγκεντρώθηκαν από τα παραλίμνια χωριά, ή πρόγονοι των καστοριανών караβιών⁽²³⁾. Από όλους είναι αποδεκτό ότι τα πλοιάρια με τους πολεμιστές του Παλαιολόγου προσαρμίστηκαν στο μέρος που βρίσκεται το μοναστήρι της Μεσσησιώτισσας, η σημερινή Μαυριώτισσα⁽²⁴⁾. Με την αποβίβαση μάλιστα αυτή των στρατιωτών του αυτοκράτορα με αρχηγό το Γεώργιο Παλαιολόγο στο μέρος όπου σήμερα βρίσκεται το μοναστήρι της Μαυριώτισσας, συνδέθηκε η ίδρυση του μοναστηριού αυτού⁽²⁵⁾. Στα τέλη Οκτωβρίου ή στις αρχές Νοεμβρίου του 1083 η Καστοριά πέρασε στα χέρια του Αλεξίου⁽²⁶⁾, που νικητής επιφανέστατος πήρε το δρόμο για το Βυζάντιο⁽²⁷⁾, όπου έφτασε την 1η Δεκεμβρίου 1083⁽²⁸⁾.

ΚΑΡΑΒΙΑ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΕΣ ΣΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ

Σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα καράβια και οι караβοκύρηδες στα δύσκολα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα⁽¹⁾. Για τη συνεννόηση και συνεργασία της εθνικής επιτροπής με τους αρχηγούς των ενόπλων σωμάτων ή με τις εθνικές επιτροπές των κωμοπόλεων και των χωριών έπρεπε να υπάρχουν σύνδεσμοι και αγγελιοφόροι, οι οποίοι δε μετέδιδαν μόνο προφορικές διαταγές, οδηγίες ή πληροφορίες, αλλά μετέφεραν και γραπτές διαταγές. Εκτός από τους τακτικούς που έπαιρναν μισθό γιατί εγκατέλειπαν τις επαγγελματικές τους εργασίες, υπήρχαν και έκτακτοι, πρόθυμοι να προσφέρουν υπηρεσίες για τις οποίες ήταν αρμόδιοι. Οι ψαράδες και караβοκύρηδες Παύλος και Βασίλειος Κεφαλές (αδέρφια), ο Γούσκας Παύλου, ο Αναστάσιος Αθανασίου Κυρατζής ή Στάχτας, ο Θεόδωρος Τσίκος ή Μέμος, οι Νικόλαος Νανάς, Σταύρος Σιώμκος, Λάζαρος Ντότης, Θεοχάρης Μπαλής, Κώτσιος Καλλίνικος και ο γιος του Απόστολος, ο Θωμάς Ράλλης (Κασσιανής) και ο Παναγιώτης Παπαντίνης⁽²⁾. Ακόμα ο Ιωάννης Γκαλιστηνός που εκινείτο στο ύπαιθρο για τις εργασίες του και ο Θεόδωρος Λεβέντος, βοσκός τότε προβάτων. Οι παραπάνω, όταν παρουσιαζόταν ανάγκη, επιφορτιζόνταν να μεταφέρουν σημειώματα στα παραλίμνια χωριά, αλλά και σ' άλλα μακρύτερα, ή με τα καράβια τους να μεταφέρουν πρόσωπα που ταξίδευαν και κυκλοφο-

It is believed that the "akatia" used for the landing operation were boats gathered from lakeside villages - the forerunners of today's Castoriana karavia. Most agree that the boats carrying Paleologos and his warriors landed on the spot where the monastery of Messoniotissa, known today as Mavriotissa, is

located. In fact, the landing of Paleologos' soldiers in this location is closely connected to the erection of the monastery in this spot.

By the end of October or beginning of November 1083, Castoria fell to Alexios, who victoriously headed back to Byzantium, which he reached on December 1, 1083.

BOATS AND SKIPPERS IN THE MACEDONIAN STRUGGLE

Boats and skippers played an important role during the Macedonian Struggle. In order for the national front to get in touch and cooperate with the leaders of the armed forces or with the national committees of local towns and villages, there had to be messengers and couriers who not only communicated orders, directives or information, but transferred written messages as well. In addition to the regulars who were paid for their service because they had to leave their jobs, there were also volunteers, willing to offer their services when needed. Among these are fishermen and skippers Pavlos and Vassilios Kefalas (brothers), Gouskas Pavlou, Anastasios Athanasiou Kyratzis or Stachtas, Theodoros Tsikos or Memos, Nikolaos Nanas, Stavros Siomkos, Lazaros Dotis, Theocharis Balis, Kotsios Kallinikos and his son Apostolos, Thomas Rallis (Kassianidis) and Panayiotis Papandinas, as well as Ioannis Galistinos who travelled by land and shepherd Theodoros Levendos. When the need arose, all of these men volunteered to transfer notes to lakeside villages, sometimes even to further afield, or to transport on their boats people who travelled secretly in Macedonia, namely party representatives, rebels and others.

The most dangerous missions undertaken by skippers were the

ρούσαν μυστικά στη Μακεδονία ως απεσταλμένοι του κομιτάτου, αντάρτες και άλλοι⁽²⁾.

Οι περισσότεροι επικίνδυνες μεταφορές που έκαναν οι караβοκύρηδες, ήταν των ενόπλων σωμάτων από τη νότια στη βόρεια πλευρά της λίμνης και αντίστροφα. Τέτοιες μεταφορές ολόκληρων σωμάτων έγιναν του Βάρδα, Καούδη, Καραβίτη, Μακρή και Φιλώτα. Καραβοκύρηδες των τολμηρών και επικίνδυνων αυτών μεταφορών ήταν ο Παύλος Κεφαλός, ο Σωτήριος Μασιακός, ο Γεώργιος Παύλου και από μια φορά ο Θεοχάρης Μπαλής και ο Νικόλαος Νανάς⁽³⁾. Επίσης βουλγαρόφωνοι Έλληνες της περιοχής κατέφευγαν για προστασία στη Μητρόπολη της Καστοριάς μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους. «Μπαίνουν στα καϊκια της λίμνης Καστοριάς, έρχονται στην Καστοριά και ίσια στη Μητρόπολη», γράφει ο Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης στα «Απομνημονεύματά» του⁽⁴⁾.

Επικίνδυνες ήταν και οι μεταφορές του Μητροπολίτη Γερμανού Καραβαγγέλη, όταν τις νύχτες διέσχισε με καράβια τη λίμνη για να συναντήσει οπλαρχηγούς σε ορισμένα παραλίμνια χωριά. Γράφει ο Μητροπολίτης: «... Όταν έφθασαν κοντά στη λίμνη της Καστοριάς⁽⁵⁾ μου γράφει ο Μελάς "Θέλωμε να συνεννοηθούμε. Στέλνομε τον Κοντούλη". Έστειλα τότε και τον πήρα από τη Μονή Τσιριλόβου⁽⁶⁾ και με καϊκι από τη λίμνη έφθασε στην Καστοριά και τον εγκατέστησα στο σπίτι του Μελετάου Μπατρίνου, που ήταν κοντά στη λίμνη...»⁽⁷⁾. Σε άλλο σημείο των «Απομνημονευμάτων» του, γράφει ο Μητροπολίτης για την αναχώρηση της χήρας του Παύλου Μελά, Ναταλίας, από την Καστοριά στα τέλη του 1904 ή στις αρχές του 1905: «...Πήγαμε λοιπόν με το καϊκι στο Μαύροβο, παραλίμνιο χωριό...»⁽⁸⁾. Και συνεχίζει ο Μητροπολίτης: «... Μου γράφει (ο Βάρδας) κατά το Νοέμβριο του 1905 από το Ζέλοβο των Κορεστίων να του στείλω σε ωρισμένο μέρος στα βόρεια της λίμνης δυο καϊκια για να περάσει με το σώμα του στο νότιο μέρος της λίμνης και από κει να φύγει για την Ελλάδα. Επειδή σκέφτηκα ότι το μέρος ήταν πολύ επικίνδυνο, γιατί προς Β. και Α. ήταν βουλγαρικά χωριά και βουλγαρικά σώματα και προς Δ. η Καστοριά, όπου ήταν πολὺς τουρκικός στρατός και από το φόβο μήπως οι καϊκισήδες δεν περιμένουν ως ότου φτάσει ο Βάρδας, αλλά φύγουν και τότε θα ήταν βεβαία η εξόντωση του σώματος αν ξημερωνόταν σε κείνο το μέρος ανάμεσα στη λίμνη, στα βουλγαρικά χωριά και το στρατό, απεφάσισα να πάω ο ίδιος να τους παραλάβω. Χωρίς να με αντιληφθή κανείς βρέθηκα στο ωρισμένο μέρος νωρίς, κατά τας οχτώ το βράδυ, ύστερα από ταξίδι μιάμιση ώρα. Στους καϊκισήδες είχα πη ότι θα πάμε να ψαρέψουμε. Άμα όμως απομακρυνθήκαμε αρκετά τους είπα την αλήθεια, ότι δηλ. πάμε να πάρουμε ένα σώμα. Όταν φτάσαμε στο συμφωνημένο μέρος διασχίσαμε ένα μεγάλο και ψηλό καλαμιώνα και κει περιμέναμε αόρατοι. Πέρασαν όμως ώρες πολλές και κανείς δε φαινόταν. Όπως μου είπε έπειτα ο Βάρδας είχαν χάσει το δρόμο και περιπλανήθηκαν για ώρες στα Κορέστια. Οι καϊκισήδες όμως άρχισαν να στενοχωριούνται και είχαν δίκιο, γιατί από την ύρρασια είχαμε βραχί εντελώς. Έπειτα αυτοί είχαν και τη δουλειά τους να ψαρέψουν και είχαν περάσει τα μεσάνυχτα. Άρχισαν λοιπόν να γκρινιάζουν και να μου ζητούν να επιστρέψουμε. Ευτυχώς κατώρθωσα να τους συγκρατήσω τότε με υποσχέσεις και τότε με φοβέρες. "Πόσο ψάρι θα

transfer of armed parties from the southern to the northern side of the lake and vice versa. Among the rebel leaders who were transported by boat across the lake were Varda's, Kaoudi's, Karaviti's, Makri's and Filota's, while the bold skippers of these missions were Pavlos Kefalos, Sotirios Massiakos, Georgios Pavliou, and Theocharis Balis and Nikolaos Nanas who undertook one mission each. Moreover, the Bulgarian-speaking Greeks of the region had to seek shelter at the cathedral of Castoria, along with their wives and children. «They boarded the karavia on the lake of Castoria, crossed to Castoria and went straight to the cathedral», writes archbishop Germanos Karavangelis in his «Memoirs».

The night crossings of the archbishop in order to meet with the leaders of the armed forces in different lakeside villages were also dangerous missions. The archbishop writes: «...When they came close to the lake of Castoria, Meias wrote to me that "We need to talk. We're sending Kontoulis". I sent for him at the monastery of Tsiirilovo and he crossed the lake of Castoria aboard a kaiki. I put him in the house of Menelaos Batrinos, which was near the lakeshore...». In another part of his «Memoirs», the archbishop writes about the departure of the widow of Pavlos Melas, Natalia, from Castoria at the end of 1904 or the beginning of 1905: «... We took the kaiki and went to Mavrovo, a lakeside village...» And he continues: «...He wrote to me (Vardas) around November 1905 from Zelovo of Corestia to send him two kaikia at a specific point on the northern shore of the lake, which was to transfer him and his forces to the southern shore and from there enter Greece. But realising that the area was too dangerous, because on the north and east there were Bulgarian villages and troops and on the west Castoria, a Turkish-dominated town, and fearing that the kaiki skippers may not wait for Vardas and leave before he arrives, which would make it easy to exterminate his party if the sun rises and finds them in that spot between the lake and the Bulgarian villages and troops, I decided to go pick them up myself. Without being seen by anyone, I went to the specific place early, around eight in the evening, after a trip of one and a half hours. I told the kaiki skippers that we were going fishing. But later, when we had sailed far enough, I told them the truth, that we were going to pick up an armed party. When we reached the agreed on spot, we stepped into a large cane thicket, sat in its middle and waited. Many hours passed and no one showed up. As Vardas later told me, they had lost their way and wandered for hours in Corestia. The kaiki skippers were getting annoyed and they were rightly so, because they were completely soaked from the humidity. In addition, they had to go fishing and it was past midnight. So they started to complain and asked me to go back. Fortunately I was able to hold them still with promises and threats. "How many fish are you going to catch", I would ask them, "I'll pay for it". I was completely alone with the skippers but I had my dagger and pistol. Finally, around three or four in the morning and in the middle of a horrifying agony regarding the fate of the party, we heard dogs barking in the village of Aposkepos and later on, footsteps. When they got close to us, they said the word "Kriti" and I answered "Macedonia". We walked out of the

πιάσετε;” τους έλεγα. “Σας το πληρώνω εγώ”. Ήμουν εντελώς μόνος με τους καϊτσιήδες είχα όμως δίπλα μου το μάλιγχερ και το πιστόλι μου. Επί τέλους κατά τις τρεις με τέσσερις το πρωί μέσα στη φρικτή αγωνία για την τύχη του σώματος ακούσαμε τα γαυγίσματα των σκυλιών από το χωριό Απόσκεπο και σε λίγο βήματα που πλησιάζαν. Όταν επλησίασαν αρκετά έδωσαν το σύνθημα “Κρήτη” και εγώ απάντησα “Μακεδονία”. Και διασχίζοντας το δάσος των καλαμιών φτάσαμε στην όχθη και παραλάβαμε το σώμα στα πλοία. Το σώμα αποτελούσαν τότε καμιά εικοσιπενταριά άντρες μεταξύ των οποίων ήταν και ο καπετάν Νταλίπης, ο Αθ. Σκλαβούνος και άλλοι. Εγώ είχα φέρει μαζί μου κρέας, φρούτα και κρασί για τα παιδιά και τα έφαγαν με μεγάλη ορεξί. Κι όταν είχαμε ανοιχτή αρκετά όλη η λίμνη αντήχησε από το “Μαύρη είν’ η νύχτα στα βουνά”, από τον εθνικό μας ύμνο και άλλα πατριωτικά τραγούδια. Ύστερα από μιάμιση ώρα φτάσαμε στο νότιο μέρος της λίμνης, όπου μας περίμενε ο αγγελιοφόρος του χωριού Ζράλτσι⁽¹⁰⁾ Βασιλής⁽¹¹⁾, που τον είχα ειδοποιήσει να έρθει να παραλάβει το σώμα. Έτσι τελείωσε η ωραία αυτή εκδρομή. Εκεί εγώ αποχαιρέτησα τους αντάρτες και επέστρεψα στην Καστοριά, όπου έφτασα κατά την ανατολή πια του ηλίου...»⁽¹²⁾.

Η Καστοριά, όπως και το Μοναστήρι, είχε γίνει το κέντρο κάθε εθνικής κίνησης στη Δυτική Μακεδονία. Με τους οπλαρχηγούς ο Γερμανός Καραβαγγέλης είχε διαρκή αλληλογραφία. «Κάθε μέρα στη Μητρόπολη φτάναν σωρηδόν τα γράμματα των οπλαρχηγών και οι δικοί μου πάλι αγγελιοφόροι τρέχαν προς τις διευθύνσεις με γράμματα και χρήματα για τους οπλαρχηγούς, με οδηγίες και πληροφορίες για την κίνηση του τουρκικού στρατού και των βουλγαρικών συμμοριών. Με όλους αυτούς τους οπλαρχηγούς συναντήθηκα και προσωπικώς για να τους γνωρίσω, να τους κατατοπίσω στα της καταστάσεως της Δυτικής Μακεδονίας και να τους δώσω όσες οδηγίες μπορούσα. Τον Ζάκα λ.χ. συνήντησα ύστερα από συνεννόησί μας στο παρά τη λίμνη της Καστοριάς δάσος κοντά στο χωριό Ντουπιάκι, όπου πήγα από την Καστοριά με πλοίο...»⁽¹³⁾.

Τη λίμνη και τα καράβια της χρησιμοποιούσε ο Γερμανός Καραβαγγέλης και όταν ήθελε να ξεγελάσει τους Βούλγαρους. Όπως γράφει ο ίδιος, «κατέφυγα στο εξής τέχνασμα. Αντί να πάω κατ’ ευθείαν στο Νεστράμι⁽¹⁴⁾ μέσον Ζελενίου⁽¹⁵⁾ και άλλων βουλγαρικών χωριών, έκανα ένα μεγάλο ημικύκλιο μεταξύ Καστοριάς και Νεστραμίου και πήγα διά της λίμνης εις Ντουπιάκο, από κει στη Χρούπιστα⁽¹⁶⁾ κι από κει από τα βουνά, από όπου δεν φανταζόταν κανείς, πως θα περάσω, έφτασα ξαφνικά στο Νεστράμι...»⁽¹⁷⁾.

Ο Ίδας (Ίων Δραγούμης) περιγράφει στο βιβλίο του «Μαρτύρων και Ηρώων αίμα»⁽¹⁸⁾ το πέρασμα του Αλέξη με καστοριανό καράβι από την Καστοριά στο Μαύροβο, μετά την επίσκεψή του στο Δεσπότη στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα: «...Κατέβηκαν τα βράχια στο σκοτάδι με το βαρκάρη μπροστά για να τους δείξει το δρόμο, και όταν έφθασαν στη λίμνη κάτω κουκουλώθηκαν στις γούνες τις καστοριανές και σβωλιάσθηκαν στον πάτο της βάρκας για την παγωνιά. Δύο άνθρωποι κάθησαν στα κουπιά και τραβούσαν γρήγορα. Περνούσε η βάρκα στα βαθειά νερά, στην ακρογιαλιά του πέτρινου λό-

cane thicket to the shore where we boarded alongside the men on the kaikia. The troop was made of around 25 men, among them captain Dalipis, A. Sklavounos and others. I had brought meat, fruit and wine with me for the boys and they ate them with great appetite. After distancing ourselves from the shore, we started singing “Dark is the night in the mountains”, from our national anthem and other patriotic songs. After an hour and a half, we reached the southern side of the lake, where we were awaited by the messenger of the village Zraitzi, Vassilis, whom I had asked to come and pick up the party. That was the end of this exciting expedition. I bid them farewell and returned to Castoria, where I arrived around sunset...».

Castoria, like Monastiri, had become the centre of every national movement in western Macedonia. Germanos Karavangelis had regular correspondence with the leaders of the armed parties. «Every day at the cathedral arrived a bunch of letters from the rebel leaders and my messengers had to run back to these addresses with letters and money for the leaders, as well as directives and information on the moves of the Turkish army and Bulgarian gangs. I arranged to meet personally with all these leaders, in order to inform them on the situation in western Macedonia and guide them through as much as possible. I met with Zakas after we agreed on a spot near Castoria lake, in a forest near the village of Dupiaki, where I went by boat from Castoria...».

Archbishop Karavangelis also used the lake and its boats whenever he wanted to mislead the Bulgarians. As he writes, «I resorted to the following ploy. Instead of going directly to Nestrami through Zelenio and other Bulgarian villages, I half-circled between Castoria and Nestrami, crossing the lake to Dupiako and from there to Hroupista and then to the mountains. I crossed when no one thought I would and arrived suddenly to Nestrami...».

In his book «The Blood of Martyrs and Heroes», Ion Dragoumis (Idas) describes Alexis’ crossing from Castoria to Mavrovo aboard a Castoriano karavi, after his visit to the bishop in the years of the Macedonian Struggle: «... They went down the rocks in the dark with the boatman leading the way, and when they reached the lake they covered themselves with the Castorian furs and hid in the bottom of the boat away from the cold. Two men took the oars and started rowing fast. The boat sailed in the deep waters, down by the shore of the rocky hill of Castoria and the surface looked like molten ore. A deserted path ran along the coast toward the monastery of Mavriotissa. On the side stood sharp rocks which hovered over the path, while a tree or two lingered in some places like ghosts. The wintry, clouded dawn made everything look grey and only the waters glittered. On the dead lake the two silent men rowed and you could hear nothing but the sad sound of the oars caressing the water. From an opening in the clouds, the grey day broke and the northern wind blew without pity. The boat sailed far from the coast toward Mavrovo...».

Armed leader Ioannis Karavitis also crossed the lake aboard Castoriana karavia after the Zagoritsani battle, in April 1905, as he himself relates: «...About 20 men volunteered to follow me. We headed to the shore and crossed the lake of Castoria

φου της Καστοριάς και τα νερά έμοιαζαν λυωμένα μέταλλα. Ένα ερημικό μονοπάτι ακολουθούσε άκρη άκρη το γιαλό και πήγαινε στο Μοναστήρι της Μαυριώτισσας. Στο πλάγι στέκουνταν απότομα τα βράχια του λόφου· που και που, στη γραμμή του μονοπατιού, σα φάντασμα κανένα δέντρο λιγνό και ψηλό ξεπρόβαλλε. Η χειμωνιάτικη συννεφιασμένη χαρραυγή όλα τα έδειχνε σταχτερά και μόνο τα νερά έλαμπαν. Στη λίμνη τη νεκρή λάμνουν⁽²⁰⁾ οι δύο αμίλητοι και κανένας δεν ακούεται αχός άλλος από την απαλή τη λύπη των κουπιών που χαϊδεύουν τα νερά. Σ' ένα άνοιγμα από μέσα από τα σύννεφα χαράζει κατάχλωμη η μέρα και ο βορριάς χτυπάει αλύπητα. Είχε αφήσει την ακρογιαλιά η βάρκα και πήγαινε κατεπάνω στον άνεμο, κατάισα κατά το Μαύροβο...».

Με καστοριανά καράβια πέρασε τη λίμνη της Καστοριάς και ο σπλαρχηγός Ιωάννης Καραβίτης μετά τη μάχη της Ζαγορίτσας⁽²¹⁾, τον Απρίλιο του 1905, όπως αφηγείται ο ίδιος: «...Ξεχωρίζουν διά να με ακολουθήσουν... το όλον είκοσι άνδρες μετ' εμού. Τους παίρνω και μέσω λίμνης Καστοριάς, με "καράβια" βγαίνουμε εις την δυτική όχθη της λίμνης και από εκεί φθάνουμε εις την Μονήν Σλίβενης⁽²²⁾...»⁽²²⁾.

Τη λίμνη και τα καράβια της στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα περιέγραψε ο Ίων Δραγούμης και στο ποίημά του «Η λίμνη της Καστοριάς»⁽²³⁾:

«Περνά η βάρκα μου στην πέτρινη ακρογιαλιά
πούναι στενή, και σα χτιστό ερημοπάτι
και πίσω τοίχοι στήθηκαν, τα βράχια τα σταχτιά!

Περνά η βάρκα μου, μες στα κατάβαθα νερά
μια χειμωνιάτικη αυγή, κοντά στα... βράχια
περνάει θάνατος, ανάμεσα στα τυχερά!

Στο μονοπάτι που το ρήμαξε... θανατικό
έρχεται, στέκει, περνά, κι' από... κανένα
δένδρο, γυμνό, δένδρο ψηλό, δένδρο μοναχικό!

Και ας μην έχ' η βάρκα μου τον άνεμο καλό
λιμιώνας δεν εφάνηκε ουδέ καλό αραξοβόλι
δε θε ν' αράξ' η βάρκα μου, στον έρημο γιαλό!».

Αυτά είναι τα καστοριανά καράβια, που με τους караβοκύρηδες τους κρύβουν τόσα περιστατικά του Μακεδονικού Αγώνα... Κάπου στις άκρες της λίμνης η μορφή του Γερμανού Καραβαγγέλη θα ριγεί σήμερα συγκινημένη από το φως στην τόση παντοθώρητη λευτεριά⁽²⁴⁾.

ΘΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Πανώρια κόρη της λίμνης της η Καστοριά, έχει μια άπειρη ωραιότητα, ένα χαμόγελο που γεμίζει γωνιές και πρόσωπα. Σ' ένα τέτοιο τοπίο δεν ήταν δυνατό να μη δημιουργήσει η ανθρώπινη φαντασία θρύλους ξεχωριστούς, που έφτασαν ως τις μέρες μας. Όλα ζουν τόσο στο θύλο όσο και στο σήμερα. Δεν μπορείς να τα ξεχωρίσεις, αποτελούν ένα γοητευτικό σύνολο.

Σύμφωνα με τον καστοριανό θύλο, ο Άγιος Σπυρίδωνας πέθανε στην Καστοριά και οι Κερκυραίοι εξαγοράζοντας τους

aboard the karavia, and then arrived at the western bank of the lake. From there we headed to the monastery of Sliveni...». The lake and its boats during the Macedonian Struggle are described by Ion Dragoumis in his poem «The Lake of Castoria»:

«My boat sails by the rocky shore
crossed by a narrow, desolate path
and from behind walls rise, their stones grey!

My boat sails on the deep waters
and a wintry dawn breaks there... by the rocks
and death passes among the lucky!

And on the path taken by death
a tree now and then comes into view
barren, naked, tall and lonely!

Had not the wind been my boat's ally
I would have had to dock by this uninviting shore
where not one good refuge could be seen!».

Such are the Castoriana karavia, which with their skippers, lived through many events of the Macedonian Struggle... Somewhere on the shores of the lake, the shadow of Germanos Karavangelis wanders today and weeps from joy at the light of eternal freedom.

LEGENDS AND TRADITIONS

Castoria, the fair daughter of the lake, is so lovely that its smile fills hearts and faces. In such a place, it was impossible for the human psyche not to create mythical legends, which have come down to us through time. In fact, these myths are as alive today as they were then. Sometimes it is even difficult to separate them from reality - an aspect that makes them particularly appealing.

According to a Castoria legend, St. Spyridon died in Castoria and his remains were bought by the Corfiots who transferred

Καστοριανούς πήραν και μετέφεραν το λειψανά του στην Κέρκυρα. Ο άγιος όμως που δεν ήθελε να εγκαταλείψει την Καστοριά, ξαναγύρισε όχι από το δρόμο της στεριάς αλλά πιο σύντομα από τη λίμνη, όπου οι παπμασιές του άφησαν τα ίχνη τους πάνω στην υγρή επιφάνειά της. Σχημάτισαν ολόκληρο μονοπάτι από κάτω από τον βράχο που ξεκινά από το βορειοδυτικό ακρωτήριο του βουνού και καταλήγει στην ακρογιαλιά, ακολουθώντας παράλληλη γραμμή με τα βράχια του βουνού. Αυτό είναι το μονοπάτι του αγίου, που κάθε χρόνο την παραμονή της γιορτής του αντικρίζουν με δέος οι Καστοριανοί, που τον φέρνει την επόμενη μέρα στις εκκλησίες της Καστοριάς που είναι αφιερωμένες στη μνήμη του⁽¹⁾. Αυτό τον «άφρινο διάδρομο» κοιτάζει ο Καστοριανός και σταυροκοπιέται ψιθυρίζοντας: να το μονοπάτι του Αγίου Σπυρίδωνα!⁽²⁾ Σύμφωνα με παράδοση που κατέγραψε ο Νικόλαος Πολίτης, «ο Άγιος Σπυρίδωνας πολλαίς φορές βγαίνει από την εκκλησιά του 'ς την Κέρκυρα που είναι το λειψανά του, και γυρίζει τη θάλασσα και τη στεριά, για να κάμη καλά, και να βοηθήση κείνους που τον επικαλούνται. Γι' αυτό χαλάει τα υποδήματά του και είναι αναγκασμένοι να του τ' αλλάζουν κάθε τόσο»⁽³⁾.

Μέσα από τη λίμνη περνούσε κάθε βράδυ και το στοιχειό της Κρεπενής, του παραλίμιου χωριού, για να φτάσει κοντά στα σπίτια στα Πετσιά, όπου έκλαιγε σα μικρό παιδί για να ξεγελάσει τους Καστοριανούς και να τους κάνει κακό. Κι όποιος ξεγελιόταν και πήγαινε κοντά του, τον έτρωγε!⁽⁴⁾ Κατά την παράδοση, μέσα στη λίμνη βρίσκεται και η μαλαματένια κούνια που έριξε η βασιλοπούλα μαζί με το μωρό της, αυτοκτονώντας στη συνέχεια, όταν οι Τούρκοι κυρίευσαν με προδοσία την πόλη το 1385. Γι' αυτή την κούνια υπάρχει και σχετικό δημοτικό τραγούδι⁽⁵⁾.

Ο παρακάτω μύθος, γράφει ο Ιωάννης Μιχαήλ, μου φαίνεται περισσότερο θαυμαστός από όλους όσους άκουσα να διηγούνται για τις Νεράιδες στη Μακεδονία. Το μύθο αυτό, συνεχίζει, μου διηγήθηκε η αδελφή μου, η οποία τότε ήταν δεκαοχτώ χρονών, και έχει ως εξής: «Πάνυ πρωί δήλα δη ημέραν τινά, επει' ύδωρ εκ της εν Καστορία λίμνης έλαβε και την υδρίαν επ' ώμου φέρουσα πάλιν οίκαδ' επανέκαμπε, λίθος μικρός κατ' αυτής ου μακράν της λίμνης έτι ούσης εβλήθη μόλις την προσοχήν κινήσας· διό ευθύς μεν εστράφη, όθεν η βολή εγένετο, μηδέν ή γαλήν τινα εν τη παραλία μόνον ισταμένην ιδούσα· νομίσασα δε, ότι πλάνη περιέτυχεν, εχώρει περαιτέρω· μετά τινα δε βήματα και αύθις έτερος λίθος μεζων αυτή επέπεσε στραφείσα δε και δεύτερον λαμπρώς κεκοσμημένην νύμφην ένθα το πρότερον γαλή ην εθεάσατο. φόβου μεν τούτουν έμπλεως επανελθούσα προς ημάς το συμβάν διηγήσατο»⁽⁶⁾. Την παραπάνω παράδοση αναδημοσίευσε ο Ν. Γ. Πολίτης το 1904 στις «Παραδόσεις» του⁽⁷⁾.

Οι Καστοριανοί παραδέχονται δυο ακόμη δοξασίες για τη λίμνη, επακόλουθο ή μια της άλλης: ότι κάθε χρόνο τρώει ένα-δυο άτομα που πνίγονται και ότι μετά τον πνιγμό μέχρι να ανασύρουν το πτώμα ξεσηκώνεται τρικυμία. Είναι παρατηρημένο ότι τα πράγματα αυτά συμβαίνουν, γράφει ο Κάστωρ σε εφημερίδα της Καστοριάς⁽⁸⁾.

Αν συμπέσει μετά το πάγωμα της λίμνης να χιονίσει, τότε ολόκληρη η λίμνη φαίνεται σαν μια άδεντηρ πεδιάδα. Έτσι ήταν η λίμνη στον καιρό της Τουρκοκρατίας, όταν έφτασε στο Μαύ-

them to Corfu. But the saint, who did not want to leave Castoria, returned, not by way of the land, but by way of the lake, where his footsteps left marks on the wet surface. They created a long path of white foam which began at the north-western shore of the mountain and ended on the coast, following a parallel line to the mountain rocks. This is the path of the saint, which appears to the Castorians every year on the anniversary of his death. The day after seeing the path, the Castorians flood to the churches dedicated to his memory. Whenever a Castorian comes upon this «foamy passageway», he crosses himself and whispers: «there it is - the path of Agios (St.) Spyridon». According to popular belief and collected by Nikolaos Politis, «St. Spyridon often leaves the church of Corfu, where his remains are found, and travels the sea and lands to heal and help those who call his name. That's why his shoes get spoiled and need to be replaced each time».

The lake used to be haunted each night by the phantom of Krepeni, a lakeside village. The phantom roamed near the homes of Petsia and cried like a baby to fool the Castorians and harm them. Whoever was fooled by the crying and got close to the phantom was swallowed by it! According to tradition, the lake contains a golden cradle thrown in by the queen, who killed herself and her baby after the Ottomans treacherously seized her town in 1385. The cradle is also the subject of a folk song.

One of my favourite legends of Macedonia's fairies is recounted here by Ioannis Michael. He says that he was told the story by his sister, who was 18 at the time, and it goes as follows: «Early that morning, she went to the lake of Castoria, drank from its water and then filled her jug. Just as she was loading the jug onto her shoulder, a small stone hit it from behind. She quickly turned to look, but all she could see was a cat standing on the shore. She thought her mind was playing games on her so she again went to load the jar and began to walk home. But after taking a few steps, another stone hit her, and she looked over her shoulder to find a richly-dressed fairy standing where the cat had been. Scared by the apparition, she ran home and related the event to us». This story was published in 1904 by N. Politis in his «Traditions».

The Castorians have two more connected beliefs regarding the lake: Every year the lake swallows one or two people. After the drowning, the lake turns rough and calms down only when the bodies of the drowned are found and removed from the lake. It has been observed that such things really happen, writes Castor in the local newspaper.

Whenever it snows after the lake has frozen over, the surface looks like a white plain. That's how the lake looked when, during the Ottoman rule, Hassan the cadi of Castoria rode his carriage to Mavrovo. Believing that the lake actually was dry land, he crossed it and reached a small hill on the north-western side of the town. There, according to folklore, he was told that his carriage had just crossed over the frozen surface of the lake. Grateful to Allah that he had not drowned, the cadi built a mosque on that spot and named it Hassan-Cadi. The name has been kept to this day. «...The mosque», writes Pandelis Tsamisis, «was named after Hassan the cadi, who

ροβο με την άμαξά του ο Κατής⁹⁹ της Καστοριάς, Χασάν. Παιρνοντας την παγωμένη λίμνη για πεδιάδα, συνέχισε το δρόμο του και έφτασε στο μικρό όρμο στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης. Εκεί, όπως λέει η παράδοση, του αποκάλυψαν πως η άμαξά του κινήθηκε πάνω στην παγωμένη λίμνη¹⁰⁰. Ο Κατής, για να ευχαριστήσει και να δοξάσει τον Αλλάχ που τον προφύλαξε από βέβαιο πνιγμό, έχτισε στη θέση αυτή τζαμί που ονομάστηκε Χασάν-Κατή, όπως και ολόκληρη η περιοχή αυτή μέχρι σήμερα. «...Το τζαμί τούτο», γράφει ο Παντελής Τσαμίσης, «έλαβε το όνομα εκ του Χασάν Καδή, άστις ερχόμενος εξ Ανασελίτσας (σημ. Νεαπόλεως) αρχάς του 19ου αιώνας, εποχήν καθ' ην η λίμνη ήτο παγωμένη "και από την σκάλαν με το άλογο οι Παζαριώται ίσια διά Μαύροβο πήγαιναν ημέρα Δευτέρα και τα βόδια από τα τσιφλίκια έμπαιναν μέσα από τον μεράν της λίμνης και τραβούσαν τους φορτωμένους αραμπόδες. Τιαύτην εποχήν ερχόμενος εξ Αργυροκάστρου και ο Χασάν Καδής διήλθε την κατ' αυτόν χιονισμένην πεδιάδα και μαθών κατόπιν τα της παγωμένης λίμνης ηυχαιρίσθησε τον θεόν επί τη διασώσει του και έκτισε το τζαμί όπερ έλαβεν έκτοτε το όνομά του". Αποθανών ετάφη προ του τζαμίου, όπου τακτικώς προσήρχοντο οι γέροντες Τούρκοι»¹⁰¹. Ίσως η ιστορία του Χασάν-Κατή, που αναφέρεται στις αρχές του 19ου αιώνα, να ανάγεται στο 17ο αιώνα, αφού το τζαμί μνημονεύεται και από τον Evliya Çelebi¹⁰².

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Το Νοέμβριο του 1660 ο Τούρκος περιηγητής Evliya Çelebi ξεκίνησε από το Σπαλάτο για τη Σόφια. Στο δρόμο του πέρασε από τα Σκόπια, τον Περλεπέ, το Μοναστήρι, την Καστοριά και τα Σέρβια¹⁰³. Η περιγραφή του ταξιδιού αυτού περιέχεται στον πέμπτο¹⁰⁴ τόμο του έργου του «Ταξιδιωτικά» (Οδοιπορικό)¹⁰⁵. Ο Çelebi στον τίτλο του κεφαλαίου για κάθε πόλη δίνει εκτός από τη συνηθισμένη ονομασία της και μια ακόμα, σχετική με κάποιο χαρακτηριστικό του τόπου. Έτσι η Έδεσσα π.χ. είναι «η χώρα του νερού» («*dār-i mā'*»)¹⁰⁶. Η Καστοριά πήρε από τον Çelebi την ονομασία «*Gölü Kesri*», που σημαίνει «πολλή η λίμνη της», από παρόμοια φράση που είπε ο σουλτάνος Μουράτ Β' (1421-1451) όταν κατέλαβε την πόλη¹⁰⁷.

Το σχετικό απόσπασμα από το Seyahatnâme αναφέρει για την πόλη και τη λίμνη της Καστοριάς τα παρακάτω: «.....Το κάστρο της είναι ένα όμορφο κάστρο χτισμένο με πελεκητές πέτρες στη δυτική πλευρά μιας μεγάλης λίμνης με ζωγόνο νερό, επάνω σε έναν απόκρημνο βράχο όμοιο με νησί, με εξάγωνο σχήμα και ισχυρό..... Είναι θαυμάσιοι Έλληνες άπιοστοι. Όλοι μένουν στην Καστοριά αυτή, όλων τα σπίτια είναι σκεπασμένα με κόκκινα καλοκαμωμένα κεραμίδια. Είναι εύπορα σεράγια, παράξενα και περίεργα. Όλα τα σπίτια στην όχθη της λίμνης έχουν παραπήγματα για να προφυλάγουν τα πλοία (*kayık-hâne*) και σαχνισιά¹⁰⁸. Τα σεράγια είναι αρχοντικά με λιμάνια, με πατώματα το ένα επάνω από το άλλο, στον ρυθμό της Κωνσταντινούπολης. Όλα τα σπίτια βλέπουν προς τη λίμνη..... Είναι άνθρωποι των διασκεδάσεων και των απο-

arrived from Anaselitsa (Neapoli), in the early 19th century, at a time when the lake had frozen. Around this time, the purchasers ride their horses every Monday from Skala to Mavrovo, and the landowners drive their loaded ox-carts across the lake. So it happened that Hassan the cadi, who was riding from Argyrokaastro, crossed the lake on his carriage and upon learning that it was not a plain, he thanked God for saving him and built a mosque where Turks regularly prayed». It is possible that the story of Hassan the cadi, which allegedly took place at the beginning of the 19th century, in fact took place in the 17th century as the mosque is mentioned by Evliya Çelebi.

TRAVELLERS IN THE LAKE AND TOWN

In November 1660, Turkish traveller Evliya Çelebi began a journey from Spalato to Sofia. On his way, he visited Skopje, Perlepes, Monastiri, Castoria and Serbia. A description of this trip is found in the fifth volume of his work titled «*Travelling*» (Travelogue). Çelebi named his chapters after each town he visited, adding a specific characteristic of each place. For example, Edessa was called «*the city of water*» (*dār-i mā'*). Castoria was given the name «*Gölü Keşri*», or «*town on the lake*», taken from a similar phrase apparently spoken by the sultan, Murad the 2nd (1421-1451), after he gained control of the town.

An extract from the Seyahatnâme refers to Castoria and its lake with the following: «...*Its castle, made of impressive carved stones, stands on the western shore of a large, refreshing lake, on top of a rock which looks like an island, and is hexagonal and fortified... These Greeks are wonderful. All of them live in Castoria, in houses whose roofs are made of well-cut red tiles. These are prosperous mansions, strange and peculiar in form. All the waterfront houses have sheds where they lock their boats (kayık-hâne) and balconies. The old terraced mansions have parallel floors, built in the same fashion as those of Constantinople, and all the houses have a view over the lake... These are fun-loving and merry people. But they are also honest and respectful. The town has two squalid public baths. One is on the side of the lake and is fed from its waters. The other is closed. It is open only in winter. In July, there is no need for a*

λαύσεων. Θεωρούνται όμως άνθρωποι ορθόδοξοι και ευσεβείς. Στην πόλη αυτή υπάρχουν δύο βρώμικα λουτρά. Το ένα στην άκρη της λίμνης (παίρνει) καθαρό νερό από τη λίμνη. Το άλλο αργεί. Λειτουργεί τις ημέρες του χειμώνα. Τις ημέρες όμως του Ιουλίου, καθώς η πόλη αυτή βρίσκεται μέσα στη λίμνη, ο λαός δεν έχει ανάγκη από λουτρό. Έχει εκατό καταστήματα. Τα περισσότερα πουλούν ξερά ψάρια..... Το κάστρο της, κι αυτό μέσα στη λίμνη, είναι επάνω σε ένα βραχώδες ακρωτήριο, όμοιο με νησί..... Στα βουνά της έχει τρεις χιλιάδες αμπέλια. Από τα προϊόντα της περίφημος είναι ο μούστος της και οι άσπρες φραντζόλες της¹⁷⁾. Επειδή το κλίμα της είναι ευχάριστο, υπάρχουν ελκυστικά ελληνόπουλα..... Έχει εξαιρετικά όμορφα κορίτσια, (kerätse), που το καθένα τους, καθώς κρατά την άκρη του μεταξωτού φουστανιού του, κινείται με χάρη σαν παγωνί στον κήπο του παραδείσου· όποιος τα βλέπει, χάνει το νου του. Η περιφέρεια της λίμνης αυτής με το γλυκό νερό είναι 24 ολόκληρα μίλια. Καθώς έχει στρογγυλό σχήμα, κατά μήκος παίρνει το σχήμα του αμυγδαλού. Το βάθος της είναι λιγότερο από πενήντα οργιές. Στις όχθες της όμως έχει μέρη με πέντε ή δέκα οργιές. Το ζωγόνο νερό της είναι ευχάριστο σε ύψιστο βαθμό, παρόμοιο με το νερό του Kagidhane στην Κωνσταντινούπολη. Όλοι οι κάτοικοι της πόλης πλένουν εδώ τα ρούχα τους..... Στη λίμνη ψαρεύουν τόσα πολλά ποικιλόχρωμα παχιά ψάρια, που όμοια δεν βλέπει κανείς στις λίμνες της οικουμένης. Γιατί οι χείμαρροι της βροχής γεμίζουν τη λίμνη αυτή με το χόρτο και τα φυτά που φυτρώνουν στα γύρω βουνά· τα ψάρια τρέφονται με αυτά τα φυτά και παχαίνουν. Την ημέρα του Αγίου Δημητρίου όλοι οι ψαράδες ρίχνουν στη λίμνη από εκατό αμάξια αγκαθωτούς θάμνους ο καθένας και βάζουν σημάδι. Ο καθένας κατέχει τον τόπο του. Όλα τα ψάρια φωλιάζουν στους θάμνους αυτούς. Αργότερα, την άνοιξη, υπάρχει μια μέρα που την ονομάζουν "πελαγισία". Την ημέρα εκείνη όλοι οι ψαράδες παίρνουν άδεια από τον εμίρη¹⁸⁾, φτάνουν με πλοία και καΐκια επάνω από το μέρος της λίμνης όπου έριξαν τους θάμνους και με δίχτυα και διχάλες κινούμενες πιάνουν ψάρια εκατοντάδων χιλιάδων γροσίων¹⁹⁾ και δίνουν τη δεκάτη στον εμίρη. Αμέσως οι άπιστοι εμπόροι από τις ξένες χώρες παρουσιάζονται την ημέρα εκείνη και αγοράζουν ψάρια εκατοντάδων χιλιάδων γροσίων. Ετοιμάζουν σαλαμούρα με αλάτι και τα μεταφέρουν στα διάφορα βιλαέτια²⁰⁾. Οι μέρες αυτές (που ψαρεύουν) οι φίλοι είναι ένα αλλιώτικο, περίεργο θέαμα. Ακόμη συνήθιζαν να φέρνουν με καλπασμό αλατισμένα ψάρια στον σουλτάνο Μουράτ Δ' για τις συγκεντρώσεις του. Της λίμνης αυτής τα ψάρια μυρίζουν σαν μύσχος. Ποτέ και καθόλου δεν έχουν μυρωδιά ψαριού. Κατά τους γιατρούς όλους τα ψάρια είναι βλαβερά για τον κωλικό. Τα ψάρια όμως της λίμνης αυτής δίνουν με τη θέληση του Θεού την υγεία σε όσους πάσχουν από αφροδίσια νοσήματα. Τα ψάρια αυτά ψητά, σούπα ή σε ταψί είναι πάρα πολύ νόστιμα κι ευχάριστα..... Όμοιο όμως με τα ψάρια της λίμνης αυτής φωτεινό πιάτο δεν είδα. Στη νοστιμιά είναι σαν μεδούλι. Από όλα πιο παινιμένα είναι τα εξαιρετά ψάρια, οι πέστροφες με τις κόκκινες κηλίδες, τα γριβάδια και τα λαβράκια. Φτάνουν τις δυο οκάδες το καθένα. Είναι διάφορα ψάρια.....»²¹⁾.

Φεύγοντας από την Καστοριά ο Çelebi διεκπεραιώθηκε με κα-

public bath since the city is located in the middle of a lake. There are a hundred shops. Most sell salted fish... The town's castle, also located in the middle of the lake, stands on a rocky headland, similar to an island... There are three thousand vineyards on the surrounding mountains. Its most famed products are must and white bread. Because its climate is pleasant, there are many attractive youths... The girls are exceptionally beautiful (kerätse). They hold their silk skirts and walk gracefully, like peacocks in the garden of paradise. Once you've looked at them, you lose your mind. This fresh water lake has a periphery of 24 miles and has an almond-like shape. It is less than 50 feet deep, but near to the shores it is not more than ten feet deep. Its refreshing water is pleasantly warm, like the K' agidhane water of Constantinople. All the residents of Castoria wash their clothes in the lake... The lake is rich in fleshy fish of different colours, which you don't find in any other lake. The reason for this is that the fish consume the grass and plants carried down from the mountain streams. On St. Dimitrios Day, the fishermen dump about a hundred cartloads of spiny bushes in the lake and mark their spots. Each one of them has his own place. The fish bed in these bushes. Later in the spring, on a day known as "pelagisia", the fishermen take leave from the emir (Turkish ruler), sail with their boats and caiques to the spot where the bushes are, throw their nets or use seines to catch the large fish by the hundreds, more than a thousand (fathoms) in length. A tenth of the catch goes to the emir. Immediately the infidel merchants from foreign lands appear on this day to buy the large fish. They salt them and carry them to different villages. The days on which my friends (the fishermen) go fishing offer an exceptional sight. They used to carry salted fish to the sultan Murad IV on his meetings. The fish of this lake smell like musk. They don't smell like fish at all. According to doctors, all fish are bad for the colic. But the fish of this lake restore, God willing, the health of those suffering from sexually-transmitted diseases. Grilled, broiled or fried in a pan, these fish taste great and are a pleasure to eat... I haven't tasted anything like this lake's fish. The taste is like an elixir. The best of this excellent fish are the red trout and the bass. They are close to two okes each (1 oke = 1280 grams). There are a variety of fish....».

Leaving Castoria, Çelebi crossed to Polykarpi by boat and from there took the road to Kleissoura: «From Castoria, we first boarded all the horses on the boats, crossed to the opposite side of the lake and reached the lakeside village of Litsista...» That's the end of his allusion to Castoria and its lake.

In September 1805, English traveller William Martin Leake arrived in Castoria. «This point is less than an hour from Boghatziko by the direct road», Leake writes. «We now cross a plain higher than the level of the river; at its extremity to the right is the Lake of Kastoria (Leake writes the name with a K), on the margin of which we arrive at 9.30. The waters are stagnant, putrescent at the edge, and entirely covered with a green pellicle. The town appears on the opposite side, built on an isthmus, which connects a high rocky peninsula with the north-western shore. The peninsula extends into the middle of the lake, and a large monastery is seen at its extremity on the water side...».

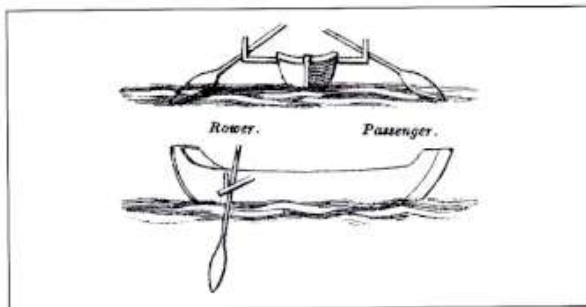
After describing the town, Leake writes: «...In the evening I

ράβια στην Πολυκάρπη και από εκεί πήρε το δρόμο για την Κλεισούρα: «Πρώτα από την Καστοριά βάζοντας όλα τα άλογα σε πλοία περάσαμε τη λίμνη απέναντι και φτάσαμε στο χωριό Λίτσιστα⁽¹⁷⁾ στην όχθη της λίμνης.....»⁽¹⁸⁾. Εδώ τελειώνει η αναφορά του για την Καστοριά και τη λίμνη της.

Το Σεπτέμβριο του 1805 έφτασε στην Καστοριά ο Άγγλος αξιωματικός William Martin Leake. «Στο δεξιό άκρο της πεδιάδας μετά το Βογατσικό», γράφει ο Leake, «είναι η λίμνη της Καστοριάς, στην οποία φτάνουμε⁽¹⁹⁾ ώρα 09.30. Τα νερά είναι στάσιμα, σαπίζουν στην άκρη και καλυμμένα ολοκληρωτικά με πράσινη μεμβράνη. Η πόλη εμφανίζεται στην απέναντι πλευρά χτισμένη σ' έναν ισθμό, ο οποίος συνδέει μια πολύ βραχώδη χερσόνησο με τη βορειοδυτική ακτή. Η χερσόνησος εκτείνεται στη μέση της λίμνης και ένα μεγάλο μοναστήρι διακρίνεται στο άκρο της που είναι μέσα στη λίμνη.....»⁽²⁰⁾.

Μετά την περιγραφή της πόλης, ο Leake γράφει: «.....Το απόγευμα κάνω το γύρω της χερσονήσου με κανώ με συντροφιά. Τα μονόξυλα αυτής της λίμνης είναι μακρύτερα και καλύτερα κατασκευασμένα από αυτά της λίμνης των Ιωαννίνων. Αυτό στο οποίο επιβιβάζομαι έχει 15 πόδια μήκος, τόσο βαθύ ώστε ένας άνθρωπος που κάθεται κάτω στον πάτο να κρύβεται και είναι ικανό να κρατήσει 30 άτομα. Οι δυο άκρες του είναι εντελώς όμοιες, υψώνονται πάνω από την κουπαστή και βαθουλώνουν έτσι ώστε να δημιουργούν μια πολύ άνετη θέση με ράχη, καθώς από τη μορφή τους βελτιώνεται η εξωτερική εμφάνιση του καραβιού. Προς το μέρος της πρύμνης, δυο ζυγοστάτες με έναν ορθοστάτη κατακόρυφο στο άκρο τους, δημιουργούν έναν άξονα περιστροφής για τα κουπιά, τα οποία έτσι τοποθετημένα έχουν μεγάλη δύναμη και είναι ικανά να στρέψουν το καράβι με κέντρο το μπροστινό μέρος με αξιολογική γρηγοράδα και ευκολία.....»⁽²¹⁾.

Για το ψάρεμα και τα ψάρια, γράφει ο Leake: «.....Η ετήσια αξία των ψαριών που πιάνονται σ' αυτή τη λίμνη ανέρχεται σε 100 βαλάντια⁽²²⁾. Εκτός από την ποσότητα που καταναλώνεται φρέσκια στην πόλη και στα γύρω χωριά που εφοδιάζονται από εδώ το χειμώνα, έως την Κορυτσά, μια μεγάλη ποσότητα αλατίζεται και συναντά μια αγορά έτοιμη σε κάθε μέρος της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας⁽²³⁾. Παρόλο που η λίμνη τώρα είναι εντελώς καλυμμένη με μια πράσινη επιφάνεια και το νερό είναι ζεστό και θολό, προτιμάται για πόση από αυτό των πηγαδιών και κάποιων ωραίων πηγών στους πρόποδες των λόφων πίσω από τους κήπους, που όλα θεωρούνται βαριά νε-

Όψεις του καστοριανού καραβιού κατά τον William Leake. (William Leake, *Travels in Northern Greece Vol. 1* σελ. 326, London 1835).

Aspects of the Castoriano karavi by William Leake. (William Leake, Travels in Northern Greece Vol. 1 page 326, London 1835).

make the tour of the peninsula in a canoe, in company with Kyr K. The monoxyla of this lake are longer and better made than those of the Lake of Ioannina; that in which I embark is 15 feet in length, so deep that a man sitting down at the bottom is quite concealed, and is capable of holding 20 persons. The two ends, which are exactly alike, are raised above the gunwale, and hollowed within, so as to furnish a very comfortable seat with a back, while by their form they improve the outward appearance of the boat. Toward the stern, two outriggers, with an upright at the extremity of them, furnish a pivot for the oars, which thus placed have great power, and are capable of turning the boat round upon the head, as a centre, with remarkable quickness and ease....».

About the fishing and fish, Leake writes: «... The annual value of the fish caught in this lake amounts to 100 purses. Besides the quantity consumed fresh in the town and surrounding villages, which are supplied from hence in winter, as far as Korytza, a large proportion is salted and meets a ready market in every part of Macedonia and Thessaly. Though the lake is now entirely covered with a green surface, and the water is hot, turbid, and by no means tasteless, it is preferred for drinking to the water of the wells, and of some fine springs at the foot of the hills beyond the gardens, which are all considered as heavy waters. In fact, when cooled in jars, the lake water is not disagreeable... The fish of the lake are carp, tench, eels and the gulanos (*Silurus Glanis* in Latin); carp are taken, weighing 15 okes, eels 4 okes, and Kyr K. has seen a gulanos weighed of 64 okes, or 176lbs., but they are sometimes much larger. The fishery of the lake, which forms part of the Mukata, is let by Demir Bey for 12 purses to Hassan Effendi, who exacts from the fishermen of the town one third of the produce of the sale, and grants the privilege to those of Topiakos, a village on the side of the lake, for 10 piastres a year to each person. All modes of fishing are allowed; the Topiakotes chiefly employ traps; and the Kastorites round spreading nets, or seines, which are sometimes 200 (fathoms) orgyes in length....».

Leake also mentions the freezing of the lake and the natural

Καράβια και αβγατές στο Ντολτσό. (Dr Leonhard Schultze Jena, *Makedonien, Landschafts und Kulturbilder Taf. LXXIII, Verlag von Gustavfischerin Jena 1927*).

*Karavia and avyates (lakeside courtyards) in Doltsó. (Dr Leonhard Schultze Jena, *Makedonien, Landschafts und Kulturbilder Taf. LXXIII, Verlag von Gustavfischerin Jena 1927*).*

ρά. Στην πραγματικότητα, όταν δροσιάζεται σε λαγίγια, το νερό της λίμνης δεν είναι άσχημο..... Τα ψάρια της λίμνης είναι κυπρίνοι, τίγγες (είδος κυπρίνου), χέλια και ο γουλιανός. Οι κυπρίνοι ψαρεύονται όταν ζυγίζουν 15 οκάδες, τα χέλια 4 οκάδες και ο σύντροφός μου έχει δει ένα γουλιανό που ζύγιζε 64 οκάδες ή 176 λίμπρες, αλλά μερικές φορές είναι πολύ μεγαλύτεροι. Το ψάρεμα στη λίμνη που αποτελεί μέρος των δημοσίων προσόδων ενοικιάζεται από τον *Demir Bey* για 12 βαλάντια στον *Hassan Effendi*, ο οποίος απαιτεί από τους ψαράδες της πόλης το 1/3 από την παραγωγή της αγοράς και παρέχει το προνόμιο του ψαρέματος στους κατοίκους από τους *Ντουπιάκους*⁽¹⁹⁾, ενός χωριού στις όχθες της λίμνης για 10 πιάστρα⁽²⁰⁾ το χρόνο κατ' άτομο. Επιτρέπονται όλοι οι τρόποι ψαρέματος. Οι κάτοικοι των *Ντουπιάκων* χρησιμοποιούν κυρίως παγίδες, ενώ οι *Καστοριανοί* ρίχνουν πεζόβολο ή απλώνουν δίχτυα που έχουν μήκος μερικές φορές 200 οργιές»⁽²¹⁾.

Ο *Leake* αναφέρει ακόμα το πάγωμα της λίμνης και τις ομορφιές της περιοχής: «Συχνά η επιφάνεια της λίμνης είναι παγωμένη, όταν οι βόρειοι άνεμοι είναι συνεχείς το χειμώνα: 7 ή 8 χρόνια πριν περνούσαν κέρα πάνω από τον πάγο..... Το σκηνικό γύρω από την *Καστοριά* είναι υπερβολικά όμορφο. Δέντρα και πρασινάδα στολίζουν τα ψηλότερα τμήματα του βουνού και κάτω υπάρχουν μικρά χωριά και καλλιέργεια ανάμικτη με δάση. Προς τα βορειοδυτικά και δυτικά οι χαμηλότερες πλαγιές είναι πράσινες με αμπέλια· και από κάτω τους μια στενή πεδιάδα εκτείνεται κατά μήκος της άκρης της λίμνης, η οποία σε κάθε πλευρά των κήπων, κοντά στην είσοδο της πόλης, καλύπτεται από καρυδιές και λεύκες, ανακατεμένες με σιταροχώραφα. Προς τα νότια μια πεδιάδα με σιτάρι εκτείνεται στους λόφους του *Βογαταϊκού*. Σε κάθε άλλη κατεύθυνση εκτός από το ανατολικό άκρο, οι πλαγιές των λόφων φτάνουν στην άκρη της λίμνης. Από το νότιο άκρο της λίμνης ξεκινά ένα ρέμα και στο σημείο εξόδου του από τη λίμνη οι κάτοικοι των *Ντουπιάκων* πιάνουν *καραβίδες* του γλυκού νερού.....»⁽²²⁾.

Την άνοιξη του 1806 επισκέφτηκε την *Καστοριά* ο *Φραγκίσκος Rouquerville*. Μετά από την αναφορά του στα ιστορικά στοιχεία για την ίδρυση και το όνομά της, μας δίνει περιγραφές της πόλης και της λίμνης με κάθε λεπτομέρεια: «..... Ο λαϊμός της *Χερσονήσου* που την ενώνει με τη στεριά έχει οκτώ περίπου οργιές φάρδος στην αρχή του ανάμεσα στα νερά της λίμνης..... Το μέρος είναι χωρισμένο στα δυο με ένα μικρό ύψωμα που σκαρφαλώνει και παρουσιάζει στα βόρεια και στα δυτικά τη συνοικία όπου μένουν οι *Τούρκοι* και έχει μια πολύ ωραία θέα στην ανατολική μεριά της λίμνης..... Η *Χερσονήσος* υψώνεται αμφιθεατρικά μέχρι την κορυφή μικρού λόφου, επάνω στον οποίο είναι χτισμένη η *Μητρόπολη*, από όπου χαιρέται κανένας μια πολύ απέραντη θέα..... Επειδή ήθελα να ξεκουραστώ στην αρχή έκανα μερικούς περιπάτους με πλοίο στη λίμνη συντροφιά με τον αρχιεπίσκοπο *Νεόφυτο*. Σε μια από αυτές τις διαδρομές μήκαμε με το πλοίο μας μέσα σε μια σπηλιά που προχωρεί κάτω από τη *Χερσονήσο* και ένας από τους *λεμβούχους* έπιασε εκεί δυο ψάρια *μιλεγμένα* σε ένα κοφίνι από καλάμια. Τα ψάρια όρμησαν επάνω του και τον δάγκωσαν στα πόδια, παρόλο που ήταν μικρά ανάλογα με

beauty of the area: «The lake is frozen over occasionally when the north winds are constant in winter; seven or eight years ago carts passed across upon the ice... The scenery around *Kastoria* is extremely beautiful. Trees and verdure adorn the higher parts of the mountain, and below are small villages and cultivation mixed with woods. To the north-west and west the lowest slopes are green with vineyards; and below them a narrow plain stretches along the margin of the lake, which on either side of the gardens, near the entrances of the town, is covered with walnut-trees and poplars, mixed with cornfields. To the south a plain of corn land extends to the hills of *Boghatziko* and to the *Injekara*. In every other direction except at the eastern extremity, the slopes of the hills reach to the margin: from the southern extremity of the lake issues the stream which joins the *Injekara* at *Smighes*. At the point of its exit from the lake the *Topiakotes* catch an abundance of crayfish...».

In the spring of 1806, *Castoria* was visited by *François Pouqueville*. After writing about the history of the town's founding and name, he proceeds to give us a detailed description of the town and lake: «...The isthmus which connects the peninsula to the mainland is about five (fathoms) orgyes wide at its start point inside the lake... The place is divided in two by a small elevated ground. The Turkish quarters are on the northern and western slopes, while the eastern side offers a wonderful view on the lake... The peninsula climbs in terraces up to the summit of a small hill, and on the top is built a cathedral where one enjoys a great sight... Because I wanted to relax in the beginning, I took some boat rides on the lake in the company of *Archbishop Neofitos*. In one of these rides, we sailed with our boat inside a cave which stretches below the peninsula and one of the boatmen caught two fish trapped in a straw basket. The fish hurled themselves at him and bit him in the leg, despite the fact that they were small fish like the kind encountered in the lake. It was still the season when the clear and crystalline waters offered a refreshing coolness... I was told, however, that during the summer the water turns green, as a result of the blossoming of water-plants, the kind that usually grows in marshes and lagoons and not in lakes like *Castoria*. On several occasions during our tours, the natives brought us crayfish caught in *Zdreonza*, as well as carp which taste great and are fished in *Dupiako*. I learned that the lake's climate was responsible for the epidemic fevers that hit the town and the surrounding villages, especially during the fall when the climate is dry. Moreover, those who used its water had to leave it to dreg and cool in clay jars before drinking it, and those who ate fish in the summer suffered from stomach disorders. After I got to know the peninsula well, I moved to the shores of the lake which I had not explored yet - on my way back from *Dupiako* to *Castoria*, I had explored part of the shores. Starting my exploration from the peninsular isthmus, I sailed for half a league toward the east, following the inaccessible coast... On the spot where the coast grows gentler I saw a big estate... Half a league further is *Sendoma* and three quarters of a league to the north-west is *Sistevo*... Nature appears to be an accomplice of the beauty encountered in the region of *Orestida*, with its bouquet of romantic hills cut in their middle by the villages of *Langas* and

τα ψάρια του ίδιου είδους που ζουν στη λίμνη. Ήταν ακόμη η εποχή που τα καθαρά και διάφανα νερά της χάριζαν μια λυτρωτική δροσιά..... Μου είπαν όμως πως τα νερά πρασίνιζαν πάντοτε το καλοκαίρι, επειδή φουντώνουν τα νερόφυτα που συναντάει κανένας στα έλη και στις λιμνοθάλασσες, αν και η λίμνη της Καστοριάς δεν είναι αυτού του είδους. Οι κάτοικοι μας έφεραν πολλές φορές στις περιοδείες μας караβίδες που ψαρεύουν στη Ζντρέοντζα⁽²⁵⁾, όπως και πέρκες με μια ξεχωριστή νοστιμιά που πιάνουν από το μέρος των Ντουπιάκων. Έμαθα πως το κλίμα της λίμνης έφερνε τις επιδημικές θέρμες στην πόλη και στα περίχωρα, όταν μάλιστα το φθινόπωρο είναι ξηρό. Και ακόμα πως αυτοί που μεταχειρίζονται τα νερά της πρέπει να τα αφήνουν να κατακαθίζονται και να κρυώνουν μέσα σε πήλινα τσουκάλια, προτού τα μεταχειριστούν για να πιουν και πως το καλοκαίρι όταν έτρωγαν ψάρια, είχαν κοιλιακές διαταραχές αυτοί που τα έτρωγαν. Αφού γνώρισα καλά καλά τη χερσόνησο, επισκέφτηκα τις όχθες της λίμνης που μου απόμεναν να ερευνησω, γιατί όταν γυρίζα από τους Ντουπιάκους στην Καστοριά είχα δει ένα μέρος από τις όχθες της. Ξαναρχίζοντας την έρευνά μου από τον ισθμό της χερσονήσου, ακολούθησα για μισή λεύγα⁽²⁶⁾ τη διαδρομή κατά την ανατολή με πλοίο, μια όχθη παντού απλησίαστη..... Στο μέρος όπου η όχθη ημερεύει είδα ένα τσιφλικι..... Μισή λεύγα πιο πέρα είναι η Σέντομα⁽²⁷⁾ και τρία τέταρτα της λεύγας βορειοδυτικά το Σίστεβο⁽²⁸⁾..... Η φύση μοιάζει να γίνεται συνένοχη στην ομορφιά αυτής της περιοχής της Ορεστίδας, με μια ανθοδέσμη ρομαντικών λόφων που στο μέσο τους είναι οι συνοικισμοί της Λάγκας⁽²⁷⁾ και Τσικοβίτσας⁽²⁹⁾, κλεισμένοι από το βορρά με μια βαθιά χαράδρα, όπου τρέχουν τα ξεροπόταμα της περιοχής αυτής που στέλνουν τα νερά τους στη λίμνη με φαρδύ κανάλι. Ένα φαράγγι δυο μίλια μακριά από τα ανατολικά στα δυτικά που αρχίζει από την Κλαροντοπίνα⁽³⁰⁾, ένα χωριό ξακουστό από το Μοναστήρι της Μεταμόρφωσης, τελειώνει στη Φωτεινίστα⁽³⁰⁾, ένα άλλο χωριό, χτισμένο σε έναν καταπράσινο κάμπο, στο μέρος όπου η λίμνη δέχεται τα πρόσκαιρα νερά ενός ξεροπόταμου. Από το σημείο αυτό ακολουθώντας την όχθη της λίμνης φτάνουμε στο Μαύροβο⁽³¹⁾.....»⁽³²⁾.

Ο Αμί Βουέ γράφει για την ομορφιά της πόλης και της λίμνης στα μέσα του περασμένου αιώνα: «..... Η θέα όμορφων καλλιερχειών, χωριών και μιας πόλης στην άκρη μιας λίμνης μας καταλαμβάνουν απροσδόκητα..... Στο πλησίον της πόλης ερείπια στενών λιθόστρωτων, μερικές φορές κάποια επάνω σε άλλα ή τόποι κατάφυτοι από χόρτα και θάμνους, δείχνουν επίσης ότι βρισκόμαστε επάνω σε αρχαίο ελληνικό χώμα..... Πιο μακριά κάποιες αγροικίες είναι απομονωμένες επάνω στην άκρη της λίμνης, όπου δε λείπει παρά λίγο περισσότερη ζωή, για να γυρίσουμε στη μαγευτική άποψη. Πριν από την Καστοριά, η οριζόντια περιοχή της λίμνης σταματά και ο δρόμος έπρεπε να αποκατασταθεί επάνω στα πόδια βράχων με ύψος, οι οποίοι προχωρούν μέσα στη λίμνη. Ταξιδεύουμε λοιπόν επάνω σε ένα πολύ αρχαίο λιθόστρωτο, στην άκρη του οποίου υπάρχουν μερικά καλάμια»⁽³³⁾.

Και συνεχίζει ο Βουέ: «.....Το κλίμα της Καστοριάς είναι υγιεινό με την εξαίρεση των πολύ ζεστών καλοκαιριών, όπου το νερό της λίμνης καλύπτεται κοντά στην πόλη και κυρίως επά-

Άποψη της γοητευτικής πόλης της Καστοριάς από το Χασάν Κατζί. (Fred Boissonas, *The Occidental Macedonia* P. 43, Geneva 1921).

A view of the charming town of Castoria from Hassan-Cadi. (Fred Boissonas, *The Occidental Macedonia* P. 43, Geneva 1921).

Tsikovitsa, and bordered from the north by a deep gorge, where the area's streams rush to a large canal which carries their waters to the lake. A ravine, two miles long from the east to the west, begins from Klarondopina, a village renowned for its Monastery of Metamorfofi, and ends at Fotinista, another village situated in a green valley where the lake is fed with the water of a stream. From this point, by following the shore of the lake, we arrive to Mavrovo...».

Ami Boué writes about the beauty of the town and lake during the mid-19th century: «...We are suddenly faced with the spectacle of beautiful fields, villages and a city in the middle of a lake... As we approach the city, the remains of compact stone walls, some parts lying on top of each other and others scattered here and there, indicate that we are on the site of an ancient Greek ground... Further, there are some deserted fields on the shores of the lake, which miss nothing but people to breathe some life into this magic view. Before reaching Castoria, we approach the end of the flat surface of the lake and we have to disembark to walk on large stones, which cut through the lake. So we travel on an ancient cobbled road, on the side of which appear some canes».

Boué continues: «... Castoria's climate is healthy with the exception of the hot summers, when the lake's surface, near the town and mainly on the right side, is covered with a green

νω στη δεξιά πλευρά από μια πρασινίλα, εφόσον δεν υπάρχει δυνατός άνεμος κατά τη διάρκεια πολλών ημερών. Το νερό της λίμνης είναι αυτό που χρησιμοποιείται συνήθως, αν και είναι δυνατό να φέρουν στην Καστοριά νερό από την πηγή του βουνού στα δυτικά. Προτού να χρησιμοποιήσουν το νερό της λίμνης το αφήνουν να κατακαθίσει και να γίνει δροσερό μέσα σε πήλινα αγγεία. Έτσι είναι φρέσκο αλλά πάντοτε ανούσιο..... Η λίμνη, περίπου στρογγυλή, έχει 2 1/2 λεύγες μήκος και 2 πλάτος. Όπως δέχεται πολλές προσχώσεις, δε φαίνεται βαθιά παρά στο μέσο της και κοντά σε βράχους που είναι γύρω στο άκρο της χερσονήσου»⁽²⁴⁾.

Για τα ψάρια της λίμνης ο Βουέ μας πληροφορεί ότι «υπάρχουν πολλά, αλλά κατά τη διάρκεια της ζέστης λένε ότι δημιουργούν διάρροιες και η βαλτώδης γεύση τους είναι δυσάρεστη με το λίγο κατάλληλο τρόπο που τα καρυκεύουν. Θα έπρεπε να διατηρούν αυτά τα ψάρια κάποιο χρόνο μέσα σε νερό από πηγή»⁽²⁵⁾.

Θα κλείσουμε την περιγραφή του Βουέ με την αναφορά του στα πλωτά μέσα της λίμνης: «Θέλαμε», γράφει, «να διασχίσουμε τη λίμνη με πλοίο, αλλά σηκώνεται άνεμος που δεν επιτρέπει την εκτέλεση του σχεδίου εξαιτίας των άσχημων πλοισιρών.....»⁽²⁶⁾.

Ο Β. Nicolaidy επισκέφτηκε την περιοχή της Καστοριάς στα μέσα του περασμένου αιώνα. Για τη λίμνη και την πόλη της Καστοριάς γράφει: «Η λίμνη της Καστοριάς απαιτεί τέσσερις ώρες από τον ταξιδιώτη που θέλει να κάνει το γύρο της, χωρίς να υπολογίζουμε τη χερσονήσο που έχει μήκος 4.500 μέτρα. Τα νερά της λίμνης είναι θολά με πρασινωπό χρώμα που οφείλεται χωρίς αμφιβολία στα ένυδρα φυτά που καλύπτουν τις όχθες της. Αυτή η λίμνη τροφοδοτείται από μεγάλο αριθμό πηγών, από τις οποίες η πιο σημαντική ερχεται από τα δυτικά. Το βάθος της ποικίλλει από 8 μέχρι 12 μέτρα. Εδώ βρίσκουμε παχιά ψάρια που μεταφέρονται μέχρι τη Θεσσαλονίκη. Τριγυρισμένη από όλες τις πλευρές από χωριά και αγροικίες, προσφέρει την πιο γραφική θέα που μπορούμε να βρούμε στις χώρες που υπάρχουν Τούρκοι»⁽²⁷⁾. Και συνεχίζει: «Η πόλη είναι χτισμένη σε έναν ισθμό που είναι ψηλότερα από την επιφάνεια της λίμνης 40 μέχρι 60 μέτρα. Αυτή η πόλη που καταλαμβάνει σε όλο το μήκος του τον ισθμό, κατεβαίνει από δυο πλευρές στις όχθες της λίμνης..... Το μέρος της πόλης που κατοικείται από χριστιανούς είναι χωρισμένο σε έντεκα συνοικίες που είναι οι πιο όμορφες της πόλης.....»⁽²⁸⁾.

Ο Nicolaidy μας δίνει στοιχεία και για τον ισθμό, επάνω στον οποίο είναι χτισμένη η Καστοριά: «.....Ο γιατρός με βοηθά πολύ να πάρω τις διαστάσεις του ισθμού επάνω στον οποίο είναι χτισμένη η Καστοριά. Αυτός ο ισθμός έχει 470 μέτρα μήκος, 350 μέτρα πλάτος και είναι 40 μέτρα επάνω από το επίπεδο των νερών. Στο μέρος όπου ο ισθμός ενώνεται με την ξηρά στα βορειοανατολικά, υπάρχει τείχος 4 μέχρι 6 μέτρα ύψος και προφυλάσσεται από τέσσερις πύργους τετραγώνους για την άμυνα από τις δυο όχθες.....»⁽²⁹⁾.

Από την Καστοριά πέρασε και η Mary Walker στη δεκαετία του 1860, η οποία περιγράφει μια ευχάριστη απογευματινή εκδρομή⁽³⁰⁾ στη λίμνη: «.....Περάσαμε μέσα από έναν κήπο στην όχθη της λίμνης. Μια μεγάλη βάρκα που μπορούσε να χωρέ-

Καράβια «ζγκαλωμένα» στα Ψαράδικα. (Fred Boissonas, *The Occidental Macedonia* P. 45, Geneva 1921).

Karavia up on the shore by the Psaradika. (Fred Boissonas, *The Occidental Macedonia* P. 45, Geneva 1921).

pellicle and there is no strong wind for several days. The natives drink from the lake, although it is possible to bring water to Castoria from a mountain spring in the west. Before they drink the water of the lake, they let it dreg and cool down in a clay jar. In that way it is fresh but always insipid... The lake, almost round, is 2 1/2 leagues long and 2 leagues wide. As it receives many water deposits, its looks shallow with the exception of the middle part and near the rocks which surround the edge of the peninsula.

Regarding the fish of the lake, Boué informs us that «there are many, but it is said that during the heat, they cause diarrhoea and their swampy taste is disagreeable because of the way they salt them. They should soak these fish in spring water for some time».

We will conclude Boué description with this reference to the boats of the lake: «We wanted», he writes, «to cross the lake on a boat, but the strong wind did not allow for the execution of the plan and kept the boats shore-bound».

B. Nicolaidy visited the region of Castoria sometime in the last century. On the lake and town he writes: «A traveller needs four hours to completely go around the lake, not including the peninsula which is 4,500 metres wide. The water of the lake is turbid and has a greenish colour caused, no doubt, by the water-plants covering its banks. This lake is fed by many streams, the largest of which originates from the west. Its depth varies from 8 to 12 metres. Here we find large fish which are in demand as far as Thessaloniki. Surrounded on all sides by villages and farmlands, it offers the most graphic scenery found on Turk-dominated land». And he continues: «The town is built on an isthmus, which rises 40 to 60 metres above the level of the lake. This town, which is built across the isthmus, spreads down on both sides to the shores of the lake... The part of the town which is inhabited by Christians is divided into 11 quarters which are the prettiest of the town...». Nicolaidy also gives information on the isthmus, on top of which Castoria is built. «...The doctor helped me to take the measurements of the isthmus, on which is built Castoria. This isthmus is 470 metres

σει ολόκληρη τη συντροφιά περίμενε και ξανοιχτήκαμε στη λίμνη την ώρα που ο ήλιος στη δύση του φώτιζε τα αντικρινά βουνά και χρυσωνε τα ήρεμα νερά πάνω στα οποία γλιστρούσαμε αθόρυβα, πέρα από τα αμφιθεατρικά χτισμένα σπίτια της Καστοριάς, κάτω από τη σκιά της πετρώδους χερσονήσου. Η λίμνη της Καστοριάς είναι 6 μίλια μακριά και 4 πλατιά. Το μισό μήκος της καταλαμβάνεται από ένα βραχώδη λόφο που σχηματίζει ένα ακρωτήριο με περιφέρεια 4 μίλια και συνδέεται με την ηπειρωτική χώρα με ένα πολύ στενό ισθμό.....»⁽⁴¹⁾. «Οι ψαράδες που ήταν στη βάρκα», συνεχίζει η Mary Walker, «είχαν φέρει μαζί τους ένα απλάδι, ένα δίχτυ που μαζεύεται πάνω στον αριστερό βραχίονα και μετά πετιέται με μια επιδέξια κίνηση, έτσι ώστε να απλωθεί σε κύκλο καθώς αγγίζει το νερό»⁽⁴²⁾. Τα ψάρια της λίμνης της Καστοριάς είναι αξιόλογα. Ένα είδος είναι παράξενο σε αυτή και στον Αλιάκμονα, του οποίου ένα παρακλάδι ξεκινά από το νότιο άκρο της λίμνης. Αυτό το ψάρι που ονομάζεται "γουλιανός" γίνεται τεράστιο σε μέγεθος και φτάνει τις 100 οκάδες ή 250 λίβρες σε βάρος. Το ψάρι αυτό δεν έχει λέπια, αλλά είναι εφοδιασμένο με δόντια, όπως το σκυλόψαρο, και με παχιές κεραίες.....»⁽⁴³⁾.

Η Mary Walker περιγράφει στη συνέχεια «περίεργα πράγματα»⁽⁴⁴⁾ για τη λίμνη της Καστοριάς: «Μας είπαν ότι υπόκειται σε μια περιοδική αρρώστια. Κάθε 3 ή 5 χρόνια ακούγεται ένα μυστηριώδες υποβρύχιο βογγητό κοντά στο σημείο όπου τα νερά τρέχουν προς τον Αλιάκμονα, μετά από το οποίο τα νερά σε διαφορετικά σημεία αρχίζουν να αλλοιώνονται και τα ψάρια αρρωσταίνουν..... ακόμα ένα άλλο χαρακτηριστικό αποδίδεται σε αυτό το θαυμαστό νερό, ότι αποδίδει φλορίνια»⁽⁴⁵⁾. Αυτό μας κάνει να στραφούμε στην αφήγηση του Rouquerville στα Ταξίδια του⁽⁴⁶⁾ που θα βρούμε ότι δίνει αυτόν το μεταλλικό χαρακτήρα στον Αλιάκμονα.....»⁽⁴⁷⁾. Γράφει ακόμα η Mary Walker ότι «υπάρχει ένα υδρόβιο φυτό που επίσης συναντάται σε αυτή τη λίμνη, που δε θυμάμαι να έχω συναντήσει αλλού. Το φυτό αυτό παράγει ένα είδος καρυδιού που περικλείεται σε ένα σκληρό μαύρο τσόφλι με αγκάθια. Οι άνθρωποι τρώνε την ψύχα του καρυδιού και λένε ότι είναι πολύ καλό.....»⁽⁴⁸⁾.

Ο αξιωματικός του Μηχανικού Νικόλαος Σχινάς, που πήγε στην Καστοριά στα τέλη του περασμένου αιώνα (1886), γράφει ότι από τους Δουπιάκους (Δισπηλιό) «είτε διά λεμβου διεκπεραιούμεθα εις Καστορίαν, είτε ακολουθούμεν την διά των αμπέλων της Πέτρας αμαξιτόν προς Καστορίαν οδόν»⁽⁴⁹⁾. Για τη λίμνη της Καστοριάς αναφέρει: «Η λίμνη της Καστοριάς κειμένη εις το βορειοανατολικόν μέρος του λεκανοπεδίου, και έχουσα ελλείψεως σχήμα, περιλαμβάνει εις το δυτικόν αυτής μέρος μικράν χερσονήσον ενουμένην μετά της ξηράς διά στενού ισθμού, εφ' ου κείται η πόλις Καστοριάς. Το μήκος της λίμνης ταύτης ήτις έχει μίαν εκροήν και πολλάς εισροάς ιδίως από δυσμών, υπολογίζεται εις 4.500 μέτρα, το δε βάθος ποικίλεται μεταξύ 8 και 12 μέτρων. Το ύδωρ αυτής, όπερ είναι μιν διαυγές και προς πόσιν επιτηδείοτατον, φαίνεται δε θολόν, διάτι ο πυθμήν αυτής καλύπτεται ουχί υπό άμμου ή λίθων, αλλ' υπό γης φυούσης χόρτον τι καλούμενον στρατιώτιδα, πήγνυται εν καιρώ μεγάλου και σφοδρού χειμώνος. Παράδοσις φερομένη διά στόματος των Καστοριέων και εγγράφως

long, 350 metres wide and is 40 metres above the water level. On the spot where the isthmus joins the mainland is a wall 4 to 6 metres high, which is guarded by four rectangular towers which provide defence for the two shores...».

In the 1860s, Castoria was also visited by Mary Walker, who describes a pleasant afternoon trip on the lake: «...We passed through a garden to the shore of the lake. A large boat was waiting, capable of containing the whole party, and we embarked as the setting sun was lighting up the opposite mountains and gilding the smooth water on which we glided past the terraced dwellings of Castoria, under the shadow of the stony peninsula. The Lake of Castoria is six miles long, and four broad; half its length being taken by a rocky hill forming a promontory nearly four miles in circumference and connected with the mainland by a very narrow isthmus... The good Anastasio and his sons in-law were expert fishermen», continues Walker, «they had brought with them a seine, a net which is gathered up over the left arm, and then by a dextrous movement cast, so as to spread in a circle as it touches the water... The fish of the Lake of Castoria are remarkable; one kind is peculiar to it, and to the Vistrizta, or Indji Kara Sou river (the ancient Haliacmon), a branch of which flows out of it at the southern extremity. This fish, which is called "Gwalianos", (gulianos) grows to an enormous size, being taken sometimes of one hundred oaks, or two hundred and fifty pounds, in weight; it has no scale, but is furnished with teeth, like the dog-fish, and with fleshy antennae...»

Mary Walker goes on describing «strange things» about the lake of Castoria: «We were told that it is subject to a periodical sickness; that every three or five years an unearthly subaqueous moaning is heard near the point where the branch of the Haliacmon issues, after which the waters become in different parts discoloured, and the fish unwholesome... another quality attributed to this wonderful piece of water is that it yielded florins; and turning to Pouqueville's account of his travels, we find that he gives this metallic character to the Haliacmon...». Walker writes that «there is a water-plant also found in this lake, which I do not remember to have seen elsewhere; it produces a kind of nut, contained in a hard black shell round with spikes; the people eat the kernel, and pronounce it to be very good...».

Officer engineer Nikolaos Schinas, who went to Castoria around the end of the last century (1886), writes that from Doupiako (Dispilio) «either you embark on a boat and cross to Castoria or you follow the road that passes by the vineyards of Petra to Castoria...». With regard to the lake, he mentions: «The lake of Castoria is located in the south-eastern part of the basin and has an elliptical form. On its western side, it includes a small peninsula connected to the mainland by a narrow isthmus, on which is built the town of Castoria. The lake, which has one outlet and many inflows, is 4,500 metres long and has a depth of between 8 to 12 metres. Its water, although fresh and potable, appears turbid as its surface is covered, not with mud or stones, but with a water plant known as "stratiotida" which usually follows a hard winter. A custom known to the Castorians and rescued in a diary at the church

διασωθείσα εν τινι των Μηνιαίων της εν τη ενορία Δραγωτά εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, βεβαίαι ότι προ 110 ετών και επέκεινα η επιφάνεια της λίμνης διετέλεσε πεπτηγυία από της Υπαπαντής μέχρι του Αγίου Γεωργίου, και ότι συνοδία διήρχοντο επί αυτής ως διά ξηράς, ως γίνεται και επί του Δουνάβως. Κατά το θέρος επειδή το λιμναϊόν ύδωρ θερμαίνεται, το δε φρεάτειον δεν είναι επιτήδειον προς πόσιν, θέτουσι τας υδρίας εις τα υπόγαια μέρη προς απόψυξιν αυτού και ούτω καθιστώσιν αυτό πόσιμον. Η λίμνη αυτή παρέχει πολλούς και αφθόνους ιχθύς, ων γίνεται εξαγωγή εις πολλά μέρη της Μακεδονίας και τινα της Θεσσαλίας. Περί την λίμνην και παρά τας όχθας κείνται τα χωρία Δουπιάκου, Κρεπηνή, Μαύροβον, Μητσιστα, Φωτεινιστα και Τσιφτήκλια (παλαιόν και νέον) εις μίας απ' αλληλων ώρας απόστασιν συγκοινωνεί δε μετ' αυτών η πόλις Καστοριά διά πορθμείων μεταγωγικών και αλιευτικών. Των πορθμείων τούτων, εις 250 περίπου ανερχομένων, και εκάστου έχοντος χωρητικότητα 15-20 ανδρών, το σχήμα φαίνεται ενετικόν, ως των επί των χρόνων της ενετοκρατίας πορθμείων»⁶⁹.

Στα τέλη του περασμένου αιώνα πέρασε από την Καστοριά ο Victor Bérard, ο οποίος αναφέρει για τη λίμνη και την πόλη: «.....Ο κάμπος της Καστοριάς που βλέπουμε από ψηλά, φαίνεται έρημος και ακαλλιέργητος μέχρι τις πρασινάδες που κυκλώνουν τη λίμνη..... Οι καλλιέργειες αρχίζουν μόλις στα προάστια της πόλης, με τα περιβόλια, τα ελαιόφυτα και τα αμπέλια των Χριστιανών. Η ίδια η πόλη είναι χτισμένη μέσα στη λίμνη σε ένα βραχώδες ακρωτήριο..... Όλη η ντόπια παραγωγή εκπροσωπείται από ψάρια της λίμνης, μάλλινες κάπες και μερικά χοντροφτιαγμένα χαλιά..... Η Καστοριά παρουσιάζει, όταν την κυττάξεις από το νότιο μέρος, μια αξιοσημείωτη αναλογία με μια άλλη μακεδονική πόλη, την Αχρίδα. Χτισμένες και οι δυο τους στην άκρη μιας λίμνης, πάνω σε ένα βραχονήσι, έχουν στην κορυφή τους τα ερείπια τούρκικων ή βυζαντινών οχυρών..... Η ελληνική εθνικότητα της Καστοριάς χτυπά άμεσα στο μάτι. Πέτρινα σπίτια, πέτρινα γείσα, μεγάλα αφιδωτά παράθυρα, πλατιά χαγιάτια, τίποτα δε λείπει από αυτά που κάνουν για τον Έλληνα την ομορφιά ενός καταστήματος..... Στην άκρη της λίμνης που σχεδόν κάνουμε το γύρο της, το τούρκικο λιθόστρωτο χαμοσέρνεται ανάμεσα στα σκαίνα της όχθης και τις πεζούλες των αμπελιών. Ένας κυκλοτερός χωματόλοφος κλείνει από τα νότια το λεκανοπέδιο της Καστοριάς και το χωρίζει από τη γειτονική κοιλάδα του Αλιάκμονα. Μια στενή νεροσυρμή φέρνει στο ποτάμι τα νερά της λίμνης μέσα από μια κλεισούρα, που την ακολουθούμε και εμείς. Η Καστοριά χάνεται πίσω από τους καλαμιώνες, μέσα στο πλαίσιο που της δημιουργεί ο ουρανός και τα γαλάζια νερά. Το ποτάμι βγαίνει βουβό από τη λίμνη και κυλά αργά τα νερά του μέσα στην πλατιά του κοίτη, κάτω από τις πέτρες και τα μούσκληια. Τα πλατάνια, οι καρυδιές και οι καστανιές σμίγουν τις πλατύφυλλες φυλλωσιές τους. Δυσόμορφα άσπρα λελέκια περπατούν ανάμεσα στα νούφαρα, μέσα στο θαμπό μισόφωτο.....»⁸⁰.

Την έκπληξή του από την ομορφιά της Καστοριάς περιγράφει ο Heinrich Gelzer, που την επισκέφτηκε στις αρχές του αιώνα

of St. Paraskevi in the parish of Dragota, attests that, for the past 110 years, the solidified surface of the lake opened a passageway from Ipapandis to St. George, and that people walked on it as if on land, like on the Danube. During summer, because the water of the lake is heated, it is not fit for drinking. Even if you cool it in cold places, it remains unfit for drinking. The lake provides ample fish, sold in many parts of Macedonia and Thessaly. On the shores of the lake are found the villages of Dupiako, Krepeni, Mavrovo, Mitsista, Fotinista and Tsiftlikia (old and new) which are an hour's drive from each other and communicate with Castoria by ferry and fishing boats. The ferry boats, about 250 in number, are capable of holding about 15-20 men each, and their form appears to be Venetian, like the ferries in the years of the Venetian rule».

By the end of the last century, Castoria was crossed by Victor Bérard, who wrote about the lake and the town: «...the plain of Castoria, which we can see from above, looks deserted and neglected up until the plants which surround the lake... The cultivation begins near the suburbs of the town, with the gardens, olive groves and vineyards of the Christians. The town is built in the middle of the lake on a rocky peninsula... The local products are made from the lake's fish, wool capes and some large carpets... Castoria looks, if you gaze at it from the southern part, quite similar to another Macedonian town, Archida. They are both situated on the edge of a lake, on top of a rocky islet, and are crowned by the remains of Ottoman or Byzantine fortresses... Castoria's Greek nature is immediately clear to the eye. Stone houses, stone overhangs, large, vaulted windows, large verandas, nothing is missing from what makes a place so dear to a Greek... On the edge of the lake, which we almost circle, the Turkish cobbled road stretches out between the shoreline and the terraced vineyards. A round, sand hill limits the basin of Castoria from the south and separates it from the neighbouring valley of Aliakmon (Haliacmon). A narrow canal connects the lake to the river and the water passes through a gorge, which we also follow. Castoria is lost behind the cane thickets, between the borders created by the sky and the blue waters. The river silently exits from the lake and its waters flow slowly in its wide bed, below the rocks and the moss. The willow, the walnut and the chestnut trees weave their branches together. Two beautiful, fair youths walk between the water-lilies, inside the dim light...».

Heinrich Gelzer, who visited the town early in our century, describes the amazing beauty of Castoria: «...It wasn't five yet when, reaching the top of a hill, we broke into loud cheering. In front of us we had a view on the basin of Castoria and its deep-blue lake, on whose shores, on a narrow isthmus of a peninsula which penetrated in the middle of the lake, was built Castoria...». On the water-crafts and lake fish, Gelzer writes: «... From the windows of the facade (he was at the house of the archbishop of Castoria, Germanos Karavangelis), one had an impressive view on the gardens of the Turkish quarters, on the cultivated, tree-lined shores and the deep-blue lake, where some primitive dug-out canoes sailed nonchalantly. And this lake, like the lake of Orchida, is extremely rich in fish...».

μας: «.....Δεν ήταν ακόμη πέντε η ώρα, όταν φτάνοντας σε ένα ύψωμα ξεσπάσαμε σε μια ιαχή. Μπροστά μας ανοιγόταν η θέα στην κοιλάδα της Καστοριάς με τη βαθυγάλαζη λίμνη της, στις όχθες της οποίας, στο στενό αυχένα μιας χερσονήσου που έμπαινε στη λίμνη, ήταν χτισμένη η Καστοριά.....»^[50]. Για τα πλωτά μέσα της λίμνης και τα ψάρια της γράφει ο Gelzer: «.....Από τα παράθυρα της πρόσοψης, (βρισκόταν στο σπίτι του Μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού Καραβαγγέλη), είχε κανείς μια επιβλητική υπέροχη θέα στους κήπους της τούρκικης συνοικίας, τις καρποφόρες γεμάτες δέντρα όχθες και τη βαθυγάλαζη λίμνη, την οποία αυλάκωναν νωχελικά μερικά πρωτόγονα μονόξυλα σκάφη. Και αυτή η λίμνη, όπως και η λίμνη της Οχρίδας, είναι εξαιρετικά πλούσια σε ψάρια.....»^[51].

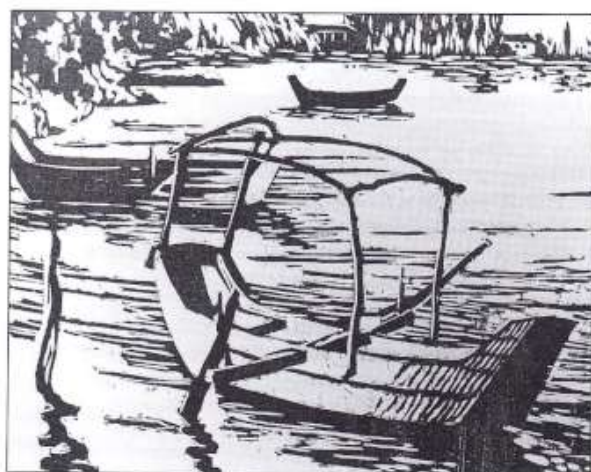
Το 1905 έκανε περιοδεία στη Δυτική Μακεδονία ο Γεώργιος Χατζηκυριακού, ο οποίος μας δίνει χαρακτηριστική περιγραφή της πόλης και της λίμνης της Καστοριάς: «.....Πριν ή κατέλθωμιν εις το εύχαι της Καστοριάς πεδίων διανύομεν αμαξιτήν οδόν κατωφερή, σπειροειδή και κλιμακωτήν, διότι η διάπλασις αὐτῆ του εδάφους παρουσιάζει ὅ,τι ἀνώμαλον δύναται τις να φαντασθῆ εις βράχους και πετρώματα και φάραγας και χαράδρας. Μετά τετράωρον περίπου οδοπορίαν καταφθάνομεν εις το ἐπίγειον οὐτως εἰπεῖν της Καστοριάς, το πολίχνιον Μαύροβον. Εκεί ἐπὶ της ὄχθης της λίμνης Ορεστιάδος και της Καστοριάς αναμένει το λιμναῖον ἀκάτιον ἵνα περαιοθῶμεν εις Καστορίαν. Εἰσβαίνομεν του προϊστορικοῦ λιμναίου ἀκατίου, ὁμοίου ἴσως προς ἐκεῖνο, ὅπερ ο προϊστορικός ἄνθρωπος μετεχειρίζετο, ὅταν κατῶκει εις τα προϊστορικά λιμναία οικήματα, λείψανα των ὁποίων εὐρέθησαν εις τας λίμνας της Ελβετίας, και το ὁποῖον ρυθμικῶς ῥωθοῦσιν ἐπὶ της γαληνιαίας λίμνης δύο μακραὶ και βαρεῖαι κώπαι, ας ἐρρέσουσιν αἱ στιβαραὶ του λεμβούχου χεῖρες, ἠλιοκαοῦς Καστοριέως, και μετὰ ῥωραῖον τοιοῦτον πλοῦν, οὐχὶ ἄμοιρον ποιητικότητος, φθάνομεν εις την ἀντίπεραν ὄχθην και ἀποβαίνομεν ἐπὶ της Καστοριάς πατούντες βεβαίως οὐχὶ ἐπὶ μαρμαρίνης ἢ ξυλίνης ἀποβάθρας, ἀλλ' ἐπὶ λίθου τινός ἢ της ἄμμου της ὄχθης..... Ἡ λίμνη Ορεστιάς χύνεται και θωπεύει ἀπαλὰ την χέρσον σχηματίζουσα ὄχθην γλοερὰν λίαν γραφικὴν και θελκτικὴν, ἐνῶ η χέρσος ἐπιτίθεται τῇ λίμνῃ και εἰσχωρούσα διασχίζει αὐτὴν σκληρῶς και ἀποτελεῖ βραχώδη χερσόνησον, ἐφ' ἧς νυν κείται ἡ Καστορία και πάλαι τὸ Κέλετρον.....»^[52].

Ο F. Perilla, που πέρασε από την Καστοριά στις αρχές της δεκαετίας του 1930, περιγράφει τη λίμνη και τα καράβια της όπως παρακάτω: «.....Ἡ ὄμορφη λίμνη της Καστοριάς φαινόταν ἀπὸ μακριά..... Εἴμαστε γρήγορα πάνω στην ὄχθη και, ὅπως μέσα σε ἕνα καλεῖδοσκοπιο, μας προσφέρει την πρόσκαιρη θέα των σπιτιῶν και των ἀσπρῶν και φωτεινῶν ἐπαύλεων μιας πόλης που καθρεφτίζεται στο μπλε καθρέφτη των νερῶν της. Εἶναι ἡ Καστοριά. Αὐτὴ ἡ γοητευτικὴ μικρὴ πόλη εἶναι τοποθετημένη στο χαμηλὸ μέρος του στενοῦ μιας χερσονήσου που σχηματίζεται ἀπὸ ἕναν ἄγωνα λόφο που μπαίνει μέσα στη λίμνη.....»^[53]. «Ἡ μικρὴ πόλη», συνεχίζει ο Perilla, «λουζεται ἀπὸ τῆ διπλῆ ἀντανάκλαση του οὐρανοῦ της και της λίμνης της, στο τόσο μπλε χρῶμα. Ἀπὸ τις χίλιες πλευ-

Άποψη της Καστοριάς στη δεκαετία 1920-1930. (Dr Leonhard Schultze Jena, *Makedonien, Landschafts und Kulturbilder Taf. LXXIII*, Verlag von Gustavfischerin Jena 1927).

A view of Castoria in the 1920-1930s. (Dr Leonhard Schultze Jena, *Makedonien, Landschafts und Kulturbilder Taf. LXXIII*, Verlag von Gustavfischerin Jena 1927).

Ξυλογραφία καστοριανού καραβιού με στέγαστρο κατὰ τον F. Perilla. (F. Perilla, *A travers la Macedoine* σελ. 133, Athènes editions Perilla MCMXXXII).

Wood engraving of a Castoriano karavi with a shelter according to F. Perilla. (F. Perilla, *A travers la Macedoine* page 133, Athènes editions Perilla MCMXXXII).

In 1905, Georgios Chadjikyriakou toured western Macedonia, giving a characteristic description of the town and lake of Castoria: «... Before reaching the entrance to the valley of Castoria, we drove on a downward, vaulted and terraced road, whose surface displayed the weirdest pebbles, stones, holes and cracks you could imagine. After about a four-hour walk, we arrived at Mavrovo, a village facing Castoria. There on the shore of the lake, we awaited the boat which was to transfer us to Castoria. We embarked on a prehistoric lake boat, which looked similar to the one used by prehistoric man at the time he inhabited lake-side pile dwellings. Remains of such dwellings have been found near a lake in Switzerland. Two long and heavy oars rhythmically strike the surface of the calm lake,

ρές της που αλλάζουν κατά την επιθυμία του ήλιου και των σύννεφων, η λίμνη είναι το κυριότερο θέλητρο της Καστοριάς. Τρυπημένα από αμέτρητα παράθυρα τα τούρκικα σπίτια που είναι χτισμένα κατά ορόφους στις απότομες κλίσεις του εδάφους μέχρι την όχθη, ανακατεύουν μέσα στο γαλάζιο ή πράσινο νερό τις λαμπρές ανακλάσεις τους με αυτές από τις ψηλές λεύκες που στολίζουν το ίδιο καλά την πόλη με το κόκκινο στέμμα των βουνών σε γραμμές απαλές και αρμονικές. Βάρκες πρωτόγονης μορφής με ψηλή πλώρη, φτιαγμένες από σανίδια ενωμένα με παράξενα σιδερένια άγκιστρα⁽⁵⁶⁾, αυλακώνουν αργά τα νερά και οι ψαράδες τους φέρνουν στην πόλη εκλεκτό ψάρι, ένα είδος παχιού κυπρίνου που αγοράζουμε ακόμη ζωντανό πάνω στους πάγκους των ψαράδικων.....»⁽⁵⁷⁾.

Το 1937 επισκέφτηκε την Καστοριά ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Στο κεφάλαιο «Η πολιτεία της λίμνης» (έτσι ονομάζει την Καστοριά) του βιβλίου του «Ελληνικοί Ορίζοντες», γράφει: «Καθώς έστριψε το αυτοκίνητο, για μια τελευταία φορά, δεν ακούστηκε τίποτ' άλλο παρά μονάχα τούτο: Α! Βρισκόμαστε στα πόδια της λίμνης Ορεστιάδος, αντίκρου στην Καστοριά. Κι ο ήλιος κοκκίνιζε περισσότερο τις στέγες των κ' έκανε τα ολόστρωτα νερά να φωσφορίζουν. Ο τόπος αυτός δεν είναι απλώς μοναδικός από το Τάιναρο ίσαμε τη Ροδόπη από την άποψη της τοποθεσίας· είναι και αξιολάπητος για τον πραγματικό του πολιτισμό, ένα πολιτισμό που γίνεται σημαντικότερος εδώ απάνω, ανάμεσα στους ακραίους σταθμούς της χώρας. Η πρώτη εντύπωση είναι καταπληκτική η δεύτερη κάτι περισσότερο: μαγευτική. Ο αναγνώστης μου πρέπει να φαντασθεί, αν, φυσικά, δε διαθέτει την προσωπική του εντύπωση, ένα θαυμάσιο κύπελλο ακύμαντων νερών, στεφανωμένο ολόγυρα από γραφικά βουνά, γεμάτα δροσερά χωριουδάκια, τεχνουργημένο εξακόσια μέτρα απάνω από τη θάλασσα. Μια γλώσσα στεριάς που μπαίνει βαθιά μέσα στο κύπελλο τούτο και καταλήγει σε κομψό ανασήκωμα, σ' ένα λόφο πλασμένο για την πιο μακάρια ονειροπόληση. Και στο στενότερο μέρος της γλώσσας αυτής, ανάμεσα στην υπόλοιπη στεριά και στο λόφο, πενήντα μέτρα στο ψηλότερο σημείο της απάνω από τα νερά της λίμνης, χτισμένη μια πολιτεία, που παρ' όλο το ξανάνιωμά της, διατηρεί απείραχτο, γνήσιο και γεμάτο πραγματικό περιεχόμενο το μεσαιωνικό χαρακτήρα της. Η βλάστηση είναι κυριολεκτικά οργιαστική· πανύψηλα δέντρα διαγράφουν αναπαυτικά σχήματα ολόγυρα στην ακρογιαλιά..... Στη λίμνη κάτω ελαφρά μονόξυλα ανοίγουν τ' αυλάκια τους στο νερό· ψαράδες φυλακίζουν το χρυσάφι της λίμνης, τα ποικιλώτα ψάρια της, που πουλιούνται σε όλη τη γύρω περιοχή και ακόμη μακρύτερα..... Νομίζει κανείς, πως βρίσκεται μπροστά σ' ένα κομμάτι γης και θάλασσας, που δεν είναι τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγώτερο παρά κρυσταλλωμένος οίστρος».⁽⁵⁸⁾ Και κλείνει το κεφάλαιο με τούτα τα λόγια: «Θυμούμαι το φεγγάρι απάνω από τα νερά της λίμνης, που έδινε στην Καστοριά την όψη πολιτείας παραμυθιού, κ' αισθάνομαι να βλαστάνει και ν' ανθίζει μέσα μου αμάραντη η αγάπη του τόπου αυτού, που του χρωστώ μερικές θαυμάσιες καλοκαιρινές ώρες»⁽⁵⁹⁾.

handled by two sun-burnt Castorians. After hours of rowing, we reach the opposite shore and disembark in Castoria, not on a marble or wood pier but on the rocks and sand of the shore... The Lake Orestia flows onto and bathes gently the peninsula, forming a graphic and charming coast, while the rocky peninsula bores through the lake brutally, and on it is built Castoria and before it ancient Celetrum...».

F. Perilla, who passed by Castoria in the beginning of the 1930s, describes the lake and the boats as follows: «...The beautiful lake of Castoria can be seen from afar... We quickly reach the shore which offers us, as in a kaleidoscope, the attractive sight of the houses and the white, bright mansions of a town mirrored on the surface of a blue lake. This charming small town is located on the lower, narrow part of a peninsula, a hill which penetrates inside the lake...». «The small town», continues Perilla, «is showered by the double reflection of the blue colour on its sky and lake. With its thousand sides which follow the wishes of the sun and clouds, the lake is Castoria's main attraction. Pierced by countless windows, the Turkish dwellings, which spread on steep terraced ground up to the shore, mix their reflections and those of the tall poplar trees, which decorate the town, and the red summits of the mountains, with the blue or green water, creating soft and harmonious lines. Boats of a primitive form and with an elevated prow, made of planks joined by some peculiar iron hooks, sail slowly on the water and the fishermen bring to the town select fish, one type of fleshy carp which we buy still alive from the fishermen's stalls...».

In 1937, I.M. Panayiotopoulos visited Castoria. In the chapter «Town of the lake» (that's how he calls Castoria) of his book «Greek Horizons», he writes: «As he steered the car for the last time, nothing was heard but: Α! We are at the feet of the lake Orestiada, opposite Castoria. The sun made the tiles a brighter red and the surface of the lake brighter. This place is unique from Tainaro to Rodope, not only because of its location but also because of its loveable culture, a culture which becomes more important here in the remotest parts of the country. The first impression is unbelievable, the second even more magical. My readers should imagine, unless they have their own impressions, a splendid cup of waveless waters, crowned all around by graphic mountains, full of charming small villages, a work of art 600 metres above sea level. A piece of land which penetrates deep inside this cup and ends in a graceful elevated ground, a hill formed for the most magical of towns. And on the narrowest part of this land, between the mainland and the hill, 50 metres on the highest section above the lake's water, a town is built, which despite its rejuvenation keeps intact its medieval character. Vegetation grows abundantly and a forest of tall trees adorn the shoreline... Light monoxyla sail on the water, while the fishermen guard the treasures of the lake, the various fish which are sold all over the region and even further... One thinks that he is facing a piece of land and sea, but is nothing more, nothing less than a crystallised oxfly». And he ends his chapter with these words: «I remember the moon rising over the water of the lake, turning Castoria into a fairy town, and I

Θα κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό με τις τωρινές εντυπώσεις του Χρήστου Ζαλοκώστα: «.....Η Καστοριά είναι το διαμάντι της Μακεδονίας. Όπως ενός καλλιτέχνη τα δημιουργήματα δεν έχουν όλα την ίδια αξία, έτσι κι ο Θεός έπλασε πόλεις με αδιαφορία και πόλεις με αγάπη..... Για να στέκη σ' ένα οροπέδιο, 650 μέτρα ψηλά, είναι το καλοκαίρι δροσερή. Η λίμνη της, έτσι όπως τριγυρίζεται από μεγάλα κατάφυτα βουνά, είναι ωραιότατη και η πόλη μοιάζει τόσο μεσαιωνική ώστε όταν περιδιαβάζεις τα στενά σοκάκια της με τα παλαικά σπίτια, ξεχνιέσαι και νομίζεις πως ζης στο Βυζάντιο..... Είναι χτισμένη καταμεσής της λίμνης, απάνω σε μια χερσόνησο όμοια με αφυρί που το στενό λαιμό της, τη μόνη εμποιά από τη γη, την οχύρωσαν γερά»⁽⁶⁰⁾. Για τη λίμνη και τους φαράδες γράφει ο Χρήστος Ζαλοκώστας: «Καθώς ο ήλιος γέρνει να δύση πάμε περίπατο στη λίμνη με μια από κείνες τις ρηχές βάρκες που οι ντόπιοι τις ονομάζουν "καράβια" -όνομα βαρύ για μονόξυλα ως είναι. Τέτοια ώρα οι σκιές των ψαριών στο βυθό της λίμνης γίνονται από γαλάζιες μαύρες. Τα νερά ακούω πως έχουν εδώ πολλά ψάρια, γουλιανούς, σαζάνια, κέφαλους, πέρκες και διαφόρων ειδών χέλια. Τα πιάνουν με τον πεζόβολο και τη συρτή ή με παγίδες σε σχήμα φωλιάς που τις βλέπεις κοντά στις όχθες καμωμένες με ξηρά κλαδιά»⁽⁶¹⁾. Το θέαμα της Καστοριάς από τη λίμνη είναι μαγευτικό⁽⁶²⁾. Μαγεμένος από την ομορφιά αυτή ο Χρήστος Ζαλοκώστας θα γράψει: «Αν καθόμουν λίγες μέρες στην Καστοριά δεν ξέρω αν θα μπορούσα να ξεκολλήσω απ' αυτή την πόλη που αρνιέται ν' αλλάξει μορφή και διατηρεί ολοζώντανη την πνοή του Βυζαντίου περισσότερο κι από τον Μυστρά ακόμα»⁽⁶³⁾.

feel undying love blooming in my heart for this place, to which I owe some wonderful summer times».

We will conclude this chapter with the present day impressions of Christos Zalocostas: «...Castoria is the diamond of Macedonia. Like an artist whose creations do not have the same value, God created towns with apathy and towns with love... The summers are cool as it lies on a plateau, 650 metres high. Its lake, surrounded by tall, cultivated mountains, is lovely, while the town looks so medieval that when you stroll through the narrow streets with their old mansions, you think you are living in Byzantium... It is built in the middle of a lake, on top of a peninsula similar to a hammer, whose narrow neck connects it to the mainland and which had been well fortified». On the lake and the fishermen, Zalocostas writes: «As the sun prepares to set, we sail on the lake with one of these shallow boats called by the natives "karavia" - an inappropriate name for the kind of monoxyla they are. At this hour, the shadows of the fish in the depths of the lake turn from blue to black. I heard that these waters were rich in fish, gulianos, carp, stripped grey mullet, perch and different kinds of eels. They catch them with a seine or a troll, or employ traps in the form of a nest which you can see near the banks hidden by dry branches». The sight of Castoria from the lake is enchanting, and, Zalocostas writes: «If I were to stay some more days in Castoria, I don't think I would be able to leave this town which refuses to change its form and keeps intact its Byzantine origins, even more than Mystra».

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΙΟΥ

Το καστοριανό καράβι με την ιδιόρρυθμη⁽¹⁾ και μοναδική εμφάνισή του είναι το «κινητό μνημείο» της Καστοριάς⁽²⁾. Με την ιδιάτυπη κατασκευή του εξακολουθεί και σήμερα να είναι το πλωτό μέσο που δεν συναντάς σε άλλη λίμνη⁽³⁾, με τη διαφορά ότι χρησιμοποιείται μόνο για ψάρεμα και ψυχαγωγία. Οι πρώτοι κατασκευαστές του μετέδωσαν την τέχνη της κατασκευής του στους νεότερους, που κι αυτοί χρησιμοποιούν τα ίδια εργαλεία και τα ίδια υλικά. Όσο και αν είναι απλό στην όψη το καστοριανό καράβι, άβαφο και αστόλιστο, χρειάζεται τέχνη για να είναι καλοτάξιδο, σταθερό και ελαφρό⁽⁴⁾. Η τεχνική της κατασκευής είναι προσαρμοσμένη απόλυτα στο σκοπό που εκπληρώνει, να πλέει σε μικρές αποστάσεις και να αντιμετωπίζει τις πιο δυσμενείς συνθήκες των αέρηδων. Γι' αυτό και συνεχίζουν να κατασκευάζουν τα καράβια χωρίς καμιά τροποποίηση. Οι γνωστές βάρκες της θάλασσας δεν μπόρεσαν να τα εκτοπίσουν⁽⁵⁾. Το μήκος του καραβιού δεν είναι σταθερό και σήμερα κυμαίνεται από 5,5-6 μέτρα, ενώ παλιότερα έφτανε τα 7 μέτρα και το μετρούσαν με πιθαμές⁽⁶⁾. Φαίνεται πως το σχήμα των καραβιών δεν άλλαξε καθόλου, γιατί οι γέροι Καστοριανοί θυμούνται

THE CONSTRUCTION OF THE KARAVI

The Castoriana karavia, with their particular form and unique appearance, are the «free monuments» of Castoria. Despite their odd structure, they remain to this day a mode of navigation encountered in no other lake, with the difference that they are used only for fishing and leisure. The first builders transmitted their art to the younger ones, who continue to use the same tools and the same material. Despite the simple appearance of the Castoriano karavi, unpainted and unadorned, it requires craftsmanship for it to fare well and be stable and light. The construction technique is adjusted completely to the boat's target, that is to sail small distances and to face the roughest weather conditions. That's why they continue to make these boats in the same way. Not even the sea fishing boats could supplant them.

The karavi's length is not fixed and varies between 5.5-6 metres, while in previous times it reached 7 metres and was measured in spans. It seems that the shape of the karavi has not changed at all, because the old Castorians remember their grandfathers speaking of this same tradition. This ancient type

τους παππούδες τους να μαρτυρούν και αυτοί την ίδια παράδοση⁷⁾. Ο παμπάλαιος τύπος τους είναι μοναδικός και διατήρησε «αγνήν την παλαιάν αυτού παράδοσιν ως προς το σχήμα και την κατασκευήν»⁸⁾. Ο Ιταλός ερευνητής Marco Bonino παρομοιάζει το καστοριανό καράβι, ως προς το σχήμα και την αρχαϊκή κατασκευή, με τις βάρκες sánaro στις λίμνες Lésina και Varáno της Ιταλίας⁹⁾.

Η μορφή του караβιού χαρακτηρίζεται από τις έντονα υπερυψωμένες πρύμες. Το σχήμα του είναι επιμήκης με πλάτος 50-70 εκατοστά μπροστά και 90-115 εκατοστά πίσω. Το πλάτος στο φαρδύτερο σημείο είναι 130 εκατοστά¹⁰⁾. Δεν έχει εσωτερικό σκελετό (νομείς, στραβόξυλα) και καρίνα (τρόπιδα, καρένα). Η παντελής έλλειψη νομέων είναι το κύριο χαρακτηριστικό από ναυπηγική άποψη. Το κάρφωμα των σανιδιών των πλευρών του γίνεται με λεία αρμολογία. Στην κατασκευή με λεία αρμολογία (carvel built), τα σανίδια του πετσώματος (περιβλήμα) εφαρμόζουν κόψη (αρμός) με κόψη ακριβώς. Στην κατασκευή με κλιμακωτή ή καβαλικωτή αρμολογία (clinker built), ο κατώτερος αρμός του σανιδιού σκεπάζει τον ανώτερο αρμό του άλλου, το οποίο εφαρμόζει αμέσως προς τα κάτω¹¹⁾. Ο εσωτερικός χώρος του караβιού είναι μεγάλος και βαθύς, επειδή τα πλαινά τοιχώματά του είναι σχεδόν κάθετα¹²⁾.

Θα παρακολουθήσουμε τον τρόπο της κατασκευής του караβιού¹³⁾ όπως καταγράφηκε στο «ναυπηγείο» του караβομαραγκού Γιάννη Καλλινίκου, στην Πέτρα της Καστοριάς¹⁴⁾. Ο τρόπος της κατασκευής διαφέρει στο ξεκίνημα της ναυπήγησης (αρχίζει από τα «παράτια» και όχι από τον «πάτο») από τον τρόπο της κατασκευής που περιγράφει ο Αριστοτέλης Ζάχος βασισμένος στον Γιώργη Παπαμάρκο¹⁵⁾. Επειδή ο Γιάννης Καλλινίκος διδάχτηκε τον τρόπο της κατασκευής από τον πατέρα του Γιώργο Καλλνίκο, που τον είχε διδαχτεί από το Γιώργη Παπαμάρκο¹⁶⁾, πιστεύω ότι ο Αριστοτέλης Ζάχος δεν περιέγραψε σωστά το ξεκίνημα της ναυπήγησης του караβιού.

Οι караβομαραγκοί («καραβάδες»¹⁷⁾) είχαν το ναυπηγείο τους στην παραλίμνια αυλή, την «αβγατή»¹⁸⁾, κάτω από την κληματαριά ή το ταινάρι¹⁹⁾, έξω από την πόρτα του σπιτιού τους²⁰⁾. Τα εργαλεία του караβομαραγκού είναι: πριόνια (πλάτυ και μυτερό), σκεπάρνι, αριδες (τρυπάνια), πλάνη (ροκάνι), διάφορα σκαρπέλα (κοπίδια) και το καλαπάτι για το καλαπάτισμα.

Η ξυλεία²¹⁾ είναι συνήθως από πεύκο²²⁾ ή έλατο²³⁾ του Γράμμου, ενώ παλιότερα χρησιμοποιούσαν караγάτσι²⁴⁾, αγριοκαστανιά²⁵⁾, αγριόλευκο²⁶⁾, καρυδιά²⁷⁾ και λευκάδι²⁸⁾. Τη λευκαδίσια ξυλεία την προτιμούν για την κατασκευή του караβιού, επειδή αντέχει στην υγρασία και στο νερό²⁹⁾. Ο καλύτερος συνδυασμός της ξυλείας είναι πάτος από караγάτσι, πλευρές από καστανιά και κουπιά από έλατο³⁰⁾. Για το κόψιμο της ξυλείας διάλεγαν κατάλληλους κορμούς που τους έλεγαν τομρούκια³¹⁾ και στη συνέχεια οι μπισκιτζήδες³²⁾ τους έκοβαν με μεγάλα χειροπριόνια σε σανίδια με πάχος 30-40 χιλιοστά. Σήμερα οι караβομαραγκοί παίρνουν την ξυλεία έτοιμη από τα ξυλουργαστήρια.

Για την κατασκευή του караβιού απαιτούνται τα παρακάτω υλικά³³⁾:

1. Εφτά (7) σανίδια πεντάμετρα, 30 εκατοστά πλάτος και 3 εκατοστά πάχος (για τις παρατιές, τα περβάζια και τον πάτο).
2. Πέντε (5) σανίδια τετράμετρα, 30-35 εκατοστά πλάτος και

is unique as it «has kept intact the old tradition with regard to its form and construction method». The Italian explorer, Marco Bonino compares the Castoriano karavi, with respect to its shape and archaic structure, to the sánaro boats found on the lakes Lésina and Varáno in Italy.

The form of the karavi is characterised by highly elevated sterns (front and back). It has an elongated shape and is 50-70cm wide in the front and 90-115cm in the back. The width of the broadest area is 130cm. It does not have an internal frame or keel (tropis or karena). The total lack of framework is its main shipwright characteristic. The riveting of the planks on the sides is done with a sleek joint-filling method (carvel-built). When using carvel building, the planks of the shell (petsoma) are fitted exactly edge to edge. When using clinker building, the lower edge of the plank overlaps the higher edge of the other, and so on. The interior of the karavi is wide and deep, because the side walls are almost vertical.

We will follow the method of construction of a karavi as recorded in the «shipyard» of Yannis Kallinikos, in Petra of Castoria. The method followed by Kallinikos, with regard to the first stage of the building (he begins with the sides «paratia» instead of the bottom floor «patos») is different from the method described by Aristotelis Zachos, based on the method followed by Giorgis Papamarkos. Because Kallinikos learnt this method from his father Georgios who himself had learnt it from Papamarkos, I believe Zachos did not describe correctly the start of the karavi building.

The shipwrights (called karavades) had their shipyards in their lakeside courtyards (called avyates), beneath the trailing vine, in front of their house doors. The shipwrights' tools are: saws (wide and sharp), lath-hammer, drills, planes, various chisels and caulk for caulking.

The timber is usually pine-tree or sapling from Mt. Grammos, while in older times they used elm wood, horse chestnut, wild poplar, walnut and poplar. The poplar is preferred for the building of the karavi because it resists humidity and water. The best combination of timber is elm for the floor, chestnut for the sides, and sapling for the oars. They would pick out the correct size of tree trunk, which they called tormoukia, for the timber cutting, and then assistants, using huge handsaws, cut the trunks into planks 30 to 40mm wide. Today the carpenters buy ready-made planks from timber-mills.

For the construction of the karavi the following material are required:

1. Seven (7) five-metre planks, 30cm wide and 3cm thick [for the paratia (sides), the pervazia (ledges) and the bottom (patos)].
2. Five (5) four-metre planks, 30-35cm wide and 3cm thick (they are cut for the edges (plevrites), wedges (sfines), seats (otorakia), lambades (special planks) and canatia).
3. One (1) four-metre beam, 14cm wide and 7cm thick [for the middle beam (mesotrochantiro) and the outrigger beam (trochantiri)].
4. Two (2) two-metre beams, 7cm wide and 7cm thick (for the oars' cordonia).
5. Five (5) two-metre planks, 30cm wide and 2cm thick [(for

- 3 εκατοστά πάχος (τεμαχίζονται για τους πλευρίτες, τις σφήνες, τα στοράκια, τους λαμπάδες και τα κανάτια).
3. Ένα (1) καθρόνι τετράμετρο, 14 εκατοστά πλάτος και 7 εκατοστά πάχος (για το μεσοτροχάντηρο και το τροχαντήρι).
  4. Δυο (2) καθρόνια δίμετρα, 7 εκατοστά πλάτος και ίδιο πάχος (για τα κορδόνια των κουπιών).
  5. Πέντε (5) σανίδια δίμετρα, 30 εκατοστά πλάτος και 2 εκατοστά πάχος (για το πάτωμα και το πατάρι).
  6. Ένα (1) σανίδι δίμετρο, 20 εκατοστά πλάτος και 2 εκατοστά πάχος (για τις πάλες των κουπιών).
  7. Δέκα (10) μέτρα καθρόνι τρεχούμενο (τρέχον μέτρο), 6 εκατοστά πλάτος και 5 εκατοστά πάχος (για τη στήριξη του πατώματος).
  8. Οχτώ (8) κιλά καρφιά 8άρια και πέντε (5) κιλά καρφιά 10άρια (για το κάρφωμα όλων των μερών).
  9. Δέκα (10) κιλά καρφιά 10άρια ή 12άρια (για την κατασκευή «δικαρφών» συνδέσμων σε σχήμα Π) ή 450-500 γουδέλες κατασκευασμένες από σιδερά (για τη σύνδεση των σανιδιών εξωτερικά).

Το καράβι κατασκευάζεται όπως και παλιότερα στην αβγατή, επάνω σε δυο παράλληλα καθρόνια σπριγγμένα γερά στο έδαφος, που αποτελούν το *τεζιάχι* ή *τεζάχι*⁽³⁴⁾. Οι εργασίες της κατασκευής γίνονται συνήθως το μήνα Μάιο που απαγορεύεται το ψάρεμα, επειδή τότε γίνεται η επώαση, το *ράσιμα* των ψαριών⁽³⁵⁾. Τα σανίδια που θα χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή του караβιού μένουν στο νερό μερικές ημέρες, επειδή έτσι δουλεύονται καλύτερα⁽³⁶⁾.

Τα σανίδια που θα χρησιμοποιηθούν για τις *παραιτιές*⁽³⁷⁾ και τα *περβάζια*⁽³⁸⁾ καμπυλώνονται 16 περίπου εκατοστά, με το βάρος μιας πέτρας, στο μέσο τους. Η κατασκευή του караβιού αρχίζει με την τοποθέτηση στο τεζάχι των δυο καμπυλωμένων στο μέσο τους, 16 εκατοστά, πεντάμετρων σανιδιών, που θα αποτελέσουν τις παραιτιές (παράτια) του караβιού. Στις παραιτιές καρφώνονται σε αμβλεία γωνία οι *πλευρίτες*. Ο πλευρίτης που το πλάτος του είναι 30-32 εκατοστά περίπου, καρφώνεται στην παραιτιά με κλίση όταν η κάθετη απόσταση είναι 27 εκατοστά περίπου. Η αμβλεία γωνία που σχηματίζει ο πλευρίτης με την παραιτιά ελέγχεται στη συνέχεια με σχοινί, στη διεύθυνση AB, στις άκρες τους, ώστε η κάθετη απόσταση στο σημείο σύνδεσής τους (βλέπε σχήμα) να είναι 4 εκατοστά.

Οι πλευρίτες (αριστερός και δεξιός) σε κάθε παραιτιά ενώνονται στο μέσο της και αφήνουν σε κάθε άκρο της κενό μήκους 85 εκατοστών. Οι πλευρίτες μεταξύ τους και με κάθε παραιτιά καρφώνονται λοξά (πλάγια) με καρφιά και εξωτερικά με *γουδέλες*⁽³⁹⁾, συνδέσμους από σίδηρο ή λαμαρίνα σε σχήμα Π, ή με *δικαρφα*⁽⁴⁰⁾. Έτσι σχηματίζονται τα δυο «πλευρά», που αποτελούν τη βάση της κατασκευής του караβιού. Η ναυπήγηση δηλαδή του караβιού βασίζεται σε δυο μισά διαμήκη και κατά το αρχικό στάδιο με τον πάτο (τυθμένα) προς τα επάνω⁽⁴¹⁾.

Στη συνέχεια, σε μια από τις *πλευρές* («πλευρά») συμπληρώνεται ο *πάτος* και σ' αυτόν καρφώνεται και η άλλη πλευρά. Ο πάτος αποτελείται από τέσσερα κομμάτια σανιδιών που καρφώνονται λοξά με καρφιά και εξωτερικά με γουδέλες. Τα δυο πλαϊνά σανίδια του πάτου ενώνονται στο μπροστινό μέρος (μπροστινή (μ)πρύμνη) με πλάτος 60 εκατοστά, ενώ στο πίσω μέρος (πισινή (μ)πρύμνη) με μορφή σφήνας μπαίνουν ανάμεσα

the bottom floor (patoma) and the loft (patari)].

6. One (1) two-metre plank, 20cm wide and 2cm thick [for the oars wide part (pales)].
7. Ten (10) metres of beam, 6cm wide and 5cm thick (for the bottom floor support).
8. Eight (8) kilos of nails nb.8 and five (5) kilos of nails nb.10 (for nailing all parts).
9. Ten (10) kilos of nails nb.10 or 12 (used to make double spikes «dikarfa» two-sided type) or 450-500 mortars (goudeles) made of iron (to attach the planks to the external part).

The karavi is built the same way as in the past in the avyati, on top of two boards firmly attached to the ground, called *teziachi* or *tezachi*. Construction work usually takes place in May, as fishing is not allowed during this month because of the fish spawning. The planks to be used for the construction of a karavi are submerged in water for a few days to make them easier to work on.

The planks to be used for the *paratia* (sides) and the *pervazia* (ledges) are curved about 16cm in their middle using the weight of a stone. The construction of the karavi starts by placing the two curved 5m long, 6cm wide planks of the *paratia* (sides) on the *tezachi*. The edges (*plevrites*) are fixed to the sides (*paratia*) in an obtuse angle. The *plevrites*, whose width is about 30-32cm, are nailed on the sides to form an angle - the distance between the two highest points on the lines between the angle has to be about 27cm. The obtuse angle formed by the *paratia* and the *plevrites* is later measured with a rope, in the direction AB, so as to ensure that the distance between the two lines at the connecting point (see figure) is 4cm.

The *plevrites* (right and left) are connected to the *paratia* from their middle point, leaving at their extremities an empty space of 85cm. The *plevrites* are nailed askew to each other and to the *paratia* with nails from the inside and mortars (*goudeles*) - iron joints which have a Greek Π form from the outside. Thus are formed the two sides, (*plevra*) which form the base for the construction of the karavi. In other words, the building of the karavi starts with the fixing of the two sides separately, while the bottom is on the upper side.

Afterward, the bottom is attached to one of the sides and then nailed to the other one. The bottom (*patos*) is made of four planks which are nailed sideways with nails on the inside and mortars (*goudeles*) on the outside. The two side planks converge and join each other on the front stern, which is 60cm wide, while at the back stern, which has a wedge-like form, two more planks are inserted and the width of the floor is around one metre (between 90-115cm). The bottom is shaped according to the angles formed by its front stern and back stern.

After attaching the bottom to the sides, the empty space between the *plevrites*, which is about 85cm, is filled with the wedges (*sfines*). The way the floor is connected to the *plevrites* and the extremities of the sides (*paratia*) gives the karavi a curved form, both in length and width, while the bottom looks like an egg shell. The polygonic shape of the lateral section of the karavi's bottom is the first morphological resemblance to

τους δυο ακόμα σανίδια και το πλάτος του πάτου γίνεται 1 μέτρο περίπου (κυμαίνεται από 90-115 εκατοστά). Ο πάτος παίρνει αντίστοιχα στις άκρες του τη γωνία της μπροστινής (πλώρης) και της πσινής πρύμης (πρύμης)⁴⁴².

Μετά την τοποθέτηση του πάτου στις πλευρές, τοποθετούνται στο κενό που μένει στους πλευρίτες οι *σφήνες*, στις διαστάσεις των 85 εκατοστών περίπου που έχει το κενό. Το κάρφωμα του πάτου στους πλευρίτες και στις άκρες των παρατιών δίνει στο καράβι μια καμπυλότητα ως προς το μήκος και το πλάτος και κάνει τον πάτο του να μοιάζει με τσόφλι αβγού. Η πολυγωνική μορφή της εγκάρσιας τομής στον πάτο του καραβιού είναι η πρώτη μορφολογική ομοιότητα προς την καμπύλη τομή του σκάφους της θάλασσας⁴⁴³. Λόγω της καμπυλότητας αυτής του πάτου τα καστοριανά καράβια γλιστρούν καλύτερα στο νερό, γιατί εκτοπίζουν λιγότερο νερό, και υπερπηδούν το κύμα με χάρη⁴⁴⁴. Επίσης μπορούν ευκολότερα να πλεύουν στα ρηχά, να πλησιάζουν τις όχθες της λίμνης και να «ζγκαλώνουν»⁴⁴⁵, να βγαίνουν δηλαδή εύκολα στην ακτή⁴⁴⁶. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νικόλαου Πιστικού υπήρχαν ειδικές τοποθεσίες, «ζγκαλώματα», όπου έβγαζαν έξω στις όχθες τα καράβια. Οι τοποθεσίες αυτές ήταν: στου Παπαγιαννόπουλου, στου Τζώτζα, στου Τζαμί, στου Μαντόπουλου, στου Κάλιαρη, στις Μήτσαινας της φουρνάρισσας, στου Καραμπίνα, στις Αθηνάς Ρίζου, στου Μαντζούρα, στου Σιώμκου, στου Τσιατσιαιπά και στου Χαλάτσι.

Έπειτα το καράβι αναποδογυρίζεται, γιατί μέχρι τώρα ήταν στο τεζάχι με τον πάτο προς τα κάτω, και στερεώνεται στο τεζάχι κανονικά με τον πάτο προς τα επάνω. Στη συνέχεια, τοποθετούνται οι δυο έντονα υπερυψωμένες *πρύμες*, που χαρακτηρίζουν όπως προαναφέρθηκε τη μορφή του καραβιού και δίνουν στις γραμμές του «*χάριν και μεγαλοπρέπειαν ασυνήθιστον*»⁴⁴⁷. Οι πρύμες κλείνουν με κοντά σανίδια που λέγονται *λαμπάδες* και καρφώνονται στους πάτους σε αμβλεία γωνία όπως και στις άκρες των παρατιών. Οι λαμπάδες της μπροστινής πρύμης αποτελούνται από ένα σανίδι ο καθένας, ενώ της πσινής πρύμης από δυο σανίδια ο καθένας. Οι λαμπάδες μεταξύ τους καρφώνονται σε αμβλεία γωνία 120° περίπου. Σήμερα, για να τοποθετηθεί εξωλέμβια μηχανή στο καράβι, κόβεται κατάλληλα το κάτω μέρος της πσινής πρύμης και το σημείο που ενώνεται με τον πάτο. Αυτή είναι η τελευταία «*μετατροπή*» που δέχτηκε το καράβι, από τότε που η μηχανή καθιερώθηκε ως απαραίτητο συμπλήρωμα προσφέροντας συντόμευση στο χρόνο της διαδρομής και λιγότερο κόπο.

Σε απόσταση ίση με τα 3/5 του μήκους του καραβιού από τη μπροστινή πρύμη⁴⁴⁸, σε εγκοπές των παρατιών, μπαίνει το *μεσοτροχάντηρο*, καθρόνι με μήκος 130 εκατοστά, πλάτος 14 εκατοστά και πάχος 7 εκατοστά. Στη συνέχεια, επάνω από τις παρατιές τοποθετούνται τα *περβάζια*, σανίδια με διαστάσεις όπως οι παρατιές περίπου, που αποτελούν και την *κουπαστή* του καραβιού⁴⁴⁹. Τα περβάζια καρφώνονται στις παρατιές με λεία αρμολογία, λοξά με καρφιά και εξωτερικά με γουδέλες. Με τον ίδιο τρόπο καρφώνονται και με τους λαμπάδες στις δυο πρύμες. Έτσι η μορφή και το σχήμα του καραβιού εξασφαλίζονται με την ειδική σύνδεση των σανιδιών του στις δυο πρύμες και με το εγκάρσιο καθρόνι απόστασης, το μεσοτροχάντηρο, που εμποδίζει τη σύγκλιση

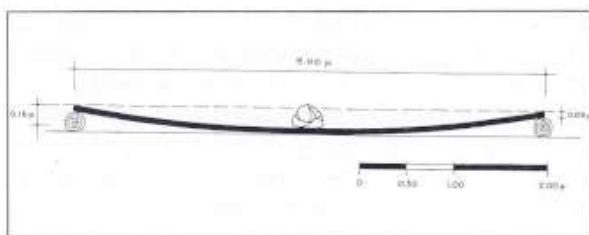
the curved section of sea boats. This curved shape allows the Castoriana karavia to glide more easily in the water, as they displace less water and gracefully jump over the waves. In addition, they can easily sail in shallow water, approach the shores of the lake and come out at the coast. According to the testimony of Nikolaos Pistikos, there were special locations on the lake where it was easy for the karavia to come out on the shore. These locations are: at Papayiannopoulos, at Tzotzas, at the mosque, at Mandopoulos, at Kaliaris, at Mitsaina the baker's, at Karabinas, at Athina Rizos, at Mantzouras, at Siomkos, at Tsiatsiapas and at Chalatsis.

Then the karavi is turned upside down and placed on the tezachi, in order to place the stern and bow, (both are called *primes*) which jut up from the frame of the boat, giving the karavi its characteristic «*graceful and peculiar*» shape. The primes are fastened with short planks which are called *lambades* and are nailed to the bottom at an obtuse angle, like the angles of the sides. The lambades of the front stern are made of one plank each, while those of the back stern are made of two planks each. The lambades are connected to each other at an angle of about 120 degrees. These days, in order to fit an outboard motor, the lower part of the back stern, the part which connects it to the bottom, is cut in such a way as to fit the motor. This is the latest «*addition*» to the karavi, from the time when the motor was adopted in order to save time and make the journey shorter.

At a distance equal to 3/5ths of the karavi's length from the front stern, in slots made in the sides is fixed the middle beam (*mesotrochantiro*), made of a beam 130cm long, 14cm wide and 7cm thick. On top of the sides (*paratia*) are placed the *pervazia*, which are planks about the same dimensions as those used for the sides, to form the karavi's gunwale. The pervazia are nailed on top of the paratia by smooth joint-filling, diagonally with nails and externally with mortars (*goudeles*). The same way is used to nail the lambades to the sterns. The nailing of the planks to the sterns and the middle beam prevents the sides from converging on the inside.

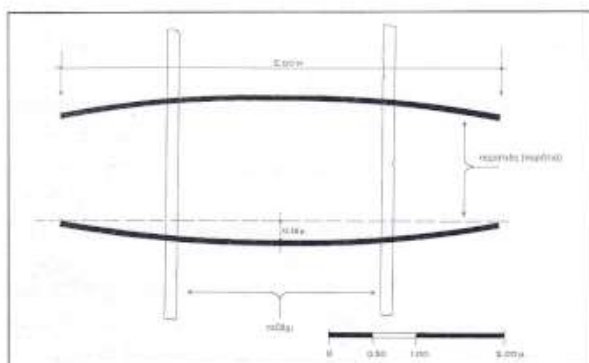
The *kanatia*, small planks similar to trapezium in form, are nailed on top of the pervazia and on the side of the lambades, to form the cavities of the primes - there is no distinction between the bow and stern. These cavities look like a lounge chair, which fits one person at the front and two at the back, by placing level seats in them called *otarakia*. On each end there are two otarakia: the upper one is placed on the level of the lambades/canatia, and the lower one, which is used as a seat, is on the level of the seam paratia/pervazia (approximately) and has timber supports on the sides of the paratia or pervazia. After placing the otarakia on each end, the movable outrigger beam (*trochantiri*) is added. The trochantiri, a mobile beam 2.5 metre long, 14cm wide and 7cm thick, is placed exactly above the mesotrochantiro, parallel to the notches of the pervazia. Because it reaches over the sides of the karavi by 60cm on each side, the karavi cannot approach alongside the wharf like other boats. The trochantiri is connected to the mesotrochantiro in its middle, through a vertical timber axis called the *pagouri*.

On the edges of the trochantiri, special sockets are made to fit

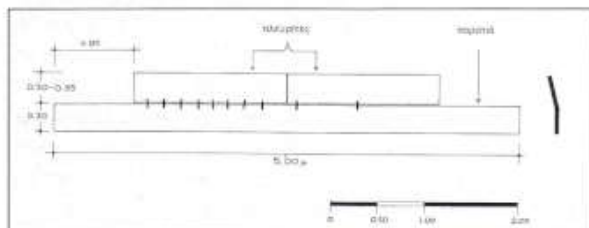
Καμπύλωμα των σανιδιών που θα χρησιμοποιηθούν για τα παρατία και τα περβάζια. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

The curving of the planks to be used for the paratia (sides) and the pervazia (ledges). (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

Πάνω και δεξιά κάτω: Η κατασκευή αρχίζει με την τοποθέτηση των παρατιών στο τεζάχι. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

Above and right hand corner: The construction begins with the placing of the paratia (sides) on the tezachi. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

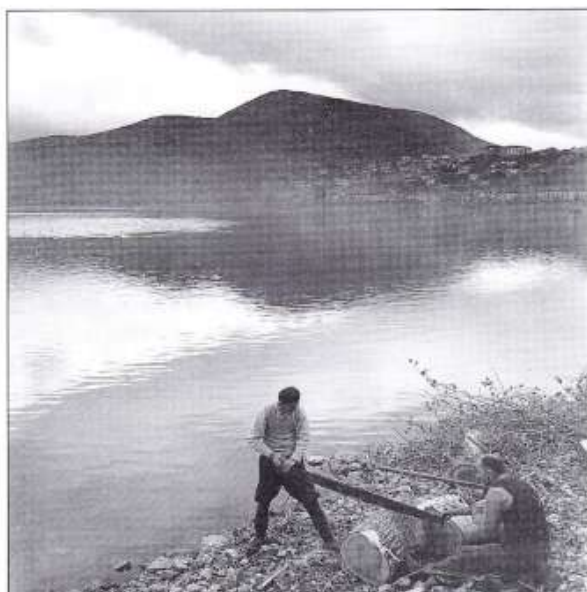
Σε κάθε παρατία καρφώνονται σε αμβλεία γωνία οι πλευρίτες. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

On each paratia are nailed the pleurites (edges) at an obtuse angle. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

των πλευρών του προς τα μέσα⁽⁵⁰⁾.

Τα κανάτια, μικρά σανίδια σχήματος τραπεζιού, καρφώνονται επάνω στα περβάζια και πλάγια στους λαμπάδες, με τους οποίους σχηματίζουν τις κοιλότητες της μπροστινής και της πίσυνης πρύμης, γιατί δεν υπάρχει η διάκριση πλώρης/πρύμνης⁽⁵¹⁾. Οι κοιλότητες αυτές θυμίζουν πολυθρόνα, στην οποία κάθεται ένα άτομο (μπροστινή) και δυο άτομα (πίσινής), με την τοποθέτηση επίπεδων καθισμάτων που ονομάζονται οτοράκια. Σε κάθε πρύμη έχουμε δυο οτοράκια: το επάνω οτοράκι στο τέλος λαμπάδων/κανατιών και το κάτω που χρησιμοποιείται ως κάθισμα στο ύψος του αρμού παρατιάς/περβαζιού (χαμηλότερα ή και λίγο ψηλότερα), με ξύλινα υποστηρίγματα στα πλάγια της παρατιάς ή του περβαζιού.

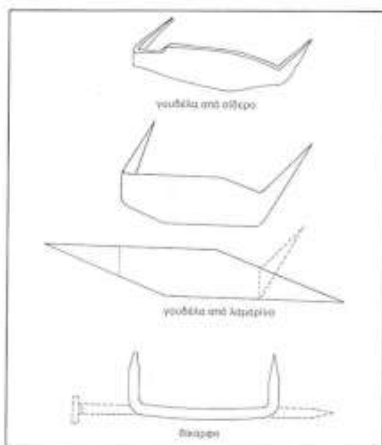
Αφού τοποθετηθούν τα οτοράκια στις δυο πρύμες, μπαίνει το

Πριονάδες στις όχθες της λίμνης. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβαρνα).

Lumbermen on the shores of the lake. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

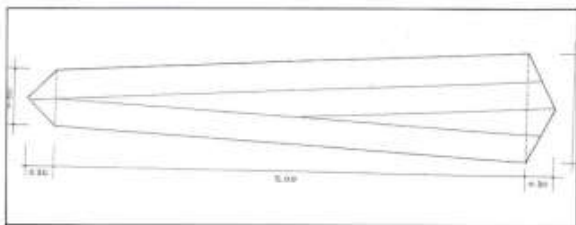
Δεξιά και αριστερά:
Όλα τα σανίδια ενώνονται με γουδέλες.
(Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

Right and left: All the planks are joined by mortars.
(Sketch by Yannis Pantzopoulos).

Πλευρίτες και παρατιά ενώνονται με γουδέλες πάνω στο τεζάχι και αποτελούν το ένα από τα δυο πλευρά του καραβιού.

Plevrites (edges) and paratia (sides) are joined by mortars on top of the tezachi to make the two sides of the karavi.

Σε κάθε ένα από τα δυο πλευρά συμπληρώνεται ο πάτος καρφωμένος εξωτερικά με γουδέλες. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

Each side is nailed to the bottom from the outside with mortars.
(Sketch by Yannis Pantzopoulos).

outrigged oar locks (*skarmi*). The latter are usually made of horse chestnut or walnut wood. There are two types of oar locks; those made of two joined pieces of wood and those made of one piece (*monokommati*), made by bending a branch that has been cut along with part of the trunk. The oars, which are called *dicopa*, are attached to the oar locks with double-ended ropes, (*dicoposchina*). The ropes are smeared with pig or chicken fat now and then to make them slippery. The outrigged oars of the Castoriano karavi have been referred to as *parekseresia* since antiquity. In the large family of row-boats, we have to distinguish between those whose oars are fixed on the gunwale and those with outrigged oars whose support points are located far from the body of the boat through a complicated system. The outrigged oars allow stronger oars to be used. Without the trochantiri, the Castoriano karavi would not be able to move, unless one uses

Τα δυο πλευρά αποτελούν τη βάση της κατασκευής του καραβιού.
The two sides are the base of the construction of the karavi.

Πλευρά, σφήνες και πάτος έχουν δώσει μορφή στο καράβι.
Sides, wedges (sfines) and bottom have shaped the karavi.

Η μπροστινή πρύμη με τους δυο λαμπάδες και η πσιινή με τα τέσσερα σανίδια.
The front stern with the two lambades (planks) and the back stern with the four planks.

κινητό τροχαντήρι. Το τροχαντήρι, εγκάρσιο κινητό καδρόνι 2,5 μέτρα μακρύ⁽⁵²⁾, με πλάτος 14 εκατοστά και πάχος 7 εκατοστά, τοποθετείται επάνω από το μεσοτροχάντηρο ακριβώς, σε αντίστοιχες εγκοπές των περβαζιών. Επειδή ερέχει στα πλάγια του καραβιού 60 εκατοστά σε κάθε πλευρά, το καράβι δε μπορεί να πλευρίζει όπως οι συνηθισμένες βάρκες στην προκουμαία⁽⁵³⁾. Το τροχαντήρι συνδέεται με το μεσοτροχάντηρο ακριβώς στο μέσο του, με κατακόρυφο ξύλινο άξονα που ονομάζεται παγούρι.

Στις άκρες του τροχαντηριού σε ειδικές υποδοχές τοποθετούνται εξωτερικοί σκαρμού⁽⁵⁴⁾, που κατασκευάζονται συνήθως από ξύλο αγριοκαστανιάς ή καρυδιάς. Υπάρχουν δυο ειδών σκαρμού, αυτοί που αποτελούνται από δυο συνδεδεμένα κομμάτια ξύλου και οι μονοκόμματοι⁽⁵⁵⁾, από κατάλληλα λυγισμένο κλαδί δέντρου με τμήμα του κορμού ώστε να πάρει το σχήμα τους. Επάνω στους σκαρμούς δένονται με δικοπόσχοινα⁽⁵⁶⁾ τα κουπίά⁽⁵⁷⁾, που συνήθως λέγονται δίκοπα, επειδή έχουν δυο κό-

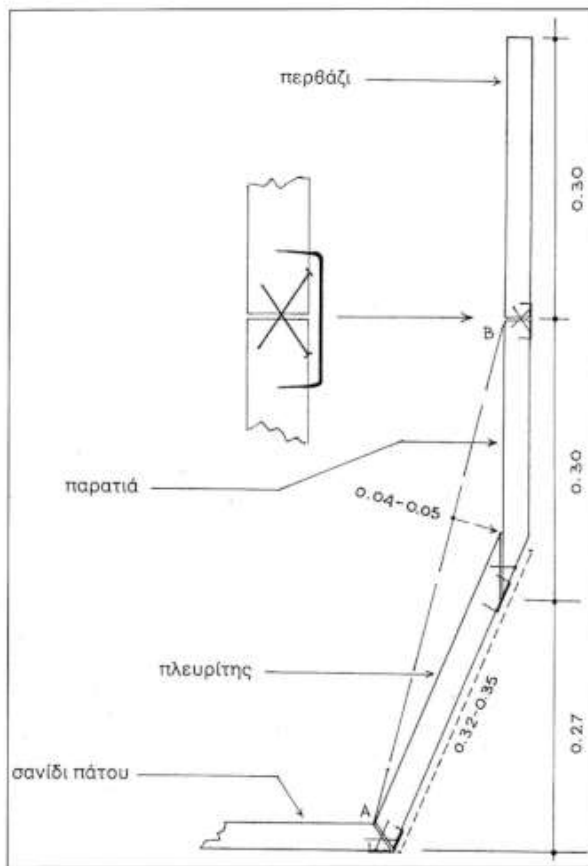

Παρατίες, περβάζια και πρύμες.
Paratia (sides), pervazia (ledges) and stems.

short, flat oars. This type of outriggered oars can be found on the sánaro boats of the lakes Lésina and Varáno in Italy. The sánaro have a longer outriggered beam than the trochantiri of the Castoriano karavi and their oar locks are different - they are double and the oar is held between them, while on the Castoriano karavi the oar is attached to its lock with the double-ended rope.

The oars are made of two parts: a beam, 7cm wide and 7cm thick, which is curved at the end and is called a *cordoni*, and a wide piece of sapling wood, which means the oar is light, called a *pala*. The construction of the oars is done with the proper chipping method and the total length of the oar is (*cordoni/pala*) about 2.75m. I did not find oars with a length of 3.65m and 3.60m as mentioned by Aristotelis Zachos and Panos Tsolakis respectively.

Then the karavi is ready to receive its *patoma* (floor) and *patari* (loft). The *patoma* is fitted to the front section of the karavi from

Τρόπος σύνδεσης πάτου, πλευρίτη, παρατιάς και περβαζιού. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

Way of riveting the bottom, edge, side and ledge. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

ψεις⁽⁵⁸⁾. Τα δικοπόσχοινα αλείφονται κάθε τόσο με λίγδα⁽⁵⁹⁾ ή λίπος κότας για να γλιστρούν⁽⁶⁰⁾.

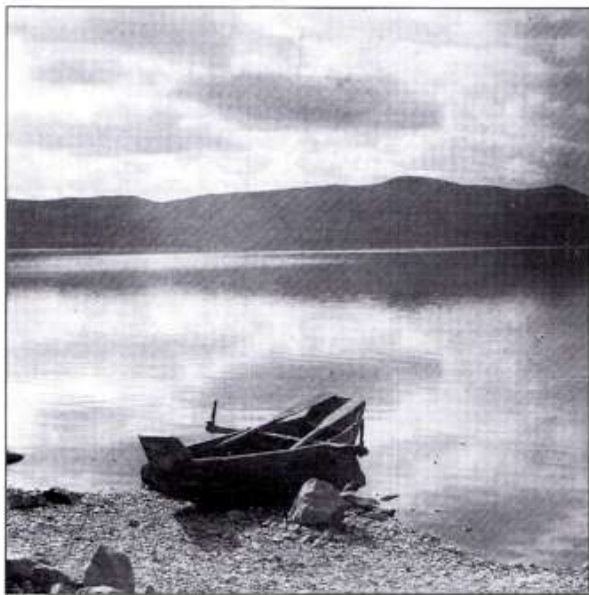
Τα εξωσκάρμια κουπιιά⁽⁶¹⁾ που έχει το καστοριανό καράβι, είναι γνωστά από την αρχαιότητα με την ονομασία *παρεξειρεσία*⁽⁶²⁾. Στη μεγάλη οικογένεια των κυρίως κωπήλατων σκαφών πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ αυτών όπου τα κουπιιά στηρίζονται στην κουπαστή του σκάφους και των εξωσκάρμιων κουπιιών όπου τα σημεία στήριξής τους είναι απομακρυσμένα από το κυρίως σώμα του σκάφους μέσω μιας πολύπλοκης κατασκευής⁽⁶³⁾. Τα εξωσκάρμια κουπιιά κάνουν δυνατή τη χρήση πιο δυνατών κουπιιών. Χωρίς το τροχαντήρι δεν θα μπορούσε το καστοριανό καράβι να κινηθεί, εκτός αν κάποιος χρησιμοποιούσε κοντά και πλατιά κουπιιά. Αυτός ο τύπος εξωσκάρμιων κουπιιών συναντάται στις βάρκες *sánaro* των λιμνών *Lésina* και *Varáno* της Ιταλίας⁽⁶⁴⁾. Οι *sánaro* έχουν πιο μακρύ εξωσκάρμιο δοκάρι από το τροχαντήρι των καστοριανών καραβιών και οι σκαρμοί τους διαφέρουν στο ότι είναι διπλοί και το κουπί κρατιέται ανάμεσά τους, ενώ στο καστοριανό καράβι δένεται στο μοναδικό σκαρμό με το δικοπόσχοινο⁽⁶⁵⁾.

Τα κουπιιά του καραβιού αποτελούνται από δυο μέρη: από το επίμηκες καθρόνι με 7 εκατοστά πλάτος και ίδιο πάχος που στογγυλεύει στην άκρη και λέγεται *κορδόνη* και από το πλατύ

Παρατιές, περβάζια και πρύμες. Διακρίνονται οι δυο λαμπάδες της μπροστινής πρύμης, οι λαμπάδες της πλαινιας πρύμης με δυο σανίδια ο καθένας, τα κανάτια και τα άνω οτοράκια.

Sides, ledges, and sterns. Two boards (lambades) can be seen on the front stern, as well as those of the back stern with were made of two planks each, the *otorakia* (seats) and the *canatia*.

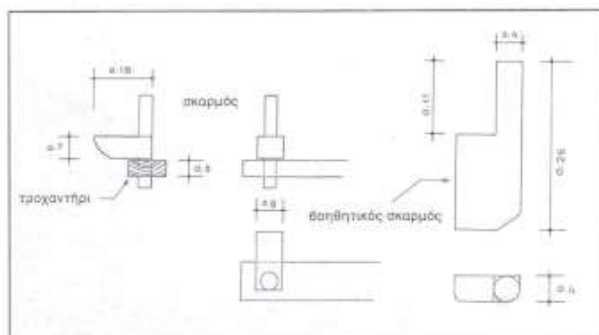
«Καράβια της λίμνης, με υψωμένες όμοιες άκρες πάνω από την κουπαστή που βαθουλώνουν έτσι ώστε να δημιουργούν μια πολύ άνετη θέση με ράχη, αναπαύονται στις όχθες της». (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβαρνα).

«Karavia of the lake, with their elevated, similar ends above the gunwale, made in this way so as to create a more comfortable space, rest on its shores». (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

the front stern to the middle beam at a length of around 1.5m, near the level of the seam *plevrites/paratia* in order to allow people to sit on the *karavi* without getting wet. It is made of two adjacent planks and parts of planks which are wedge-like, like those on the bottom. The latter are nailed to beams which fastens them to the front (a width of about 60cm) and the back

Το τροχαντήρι με τους σκαρμούς στο τεζάχι.
The outrigger beam with oar locks on the tezachi.

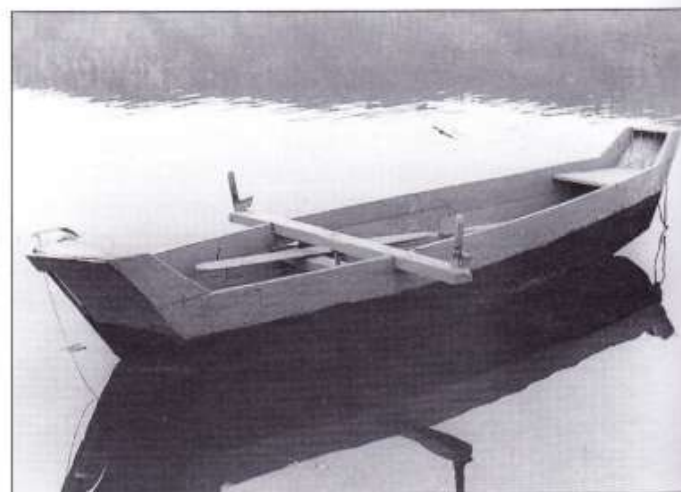

Σκαρμοί και βοηθητικός σκαρμός. Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου.
Oar locks and secondary oar lock. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

μέρος από ξύλο έλατου, για να είναι ελαφρό και «να μην τραβά νερό»⁽⁶⁵⁾, που λέγεται πάλα. Η κατασκευή των κουπιών γίνεται με κατάλληλο πελέκημα και το συνολικό μήκος του κουπιού (κορδόνι/πάλα) είναι 2,75 μέτρα περίπου. Δεν βρήκα κουπιά με μήκος 3,65 μέτρα και 3,60 μέτρα που αναφέρουν ο Αριστοτέλης Ζάχος⁽⁶⁷⁾ και ο Πάνος Τσολάκης⁽⁶⁸⁾ αντίστοιχα. Τώρα το καράβι είναι έτοιμο για να τοποθετηθεί το πάτωμα⁽⁶⁹⁾ και το πατάρι. Το πάτωμα μπαίνει στο μπροστινό μέρος του καραβιού από την πρύμη προς το μεσοτροχαντήρι σε μήκος 1,5 μέτρο περίπου στο ύψος της ραφής (αρμού) πλευριτών/ παρατιάς, για να μπορούν οι άνθρωποι να κάθονται στο καράβι χωρίς να βρέχονται⁽⁷⁰⁾. Αποτελείται από δυο πλαϊνά ολόκληρα σανίδια και κομμάτια σανιδιών με σχήμα σφήνας όπως στον πάτο, τα οποία κερφώνονται σε καδρόνια που τα συγκρατούν στο μπροστινό (με πλάτος 60 εκατοστά περίπου) και στο πσιινό (με πλάτος 1 μέτρο περίπου) μέρους τους. Το πατάρι τοποθετείται πίσω από το τροχαντήρι προς το μέρος της πσιινής πρύμης, στο ίδιο επίπεδο όπως και το πάτωμα. Αποτελείται από ένα καδρόνι 1-1,10 μέτρα μακρύ, με 14 εκατοστά πλάτος και 7 εκατοστά πάχος, που στηρίζεται στο ύψος της ραφής (αρμού) πλευριτί/παρατιάς σε απόσταση 1 μέτρο περίπου από το τροχαντήρι προς το μέρος της πσιινής πρύμης. Στο μέσο του κα-

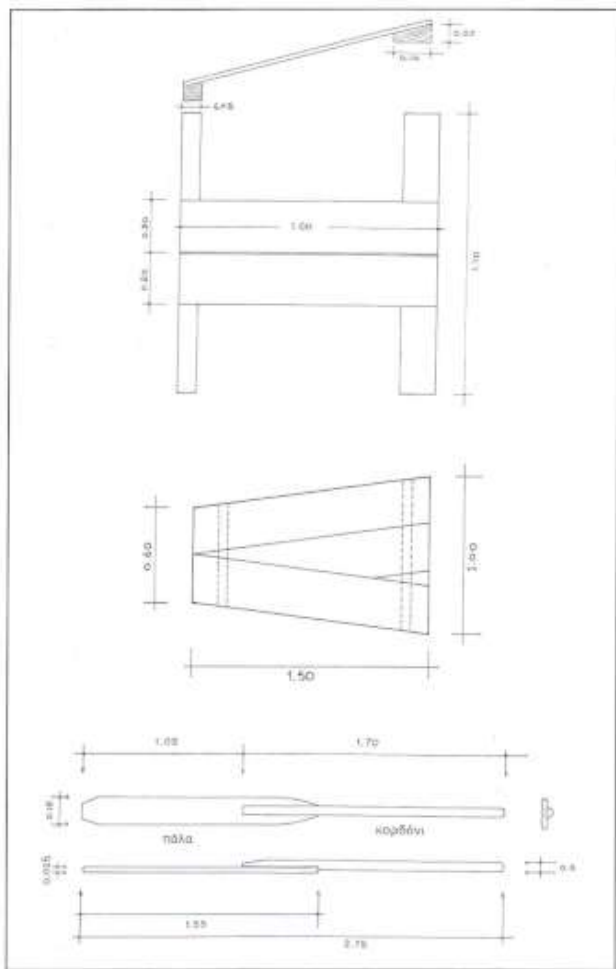
Η αρίδα «επί το έργον» προετοιμάζει το τροχαντήρι να υποδεχτεί το σκαρμό.
The drill is preparing the outrigger beam to receive the oar lock.

Καστοριανό καράβι. Διακρίνονται τα οτοράκια της μπροστινής και το άνω οτοράκι της πσιινής πρύμης, καθώς και το τροχαντήρι με τους σκαρμούς (εξωσκάριμα κουπιά).

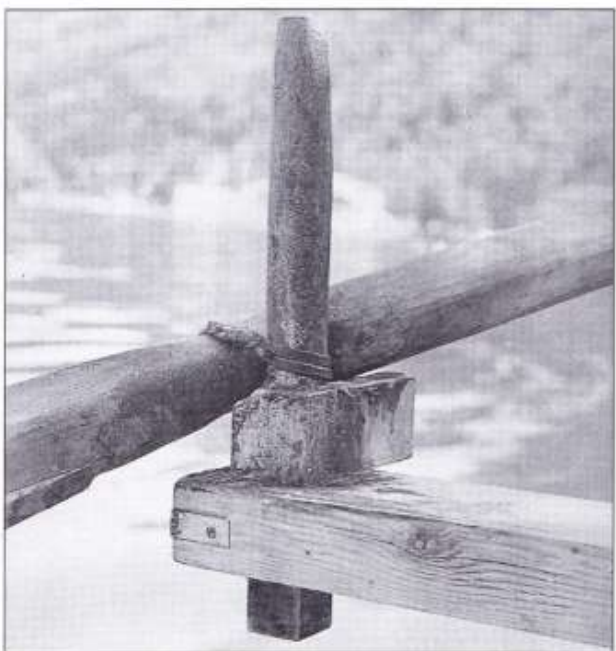
Castoriano karavi. The otorakia (seats) of the front stern and top otoraki (seat) of the back stern can be seen, as well as the middle beam with its oar locks (outriggers).

Πάνω και δεξιά: Πατάρι, πάτωμα και κουτιά. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).

Above and top right hand corner: Loft, bottom floor and oars. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

Τα κουτιά δένονται με δικοπόσχωνα στο σκαρμό.

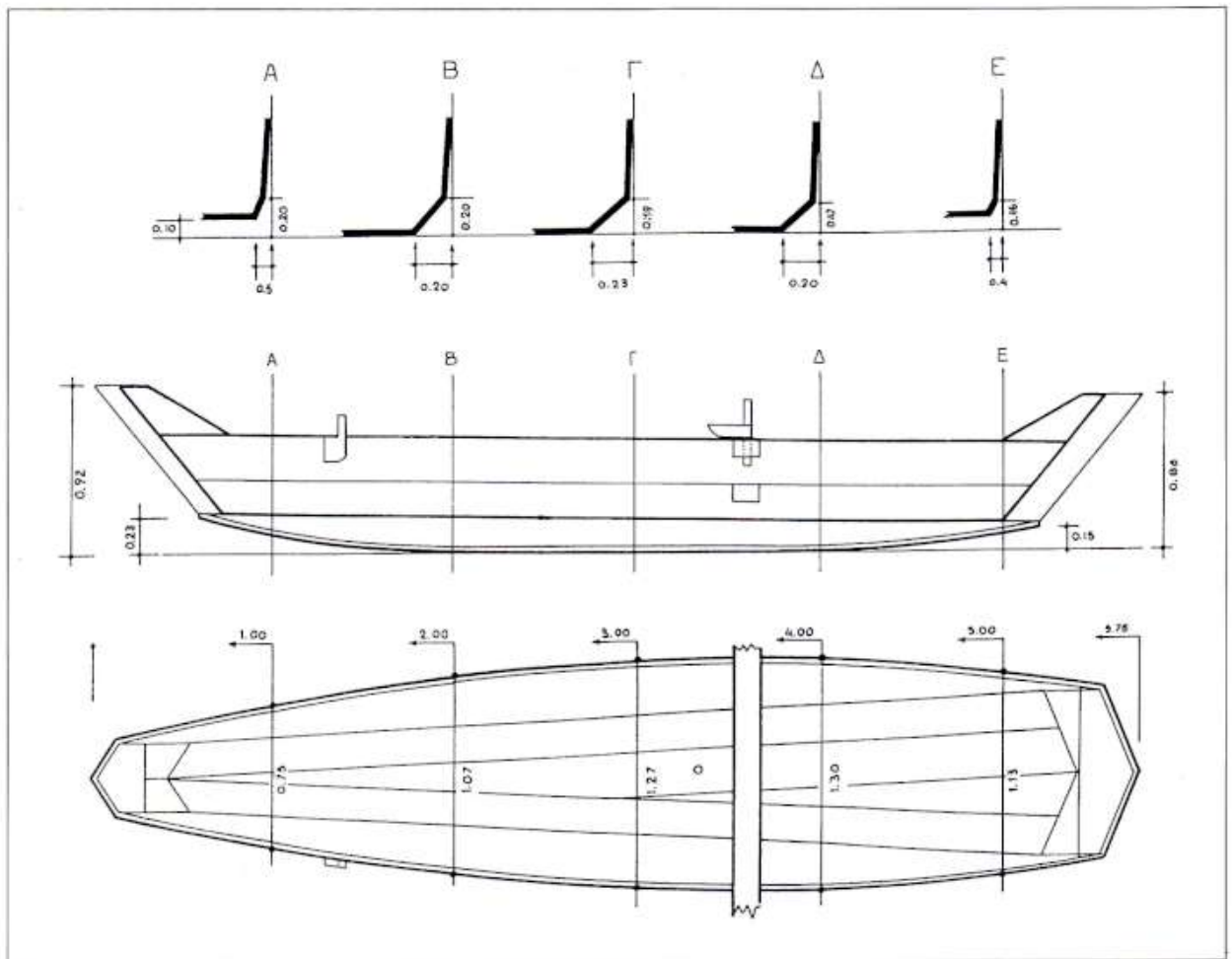
The oars are tied with double-ended ropes.

Ο σκαρμός στην άκρη του τροχαντηριού.

The oar lock at the side of the outrigger beam.

(a width of about one metre) sections. The patari is fitted behind the middle beam toward the back stern, on the same level as the patoma. It is made of a beam of about 1-1.10m long, 14cm wide and 7cm thick, which is fixed to the level of the seam plevrites/paratia at a distance of one metre from trochantiri to the side of the back stern. In the middle of the beam a floor of planks are nailed down, 30-40cm wide and one metre long, whose extremity reaches below the middle beam. There the floor is nailed onto another beam which is fixed to the bottom, to allow the plank of the loft to show a small inclination. The loft is stepped on by the boatman when he is rowing upright in an old-fashioned but charming manner, looking toward the front stern and bending over toward the front in order to put all his weight on the oars. Zachos and Tsamisis' description of the boatman standing below the middle beam is not correct. This rowing method does not only remind us of the gondoliers of Venice, who row while standing, as described by Panos Tsolakis, but also of the fishermen of Pamvotis (Ioannina Lake) who row upright while bending toward the front. The Castoriano karavi does not have a pidalio (rudder). The boatman is able to direct the boat by using the oars in a dexterous manner, and in case of rough weather he avoids side waves. On the outside, to the left side of the karavi above the ledge and at a distance of about 1.5m from the front stern, is an oar lock made of

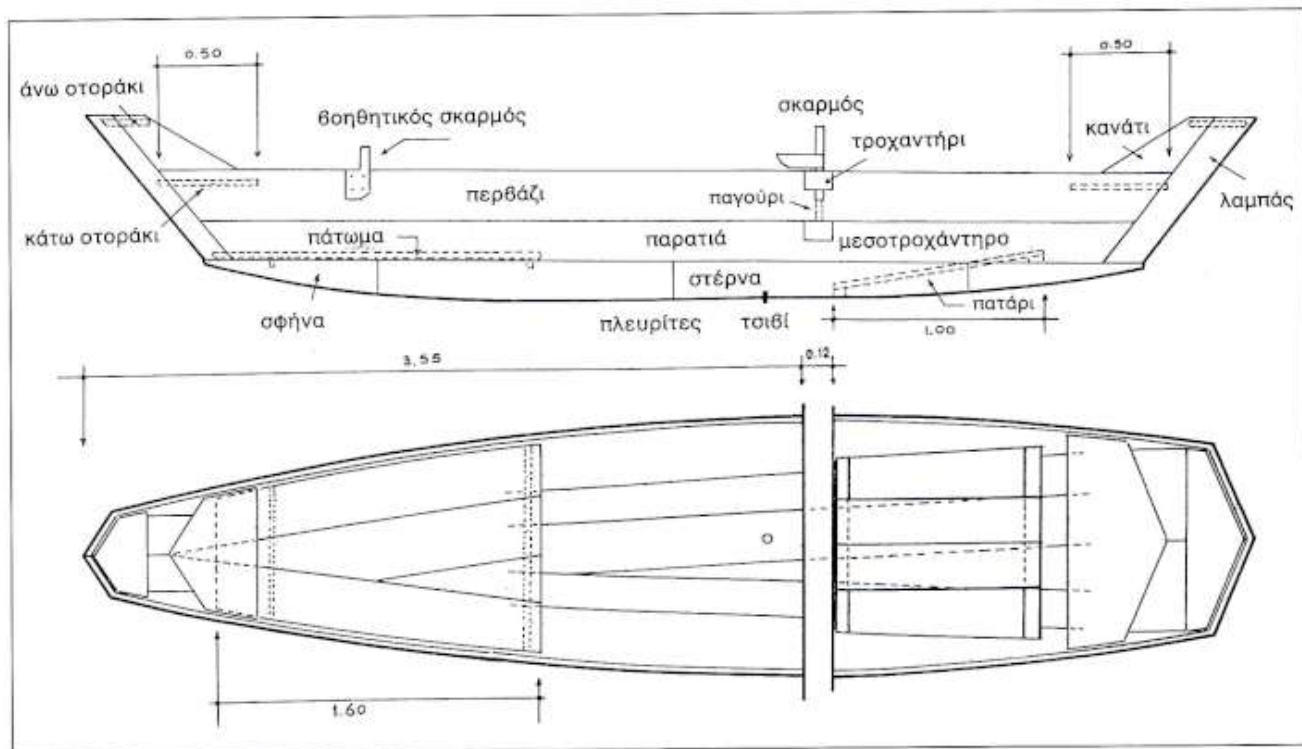
Τομές, πλάγια όψη και κάτοψη του καστοριανού καραβιού. (Σχέδιο Γιάννη Παντζοπούλου).

Vertical sections, side view and over view of the Castoriano karavi. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

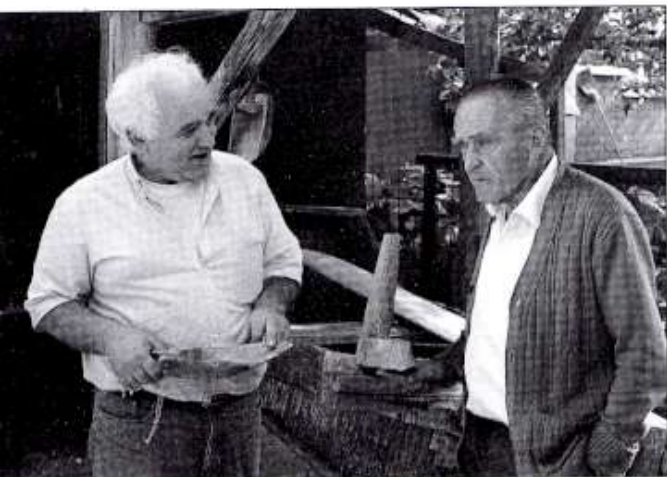
δρονιού καρφώνεται πάτωμα από σανίδια με 30-40 εκατοστά πλάτος και 1 μέτρο περίπου μήκος, που η άκρη του φτάνει κάτω από το τροχαντήρι. Εκεί το πάτωμα αυτό καρφώνεται σε άλλο καδρόνι που στηρίζεται στον πάτο, ώστε το σανίδι του παταριού να παρουσιάζει μικρή κλίση. Στο πατάρι πατάει ο караβοκύρης όταν κωπηλατεί όρθιος με πρωτόγνο και γραφικό τρόπο⁽⁷¹⁾, κοιτώντας προς τη μπροστινή πρύμη και γέρνοντας προς τα εμπρός για να προσθέτει δύναμη στα κουπιά με το βάρος του σώματός του και όχι κάτω από το μεσοτροχάντηρο όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης Ζάχος⁽⁷²⁾ και ο Παντελής Τσαμίσης⁽⁷³⁾ που μεταφέρει την περιγραφή του Αριστοτέλη Ζάχου. Ο τρόπος αυτός της κωπηλασίας δε θυμίζει μόνο τους γονδολιέρηδες της Βενετίας που χρησιμοποιούν διεθυντήριο κουπί λάμνοντας όρθιοι στην πρύμη, όπως αναφέρει ο Πάνος Τσολάκης⁽⁷⁴⁾, αλλά και τους ψαράδες της Παμβώτιδας (λίμνης Ιωαννίνων) που κωπηλατούν όρθιοι γέρνοντας προς τα εμπρός⁽⁷⁵⁾. Στο καστοριανό καράβι δεν υπάρχει πηδάλιο. Με επιδέξιο χειρισμό των δικόπων ο караβοκύρης κανονίζει την κατεύθυνση και σε περίπτωση τρικυμίας αποφεύγει τα πλαινά κύματα. Εξωτερικά, στην αριστερή πλευρά του καραβιού επάνω στο περβάζι και σε απόσταση 1,5 μέτρο περίπου από τη μπροστινή πρύ-

Εσωτερικό του καραβιού.
The interior of the karavi.

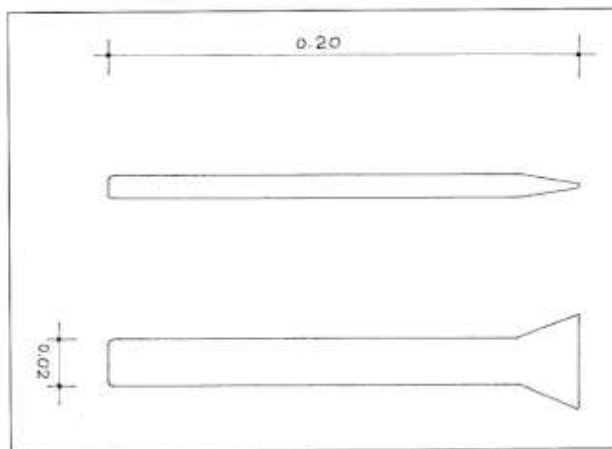
Όνοματολογία του καστοριανού καραβιού. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).
Names of all the parts of the Castoriano karavi. (Sketch by Yiannis Pantzopoulos).

Ο Γιάννης Ρούσκας με μια ξύλινη λαγούτα στα χέρια, στο Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς.

Yiannis Rouskas with a wooden lagouta in his hand, at the Folkloric Museum of Castoria.

μη, τοποθετείται σκαρμός από ξύλο ή σίδηρο, που λέγεται μικρός σκαρμός, για τη στήριξη βοηθητικού κουπιού που ονομάζεται δικοπόπλο (δικοπόπουλο)⁽⁷⁰⁾. Το δικοπόπλο το χειρίζεται κάποιος από τους επιβάτες, βοηθώντας τον καραβοκέρη στο έργο του. Ο Αριστοτέλης Ζάχος αναφέρει ότι «η χρησιμοποίησις του δικοπόπλου ως πηδαλίου απαιτεί έμπειρον λεμβούχον, διότι στα χέρια των απείρων είναι πολύ επικίνδυνος»⁽⁷¹⁾. Χαρακτηριστικοί είναι οι παρακάτω στίχοι της Ναυσικής Στεφανής για τα δίκωπα και το δικοπόπλο:

Το καλαφάτι. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).
Caulkin (kalafati). (Sketch by Yiannis Pantzopoulos).

wood or iron, to support a third, «helping» oar known as a dicopoplo. The dicopoplo is handled by one of the passengers in order to help the boatman. Zachos mentions that «the use of the dicopoplo as a rudder requires an expert boatman, because in the hands of amateurs it becomes dangerous». The following lyrics by Nafsika Stephanis are about the dicopoplo:

« .....
Old karavi dicopa
without sails and masts
but fast with its dicopoplo
on the vast blue lake.
..... »

Η καρκέλα μπαίνει στα πλάγια ή στην μπροστινή πρύμη του καραβιού.
The ring (karkela) is attached to one of the sides or to the front stern of the karavi.

Παλιό καράβι δικοπο
χωρίς πανιά και ξάρτια
και δικοπόπλο γρήγορο
μες στη γαλάζια στράτα.

Μεταξύ του παταριού και του πατώματος δημιουργείται μια στέρνα (λεκάνη). Στον πάτο του καραβιού πλάι στο πατάρι υπάρχει μια στρογγυλή τρύπα που ασφαλίζει με ξύλινο πύρο (πώμα) που λέγεται τσιβί. Βγάζοντας το τσιβί ο караβοκέρης

Οι πρόσφυγες από την Απολλωνιάδα έφεραν στη λίμνη της Ορεστιάδας και βάρκες από τον τόπο τους. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκιμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη. Προσφορά Α. Τσόλη).
The refugees from Apolloniada, Asia Minor, brought their native boats with them to the lake of Orestiada. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

Εγκαίνια καστοριανού καραβιού στην δεκαετία του 1920. (Προσφορά Νικολάου Πιστικού).
«Baptising» a Castoriano karavi in the 1920s. (Courtesy of Nikolaos Pistikos).

Καράβι σε αραλούκι της λίμνης.
Karavi in a lake mooring.

Between the loft and the floor, a cistern (στέρνα) is created. At the bottom of the karavi near the loft is a round hole locked by a wooden lid called a tsivi. By removing the tsivi, the boatman lets some water in the cistern in order to keep his fish alive there. The construction of the karavi is completed with the caulking - filling joints and holes (kalafatismo) with wad and other material. Caulking is done with a special material, caulk (kalafati). Afterward, the whole boat is painted with a mixture of bitumen (first part) and black dye (second part). The karavi, writes Zachos, has kept its original colour without adding paint. However, «the idea of painting the karavia has started to prevail and we saw one painted, but not so harmoniously. Of course, we believe that, with time, popular wisdom will find the right course for this issue». After the Second World War, it became popular to coat the ledges and the sterns of the karavi with a blue oil paint, as well as the inside with the exception of the floor which was coated with a greyish oil paint. The oars were also painted blue. The karavi has no mast or sail. According to Yannis Kallinikos, the karavi of merchant Christos Bendos, which was built by his father Georgios in 1945-46, had a mast and sail added by Bendos' children, Vassilis, Theofilos and Stavros (especially

αφήνει να μπει λίγο νερό στη στέρνα, για να διατηρούνται τα ψάρια που ψαρεύει ζωντανά⁷⁶.

Η κατασκευή του караβιού ολοκληρώνεται με το *καλαφάτισμα*⁷⁷, (το *καλαφάτι*)⁷⁸, την τοποθέτηση δηλαδή στις ραφές (αρμούς, σχισμάδες) κουρελιών, στουπιών ή βαμβακερών πανιών για να κλείσουν. Το καλαφάτισμα γίνεται με ειδικό εργαλείο, το *καλαφάτι*. Στη συνέχεια ολόκληρο το καράβι βάφεται με μίγμα από λιωμένη πίσσα (1 μέρος) και *καραμπογιά* (2 μέρη). Το καράβι, γράφει ο Αριστοτέλης Ζάχος, έμενε στο φυσικό του χρώμα χωρίς κανένα χρωματισμό. Άρχισε όμως «να επικρατή η σκέψις για τον χρωματισμό των караβιών και είδαμε ένα χρωματισμένο, όχι και τόσο αρμονικά. Είμεθα βέβαιοι ότι με τον καιρό η λαϊκή αισθητική θα βρη και εις το ζήτημα αυτό το σωστό της δρόμο»⁷⁹. Μεταπολεμικά επικράτησε να βάφεται το καράβι με μπλε λαδομπογιά μόνο στα περβάζια και στις πρύμες (στην προέκταση του περβαζιού και επάνω), όπως επίσης και στο εσωτερικό του, εκτός από τον πάτο που βάφεται με λαδομπογιά γκριζόφαιου χρώματος. Με μπλε λαδομπογιά βάφονται και τα δίκωπα.

Κατάρτι και πανί δεν μπαίνει στο καράβι. Σύμφωνα με μαρτυρία του Γιάννη Καλλινίκου, στο καράβι του γουνέμπορου Χρήστου Μπέντου που κατασκεύασε ο πατέρας του Γιώργος Καλλινίκος το 1945-46, τα παιδιά του Χρήστου Μπέντου, Βασίλης, Θεόφι-

Μαρούνες προσφύγων ψαράδων από την Απολλωνιάδα στη λίμνη της Ορεστιάδας. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη. Προσφορά Α. Τσόλη).

Barges of refugee fishermen from Apolloniada on the lake of Orestiada. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

Οι δύο έντονα υπερυψωμένες πρύμες χαρακτηρίζουν τη μορφή του караβιού και δίνουν στις γραμμές του «χάριν και μεγαλοπρέπειαν ασυνήθιστον» μέσα στη θαμπή ομίχλη του πρωινού. (Φωτογραφία Δημ. Τλούπα, 1962. Προσφορά Δημ. Τλούπα).

The two highly elevated sterns characterise the shape of the karavi and give its lines «incredible grace and pride» in the mist of the morning. (Photographed by Dim. Tloupas, 1962. Courtesy of Dim. Tloupas).

λος και Σταύρος (ιδιαίτερα ο Θεόφιλος που ήταν ιστιοπλόος), έβαλαν στο καράβι κατάρτι και πανί. Επειδή δεν είχε *αγιάμι*⁽⁸³⁾ και ξέσπασε τρικυμία στη λίμνη, έσπασε το κατάρτι, σκίστηκε το πανί και το καράβι αναποδογύρισε στη λίμνη. Το γεγονός επιβεβαιώθηκε από το γιο του Χρήστου Μπέντου, Σταύρο, στην Αθήνα, που μου διέθεσε και φωτογραφία του καραβιού αυτού.

Ένα από τα εξαρτήματα που συνοδεύουν το καράβι είναι το μικρό κοίλο φτυαράκι από ξύλο που λέγεται *λαγούτα*. Η ξύλινη λαγούτα, μερικές φορές σκαλιστή, δε λείπει από κανένα καράβι. Χρειάζεται στον караβοκύρη για να αδειάζει το νερό που μπαίνει στο καράβι, να παίρνει νερό από τη λίμνη να το πλένει, αλλά και το καλοκαίρι όταν ξανοίγεται στη λίμνη να παίρνει από το καθαρό νερό της να σβήνει τη δίψα και τον ιδρώτα του⁽⁸⁴⁾. Επίσης, ένα χοντρό σχοινί ή μια αλυσίδα που ονομάζεται *καδένα*, στερεώνεται στην *καρκέλα*⁽⁸⁵⁾ (κρίκο) που υπάρχει στην μπροστινή πρύμη ή πλάγια στο περβάζι για να δένεται το καράβι στα παλούκια⁽⁸⁶⁾, όταν δεν είναι ζγκαλωμένο στα *αραλούκια*⁽⁸⁷⁾ της λίμνης. Τα καστοριανά καράβια δεν έχουν άγκυρα. Οι ψαράδες χρησιμοποιούν σαν άγκυρα μία στενόμακρη πέτρα δεμένη με σχοινί, του οποίου η άλλη άκρη δένεται στο τροχαντήρι. Μ' αυτή ακινητοποιούν το καράβι στη λίμνη, όταν είναι αναγκαίο. Τρεις μέρες μετά το βάψιμο το καράβι έχει στεγνώσει και είναι έτοιμο να καθελκυστεί για να ταξιδέψει στη λίμνη. Τη μέρα της καθέλκυσης συγκεντρώνονται συγγενείς και φίλοι, στους οποίους ο ιδιοκτήτης του καραβιού προσφέρει διάφορα κεράσματα. Στον караβομαραγκό προσφέρεται και το σχετικό *μπαξίσι*⁽⁸⁸⁾, κάποιο καλό δώρο, συνήθως ένα ταψί ψητό κρέας και κρασί.

Καράβια πλέουν στον κυματιστό καθρέφτη της λίμνης ή είναι «ζγκαλωμένα» στις όχθες της. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

Karavia floating on the wavy, mirrored surface of the lake or up on the shores. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Καράβια ζγκαλωμένα στα Ψαράδικα. (Φωτογραφία του φωτογραφικού τμήματος της Γαλλικής Στρατιάς, 1916. Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

Karavia up on the shore at the Psaradika (fish market). (Photographed by the photography department of the French Army, 1916. Courtesy of Georgios Golombias).

Theofilos). However, the karavi encountered rough weather, and as it did not have an «*agiami*» (wind), the mast broke, the sail was torn and the karavi capsized. This incident was confirmed to me by Bendos' son, Stavros, in Athens, after he showed me a picture of this boat.

One of the implements that is always found on a karavi is a small, round wooden shovel called *lagouta*. It is needed by the boatman to empty the water from the karavi, or to take water from the lake to wash the boat or himself during summer. In addition, there is a large rope or chain, known as the *kadena*, which is fitted into a ring (*karkela*) on the front stern or on the side ledge, and is used to tie up the front stern to the pier (*araloukia*). The Castoriana karavia do not have an anchor. Instead of an anchor, the fishermen use a long rock attached to a rope which is tied to the middle beam. With this, they are able

Καράβι σε αραλούκι στους καλάμινες του Δισπηλιού.
Karavi in a shelter by the canes of Dispilio.

Συντήρηση καραβιών στην περιοχή Κυρ-Γιαννάκη, στη νότια παραλία. (Προσφορά Σωτηρίου Τόσκου).

Maintenance of boats in the region Kyr-Yannakis, on the southern shore. (Courtesy of Sotirios Toskos).

Στη συνέχεια όλοι μαζί παρακολουθούν το πρώτο ταξίδι του καραβιού και εύχονται «καλά μπερεκέτια»⁽⁹⁶⁾.

Όνόματα στα καράβια δεν έδιναν, ούτε υπήρχαν κατάλογοι στους οποίους καταγράφονταν για να πάρουν αριθμό (νηολόγιο). Όπως με πληροφόρησε ο Γιάννης Καλλίνικος, στη διάρκεια της Κατοχής οι Ιταλοί συγκέντρωσαν όλα τα καράβια της λίμνης στο Χασάν Κατή και τα κατέγραψαν σε κατάλογο. Σύμφωνα με πληροφορία του οδοντίατρου Δημήτριου Μαργαρίτη, ανεπιβεβαίωτη από άλλη πηγή, που προέρχεται από φοιτητή της Γεωλογίας στο Πανεπιστήμιο του Τουρίνου, οι Ιταλοί είχαν εκπονήσει και γεωλογική μελέτη για τη λίμνη το έτος 1942.

Ανάλογα με κάποιες μικρές διαφορές που έχουν τα καράβια στις διαστάσεις και στο σχήμα τους χαρακτηρίζονται ως «καϊκλίδικα»⁽⁹⁶⁾ ή «αμπαρλίδικα»⁽⁹⁷⁾. Τα καϊκλίδικα έχουν πιο καμπυλωμένο πάτο, εκτοπίζουν λιγότερο νερό και πλέουν πιο γρήγορα, ενώ τα αμπαρλίδικα είναι πιο φαρδιά και τα χρησιμοποιούσαν συνήθως για μεταφορές εμπορευμάτων⁽⁹⁷⁾.

Τα καστοριανά καράβια δεν είναι ταχύπλοα και επειδή πλέουν αργά, χαρακτηρίστηκαν ως «ραχατιλίδικα»⁽⁹⁸⁾. Τη λίμνη «τη σχίζουν γοργά βενζινόπλοια που αντικαταστήσανε τα ραχατιλίδικα καράβια των Τουρκαλάδων βαρκάρηδων της σκλαβιάς», γράφει ο Γεράσιμος Καψάλης⁽⁹⁴⁾. Έχουν όμως πολλά προτερήματα και είναι εύρηστα. Με κατάλληλο χειρισμό των δικόπων, το καράβι μπορεί να «βιζιλώνει»⁽⁹⁶⁾, να κινείται επί τόπου ανάλογα με την επιθυμία του ψαρά, κυρίως στο ψάρεμα με τον πεζόβολο. Ένα από τα μεγαλύτερα προσόντα τους είναι η ασφάλεια που παρέχουν κατά τις ξαφνικές τρικυμίες, τα «μπουράνια»⁽⁹⁶⁾, που παρουσιάζονται στη λίμνη της Καστοριάς, όπως σχεδόν και σε κάθε άλλη λίμνη⁽⁹⁷⁾, όταν με δυνατό «τρικλίσματα»⁽⁹⁸⁾ αντιστέκονται στη μανία της τρικυμίας⁽⁹⁹⁾. Επικίνδυνος στη λίμνη είναι ο βοριάς όπως κι οι «δρίμες» στο τέλος του καλοκαιριού⁽¹⁰⁰⁾. Οι Καστοριανοί περηφανεύονται ότι κανένα καράβι, ακόμα και βαριά φορτωμένο, δε βούλιαξε σε μπουράνι⁽¹⁰¹⁾. Μια φορά το χρόνο τα καράβια χρειάζονται συντήρηση, δηλαδή ξύσιμο, καλαφάτισμα και πιασάρισμα/χρωμάτισμα. Η

Το δειλινό στην παραλία Ντολτσού. (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Νίκου Στουρνάρα, 1950. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Afternoon on the Doltsos shore. (Post-card photographed by Nikos Stournaras, 1950. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

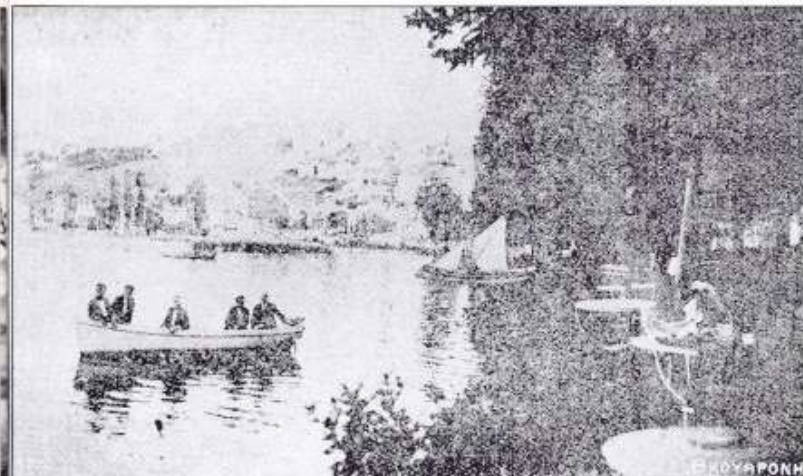
to stabilise the karavi in the lake when needed.

Three days after painting, the karavi is dry and ready to be launched. The day of the launching, relatives and friends are gathered around the owner who gives them various offerings. To the carpenter, he offers a gratuity (baksheesh), some sort of a gift, usually meat and wine. Later on, they all watch the karavi make its first voyage on the lake and wish it «a good beginning». The karavia are not given names and there is no registration list. As Yannis Kallinikos informed me, during the Occupation the

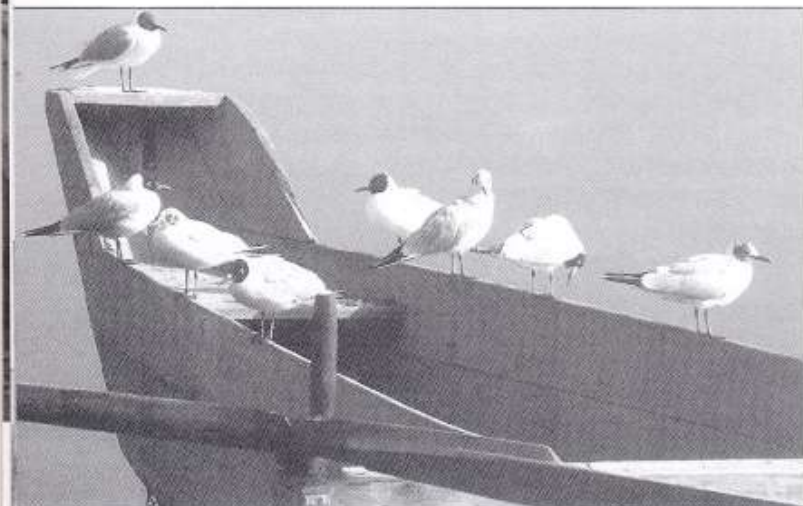

Καράβι της λίμνης με ακοίμητο φρουρό τον караβοκύρη του. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

Karavi of the lake guarded by its vigilant boatman. (Photographed by Dimitris Charisiadis. Courtesy of Stergios Svarnas).

Βάρκες προσφύγων από την Απολλωνιάδα, στη λίμνη της Ορεστιάδας. (Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ. 11 χ.τ. 1927).
Boats of the refugees from Apolloniada, on the lake of Orestiada. (Argyrios Papadiskos, Shots of Castoria page 11, 1927).

«Σαν γλάροι σταχτόμυροι, τα καράβια, διασχίζουν τα νερά της λίμνης και όταν αναπαύονται στις άκρες ή στα νερά της, ασάλευτα στέκουν πάνω τους τα νεροπούλια, ακοίμητοι φρουροί της μοναξιάς τους». (Δημήτρης Ταλιάνης-Πάνος Θεοδωρίδης, Γη της Μακεδονίας σελ. 83, εκδόσεις Τοπίο χ.τ.χ.χ.).

«Like black gulls, the karavia sail on the waters of the lake and when they rest on the shores or moor in the waters, the water-birds set on them, sleepless guards of their solitude». (Dimitris Talianis-Panos Theodoridis, The land of Macedonia page 83, Topio Publications).

συντήρηση και η επισκευή τους γίνεται στο τεζάχι. Η διάρκεια της ζωής τους ανάλογα με τη χρήση είναι 12-15 χρόνια αν είναι κατασκευασμένα από πεύκο ή λευκάδι και περισσότερο από 25 χρόνια αν είναι από καραγάτι.

Μετά το 1922 ήρθαν στην Καστοριά πρόσφυγες ψαράδες από τη λίμνη της Απολλωνιάδας του Βιθυνικού κόλπου¹⁰⁰. Σύμφωνα με μαρτυρίες παλιών Καστοριανών, οι πρόσφυγες μετέφεραν στην Καστοριά με αραμπάδες βάρκες με νομείς (στραβόξυλα), όπως οι βάρκες της θάλασσας, που τις ονόμαζαν «μασούνες»¹⁰⁰. Τέτοια βάρκα είχε μεταφέρει στην Καστοριά ο πρό-

«Δεν μπορώ ποτέ να συλλογιστώ τη λίμνη χωρίς τα καράβια της». (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).
«I cannot ever imagine the lake without its boats». (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Italians gathered all the lake's karavia at Hassan-Cadi and catalogued them. According to dentist Dimitrios Margaritis, who was informed from a geology student at Turin University, the Italians had also ordered a geological study of the lake in 1942.

In keeping with the small differences that the karavia have in their size and form, they are characterised as «kaiklidika» and «abarlidika». The kaiklidika have a more curved bottom, displace less water and sail faster, while the abarlidika are larger and are usually used for the transfer of goods.

The Castoriana karavia are not speed-boats. They sail slowly which is the reason why they have been characterised as «rachatlidika» (slow boats). The lake «is crossed by fast petrol boats which have replaced the rachatlidika karavia of the Turkish slave boatmen», writes Gerasimos Kapsalis. However, they have many advantages and are easy to operate. By using the oars efficiently, the karavi is able to move in any direction the fisherman wishes. One of its main advantages is the security it provides during sudden storms, the «bourania» which suddenly appear on the lake of Castoria, as in other lakes, and the capacity to be resilient in rough weather. A dangerous time on the lake is when the northern wind blows and the «drimes» (winds) at the end of the summer. The Castorians boast that not one of their karavia has ever sank during a storm. Once a year, the karavia need maintenance, i.e. scraping, caulking and bitumen/paint coating. Maintenance and repair are done on the tezachi. Their lifespan, depending on their use, is about 12-15 years if they are constructed with pine and

σφυγας ψαράς Γεώργιος Μολυβιδής ή Μολυβάς. Οι πρόσφυγες έδωσαν νέα πνοή και δύναμη στην τέχνη της αλιείας υιοθετώντας τα καστοριανά καράβια, τα οποία γρήγορα έμαθαν να κατασκευάζουν⁽¹⁰⁴⁾. Μέχρι να υιοθετήσουν τα καστοριανά καράβια, σύμφωνα με τις ίδιες μαρτυρίες, συνέχισαν να κατασκευάζουν μαούνες, στις οποίες τοποθετούσαν και κατάρτι με πανί. Από τα σκάφη αυτά δεν διασώθηκε κανένα.

Στην κατασκευαστική ορολογία του καραβιού οι ονομασίες δείχνουν τη θέση ή τη χρήση των διαφόρων τμημάτων του: πάτος, πάτωμα, στέρνα (δεξαμενή), πλευρίτης, σφήνα, πατάρι⁽¹⁰⁵⁾. Εντύπωση όμως προκαλεί το γεγονός, γράφει ο Πάνος Τσολάκης⁽¹⁰⁶⁾, ότι ορισμένοι όροι προέρχονται από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Συγκεκριμένα, ο όρος παρτία αποτελεί παραφθορά της λέξης *πέραση* (περασιά=προέκταση σε κατακόρυφο επίπεδο), ο όρος λαμπάδες προέρχεται από τη λέξη *λαμπάς* (=κατακόρυφη επιφάνεια ανοίγματος π.χ. ο λαμπάς πόρτας ή παράθυρου) και η ονομασία παγούρι από το *παγεύς* (=βάθρο και στρογγυλός στυλίσκος).

ΟΙ ΝΑΥΠΗΓΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΙΟΥ

Τα καράβια με το γραφικό τους σχήμα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του καστοριανού τοπίου. Οι κατασκευαστές τους δουλεύουν χωρίς σχέδια και πολύμορφα χνάρια, χρησιμοποιούν όμως διάφορα σημάδια, νισάνια⁽¹⁾ όπως τα ονομάζουν.

Παρά την έλλειψη κατασκευαστικού σκελετού και καρίνας, το γερό σκαρί του καστοριανού καραβιού οφείλεται στα χοντρά μονοκόμματα σανίδια του, που συνδέονται σταθερά μεταξύ τους με τις γουδέλες, καθώς και στην καλή σύνδεση που έχουν οι πρύμες του. Οι δυνάμεις του βάρους του εξισορροπούνται από την άνωση, λόγω της διπλής καμπυλότητας που έχει ο πάτος του ως προς το μήκος και το πλάτος. Έτσι το καράβι εκτοπίζει ελάχιστο νερό και πλέει εύκολα γλιστρώντας επάνω στην επιφάνεια της λί-

poplar and more than 25 years if made of elm.

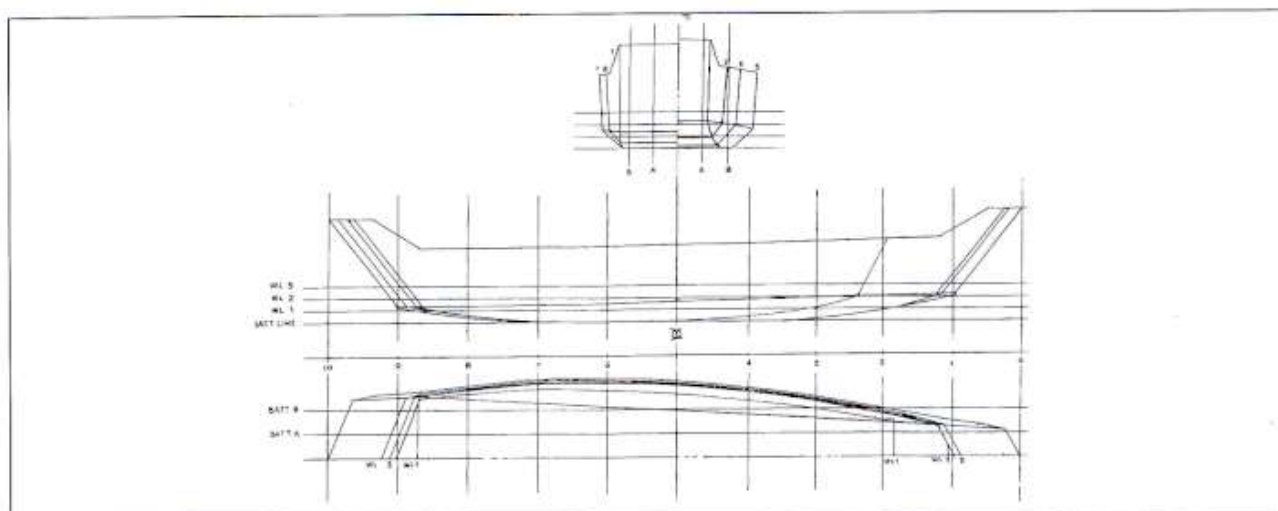
After 1922, Castoria was flooded by refugees from the lake of Apolloniada from the Vithinikos gulf. According to the testimony of old Castorians, these refugees brought boats to Castoria with frames (*stravoxyla*), like the sea boats, which they called «*maounes*». Such boats were brought to Castoria by fisherman Georgios Molivdis or Molivas. The refugees gave new impetus to the local fishing trade by adopting the Castoriana karavia, which they quickly learnt to build. However, until they adopted the karavi, they continued making maounes, with mast and sail, of which not one has survived.

In the construction terminology of the karavi, the names indicate the position and use of various parts: patos (bottom), patoma (floor), sterna (cistern), plevrites (edges), sfina (wedge) and patari (loft). What is surprising though, writes Panos Tsolakis, is that many words originate from ancient Greek. Specifically, the term paratia is a corruption of the word *perasi* (extension), the term lambades comes from *lambas* (an opening, etc. window opening) and the term pagouri from *pageus* (foundation, round pillar).

THE LINES OF THE KARAVI

The karavia, with their unique shape, are an integral part of Castoria's scenery. Their builders work without designs and multiform patterns but use different marks which they call nisania.

Despite the lack of frame and keel, the strong hull of the Castoriano karavi is owed to its thick, one-piece planks, which are firmly attached to each other with mortars, as well as to the skilful riveting of its sterns. Its weight is equally distributed thanks to the double curvature of its floor, both in length and width. In that way, the karavi displace less water and glide more easily on the lake surface, exactly like an egg shell.

Ναυπηγικές γραμμές του καστοριανού καραβιού. (Σχέδια Περικλή Κούκη).
Lines plan of the Castoriano karavi. (Drawn by Pericles Koukis).

μνης, όπως ακριβώς το τσόφλι του αβγού. Για να έχει καλή πλεύση το καράβι πρέπει ο πάτος του να έχει τη σωστή καμπυλότητα και για να μη γέρνει οι πλευρές του να είναι απόλυτα συμμετρικές. Το εξωσκάριο τροχαντήρι παρέχει στο καράβι πολλά πλεονεκτήματα: αυξάνει το μήκος στα κουπιά, με αποτέλεσμα να υπάρχει περισσότερη δύναμη ώθησης, πετυχαίνει μεγαλύτερη ευστάθεια στην πλεύση και ευελιξία στις κινήσεις. Αν και η μορφή του καραβιού παραμένει σταθερή, υπάρχουν μικρές παραλλαγές, ιδίως στις πρύμες, που οφείλονται συνήθως στο είδος και στην ποιότητα της ξυλείας που χρησιμοποιήθηκε και, κυρίως, στην προσωπική έκφραση του καραβομαραγκού⁽²⁾.

Τα καστοριανά καράβια δεν είναι καθόλου γρήγορα, αλλά είναι καλοτάξιδα. Από τα μεγαλύτερα προσόντα τους, που οφείλονται στις «ναυπηγικές γραμμές», είναι η ασφάλεια που παρέχουν στις ξαφνικές τρικυμίες, τα μπουράνια, που συχνά μαστιγώνουν τη λίμνη. Είναι χρήσιμα για το ψάρεμα και τις μεταφορές και το σχήμα τους δίνει τη δυνατότητα να πλησιάζουν και να ζγκαλώνουν στις όχθες της λίμνης. Ίσως άλλο πλωτό μέσο να μη μπορούσε να λειτουργήσει στη λίμνη με τόση τελειότητα όπως το καράβι. Το καράβι, που αποδείχτηκε το χρησιμότερο και ασφαλέστερο μέσο εξυπηρέτησης των κατοίκων και που στη σημερινή του μορφή παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητο από πολλούς αιώνες. Οι ναυπηγικές γραμμές του καραβιού σχεδιάστηκαν από το ναυπηγό Περικλή Κούκη, ύστερα από μετρήσεις δικές μου που έγιναν σε καράβια της λίμνης το καλοκαίρι του 1991 και τον Οκτώβριο του 1992. Είναι αυτονόητο ότι οι γραμμές αυτές είναι ιδανικές και σε καμία περίπτωση δεν εφαρμόζονται με ακρίβεια στην κατασκευή.

ΤΑ «ΜΑΝΟΞΥΛΑ»

Στη λίμνη της Καστοριάς, εκτός από καράβια υπάρχουν και «μανόξυλα» (μονόξυλα), τα οποία μπορούν να εισχωρούν ευκολότερα στους καλάμιωνες. Αυτά τα χρησιμοποιούσαν

Καστοριανό καράβι και μανόξυλο. (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Σπύρου Μελετζή, 1952. Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

Castoriana karavi and manoxyla. (Post-card photographed by Spyros Meletzis, 1952. Courtesy of Georgios Golombias).

In order for the karavi to sail well, its bottom has to have the right curvature so as not to bend, while its sides have to be symmetric. The outriggered beam gives the karavi many advantages: it increases the length of the oars and gives it more stability for sailing and flexibility of movement. Although the karavi's form remains stable, there are small additions, mainly to the sterns, due to the quality and nature of the timber, and mainly to the personal expression of the fisherman/shipwright.

The Castoriana karavia are not fast, but sail safely. Their greatest advantage, due to their lines, is the safety they provide during sudden storms, bourania, which often hit the lake. They are useful for fishing and transport and their shape allows them to get close to and come out onto the shore. Another type of boat could not have fared as well on the lake. The karavi, which has proved to be the best and safest mode of transport for the natives, has remained intact for several centuries.

The lines of the karavi were designed by naval engineer Pericles Koukis, after my own measurements which I took in the summer of 1991 and October 1992. It is clear that these measurements are not completely adhered to in the karavi's construction.

THE "MANOXYLA"

In addition to the karavia, the lake of Castoria has the «manoxyla» (monoxyla), as they are called by the natives, which can easily cut through the cane thickets. These were used mainly by the Turks and the fishermen of Dispilio for fishing in shallow waters near the cane thickets. There is no relation between the "manoxyla" and its predecessor, the dug-out canoe (monoxylo), from which it took its name in a corruption of the word. With the exception of the name, there is no structural resemblance between the two.

According to information gathered from Yannis Kallinikos, a karavi and manoxyla builder, the construction of the manoxylo starts from

Μανόξυλο στους καλάμιωνες του Διαπηλίου.

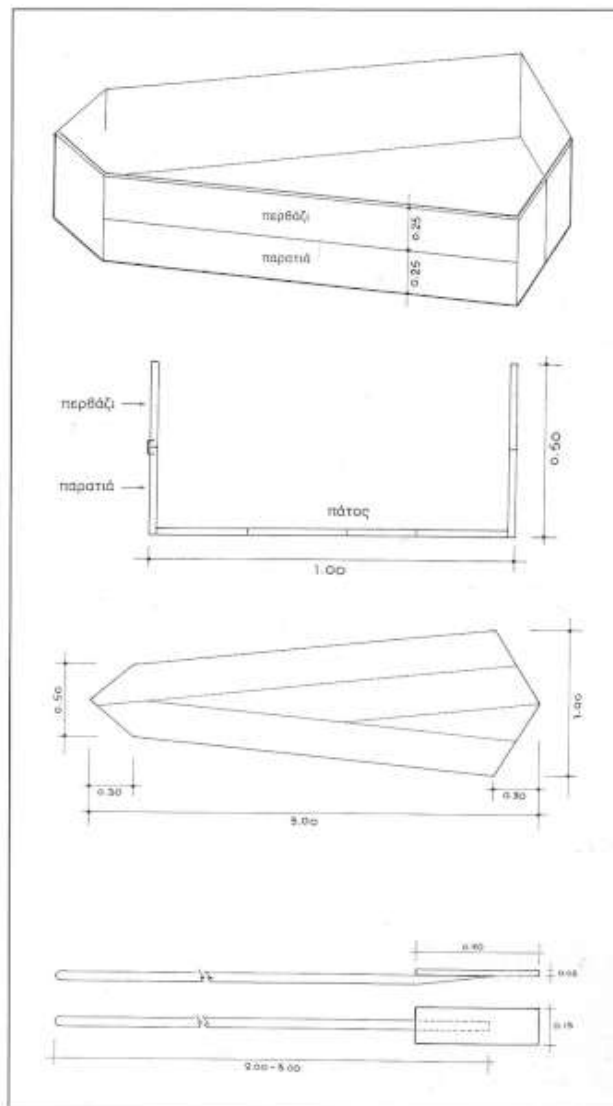
Manoxyla at the cane thickets of Dispilio.

Μανόξυλα και καράβια στους καλαμιώνες της λίμνης σήμερα.
Manoxylo and karavi at the cane thickets on the lake today.

κυρίως οι Τούρκοι και οι ψαράδες του Διοσηλιού για το ψάρεμα στα ρηχά και σε μέρη όπου υπήρχαν καλάμια⁽¹⁾. Η σχέση του «μανόξυλου» με τον πρόγονό του, το μονόξυλο από σκαμμένο κορμό δέντρου από το οποίο πήρε το όνομα με παραφθορά της λέξης, είναι μόνο η ονομασία, χωρίς καμιά απολύτως κατασκευαστική ομοιότητα⁽²⁾.

Σύμφωνα με πληροφορίες του κατασκευαστή καραβιών και μανόξυλων Γιάννη Καλλινίκου, η κατασκευή του μανόξυλου αρχίζει από τον πάτο. Το μανόξυλο έχει μήκος 3 μέτρα, ενώ το πλάτος του στη μπροστινή πρύμη είναι 50 εκατοστά και στην πισινή από 90 εκατοστά μέχρι 1 μέτρο. Ο επίπεδος πάτος του αποτελείται, όπως και του καραβιού, από τέσσερα κομμάτια σανιδιών και παίρνει το σχήμα της μπροστινής και της πισινής πρύμης, που έχουν το σχήμα των αντίστοιχων του καραβιού. Δεν πρέπει να είναι αληθές αυτό που αναφέρει ο Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου ότι «η αλιεία ενεργείται συνήθως διά λέμβων μικροτέρου σχήματος τας οποίας οι εντόπιοι καλοῦσι μονόξυλα, διότι η τρόπις αυτών αποτελείται εκ μιας μόνον σανίδος»⁽³⁾. Σε μερικές περιπτώσεις η πισινή πρύμη είναι ευθεία και κάθετη χωρίς να σχηματίζει αμβλεία γωνία. Τα δυο πλαϊνά σανίδια του μανόξυλου είναι τα παράτια και τα περβάζια που ανυψώνονται ελαφρά στις πρύμες. Το μανόξυλο δεν έχει πλευρίτες και σφίνες που δημιουργούν καμπυλότητα στον πάτο του καραβιού, γι' αυτό και ο πάτος του είναι επίπεδος. Οι λαμπάδες της μπροστινής πρύμης αποτελούνται από ένα κομμάτι σανιδιού ο καθένας, ενώ της πισινής πρύμης από δυο κομμάτια ο καθένας. Το μανόξυλο έχει ένα οτοράκι σε κάθε μια πρύμη, εκεί που τελειώνουν τα περβάζια. Πλέει αργά με τη βοήθεια ενός στρογγυλού κουπιού από καδρόνι ή ίσιο (ευθύ) κλαδί δέντρου που λέγεται λουπάτκα⁽⁴⁾. Τα μανόξυλα τα χρησιμοποι-

Όψεις, τομή, πάτος και λουπάτκα του μανόξυλου. (Σχέδια Γιάννη Παυτζόπουλου).

Aspects, vertical section, bottom and loupatka of the manoxylo. (Scetch by Yannis Pantzopoulos.

the bottom. The manoxylo is 3m long, while the width of the front stern (bow) is 50cm and the back stern 90cm to 1m. Like the karavi, its flat bottom is made from four planks, and takes the shape of its sterns (bow and stern), whose form is similar to that of the karavi. It must not be true what T.F. Papaconstantinou mentions about the manoxylo: «Fishing is usually conducted on smaller boats, called manoxylo by the natives, because they are dug out of a single tree». In some cases, the back stern is straight and vertical and does not form an obtuse angle. The two side planks of the manoxylo are the paratia (sides) and the pervazia (ledges) which are slightly raised at the sterns (pro and stern). The manoxylo does not have pleurites and sfines which are curved at the bottom of the boat, that's why its bottom is flat. The lambades of the front stern are made of one plank, while those of the back stern are made of two pieces each.

The manoxylo has an otoraki on both the bow (front stern) and the

ούσαν για ψάρεμα συνήθως οι κάτοικοι του Δισπηλιού, που εξακολουθούν να ψαρεύουν με αυτά, ενώ οι ψαράδες της Καστοριάς ψαρεύουν με καράβια, εκτός από έναν που ψαρεύει με μανόξυλο, γράφει ο Παντελής Τσαμισής το 1949.⁽⁵⁾ Οι ψαράδες αυτοί (του Δισπηλιού), κυρίως Τούρκοι, τα χρησιμοποιούσαν για ψάρεμα στα ρηγά και σε μέρη που υπήρχαν καλάμια. «Με αυτά "ψαροκυνηγούσαν" προ της απελευθερώσεως κυρίως οι Τούρκοι, σήμερα όμως γίνεται πολύ μικρά αυτών χρήσις»⁽⁶⁾.

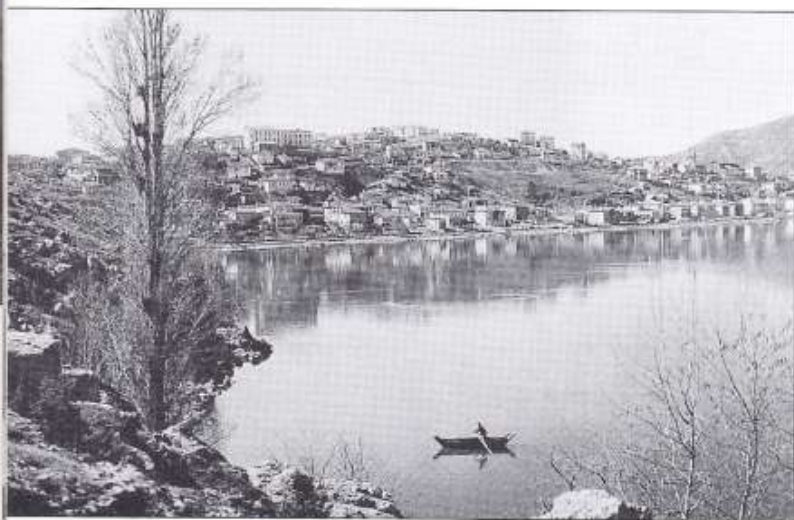
ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΕΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΟΜΑΡΑΓΚΟΙ

Υπήρχαν πάντοτε λίγοι κατασκευαστές καραβιών, οι οποίοι δεν δούλευαν με σχέδια, αλλά χρησιμοποιούσαν, όπως έλεγαν, διάφορα νισάνια, δηλαδή σημάδια.⁽⁷⁾ Συνήθως τα καράβια τα έφτιαχναν ή τα επισκευάζαν μόνοι τους, εμπειρικά, οι καραβοκύρηδες⁽⁸⁾, «γκιμιτζήδες» όπως τους έλεγαν στην Καστοριά.⁽⁹⁾ Το επάγγελμα των γκιμιτζήδων ήταν διπλό, ψαράδες και μεταφορείς, «κερατζήδες»⁽¹⁰⁾ όπως τους ονόμαζαν. Ο Πάνος

back stern, at the point where the pervazia end. It sails slowly with the help of a round oar made of a beam or cut out of a straight branch, called *loupatka*. The *manoxylio* is used by the fishermen of Dispilio, while other fishermen of Castoria use the *karavi*, with the exception of one, writes Pandelis Tsamisis in 1949. These fishermen (Dispilio) and the Turks used them to fish in shallow waters and in places where canes grew. «A short time prior to independence, Turks used them to "hunt" fish. Today they are hardly used any more».

BOATMEN AND SHIPWRIGHTS

There were always a small number of boat carpenters, who did not use designs for their work but based their construction on various *nisania* (marks), as they called them. The boat carpenters, known as «*gimitzides*» in Castoria, usually

Ο καραβοκύρης σεργιανίζει στην ομορφότερη λίμνη του κόσμου. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη. Προσφορά Α. Τσόλη).

The boatman takes a ride on the most beautiful lake in the world. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

Τσολάκης⁽⁵⁾ αναφέρει το παρατσούκλι του προπάππου του, «σείρεσλής», που σημαίνει μεταφορέας. Ψυχή το καράβι, τραγούδι και ρυθμός, χορεύει, χορεύουν και οι δυο και δένεται ένα με την καρδιά του καραβοκύρη του⁽⁶⁾. Τις ημέρες των παζαριών στην παλιά Καστοριά από τις πρωινές ώρες ακούγονταν οι φωνές των καραβοκύρηδων, του Θωμά της Νάσαινας του Πάππου,⁽⁷⁾ του Σιδέρη Σιούτα⁽⁸⁾, των Καλλινικάδων, του Γιάννη του Ντούρου⁽⁹⁾, του Μπαϊμάκη⁽¹⁰⁾, του Θουχάρη του Μπαλή⁽¹¹⁾ και άλλων, που καλούσαν τους παζαριώτες του

Ο καραβοκύρης αναπαύεται με τις αναμνήσεις του. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη. Προσφορά Α. Τσόλη).

The boatman rests with his memories. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

constructed and repaired the *karavia* themselves. The *gimitzides* had a dual occupation: they were fishermen and transporters (called *keratzides*) at the same time. Panos Tsolakis refers to his forefather's nickname, «*seireslis*», which means transporter.

The boatman was deeply attached to his boat, which had a soul and sang along with its master. On market days in old Castoria, from morning you could hear the voices of boatmen - Thomas of Nasaina Pappou, Sideris Sioutas, the Kallinikos' boys,

Ο παραβοκέρης πηγαίνει να «ζγκαλώσει» το καράβι του. (Φωτογραφία πριν το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη, Προσφορά Α. Τσόλη).

The boatman takes his karavi up on the shore. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

Μαύροβου και της Χρούπιστας κάθε Σάββατο και Τρίτη αντίστοιχα, να κατεβούν στα γιουφύρια του Λιότσκου, του Κυργιαννάκη και του Μπαλή, απ' όπου θα ξεκινούσαν. Οι παραβοκέρηδες προτιμούσαν τα πιο ασφαλή δρομολόγια στη λίμνη, από το Μαύροβο στη Γκολουμπίντσα και από το Δισπηλιό στη Μύτκα⁽¹²⁾. Και ύστερα από λίγο ένας στόλος από καράβια προχωρούσε προς τη Μύτκα και από εκεί για Δισπηλιό ή Γκολουμπίντσα και Μαύροβο και κάθε Δευτέρα, ημέρα παζαριού για την Καστοριά, από Μαύροβο και Δισπηλιό προς Μύτκα και από εκεί για Παζάρι και Χασάν-Κατή⁽¹³⁾. Την επιδεξιότητα και τις ναυτικές ικανότητες των παραβοκέρηδων της Καστοριάς εξυμνεί ο Καστοριανός Αργύριος Παπαδίσκος στα ποιήματά του «Ο Ναύαρχος»⁽¹⁴⁾ και «Ο νέος Ναύαρχος»⁽¹⁵⁾.

Η Ιφιγένεια Διδασκάλου μας θυμίζει δυο χαρακτηριστικούς τύπους «γκιμιτζήδων» της Καστοριάς, τον Γιάννη Ντούρο και τον Βασίλη Καλλίνικο. Από το βιβλίο της μεταφέρουμε εδώ αποσπασματικά την περιγραφή της: Γιάννης Πάππου ήταν το αληθινό όνομα του Γιάννη Ντούρου. Επειδή όμως ήταν πολύ βαρετός με τους άλλους στην κουβέντα, του κόλλησαν το παρατσούκλι «Ντούρος», που το δέχτηκε και το κράτησε σε όλη του τη ζωή. Άνθρωπος της δουλειάς, άλλο δεν είχε στο νου του από το καράβι, τα ψαρικά του και την Κυράτσω⁽¹⁶⁾ του. Όποιο παράθυρο του σπιτιού του και αν άνοιγε, είχε μπροστά του τη γαλανή λίμνη και το καράβι του, δεμένο εκεί στην αβγατή του Καρανά. Αλαφροκουνάμενο, τον καρτερούσε να πάει και να μπει σβέλτος μέσα του, να πιώσει τα κουπιά στα χέρια του και να αρχίσει να λάμνει, να λάμνει ώσπου να φτάσει ως πέρα στο Χασάν-Κατή, μα και ως το Μαύροβο και ως την Αϊ-Σωτήρα, χωρίς να ξεποστάσει καθόλου. Ήταν καλός παραβοκέρης και άξιος ο Γιάννης. Καλοτάξιδο ήταν και το καράβι του. Ποτέ του δεν του παραπονέθηκε γιατί το φόρτωνε με τόσα πολλά ψώνια κάθε Δευτέρα, ημέρα παζαριού. Γιατί στρίμωχνε τόσους πολ-

Δειλινό στη λίμνη. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη, Προσφορά Α. Τσόλη).

Afternoon on the lake. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

Το καράβι δεμένο σφιχτά με τον παραβοκέρη του, τον παρασέρνει σε χορό πάνω στην ακύμαντη λίμνη. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The karavi, attached deeply to its boatman, lures him above the waveless lake. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Yannis Douros, Baimakis, Thoucharis Balis, and others - calling on the purchasers of Mavrovo and Hroupista, on Saturdays and Tuesdays respectively, to join them near the yioufiria of Liotskos, Kyr-Yannakis and Balis, the location they were to start

Ο Γιώργης Παπαμάρκος ήταν εξαιρετός «καραβοποιός». (Φωτογραφία του 1913. Προσφορά Μαρίας Κυριακίδου).

Giorgis Papamarkos was an exceptional shipwright. (Photograph taken in 1913. Courtesy of Marika Kyriakidis).

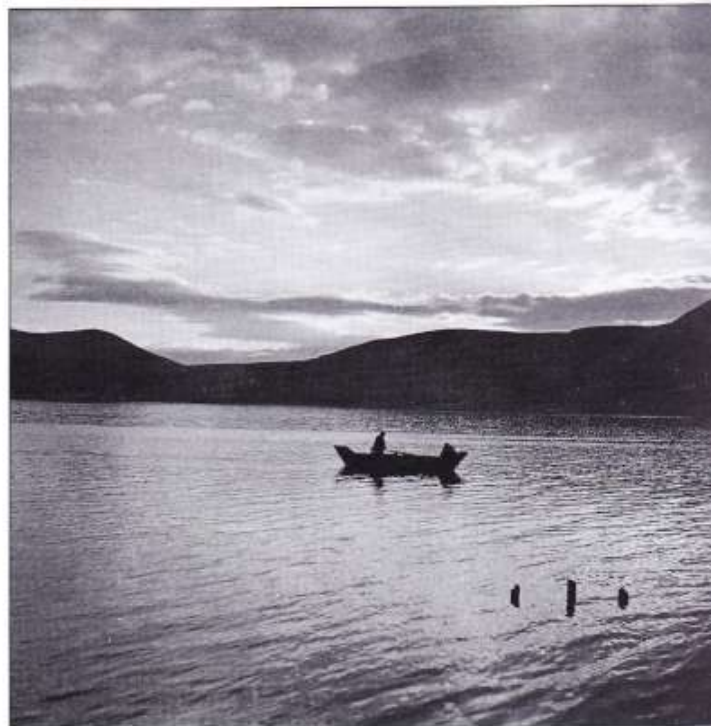
λους επιβάτες όταν τους πήγαινε στα αμπέλια τους στην Πέτρα ή στο Δισπηλιό. Πούπουλο, θαρρείς, στα χέρια του έσχιζε την ατλαζωτή λίμνη και πήγαινε κατά πού το 'θελε ο Γιάννης, κατά πού πρόσταζε το μεροκάματο. Μια ζωή μέσα στη λίμνη, με τους θυμούς και τις καλοσύνες της, πάλευε ο Γιάννης Ντούρος για το μεροκάματο. Στη λίμνη άπλωνε και τον πεζόβολο για το κέφι του, μια τηγανιά φρέσκα ψάρια, για το κέφι της καρδιάς του! Την ευχή να ζήσει χίλια χρόνια άκουγε καθημερινά από τους πελάτες του, για το καλό ταξίδι που έκαναν με το καράβι του. Και οι Καστοριανοί που τόσο αγαπούσαν τον Γιάννη Ντούρο και την Κυράτσω του, θέλουν να πιστεύουν ότι ο Θεός τους έστειλε και τους δυο στον Παράδεισο, σε ακρολιμνιά, για να έχει εκεί ο Γιάννης το καράβι του, όπως και όταν ζούσε, να λάμνει και να πηγαίνει βόλτα τις ψυχές των πεθαμένων, χωρίς να χαλάει το χατήρι κανενός:

– Ε, Ντούρο, με πας καμιά βόλτα στην... Κόλαση;
– Μετά χαράς, γιε μου, αφού το θες!⁽⁷⁷⁾

Σαν τον Γιάννη Ντούρο και ο Βασίλης Καλλίνικος, μόλις έφτανε με το καράβι του και πριν ακόμη το δέσει, φώναζε τη Βασιλικιά, τη γυναίκα του. Γι' αυτόν το ελαφρό και αχρωμάτιστο καράβι του ήταν ο θησαυρός του, η αγάπη του. Με αυτό το καράβι πήγαινε καθημερινά τον κόσμο, τότε στο ένα και τότε στο άλλο παραλίμνιο χωριό. Με αυτό κέρδιζε το ψωμί του, με

from. The boatmen preferred to take the safest routes on the lake, from Mavrovo to Golubintsa and from Dispilio to Mitka. After a while, a fleet of karavia sailed toward Mitka and from there to Dispilio, or Golubintsa and Mavrovo, and every Monday, market day in Castoria, from Mavrovo and Dispilio to Mitka and from there to the market and Hassan-Cadi. The dexterity and naval capacities of Castoria's boatmen are cited in Argirios Papadiskos' (a local poet) poems, «*The Admiral*» and «*The Young Admiral*».

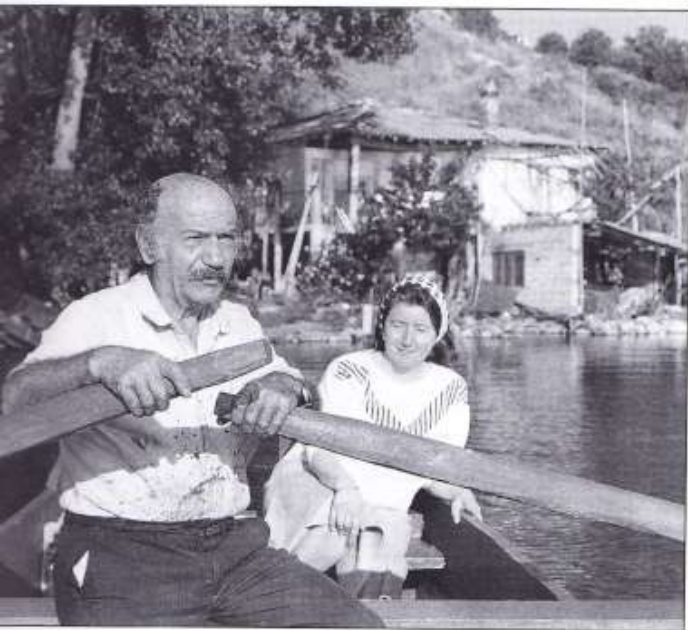
Ifigenia Didaskalou reminds us of two characteristic types of Castoria gimitzides, Yannis Douros and Vassilis Kallinikos. Here are some extracts from her book. Yannis Pappou was the real name of Yannis Douros. He was nicknamed «*Douros*» (Greek for stiff) because he conversed slowly and stiffly. He took the name and kept it all his life. He was a hard-working man, who had only his karavi, his fishing and his Kyratso (wife's name) on his mind. From every window of his home, he had a view to the blue lake and his karavi, tied up in the avyati of Karanas. Tilting slightly, it lay there waiting for him to get on board, and

Ο καραβοκύρης με το καράβι του μέσα στο μεγαλείο της φύσης. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

A boatman with his karavi within the majestic nature. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

row fast, row non-stop until he gets to Hassan-Cadi, Mavrovo or Agia-Sotira. He was a good boatman, Yannis. And his karavi was a wholesome boat. It never complained to him of being loaded so heavily on Monday, market day, or carrying so many passengers on the days he went to visit his vineyards in Petra or Dispilio. Soft, bold, it sailed on the calm lake to where Yannis wanted it to go, to earn a day's wage. Yannis Douros spent his

Ο Γιάννης Καλλινίκος συνεχίζει την παράδοση των μεγάλων «καραβοποιών». Εδώ με τη Μαρούλα Βέργου - Γκαμπέση «δοκιμάζει» το καινούργιο φρεσκοβαμμένο καράβι στη λίμνη.

Yannis Kallinikos continues the tradition of the great shipwrights. Here with Maroula Vergos-Gambessis, trying out the new freshly-coated karavi on the lake.

αυτό σεργιάνιζε και όσες φορές ήθελε το κέφι του! Έπαιρνε τότε τα κουπιά στα γερά του χέρια και έσκιζε τα νερά της ακύμαντης λίμνης ανάλαφρα, τραγουδιστά. Και ήταν η ώρα εκείνη όλα τραγούδι και ομορφιά! Ήταν μεθύσι των ματιών. Καμάρωνε την πανέμορφη βυζαντινή πολιτεία ζωγραφισμένη στον υδάτινο καθρέφτη της λίμνης, καμάρωνε τα βαθύσκια πλατάνια, τις κλαίουσες ιτιές και τις ψηλόκορμες λεύκες, τα βουνά της ολόγυρα κεντημένα από τα παραλίμνια χωριά της και έλεγε πως ο κόσμος όλος ήταν αυτός ο τόπος: η Καστοριά του!⁽¹⁹⁾

Ονομαστοί караβομαραγκοί κατασκεύαζαν αμπαρλίδικα και καϊκλίδικα καστοριανά καράβια. Τόπος για την κατασκευή τους οι αβγατές, οι αυλές των παραλίμνιων σπιτιών τους, που έφταναν ως την άκρη της λίμνης, γιατί μετά το 1930 άρχισε η κατασκευή του παραλίμνιου δρόμου στη θέση τους. Εργαλεία τους το σκεπάρνι, το πριόνι και το ροκάνι, χωρίς χνάρια και σχέδια. Οι πιο ξακουστοί επαγγελματίες караβομαραγκοί⁽¹⁹⁾ ήταν ο Γιώργης Παπαμάρκος με βοηθό του τον Θανάση Γκιμουρτζίνα, ο Γιώργος Καλλινίκος και ο Μήτσος Παπαντίνης. Ας δούμε τους παρακάτω στίχους για τον Μήτσο Παπαντίνη:

«... Του Παπαντίνη του πολύ του Μήτσιου ναυπηγείον...»⁽²⁰⁾.

*

«Κάτω εις τη Ζαχάρινα και πάνω στο χορτάρι του Μήτσιου τ' αρχιμάστορα δουλεύει το σκεπάρνι

whole life on the lake, with its thickets and its wealth, to make a living. On the lake, he also took pleasure in sitting there and eating fried fish. Every day, his clients called on him and wished him to live a thousand years for the good trip they made on his karavi. And the Castorians, who loved Yannis and his Kyratso so dearly, want to believe that God sent them both to heaven, to live near the shore of a lake in order for Yiannis to be close to his karavi, like when he was alive, and take the dead souls on a ride without denying anyone a favour:

- E, Douros, would you take me on a ride to... hell?

- Of course, my son, if that is your wish!

Like Yannis Douros, the first thing Vassilis Kallinikos would do after docking with his karavi near his home, and even before tying it, is call on his wife Vassiliki. His light, unpainted karavi was his biggest treasure, the love of his life. With this karavi, he carried people to different lakeside villages every day. With this karavi, he made his living or took trips on the lake for leisure. He grabbed the oars with his strong hands and rowed over the calm surface of the lake, calm and singing. It was a pleasure to listen and look at him. His eyes would gaze around, taking pleasure in the Byzantine town mirrored in the lake, the shaded plane-trees, the weeping willows, the tall mountains and the lakeside villages, and he would say: all the world is in this place - my Castoria.

There were many boat carpenters who built abarlidika and kaiklidika Castoriana karavia. They made them in their avyati, the yards of their waterfront houses, which reached down to the shore of the lake until 1930 when the lakeside road was built in their place. Their tools were the lath-hammer, the saw and the plane, without plans and designs. The most renowned of these shipwrights were Giorgis Papamarkos and his assistant Thanassis Gimourtzinis, Georgios Kallinikos and Mitsos Papandinas. Here are some lyrics dedicated to Papandinas:

«Papandinas' yard is famed for its work...».

*

«Down by Zacharina and under the greenery Mitsos the carpenter works with his hammer to make a wholesome, light and good-looking, technically balanced karavi for Baimaki. In the shade, stands the boatman whose heart is filled with joy. Mitsios 'dak-dak' is silent absorbed in his work - Kyr Papandina, nail the mortars harder and fix on the sterns the chain with the rock and see that the oars and stern are tight in their place... And Mitsios as if sipping raki empties the cup of

και φκιάνει καλοτάξιδο,
 με γούστο και μεράκι
 και ζυγισμένο τεχνικά
 καράβι του Μπαϊμάκη.
 Στον ίσκιο στέκει ο γκεμιτζής
 και χαίρει' η καρδιά του.
 Ο Μήτσιος ντακ ντακ μουλουχτός
 πεσμένος στη δουλειά του.
 – Κυρ' Παπαντίνα, κάρφωσε
 πιο μέσα τις γουδέλλες
 και βάλε εις τις πρύμνες του
 άλυσο με καρκέλλες
 και κύτταξε νάναι γερά
 σκαρμιά και τρουχαντήρι...
 Κι ο Μήτσιος όπως του ρακιού
 αδειάζει το ποτήρι
 του καραβιού το ζύγισμα
 στέκει και καρτάρει
 – Μπαϊμάκη, το καράβι σου
 όμοιο του δε θα πάρει»⁽²¹⁾.

Καράβια επισκεύαζε και ο Δημήτρης Ταραβούσης που ήρθε στην Καστοριά το 1922 από την Απολλωνιάδα. Σήμερα συνεχίζουν το επάγγελμα του караβομαραγκού ο Γιάννης Καλλίνικος (γιος του Γιώργου Καλλίνικου), που κατασκευάζει τα καλύτερα παραδοσιακά καράβια, ο Μανιός Σιώμκος, ο Θόδωρος Μορφίδης, ο Θανάσης Αλεξίου κ.ά. Ο Στρατής Θεοδωρίδης φερμένος από τα μέρη της Μικράς Ασίας ήταν ειδικός στα μονόξυλα⁽²²⁾. Στο Μαυροχώρι, κατασκευαστής πριν από τον πόλεμο ήταν ο Κυριάκος Γκανής, που τον διαδέχτηκε ο Θόδωρος Ποδάρας και αυτόν ο γιος του Χαράλαμπος Ποδάρας.

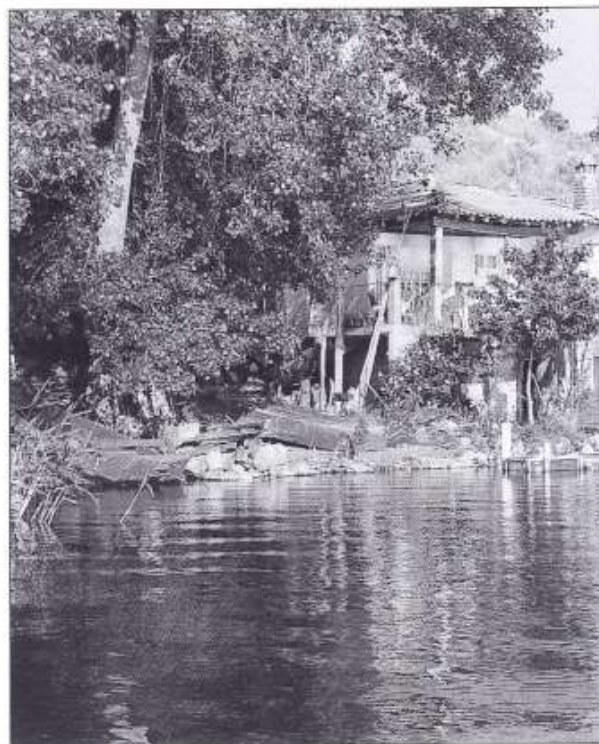
Ο Γιώργης Παπαμάρκος (1892-1959) ήταν αριστοτέχνης «καραβοποιός» και από τα χέρια του έβγαιναν τα πιο καλότεχνα καράβια, τα περίφημα «καεκκλίδικα»⁽²³⁾. Ο πατέρας του ήταν ιερέας και τους δυο γιους του, τον Γρηγόρη και τον Γιώργη, τους προόριζε να γίνουν δάσκαλοι. Ο Γιώργης όμως από μικρός του άρεσε να ασχολείται με τα καράβια και ενώ τα άλλα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο, εκείνος προτιμούσε να κατηφορίζει στη γειτονιά του Ντολτσού, εκεί όπου είχε το τεζιάχι του ένας Τούρκος караβομαραγκός. Κοντά στον караβομαραγκό αυτόν έμαθε τα μυστικά της δουλειάς ο Παπαμάρκος και άρχισε να φτιάχνει καράβια μόνος του από 18 χρόνων⁽²⁴⁾. Τόσο καλότεχνα και καλοτάξιδα ήταν τα καράβια που κατασκεύαζε ο Παπαμάρκος, ώστε «οι Γάλλοι κατά τον πόλεμον εξετίμησαν τα μεγάλα προτερήματα των καραβιών αυτών, ηγγάρευσαν τον Παπαμάρκον και κατεσκεύασαν εις την λίμνην της Πρέσπας καράβια "τύπου Καστορίας", όπως τα έλεγαν, διά τας ανάγκας του στρατού των, αν και είχαν φέρει μαζί των λέμβους συνήθους τύπου»⁽²⁵⁾.

Μετά το 1924, ο Παπαμάρκος εγκαταστάθηκε κοντά στο Σταυρό και στην αβγατιά του σπιτιού του άρχισε να κατασκευάζει τα καράβια που του έδιναν παραγγελία. Στη δουλειά του τον βοηθούσε και ο μαραγκός Θανάσης Γκιμουρτζίνης. Η συμφωνία με τον εργοδότη γινόταν προφορικά. Διάλεγαν την απαιτούμενη ξυλεία από τις Ξυλαποθήκες του Βέργου ή του Καραμπίνα και η δουλειά «έκλεινε» με τον καπάρο⁽²⁶⁾, δηλαδή

the karavi's weight
 he counts and weighs up
 - Baimaki, your karavi
 is nothing like you've ever seen».

Dimitrios Taravoussis, who came to Castoria in 1922 from Apolloniada, also worked on repairing karavia. Today, the profession is kept by carpenters Yannis Kallinikos (son of Georgios Kallinikos), who builds the best traditional boats, Manios Siomkos, Thodoros Morfidis, Thanassis Alexiou, etc. Stratis Theodoridis, who came from Asia Minor, was an expert at making monoxylas. In Mavrochori, before the war there was a builder, Kyriakos Ganis, who was succeeded by Thodoros Podaras, and the latter by his son Charalambos.

Giorgis Papamarkos (1892-1959) was an artist shipwright and from his hands came out the most wholesome karavia, the famous «kaiklidika». His father was a priest and the two sons, Gregoris and Giorgis, were destined to be teachers. But since his childhood Giorgis liked to work on the karavia and, while other kids went to school, he preferred to walk to the Doltsu neighbourhood, where a Turkish shipwright had his tezachi. Papamarkos learned the secrets of the job from this shipwright and he started making his own karavia at the age of 18. His karavia were so good technically and wholesome that «during the war, the French came to appreciate the great advantages of these boats, fetched Papamarkos and made boats on the lake of Prespes of the "Castoria type", as they called them, for the needs of the army even though they had brought with them boats of the usual type».

Το «ναυπηγείο» του Γιάννη Καλλίνικου.
 The «shipyard» of Yannis Kallinikos.

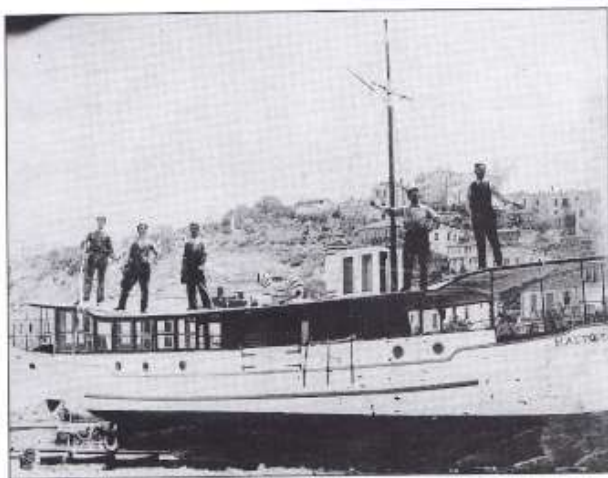

μικρή προκαταβολή. Στη συνέχεια ο Παπαμάρκος ετοιμάζε την ξυλεία, έβαζε τα διάφορα σημάδια, τα νισάνια, και με μοναδικά εργαλεία το χειροπρίονο, το σκεπάρι και το ροκάνι κατασκεύαζε το καράβι. Ο χρόνος παράδοσης ήταν συνήθως δυο εβδομάδες και το κάθε καράβι στοιχίζε προπολεμικά 2.000 δρχ. περίπου αν ήταν από καραγάτσι και 800-1000 δρχ. αν ήταν από λευκάδι. Στη διάρκεια της Κατοχής ο Παπαμάρκος έφτιαχνε καστοριανά καράβια στις μικρές λίμνες Ολυμπιάδα (Χειμαδίτιδα) και του Λιμνοχωρίου, που βρίσκονται στα ανατολικά της Καστοριάς κοντά στο Λέχοβο⁽²⁷⁾.

Ο Γιώργος Καλλίνικος (1904-1985), ο κουφός, γνωστός με το παρατσούκλι «ο Γαλλικός», δούλεψε στην αρχή ως караβοκύρης, συνεχίζοντας την παράδοση των Καλλινικάδων που απασχολούνταν με τα επαγγέλματα της λίμνης⁽²⁸⁾. Την τέχνη του караβομαραγκού την έμαθε μεταπολεμικά από το γείτονά του Γιώργη Παπαμάρκο και τη συνέχισε μέχρι το 1980. Τα καράβια που έφτιαχνε διακρίνονταν για τη στερεότητά τους και όσα εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται ακόμη ξεχωρίζουν για το αρμονικό σχήμα τους. Κοντά του διδάχτηκε τα μυστικά της δουλειάς του ο γιος του Γιάννης, ο οποίος κατασκευάζει σήμερα τα καλύτερα παραδοσιακά καράβια της λίμνης της Καστοριάς. Στο «ναυπηγείο» του, στην Πέτρα της Καστοριάς, καταγράφηκε ο παραδοσιακός τρόπος κατασκευής του καστοριανού караβιού που παρουσιάστηκε στη μελέτη αυτή⁽²⁹⁾.

ΤΑ «ΜΟΤΟΡΙΑ»

«Μοτόρια»⁽¹⁾ ονόμαζαν οι Καστοριανοί τα μηχανοκίνητα σιδερένια σκάφη που εμφανίστηκαν στη δεκαετία του 1920⁽²⁾ και αναστάτωσαν τη ζωή της λίμνης. Με τα σκάφη αυτά γινόταν η συγκοινωνία της Καστοριάς με τα παραλίμνια χωριά. Ο

Το μοτόρι «Καστοριά» του Γαβριήλ Παπαλάμπρου, 1930. (Προσφορά Νικολάου Νανά).

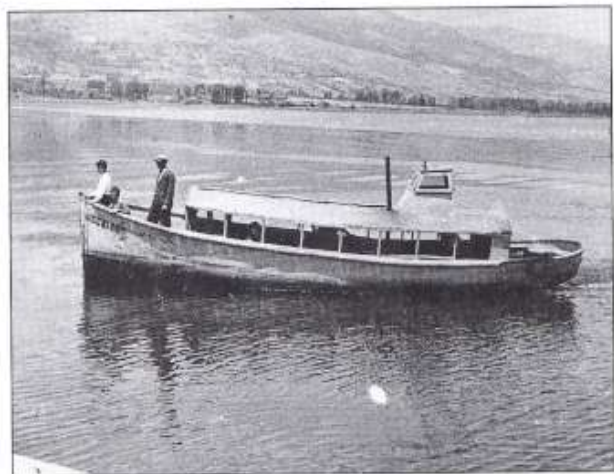
The motor-boat «Castoria» of Gabriel Papalambrou, 1930. (Courtesy of Nikolaos Nanas).

After 1924, Papamarkos moved close to Stavros and started making karavia on order in his home's avyati. He was helped in his work by carpenter Thanassis Gimourtzinis. The agreement with the employer was made verbally. After choosing the necessary timber from the timber-factories of Vergos or Karabinas, the work would be «dealtd» with a kapara, a small down payment. After that, Papamarkos prepared the timber, placed his marks (nisania) and with only a hand-saw, a lath-hammer and a drill made a karavi. The time of delivery time was usually two weeks, and each karavi cost, before the Second World War, around 2,000 drachmas if it was made of elm and 800-1,000 drachmas if made of poplar. During the Occupation, Papamarkos built karavi on the small lakes of Olympiada (Heimaditida) and Limnochorio, which are situated to the east of Castoria near Lechovo.

Georgios Kallinikos (1904-1985), the deaf, nicknamed «Gallikos», worked from the beginning as a boatman, following his family's tradition. He learnt the carpenters' craft after the war from his neighbour Giorgis Papamarkos and continued to work until 1980. His karavia were distinguished by their stability and their harmonic shape. He taught the secrets of his craft to his son Yannis, who today builds the best traditional karavia on the lake of Castoria. The construction method of the karavi described earlier was recorded in his «shipyard», in Petra of Castoria.

THE «MOTORIA»

«Motoria» is the name given by the Castorians to the iron motor-boats which appeared on the lake in the 1920s. These boats connected Castoria to the lakeside villages. F. Perilla writes in the early 1930s: «...We make a wonderful circle

Το μοτόρι «Ποσειδών» του Χαράλαμπου Μίγα, 1950. (Προσφορά Γιώργου Λάμπρου).

The motor-boat «Poseidon» of Charalambos Migas, 1950. (Gourtesy of Georgios Lambrou).

Το μοτόρι «Ολυμπία» του Κυριάκου Γκανή, όπως είναι σήμερα στην παραλία του Μουραβου.

The motor-boat «Olympia» of Kyriakos Ganis, as it is today on the lakeside of Mavrovo.

σια με το ασπρόκόκκινο χρώμα τους στην αβγατή του Καρανά και του Μπαλή⁽⁸⁾.

Το θόρυβο από την κυριακάτικη κίνηση των «μοτοριών» μαζί με το εκπληκτικό πέταγμα πελαργών και τους κρωγμούς ενός σμήνους από ξαφνιασμένες μαύρες κάργιες ενώ στο βάθος της λίμνης ένα βαποράκι ξεμάκραινε με την τελευταία λάμψη του ήλιου στα παράθυρά του, περιγράφει στις εντυπώσεις του ο πρόξενος της Γερμανίας L. Siegesmund που επισκέφτηκε την πόλη και τη λίμνη το 1967⁽⁹⁾.

Το 1965, μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής των παραλίμνιων δρόμων που έκαναν ασύμφορη την κίνησή τους, τα μοτόρια σταμάτησαν να λειτουργούν. Οι καπετάνιοι τους πήραν άδειες λεωφορείου και από καπετάνιοι «κατήντησαν» αυτοκινητιστές. Τελευταία πληροφορούμαστε ότι πρόκειται να κατασκευαστεί ένα καινούργιο μοτόρι στη Χαλκιδική που θα μεταφερθεί στη λίμνη με... ελικόπτερο. Ακόμη, το τελευταίο μοτόρι «Ολυμπία» θα κάνει ταξίδια στη λίμνη για αναψυχή κατοίκων και επισκεπτών.

ΤΟ ΨΑΡΕΜΑ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ

Στην Καστοριά «για ψαράς, για γουναράς» λέει η παροιμία των παλιών και το επιβεβαιώνει η αλήθεια των σημερινών⁽⁷⁾. Με τη γουναρική οι Καστοριανοί τρέφουν τα σπιτία τους αλλά με την ψαρική την καρδιά τους, παρόλο που στη λίμνη τα παλιά χρόνια οι Τούρκοι ψαράδες ήταν περισσότεροι από τους χριστιανούς. Τους Τούρκους «καϊκτσήδες» αναφέρει η Ιφιγένεια Διδασκάλου⁽⁸⁾. Ακόμα και μαθητές βουλγάρικου σχολείου έκαναν εκδρομή στη λίμνη με Τούρκους καϊκτσήδες⁽⁹⁾. Αυτό δικαιολογείται επειδή οι Καστοριανοί είχαν άλλες ασχολίες που χρειάζονταν περισσότερη δεξιοτεχνία, αλλά και υπομονή⁽¹⁰⁾.

Σε τουρκικά κατάστιχα απογραφής του 15ου και 16ου αιώνα με την ονομασία «Tahrir defterleri», μεταξύ των άλλων πόλε-

Μοτόρια στη Σκάλα στα Ψαράδικα το 1960. (Καρτ-ποστάλ Εμμ. Διακάκη & Υιού. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Motor-boats in Skala at the Psaradica in 1960. (Post-card by Emm. Diakakis & Sons. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

as they stood out with their white-red colour on the avyati of Karanas or Ballis.

The German consul, L. Siegesmund, who visited Castoria in 1967, describes his impressions from the noise of the motor-boats on Sundays, to the fascinating storks taking flight and the loud squaking of a flock of frightened black jackdaws, while far on the lake a ship sails with the last rays of the sun reflected on its windows.

In 1965, after the completion of the lakeside roads which made the motor-boats redundant and unprofitable, they ceased to operate. Their skippers took bus licences and became «drivers». I have been recently informed that a motor boat will be built in Halkidiki and transferred to the lake on a... helicopter. Moreover, the last motor-boat, «Olympia», will make trips for the entertainment of residents and visitors.

FISHING ON THE LAKE

In Castoria, you are either «a fisherman or a furrier», an old proverb says. This is true even today. The fur is what fills the Castorians' homes with food, but the fish is what fills their hearts with joy, and this despite the fact that in old times the Turkish fishermen outnumbered the Christians. The Turkish «kaiktzides» (boatmen) are mentioned by Ifigenia Didaskalou. Even Bulgarian schoolchildren took trips on the lake on the boats of the Turkish kaiktzides. This is explained by the fact that the Castorians had other business to attend to, one that required more dexterity and patience.

Turkish registers of the 15th and 16th centuries, titled «Tahrir defterleri», mention, among other Macedonian cities, Castoria (Kestiryte, Kesriye). According to these registers, the Christian

ων της Μακεδονίας αναφέρεται και η Καστοριά (Kestirye, Kesriye)⁽⁹⁾. Σύμφωνα με τα κατάστιχα αυτά, οι συνοικίες της πόλης στις οποίες κατοικούσαν χριστιανοί έφεραν τα ονόματα των επαγγελματιών που ασκούσαν οι κάτοικοί τους. Μεταξύ των σπουδαιότερων επαγγελματιών που ασκούσαν οι κάτοικοι, αναφέρονται του ράφτη και μετά του ψαρά (balıkcıyan)⁽¹⁰⁾, ενώ η πιο σημαντική πηγή εσόδων για τους Τούρκους ήταν ο φόρος που προερχόταν από το κρασί και το ψάρεμα⁽⁷⁾. Κατά τον Κωστή Μοσκόφ⁽⁸⁾, «στην Καστοριά, στα 1520, μέσα σε 962 οικογένειες – οι 78 απασχολούνταν με τη γεωργία ή το ψάρεμα, οι 22 με το εμπόριο, οι 700 με τη βιοτεχνία».

Ο Παντελής Τσαμίσης μας πληροφορεί ότι οι περισσότεροι από τους Τούρκους και ελάχιστοι από τους χριστιανούς που κατοικούσαν σε παραλίμνια σπίτια, είχαν ως μοναδικό επάγγελμα το ψάρεμα⁽⁹⁾. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, τους Τούρκους ψαράδες αντικατέστησαν πρόσφυγες από την Απολλωνιάδα του Βιθυνικού Κόλπου⁽¹⁰⁾. Με το ψάρεμα, εκτός από τους επαγγελματίες ασχολούνταν και πολλοί χριστιανοί ερασιτέχνες, οι οποίοι ψάρευαν συνήθως το καλοκαίρι και τις παραμονές των εορτών με πεζόβολο ή καλάμι για την ευχαρίστησή τους. Το περιεργό είναι ότι κανένας από τους Εβραίους δεν ασχολήθηκε με το ψάρεμα. Οι Τούρκοι με τα μικρά τους μανόξυλα περνούσαν ολόκληρη την ημέρα στη λίμνη ψαρεύοντας μικρά και μεγάλα ψάρια⁽¹¹⁾.

Στο ψάρεμα, επαγγελματικό και ερασιτεχνικό, έβρισκαν απασχόληση αρκετοί Καστοριανοί καθώς και κάτοικοι των γειτονικών παραλίμνιων χωριών, Δουπιάκων (Δισπηλιό), Μαύροβου (Μαυροχώρι), Λιτσιστας (Πολυκάρπη) και Σέτομου (Κεφαλάρι)⁽¹²⁾. Πριν από τον πόλεμο τα ψάρια της λίμνης ήταν πολλά καθώς και οι επαγγελματίες ψαράδες που τροφοδοτούσαν με νόστιμα ψάρια όλη τη Δυτική Μακεδονία. Ας θυμηθούμε μερικούς από αυτούς. Ο Λουκάς Σιάνος αναφέρει τους Νατζήδες, τους Τσιντζιράδες, τους Καρανάδες, το Ντίντσε, το Ντελιντίνια, τους Μπαλήδες, τους Κεφαλάδες, το Ντότση, τους Καλλινικάδες, τον Μπαραχτάρη, τους Σιωμάδες και τους Παύληδες Τύπο και Ντόντη, εκτός από τους Τούρκους που έμεναν από τη Σκάλα ως το Χασάν Κατή στους οποίους ξεχώριζε ο Φαΐκης⁽¹³⁾.

Μέχρι το 1950 οι ψαράδες της λίμνης από την Καστοριά και τα παραλίμνια χωριά έκαναν «παρέες»⁽¹⁴⁾, μικροσυνεταιρισμούς από 3-4 άτομα μαζί με τα καράβια και τα εργαλεία τους, και ψάρευαν συνεταιρικά, κυρίως με πελαΐσια. Τέτοιες παρέες ήταν περισσότερες από 20. Επίσης, από τη δεκαετία του 1920 υπήρχε «Σύνδεσμος Αλιέων» με την εικόνα του Αγίου Νικολάου στο λάβαρό του. Μεταπολεμικά υπήρχαν δυο σωματεία αλιέων, ο «Αλιευτικός Συνεταιρισμός» και ο «Σύνδεσμος Αλιέων»⁽¹⁵⁾.

Όταν ξενιτεύονταν οι Καστοριανοί και έφευγαν από την πόλη και τη λίμνη τους για να πάνε μακριά σε όλο τον κόσμο, δεν αποχαιρετούσαν μόνο τις όμορφες συμπατριώτισσές τους αλλά και τη λίμνη με τα ψάρια της, όπως λέει το τραγούδι τους:

«Αφήνω γεια στις όμορφες και στις αρχοντοπούλες
Αφήνω γεια στην Καστοριά στη λίμνη με τα ψάρια»⁽¹⁶⁾.

Νοσταλγοί πάντοτε για τη λίμνη τους, επέστρεφαν κοντά της

quarters of the town were named after their residents' occupations. The most important occupations mentioned in the registers were cloth-making and fishing (balıkcıyan). According to Costis Moskov, «in Castoria, in 1520, among 962 families - 78 were involved in farming or fishing, 22 were merchants, and 700 were industrialists».

Pandelis Tsamisis informs us that most of the Turks and few of the Christians who resided in lakeside houses were solely involved in fishing. After the 1922 population exchange, the Turkish fishermen were replaced by refugees from Apolloniada, in the Vithinikos gulf, Asia Minor. In addition to professional fishermen, there were some amateur Christians who went fishing in the summer or on the eve of holidays with seines or rods. The odd thing is that none of the Jews were involved in fishing. The Turks with their small monoxyla spent the whole day on the lake fishing small and large fish.

Whether professional or amateur, fishing employed many Castorians, as well as residents of neighbouring lakeside villages, such as Dupiako (Dispilio), Mavrovo (Mavrochori), Litsista (Polykarpi) and Setomo (Kefalari). Before the Second World War, fish were abundant and the professional fishermen supplied the whole of western Macedonia with delicious fish. Loukas Sianos mentions some of these fishermen: the Natzis, the Tsintziris, the Karanis, Dintse, Delindinas, the Balis, the Kefalis, Dotsis, the Kallinikos, Barachtaris, the Siomkos, the Pavlos, Tipos and Dondis, as well as the Turks who lived from Skala to Hassan-Cadi, namely Faikis.

Until 1950, the fishermen of Castoria and the lakeside villages were grouped in «parees», small unions of 3-4 people, along with their karavia and tools, who fished together, mainly with nets. Some of the fishing parties included more than 20 people. Moreover, from the 1920s on, a fishermen's union (Sindesmos Alieon) was created and the icon of Agios Nikolaos (the patron saint of fishermen) hung in its quarters. After the Second World War, there were two fishermen's unions, «Alieftikos Sinetairismos» and «Sindesmos Alieon».

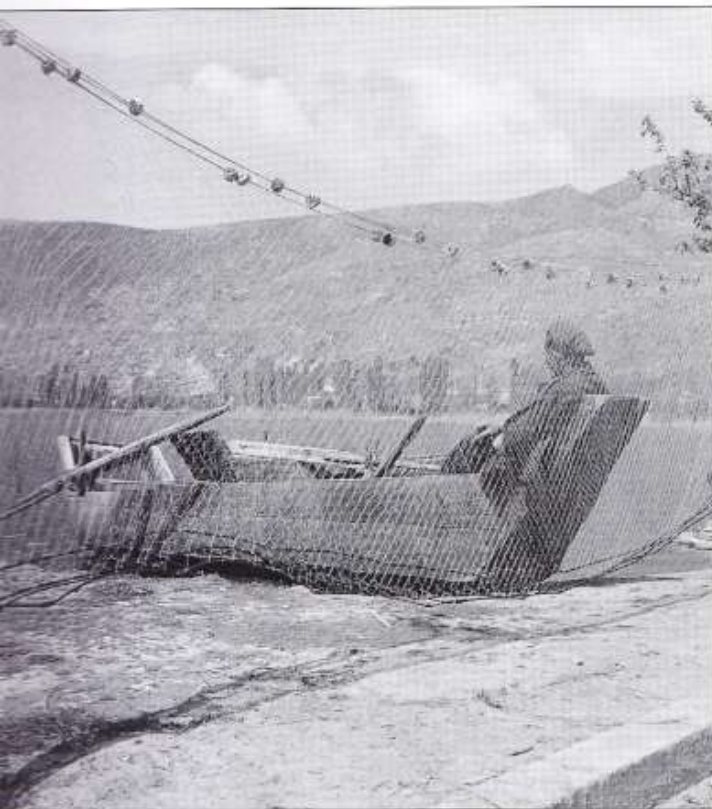
When the Castorians left their town to immigrate to faraway lands, they would not only bid farewell to their beautiful compatriots but also to the lake and its fish, as the song goes:

«I bid farewell to the proud beauties
I bid farewell to the lake and its fish».

Longing for their lake, they would return to its shores from foreign lands, grab their cane rods with hooks, worm for bait, and line up along the shore of the lake, from Mitka to Mavriotissa and Agia-Sotira, to fish for hours.

The lake supplied and still supplies different kind of fish: carp, mullet, anchovy, limpet, mugil, bream, gold fish, plaice, murry, sheath fish (gulianos), carp, stripped grey mullet, bass, pike, tench, perch, eel, water-snake, crayfish and trout. In addition, there were leeches in the lake that the Jews gathered and sold as medicine for blood pressure.

Other than fish, the lake of Castoria at times hosted a variety of water birds. «Every now and then, wild birds and gulls peck its surface and snow-white, noble swans move across its calm realm», writes Ifigenia Didaskalou. These birds are: Pelecanus

Ο Καστοριανός ψαράς ξεκουράζεται μαζί με το καράβι και τα δίχτυα του. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1955. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The Castorian fisherman rests with his karavi and fishing-nets. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1955. Courtesy of Stergios Svamas).

από την Ξενιτιά, έπαιρναν τις καλαμένιες βέργες με το αγκίστρι, το σκουλήκι για δόλωμα και αραδιάζονταν στην ακρολιμνιά, στη Μύτκα και ως πέρα στη Μαυριώτισσα και στην Αϊ-Σωτήρα, ψαρεύοντας με τις ώρες.

Η λίμνη έτρεφε και τρέφει λογής-λογής ψάρια⁽¹⁷⁾: σαζάνια⁽¹⁸⁾, τσουκάνια⁽¹⁹⁾, χαμψία⁽²⁰⁾, πεταλούδες⁽²¹⁾, κέφαλους (συρτάρια)⁽²²⁾, τσιρώνια⁽²³⁾, χρυσοκούς (χρύσκους)⁽²⁴⁾, πλατίκες⁽²⁵⁾, μερσινία⁽²⁶⁾, γουλιανούς⁽²⁷⁾, γριβάδια⁽²⁸⁾, γλήνια⁽²⁹⁾, πράνες (λαβράκια)⁽³⁰⁾, τούρνες⁽³¹⁾, τίγγες⁽³²⁾, πέρκες (πρικιά, περκιά)⁽³³⁾, χέλια⁽³⁴⁾, νερόφιδα⁽³⁵⁾, караβίδες⁽³⁶⁾ και πέστροφες της λίμνης⁽³⁷⁾ και των παράχθιων ιχθυοτροφείων⁽³⁸⁾. Επίσης στη λίμνη υπήρχαν και βδέλλες⁽³⁹⁾, τις οποίες μάζευαν οι Εβραίοι και τις πουλούσαν ως φάρμακο για την πίεση του αίματος⁽⁴⁰⁾. Εκτός από ψάρια η λίμνη της Καστοριάς φιλοξενεί κατά καιρούς λογής-λογής υδρόβια πουλιά. «Αγριοπούλια και γλάροι τη ραμφίζουν κάθε στιγμή και οι κάτασπροι κύκνοι μεγαλόπρεποι ταξιδεύουν στο ήσυχο πριγκηπάτο της», γράφει η Ιφιγένεια Διδασκάλου⁽⁴¹⁾. Τα πουλιά αυτά είναι⁽⁴²⁾: τζιατλαμπάμπες⁽⁴³⁾, μπάρτζες⁽⁴⁴⁾, γκουστάνκες⁽⁴⁵⁾, κάνες⁽⁴⁶⁾, γουμορογκλιανοί⁽⁴⁷⁾, μπεχρήδες⁽⁴⁸⁾, πάπιες⁽⁴⁹⁾, караπουλάκια⁽⁵⁰⁾, μπισμπιλιάνκοι⁽⁵¹⁾, ψαροφάδες⁽⁵²⁾, βουτενάκια⁽⁵³⁾, μελασκές⁽⁵⁴⁾, αγριόχηνες⁽⁵⁵⁾, μπαρίζες⁽⁵⁶⁾ και κύκνοι⁽⁵⁷⁾. Σύμφωνα με πληροφορίες από παλιούς Καστοριανούς, τα καράβια της λίμνης δεν χρησιμοποιήθηκαν αρκετά και δεν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο κυ-

crispus, Aythya ferina, Fulica atra, Larus ridibundus Phalacrocorax carbo, Podiceps cristatus, Anas sp., Phalacrocorax pygmaeus, Ardeca cinerea, Anas platyrhynchos, Mergus mergunsei, Wild duck, Anser albifrons and swans. According to the old Castorians, the karavia did not play a major role nor were they used for the hunting of birds. On the contrary, Constantinos Pichion maintains that bird hunting «is done from rented boats».

Once, the lake was rich in fish and, as travellers informed us, these fish were exported to many places in Thessaly and Macedonia. The export of fish is mentioned by B.D. Zotos Molossos and Nikolaos Schinas, who visited Castoria at the end of the last century. At that time, the lake provided many large fish. Even today, the fish of the lake are delicious and sold in the whole of western Macedonia. In the old days, as G. Athanasopoulos mentions, the method used to transport the fish was primitive: «... They are transferred in bags which are soaked from time to time in order to keep them moist. The transport takes place at night. Ice is unknown to them. Their main markets are Florina, Kozani, Serbia (mainly), Castoria and the surrounding villages. Once they were in great demand in Monastiri and its surroundings. They are also in demand in Koritsa and the Albanian villages». Since that time, they salted the fish in order to preserve and transport them more easily. Today, fish cultivation has decreased due to the extinction of the carp - the main local fish, as they were eaten by the voracious perch brought over from the lake of Doirani and which destroy the eggs of other fish.

Not only do the lake's various fish taste great, but also the dishes made from them. «...You lick your fingers after tasting these fish cooked by the good housewives. These dishes are cooked in different ways and you just cannot stop eating. They tease you and leave you feeling insatiated and when you recall them, your mouth waters...». The main local dish of the Castorians is the «garoufa», as they call the head of the carp. That's why they are dubbed «garoufiarides». They also cook stewed fish, grilled fish on charcoal, fish with oregano or tomato in the oven, fish covered with rice or cabbage, bream grilled in the oven, bream tsorva, caviar

Μεγαλόπρεποι κύκνοι ραμφίζουν τα νερά της λίμνης. (Καρτ-ποστάλ φωτογραφία Δημήτρη Τσουρτσούλα. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Majestic swans swim across the waters of the lake. (Post-card photographed by Dimitris Tsourtsoulas. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

νήγι των πουλιών. Αντίθετα, ο Κωνσταντίνος Πηχιών υποστηρίζει ότι το κυνήγι των πουλιών «γίνεται με βάρκαις, που ενοικιάζονται»⁽⁵⁸⁾.

Κάποτε η λίμνη είχε πάρα πολλά ψάρια και, όπως μας πληροφορούν οι περιηγητές, τα ψάρια εξαγόταν σε πολλά μέρη της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας⁽⁵⁹⁾. Την εξαγωγή των ψαριών αναφέρουν ο Β.Δ. Ζώτος Μολοσσός⁽⁶⁰⁾ και ο Νικόλαος Σχινάς⁽⁶¹⁾, που επισκέφτηκαν την Καστοριά στα τέλη του περασμένου αιώνα. Η λίμνη έβγαζε πολλά και παχιά ψάρια τον παλιό καιρό⁽⁶²⁾. Ακόμα και σήμερα τα ψάρια της λίμνης είναι νόστιμα και με αυτά τροφοδοτείται όλη η Δυτική Μακεδονία⁽⁶³⁾. Παλιότερα, όπως αναφέρει ο Γεωρ. Αθανασόπουλος, η μεταφορά τους ήταν αρχέγονη: «.....Μεταφέρονται εις σακκιά τα οποία από καιρού εις καιρόν βρέχονται προς διατήρησιν κάποιας υγρασίας, η δε μεταφορά γίνεται νύκτα. Ο πάγος είναι άγνωστος. Κύρια αγοραί καταναλώσεως είναι η Φλώρινα, η Κοζάνη, ιδίως τα Σέρβια, η Καστοριά και τα πέριξ χωρία. Άλλοτε, μέγα μέρος εστέλλετο εις Μοναστήριον και τα περίχωρα. Προ της οροθετήσεως μέγιστον μέρος απερρόφα η Κορυτσά και τα αλβανικά χωρία»⁽⁶⁴⁾. Από παλιά συνήθιζαν να παστώνουν τα ψάρια για να διατηρούνται και να μεταφέρονται ευκολότερα⁽⁶⁵⁾. Σήμερα η ιχθυοπαραγωγή μειώθηκε εξαιτίας της εξαφάνισης των γριβαδιών, ντόπιων ψαριών της λίμνης, από τις αδηφάγες πέρκες που έφε-

grilled with oil and lemon juice, grilled plaice and many others. The delicious fish of the lake are the subject of the following lyrics:

*«Shiny clean lake of Castoria
you enchant the living, the inanimate and the stars!
An exotic fairy of a lake, o temptress lake
really what has happened to your delicious fish?».*

The karavia are used for all types of fishing, as they float in the arms of the golden lake:

*«In the arms of the temptress, golden lake
your "karavia" tilt and slowly sing
as your boatmen "row" and hunt for fish,
these delicious golden fish which wriggle,
trapped in the nets from which they cannot escape
With this priceless load the karavi takes off
to the open shore
and there, these sweet fish
are taken out by the fishermen and sold».*

«I cannot ever imagine the lake without its karavia», writes Didaskalou, without the fishermen spreading their nets, seines and cane traps on its water. The fishermen row with their shiny oars, while fishing and singing:

Three karavia sailed one after the other

Υπερμεγέθης γουλιανός μεταφέρεται από Καστοριανούς κατά τη δεκαετία 1920-1930. (Προσφορά Μιχάλη Κουκούλη).
A huge gulianos (sheath-fish) is being carried away by Castorians in the 1920-1930s. (Courtesy of Michalis Koukoulis).

ραν από τη λίμνη της Δοϊράνης, οι οποίες καταστρέφουν τους γόνους των άλλων ψαριών⁽⁶⁵⁾.

Δεν είναι μόνο η νοστιμιά⁽⁶⁷⁾ και η ποικιλία των ψαριών πολύ μεγάλη, αλλά και των φαγητών που μαγειρεύονται με αυτά⁽⁶⁸⁾. «.....Τι λιχουδιές φαγητών και γλυψήματα δακτύλων, όταν τα ψάρια αυτά τα μαγειρεύουν καλονοικοκυρές. Έχουν κάποιον άλλον τρόπον μαγειρεύματος και άλλου είδους φαγητά που φτειάνουν, γαργαλιστικά, αχόρταστα, που θυμάσαι και λιγουριάσεις.....»⁽⁶⁹⁾. Το πατροπαράδοτο φαγητό των Καστοριανών είναι η γκαρούφα⁽⁷⁰⁾, όπως αποκαλούν το κεφάλι του γριβαδιού, γι' αυτό οι Καστοριανοί αποκαλούνται «γκαρουφιάρηδες». Ακόμα, οι Καστοριανές μαγειρεύουν ψάρι γιαχνί⁽⁷¹⁾, ψάρι ψητό στην κεραμίδα, ψάρι ριγανάτο ή με ντομάτα στο φούρνο, ψάρι παστωμένο με ρύζι ή με λάχανο, τσιρώνια στο ταψί, τσιρώνια τσερβά⁽⁷²⁾, χαβιάρι⁽⁷³⁾ ψητό με λαδολέμονο, πλατικές ψητές και πολλά άλλα⁽⁷⁴⁾. Τα νόστιμα ψάρια της λίμνης της Καστοριάς εξυμνούν οι παρακάτω στίχοι:

*«Λίμνη περίχαρη λαμπρή της Καστοριάς καθάρια,
που μάγεψες τα ζωντανά και τ' άψυχα και τ' όστρα!
Λίμνη νεράιδα ξωτικιά, ω λίμνη ξελογιόστρα,
αλήθεια τι να γίνανε τα νόστιμά σου ψάρια.»⁽⁷⁵⁾*

Με τα καράβια γίνονται όλα τα είδη ψαρέματος, όταν αυτά λικνίζονται στην αγκαλιά της χρυσαφένιας λίμνης:

*«Μέσ' στην πλανεύτρα αγκαλιά της χρυσαφένιας λίμνης
"καράβια" σου λικνίζονται και σιγοτραγουδάνε
"λάμνοντας" οι ψαράδες σου που ψαροκυνηγάνε
τα νόστιμα χρυσόψαρα που μέσα σπαρταράνε
μπλεγμένα εις τα δίχτυα τους και δεν μπορούν να βγούνε
Με το ατίμητο φορτίο οι βάρκες ξεκινούνε
στην ανοιχτή ακρολιμνιά
και κει τα ψάρια τα γλυκά
οι διαλεχτοί ψαράδες σου τα βγάζουν και πωλούνε.»⁽⁷⁶⁾*

«Δεν μπορώ ποτέ να συλλογιστώ τη λίμνη χωρίς τα καράβια της», γράφει η Ιφιγένεια Διδασκάλου⁽⁷⁷⁾, χωρίς τους ψαράδες να απλώνουν τον πεζόβολο στα νερά της, τα σουργκιά και τα πελαίσια της. Τους ψαράδες που λάμνουν με τα κουπιά, ψαρεύουν και τραγουδούν:

*Τρία καράβια αρμένιζαν τα τρία αράδα-αράδα
το τρίτο το μικρότερο έχει την κόρη μέσα.....*

Τα καράβια τα καμάρωνα, συνεχίζει η Ιφιγένεια Διδασκάλου⁽⁷⁸⁾, καθώς έπλεαν πάνω της, τους ψαράδες που ψάρευαν με τον πεζόβολο, με τα σουργκιά, με τα καλάμια στις άκρες γύρω-γύρω και όταν ακόμη έριχναν τα πελαίσια να γίνουν παγίδες, φωλιές για τα ανήξερα, τα ανύποπτα ψάρια. Ο ψαράς δε γεμίζει το καράβι του μόνο με ψάρια, το γέμιζε και με το τραγούδι του, που το έπαιρνε ο αέρας, το έστελνε στη στεριά και το ξαναγύριζε πίσω⁽⁷⁹⁾. Γνωστές είναι και οι καυχησιολογίες των ψαράδων⁽⁸⁰⁾. Κοφίνια-κοφίνια βγάζουν τα ψάρια από τον αστέρευτο βυθό και τα πωλούν, ένα σπαρταριστό μακρινάρι με τα βούρλα⁽⁸¹⁾.

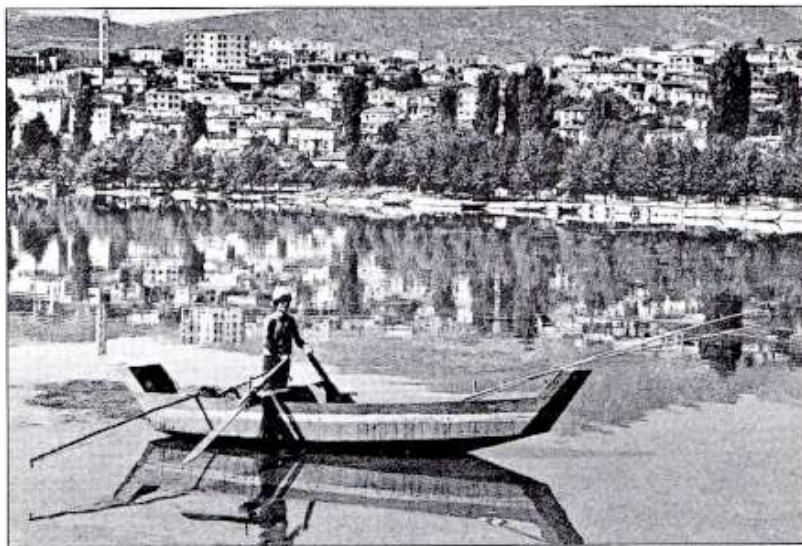
Οι τρόποι ψαρέματος και τα εργαλεία για το ψάρεμα είναι⁽⁸²⁾:

the third, the smallest, had the daughter onboard...

I used to take pride in these karavia, continues Didaskalou, as they sailed on the water, and the fishermen who caught fish with their nets, traps and rods near the shores and who dropped the cane bushes into the water, to turn them into beds for the unsuspecting fish. The fishermen not only filled their karavia with fish, but also with songs, which were carried by the wind to the shore and back. The fishermen were known for their bragging. They filled their baskets with fish from the depth and then sold them - only a string of fresh, long ones.

The methods and the tools used for fishing are: zagaza (gripis, trata - certain types of nets), katikia (baskets), kalamotes (or kotses - cane traps), pezovolos (net), pelaisia (fish traps made of tree branches), polyangistra (hooks), provliakas (seine), sourgi (trap), dichtia (nets), platikodichto (net), daoulia (net), arpas (net), voltes (or paragadia - traps), skales (used only to fish gulianos), sapkazia (flying-line), kamaki (harpoon), kiourtos (a trap basket), and verges (or kalamia - rods).

a. Zagaza: The zagaza is made of a netted bag (chaskos) which has a mouth of about 5-7m wide. In order to keep the mouth open in the water, twelve corks are placed in the upper part and round bricks in the lower part. The two sides of the bag are tightly attached to ropes which support a thick net made of linen or cotton yarn and are 300-400m long. The net and the bag are woven differently, depending on the type of fish to be caught - plaice and bream or carp and mullet. The zagaza were used to confine areas rich in fish, which were trapped in the bag (chaskos). The handling of the zagaza required the participation of many people (fishermen and their assistants), whether for spreading or for collecting and gathering. The fishermen and their assistants pulled the ropes symmetrically from the shore, and then converged to meet at the end, where the chasko was to be

Καραβοκύρης με σουργκί κατευθύνεται προς τα Πετσιαί. (Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, *Ορεστίς Η κοιτίδα του ενδόξου Μακεδονικού Κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου* σελ. 74, Θεσσαλονίκη 1985).

Boatman with a sourgi heading toward Petsia. (Andreas Z. Papachristou, *Orestis: The Cradle of the Macedonian State and the ancestors of Alexander the Great* page 74, Thessaloniki 1985).

Κουβεντούλα ψαράδων στην παραλία του μοναστηριού της Μαυριωτίσσης. (Φωτογραφία Δημ. Τλούπα, 1949. Προσφορά Δημ. Τλούπα).
 Fishermen chatting on the shore of the monastery of Mavriotissa. (Photographed by Dim. Tloupas, 1949. Courtesy of Dim. Tloupas).

η ζάγαζα (γρίπος, τράτα), τα κατίκια, οι καλαμωτές (κότσες), ο πεζόβολος, τα πελαΐσια με τους μπερντέδες, τα πολυάγκιστρα, ο πρόβλιακας, το σουργκί (συργί), τα δίχτυα, το πλατικόδιχτο, τα νταούλια, ο αρπάς (αρπάης), οι βόλτες (παραγάδια), οι σκάλες, τα σαγκάζια (πετονιές), το καμάκι, ο κιούρτος και οι βέργες (καλάμια).

α. Ζάγαζα: η ζάγαζα⁽⁸³⁾ αποτελείται από ένα διχτυωτό σάκο (χάσκο)⁽⁸⁴⁾ με στόμιο που έχει μήκος 5-7 μέτρα. Για να μένει το στόμιο του χάσκου ανοιχτό μέσα στο νερό, τοποθετούσαν δώδεκα φαλλάκια (φελλούς)⁽⁸⁵⁾ στο επάνω μέρος και στρογγυλές κεραμίδες στο κάτω μέρος. Στις δυο άκρες του χάσκου ήταν δεμένα σχοινιά που κρατούσαν πυκνό δίχτυ από λινό ή βαμβακερό νήμα και είχαν μήκος 300-400 μέτρα. Το πλεξιμο του δίχτυου και του χάσκου ήταν διαφορετικό για πλατικές και τσιρώνια και άλλο για γριβάδια και τσουκάνια. Με τη ζάγαζα περιόριζαν διάφορα μέρη όπου βρίσκονταν ψάρια, τα οποία έμπαιναν στο χάσκο. Η ζάγαζα απαιτούσε τη συμμετοχή πολλών προσώπων (ψαράδων και βοηθών) τόσο στο άπλωμα όσο και στο τράβηγμα και στο μάζεμα. Οι ψαράδες και οι βοηθοί τους τραβούσαν από την ξηρά συμμετρικά τα σχοινιά και συγκλίνοντας αντάμωναν στο τέλος εκεί όπου θα έβγαζαν το χάσκο. Προτιμούσαν να γίνεται αυτό στα αβγιάχια⁽⁸⁶⁾, που προσφέρονταν για να βγάλουν τη ζάγαζα. Τα αβγιάχια ήταν σημεία γύρω από τη λίμνη χωρίς πέτρες, πα-

collected. They preferred to do this from the shoreline, specifically from areas called «avyiachia», which made it easier for them to pull the zagaza. The avyachia were flat areas around the lake with no stones, or stakes, etc. Such areas were found in the regions of Loutros, Apozari, Starareka and Paleo Tsifliki. The professional fishermen fixed a rope to the middle (*roukani*), which had a knot at its free end. This knot was fitted tightly to the rope of the zagaza, and made it easier to pull by taking small steps backward. At different times of the year, they caught (with a zagaza) up to two thousand okes of plaice and bream. If children happened to play on the avyachia, they would abandon their play and help in the pulling of the zagaza. At the end, they were compensated with one or two leads of fish or with buckets full of plaice. Today, the zagaza is a forbidden method. The fishermen have protested against this ban and maybe one day they will be allowed to re-use this fishing method on the lake.

β. Κατίκια: The katikia are baskets (kofinia) made of canes from the lake, which are placed in certain areas. Before being placed, a hole is made in their bottom to allow them to rest firmly on the ground. To stop them from drifting with the wind, a stake is inserted every two metres. The fishermen caught many fish with the katikia. Obviously, Pouqueville is referring to the katikia when he writes that «they caught two fish trapped in a basket made of canes». With these thickly-woven baskets, which had a lid and a

λούκια κ.τ.λ. Τέτοια σημεία ήταν στις περιοχές Λουτρός, Απόζαρι, Σταραρέκα και Παλιό Τσιφλίκι. Οι επαγγελματίες ψαράδες έζωναν στη μέση ένα σχοινί (ρουκάνι) που το ελεύθερο κομμάτι είχε στην άκρη έναν κόμπο. Αυτό τον κόμπο τον εφάρμοζαν κατάλληλα στο σχοινί της ζάγαζας και διευκολύνονταν στο τράβηγμα κάνοντας μικρά βήματα προς τα πίσω. Με μια ζάγαζα σε ορισμένες εποχές του χρόνου μπορούσαν να πιάσουν ακόμα και δυο χιλιάδες οκάδες πλατίκες και τσιρώνια. Τα παιδιά που τύχαινε να παίξουν στα αβγιάχια, άφηναν το παιχνίδι και βοηθούσαν στο τράβηγμα της ζάγαζας. Στο τέλος αποζημιώνονταν με ένα-δυο λητάρια ψάρια ή με τενεκέδες γεμάτους πλατίκες. Η ζάγαζα σήμερα είναι απαγορευμένο εργαλείο. Για την απαγόρευσή της έχουν διατυπωθεί από τους ψαράδες αντιρρήσεις και μπορεί κάποτε να επιτραπεί και πάλι η χρήση του εργαλείου αυτού για ψάρεμα στη λίμνη.

β. *Κατίκια*: τα κατίκια είναι κοφίνια που κατασκευάζονται από καλάμια⁽⁸⁷⁾ της λίμνης και τοποθετούνται σε ορισμένα μέρη. Για να τοποθετήσουν τα κατίκια τρυπούν τον πάτο τους για να μπορούν να στερεωθούν καλύτερα. Για να μην τα παρασύρει ο αέρας καρφώνουν κάθε δυο μέτρα από έναν πάσσαλο. Με τα κατίκια έπιαναν πολλά ψάρια. Προφανώς ο Rouquerville αναφέρεται στα κατίκια όταν γράφει ότι «έπιασαν δυο ψάρια μπλεγμένα σε ένα κοφίνι από καλάμια»⁽⁸⁸⁾. Με πλεγμένα από γερά κλαδιά κοφίνια που είχαν σκέπασμα (καπάκι) και ανοιχτό πάτο, «καπάκωναν» τα ψάρια στα ρηχά και έτσι παγιδευμένα τα έπιαναν⁽⁸⁹⁾.

γ. *Καλαμωτές (κότσες)*⁽⁹⁰⁾: έχουν σχήμα κύκλου και μήκος 2-3 μέτρα. Τις τοποθετούν στα βαλτώδη μέρη της λίμνης με μια τρύπα-παγίδα από την οποία έμπαιναν τα ψάρια και δεν μπορούσαν να ξαναβγούν. Καλαμωτές, που τις χρησιμοποιούσαν για τις σκεπές και τους τοίχους των σπιτιών που χτιζόνταν, κατασκεύαζαν οι κάτοικοι του Δισπηλιού. Όσοι ασχολούνταν με την κατασκευή καλαμωτών ζητούσαν άδεια από το Δήμο Καστοριάς για το κόψιμο καλαμιών. Η άδεια δινόταν για 4 ημέρες. Τις ημέρες αυτές πήγαιναν πρωί-πρωί στη λίμνη για να κόψουν τα καλάμια. Με τα μανόξυλα, φορώντας μεγάλες λαστιχένιες μπότες, έμπαιναν μέσα στη λίμνη. Εκεί με το «φαλκίτη», ένα κοφτερό εργαλείο με μεγάλο κοντάρι, έκοβαν τα καλάμια. Τα έριχναν στη συνέχεια επάνω στο μανόξυλο και τα έβγαζαν έξω στην ξηρά. Τα έβαζαν όρθια για να στραγγίσουν τα νερά και το βράδυ με τα κάρα τα μετέφεραν στο σπίτι. Εκεί τα χώριζαν σε δυο κατηγορίες, στα άσπρα και στα μαύρα. Τα μαύρα ήταν μεγαλύτερης αντοχής, γι' αυτό και οι καλαμωτές που γίνονταν μ' αυτά ήταν πιο ακριβές. Για το πλέξιμο των καλαμιών χρησιμοποιούσαν το «φριγκόζι»⁽⁹¹⁾, δηλαδή φύλλα από τα ίδια καλάμια ή άλλο χόρτο αντοχής. Αφού έπλεκαν τις καλαμωτές, τις άφηναν να στεγνώσουν και μετά τις πήγαιναν στην αγορά για να τις πουλήσουν⁽⁹²⁾.

δ. *Πεζόβολος*: ο πεζόβολος είναι μεγάλο κυκλικό δίκτυο που ρίχνεται στον αέρα και πέφτοντας στο νερό αιχμαλωτίζει τα ψάρια. Είναι γνωστό εργαλείο ψαρέματος από τα παλιά χρόνια⁽⁹³⁾. Κατασκευάζεται από νήμα λινό, βαμβακερό ή από καννάβι. Έχουμε μικρό και μεγάλο πεζόβολο που χρησιμοποιείται στα βαθιά νερά. Ο πεζόβολος αποτελείται από δίκτυο που στις άκρες έχει κομμάτια από μολύβι ώστε να βυθίζεται στο νερό

Επιδιόρθωση δικτυών και κουβεντούλα στο Απόζαρι. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη. Προσφορά Α. Τσόλη).

Repairing the nets and chatting in Apozari. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides. Courtesy of A. Tsolis).

hole in the bottom, they lured the fish in shallow waters and in that way trapped and caught them.

c. *Kalamotes (kotses)*: These are round traps, 2-3m wide. They place them in swampy areas of the lake and have a hole-trap from where fish enter but cannot leave. The kalamotes, whose canes were also used to make the roofs and walls of houses, were made by the residents of Dispilio. All those involved in the making of the kalamotes had to ask for permission to cut canes from the municipality of Castoria. A permit was granted for four days. On these days, they went to the lake early in the morning to cut the canes. They entered the lake on their manoxylas, wearing plastic boots. There, using a «falkitis», a scythe, they cut the canes, threw them on their manoxylas and transferred them to land. They placed them upright to let the water drain and in the evening they loaded them on their carts and transferred them to their homes. There they separated them into categories, white and black canes. The black ones were stronger, which is why the kalamotes made of them were more expensive. For the weaving of the canes, they used the «rigozis», leaves from the same canes or another resistant plant. After weaving the kalamotes, they let them dry and then took them to the market to sell.

d. *Pezovolos*: The pezovolos is a large round net which is thrown in the air and when it falls in the water, traps the fish. It is a well-known fishing method known since antiquity. It is made of linen yarn, cotton or hemp. There are small and large pezovolos, used in deep waters. The pezovolos is formed of a net, on whose sides are attached pieces of lead to make it easier to sink, and an inside bag where fish are trapped. The net is attached to a long rope which is inserted to its side. The rope is grabbed by the fisherman who, after rotating it, coils it on his left arm, and then spreads the side of the pezovolos with his legs opened and throws it from the karavi onto the lake. Before tossing the

Φαράδες της Καστοριάς τραβούν τη ζάγαζα. (Ανασυγκράτησις και Άλιεία, ανάτυπον εκ του υπ' αριθ. 2 τεύχους της 12/7/1950 του εβδομαδιαίου Δελτίου του υπουργείου Συντονισμού «Άγών Επιβιώσεως» σελ. 30).

Fishermen of Castoria collecting the zagaza. (Reconstruction and Fishing, offprint from issue 2 of the 12/7/1950 of the weekly periodical of the Ministry of Development, «Agon Epivioseos» page 30).

και μέσα έχει σάκο στον οποίο παγιδεύονται τα ψάρια. Το δίχτυ κρατιέται με μεγάλο σχοινί περασμένο στην άκρη του, το οποίο ο ψαράς, αφού περιστρέψει, τυλίγει στον αριστερό του καρπό και αναδιπλώνοντας την άκρη του πεζόβολου με ανοιχτά τα πόδια τον ρίχνει από το καράβι στη λίμνη. Πριν ρίξουν τον πεζόβολο, έριχναν μερικές μικρές πέτρες στο νερό για να συγκεντρωθούν τα ψάρια, που τις είχαν στην κοιλότητα της μπροστινής πρύμης. Χρειάζεται μεγάλη τέχνη και ταχύτητα για να ρίξεις τον πεζόβολο, ειδικά στα μέρη όπου υπάρχουν μέσα στη λίμνη απόκρημνοι βράχοι. Στα σημεία αυτά μόνο έμπειροι ψαράδες χρησιμοποιούν πεζόβολο, γιατί διαφορετικά αυτός μένει στο βυθό και κατακόβεται από τα βράχια⁽⁹⁴⁾.

Ο Καστοριανός που τραγουδάει σ' όλες τις εκδηλώσεις κάθε στιγμή, τραγουδάει και όταν ρίχνει τον πεζόβολο στη λίμνη⁽⁹⁵⁾. Η Ιφιγένεια Διδασκάλου περιγράφει με θαυμάσιο τρόπο το αποτέλεσμα του ψαρέματος με πεζόβολο: «.....Όταν έβγαζε τον πεζόβολο και σπαρταρούσαν σωρό οι..... ψαρένιες ψυχές, μ' έπιανε κάτι σαν σφίξιμο στην καρδιά. Σαν τρελλά τα ψάρια πηδούσαν, άνοιγαν τα θώραχνα, το στόμα. Πού μιλιά; Πού νερά να κολυμπήσουν; Πού να ξέρουν τι θα πη δίχτυα και κόσμος έξω από το υγρό τους βασίλειο;..... άστραφταν τα μάτια μου από ευχαρίστηση και χαρά, άστραφταν και τα ψάρια! Γριβάδια, ταιουκάνια, γλίνια, χρίσκοι, πλατύκες και ταιρόνια», όταν ο θείος Σταύρος ξανάριχνε τα ψάρια που έπιασε με τα δίχτυα του στη λίμνη⁽⁹⁶⁾.

ε. Πελαΐσια (πελαγίσια)⁽⁹⁷⁾: τα πελαΐσια (πελαήσια) ήταν τεχνητές φωλιές ψαριών από κλαδιά δέντρων⁽⁹⁸⁾. Τα κλαδιά αυτά, συνήθως από αγριογκορτσιές⁽⁹⁹⁾ με αγκάθια, ρίχνονταν σε φαρότοπους στα βαθιά νερά της λίμνης. Τα κλαδιά με τα αγκάθια τα έριχναν στη λίμνη το φθινόπωρο και το χειμώνα που δεν έχουν φύλλα τα δέντρα. Τα πελαΐσια είναι γνωστά από το δέκατο έβδομο αιώνα. Ο Ενλίγια Çelebi μας πληροφορεί ότι τους αγκαθωτούς θάμνους οι ψαράδες τους έριχναν στη λίμνη την ημέρα του Αγίου Δημητρίου⁽¹⁰⁰⁾. Το χειμώνα που ήταν παγωμένο το νερό έβαζαν τα κλαδιά στο πλάι με τακλά⁽¹⁰¹⁾. Στις τεχνητές αυτές φωλιές ξεχειμώνιαζαν τα ψάρια. Σύμφωνα με μαρτυρία του Βασιλή Παπαντίνα, κάθε ψαράς είχε το δικό του

Οι κόποι των ψαράδων... αποζημιώθηκαν. (Φωτογραφία της δεκαετίας 1960-1970. Προσφορά Κώστα Καπούλη καταγόμενου από την Απολλωνιάδα της Μικράς Ασίας).

The fishermen are compensated for their hard-work. (Photograph taken in the 1960-1970s. Courtesy of Costas Kapoulis, an immigrant from Apolloniada in Asia Minor).

pezovolos, fishermen threw some stones, which they kept in the cavity of the stern, in order to attract the fish, especially in areas with rocky beds. Only professional fishermen used pezovolos in these places, otherwise the nets remained on the bottom and got torn by the rocks.

The Castorian, who sings on every occasion, also sings when he tosses the pezovolos in the lake. Didaskalou describes, in a wonderful way, the outcome of fishing with a pezovolos: «...When he pulled the pezovolos and these poor fish souls twisted and turned, my heart felt as if iron-caged. Like mad they jumped, opening the nets and the mouth. Where is their water to swim in? How can they know what the nets and the world outside their watery realm means?... His eyes shone brightly from joy and pleasure, like these shiny fish! Carp, mullet, sheath-fish, gold fish, plaice and bream», Uncle Stavros would throw the fish caught in his net back into the water.

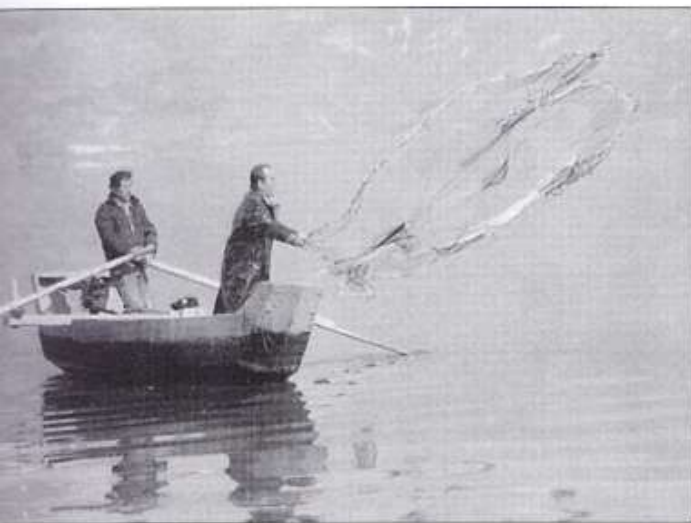
ε. Pelaisia (pelagisia): The pelagisia were artificial fish beds made of tree branches. These branches were usually spiny and were thrown in deep waters of areas rich in fish. These spiny bushes were dropped in the water in the fall and winter when branches are leafless. The pelagisia have been known since the

απαραβίαστο πελαΐσι, τη θέση του οποίου όριζε γωνία με διοπτύσεις από δυο σταθερά σημεία της στεριάς.

Το ψάρεμα άρχιζε το Δεκαπενταύγουστο με ένα είδος γρι-γρι που το ονόμαζαν *μπερντέ*⁽¹⁰²⁾. Περικύκλωναν το πελαΐσι με το μπερντέ, τραβούσαν τα κλαδιά των δέντρων και τα ψάρια πήγαιναν στο χάσκο του μπερντέ. Τα κλαδιά στη συνέχεια τα έβγαζαν με ειδικό κοντάρι που είχε γάντζο⁽¹⁰³⁾, την «*κάντζια*»⁽¹⁰⁴⁾. Όσα ψάρια δεν έμπαιναν στο χάσκο, τα ψάρευαν με πεζόβολο. Με τη ζάγαζα επίσης έκλειναν μέσα 1-2 πελαΐσια. Στη συνέχεια έκαναν θορυβο με ξύλα και ανάγκαζαν τα ψάρια να φύγουν, οπότε πιάνονταν στο χάσκο και στα δίχτυα. Με τον τρόπο αυτό έπιαναν χιλιάδες οκάδες ψάρια και τα μοίραζαν στο δρόμο. Αυτός ο τρόπος ψαρέματος εξακολουθεί να εφαρμόζεται και σήμερα από μερικούς ψαράδες. Επειδή γινόταν κατάχρηση της τοποθέτησης των πελαΐσιων από τους ψαράδες και σε αβαθή μέρη της λίμνης, από το 1937 απαγορεύτηκε η τοποθέτησή τους στα ρηχά και επιτρέπεται να ρίχνουν τα κλαδιά μόνο στα βαθιά νερά⁽¹⁰⁵⁾. Ο Αργύριος Παπαδίσκος αναφέρει σε ποίημά του ότι πελαΐσια θα ρίξουν και οι γουναράδες, στην περίπτωση που έχουν οικονομικές σκοτούρες:

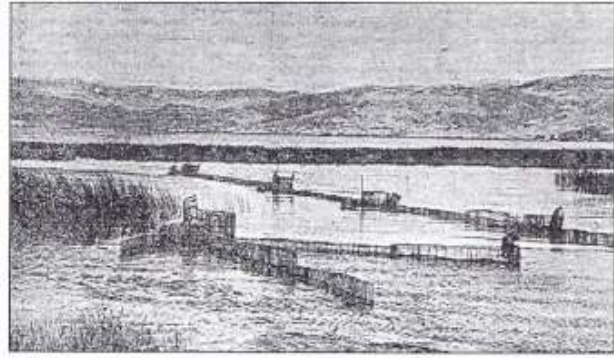
«.....
Κι' έτσι του χρόνου δεν μπορούν
να πάνε στα Παρίσια
αλλά πολλοί θα ρίξουνε
στη λίμνη πελαΐσια»⁽¹⁰⁶⁾.

στ. *Πολυάγκιστρα*: σε γερό σχοινί, με μήκος 300-400 μέτρα, ανά δυο οργιές δένονται λεπτότερα σχοινιά ενός μέτρου, στις άκρες των οποίων δένονται αγκίστρια με δόλωμα σκουλήκια και τσιρώνια. Οι άκρες του μεγάλου σχοινιού βυθίζονται στο νερό με βαριές πέτρες και η θέση τους σηματοδεύεται με πλωτήρες από νεροκολοκύθες. Στο μέρος που βυθίζονται τα πολυάγκιστρα βρίσκουν τροφή τα ψάρια και πιάνονται στα αγκίστρια τους.

Ψάρεμα με πεζόβολο. (Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1992).

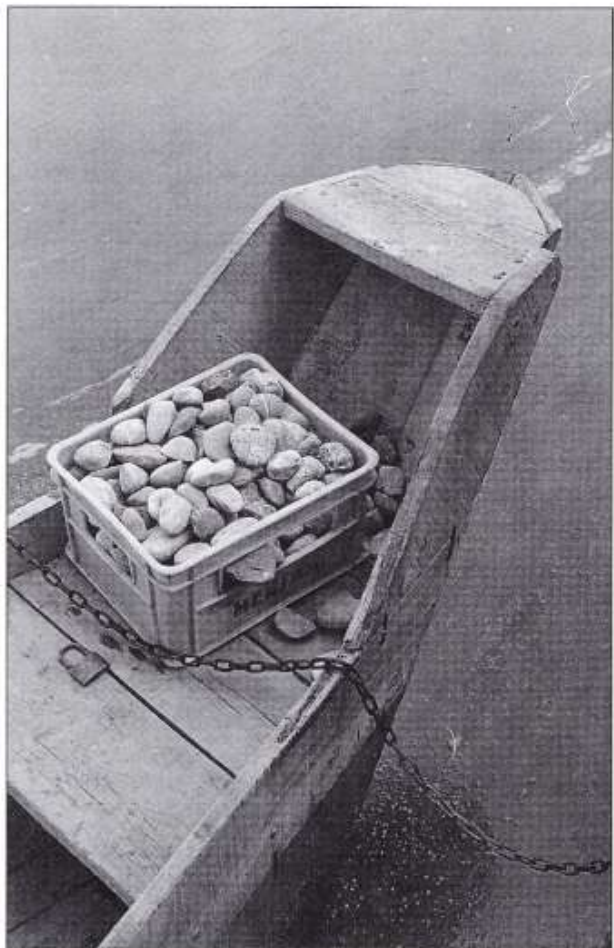
Fishing with a pezovalos. (Panos G. Tsolakis, The boats of Castoria: Their history and construction page 18, Thessaloniki 1992).

Κατίκια στη λίμνη της Ορεστιάδας. (Ανασυγκρότησις και Αλιεία, ανάτυπον εκ του υπ' αριθ. 2 τεύχους της 12/7/1950 του εβδομαδιαίου Δελτίου του υπουργείου Συντονισμού «Αγών Επιβιώσεως» σελ. 16).

Katikia on the lake of Orestiada. (Reconstruction and Fishing, offprint from issue 2 of the 12/7/1950 of the weekly periodical of the Ministry of Development, «Agon Epiviwoseos» page 16).

17th century. Evliya Çelebi informs us that the fishermen dumped these spiny bushes on St. Dimitrios Day. During winter, when the water was frozen, they placed the branches on the

Πριν ρίξουν τον πεζόβολο, οι ψαράδες ρίχνουν στο νερό μικρές πέτρες, τις οποίες έχουν στην κοιλότητα της μπροστινής πρύμνης, για να συγκεντρωθούν τα ψάρια.

Before tossing the pezovalos, the fishermen throw some stones, which they keep in the cavity of the front stern, into the water to attract the fish.

Ψάρεμα με τον πρόβλιακα στη λίμνη της Ορεστιάδας. (Ανασυγκρότησις και Άλιεία, ανάτυπον εκ του υπ' αριθ. 2 τεύχους της 12/7/1950 του εβδομαδιαίου Δελτίου του υπουργείου Συντονισμού «Αγών Επιβιώσεως» σελ. 17).

Fishing with the provliaka on the lake of Orestiada. (Reconstruction and Fishing, offprint from issue 2 of the 12/7/1950 of the weekly periodical of the Ministry of Development, «Agon Epivioseos» page 17).

ζ. Πρόβλιακα(ο)s: ο πρόβλιακας αποτελείται από ένα μακρύ ξύλινο κοντάρι, στην άκρη του οποίου καρφώνονται δυο μικρότερα με άνοιγμα 45" περίπου. Στο τριγωνικό τμήμα που σχηματιζόταν από τα μικρά κοντάρια προσαρμοζόταν δίχτυ με μικρά ανοίγματα, που το ονόμαζαν «πανί». Με τον πρόβλιακα

Η κάντζια στο Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς.
The kantzia at the Folkloric Museum of Castoria.

Ψάρεμα με πεζόβολο στον Άμμο. (Φωτογραφική καρτ-ποστάλ του 1937-1938. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Fishing with a pezovalos in Ammos. (Photograph post-card from 1937-1938. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

sides. In these artificial nests, the fish slept through the winter. Vassilis Papandinas testifies that each fisherman had his own, inviolable pelagisia, which was marked by an angle whose sides were two fixed spots on the lake.

Fishing started on August 15 with a type of night fishing boat called berde. They surrounded the pelagisia with the berde, dragged the bushes out of the water and the fish fell into the bottom of the boat. Afterward, they took out the bushes with a special type of harpoon, called "kantzia". The fish that did not fall

Καστοριανό καράβι με πρόβλιακα στο Απόζαρι. (Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, Ορεστίς Η κοιτίδα του ενδόξου Μακεδονικού Κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου σελ. 45, Θεσσαλονίκη 1985).

A Castoriano karavi with the provliakas in Apozari. (Andreas Z. Papachristou, Orestis: The Cradle of the Macedonian State and the ancestors of Alexander the Great page 45, Thessaloniki 1985).

Ψάρεμα με σουργκί μέσα στη βαρυχειμωιά, στο Ντολτσό.
Fishing with a sourgi in deep winter, in Doltsa.

ψάρευαν στα μέρη της λίμνης όπου ο βυθός ήταν καθαρός. Τον κρατούσε ο ψαράς στην μπροστινή πρύμνη, ενώ ο άλλος κωπηλατούσε οδηγώντας το καράβι προς την όχθη. Όταν το νερό έβγαζε φουσκάλες, αυτό σήμαινε ότι υπήρχαν ψάρια, τα οποία ο ψαράς παγίδευε με τον πρόβλιακα οδηγώντας τα προς την ακτή, όπου το πανί λειτουργούσε σαν σακούλα. Ο πρόβλιακας παρουσιάζει θεαματική εικόνα και χαρίζει στη λίμνη μια πρόσθετη γραφικότητα⁽¹⁰⁷⁾.

η. *Σουργκί (sourgi)*: το σουργκί είναι σάκος από δίχτυ (πανί) δυο ειδών, με μεγάλο άνοιγμα στο επάνω μέρος και μικρότερο προς τον πάτο. Το σουργκί λειτουργούσε ως εξής: στα πλάγια του καραβιού στηρίζονταν δυο ξύλινα κοντάρια, με 5 μέτρα μήκος περίπου το καθένα. Στις άκρες των κονταριών υπήρχαν κρικέλες (κρίκοι) από τις οποίες περνούσε σχοινί που κατέληγε στο στόμιο του σάκου αριστερά και δεξιά. Γύρω-γύρω στο στόμιο περνούσε άλλο σχοινί, την άκρη του οποίου κρατούσε ο ψαράς από την πίσω πρύμνη. Στις άκρες του ανοίγματος αριστερά και δεξιά τοποθετούσαν δυο ισόβαρα τούβλα για να το κρατούν βυθισμένο, ενώ στη μια πλευρά του ανοίγματος τοποθετούσαν μολύβια και στην άλλη φελλούς για να μένει το στόμιο ανοιχτό όταν ο σάκος ήταν οριζόντιος με την κίνηση του καραβιού. Όταν έμπαινε το ψάρι στο σάκο, από τα τινάγματά του χτυπούσε το κουδουνάκι που ήταν στον κρίκο του κονταριού και ο ψαράς αμέσως τραβούσε το σχοινί και έκλεινε το σάκο παγιδεύοντας το ψάρι⁽¹⁰⁸⁾.

θ. *Δίχτυα*: τα δίχτυα τα κατασκεύαζαν μόνοι τους οι ψαράδες με βαμβακερό ψαρόνημα, χρησιμοποιώντας ένα σανιδάκι που το ονόμαζαν «κανόνι». Το κανόνι είχε πάχος 2 εκατοστά, ενώ οι άλλες διαστάσεις του ποίκιλλαν ανάλογα με το «μάτι» (άνοιγμα) του δίχτυου⁽¹⁰⁹⁾. Το δίχτυ πλεκόταν με τη «σαίτα» (ξύλινο βελόνι). Για κάθε είδος δίχτυου χρησιμοποιούσαν ανάλογο βελόνι. Όταν το δίχτυ κοβόταν, οι ψαράδες το μπάλωναν μόνοι τους «μάτι-μάτι» με τη «βίτσα»⁽¹¹⁰⁾, που έμοιαζε με σα-

Ψάρεμα με τον πρόβλιακα. (Καρτ-ποστάλ του 1950. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Fishing with the provliakas. (Post-card from 1950. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

into the boat, they caught them with a pezovolos, or with a zagaza which could take 1-2 pelagisia. They made noise with wooden sticks to force the fish into the nets. In this way, they caught a thousand okes of fish and distributed them on the road. This fishing method is still used to this day by a small number of fishermen. However, since many fishermen misplaced their pelagisia in shallow waters, the use of pelagisia in shallow waters was forbidden from 1937 on and they were allowed to throw bushes only in deep waters. Argyrios Papadiskos mentions in a poem that the pelagisia were also used by furriers, when they experienced financial difficulties:

“.....
And so next year they will not
be able to go to Paris
but many of them will throw

Καστοριανοί ψαράδες με πρόβλιακα στο Αποζάρι, πριν από το 1919. (Λεύκωμα «L' Orestias» σελ. 2, Fondée en 1919).

Castorian fishermen with a provliakas in Apozari, before 1919. (Album «L' Orestias» page 2, Fondée en 1919).

κοράφα (μεγάλη βελόνα) και κατασκευαζόταν από κλαδιά ιτιάς⁽¹¹¹⁾.

Διακρίνουμε πολλά είδη δίχτυων, όπως το ψαρόδιχτο για μεγάλη ψάρια, που οι διαστάσεις του είναι ανάλογες με το είδος των ψαριών και το μέγεθός τους κάθε εποχή, το πλατικόδιχτο για πλατίκες κ.ά. Εκτός από μονά δίχτυα υπήρχαν και τριπλά. Στα τριπλά, το κεντρικό δίχτυ το ονόμαζαν «πανί» και είχε μικρότερα μάτια. Στις δυο πλευρές του κεντρικού δίχτυού τοποθετούσαν δίχτυ πιο κοντό με μεγαλύτερα ανοίγματα που το ονόμαζαν «φανιά». Έτσι δημιουργούνταν σακούλα και όταν τα ψάρια πήγαιναν να περάσουν παγιδεύονταν ευκολότερα.

ι. Πλατικόδιχτο (σουρντι(ου)νίτσα)⁽¹¹²⁾: μονό δίχτυ από λεπτό νήμα χωρίς φανιά. Το μήκος του είναι 15-20 μέτρα και το πλάτος του 60 εκατοστά. Στην κάτω πλευρά δένουν μολύβια, πέτρες ή κεραμίδες λειασμένες και στην επάνω τοποθετούνται φελλοί από ριγκότζιο (ραγάζι) ή παπύρι. Οι πλατίκες μπαίνουν στα μικρά ανοίγματα του δίχτυου και δεν μπορούν να βγουν. Το δίχτυ αυτό το απλώνουν τη νύχτα και το μαζεύουν νωρίς το πρωί. Το ψάρεμα με πλατικόδιχτο γίνεται το χειμώνα.

ια. Νταούλια: σωληνωτά δίχτυα με διάμετρο 60-70 εκατοστά και μήκος 4-5 μέτρα. Από το σχήμα τους πήραν και το όνομά τους⁽¹¹³⁾. Το κυλινδρικό τους σχήμα το διαμόρφωναν με στεφάνια από βέργες λυγαριάς⁽¹¹⁴⁾ στην αρχή και από γαλβανισμένο σύρμα αργότερα, όπου επάνω στερεωνόταν το δίχτυ. Το πρώτο τους τμήμα, ο προθάλαμος, με μήκος 1 μέτρο, είχε τετράγωνη πόρτα και το δεύτερο, ο κυρίως θάλαμος, είχε ειδική σχισμή, τόση ώστε να χωράει και να παγιδεύεται το ψάρι.

Τα νταούλια στηρίζονταν με παλούκια μόνιμα στα ρηγά, ώστε να είναι σκεπασμένα με νερό. Όταν παγιδεύονταν ψάρια, τα έπαιρνε ο ψαράς. Επειδή ήταν μόνιμα στο νερό, το ψαρόνημα του δίχτυού τους το άλειφαν με πίσσα ή κατράμι⁽¹¹⁵⁾ για να έχει αντοχή. Πριν από το νταούλι υπήρχε ειδικό δίχτυ, το «ντουβαρλίκι»⁽¹¹⁶⁾, στο οποίο έπεφτε το ψάρι επάνω και αυτό το οδηγούσε στην πόρτα του προθάλαμου. Το εργαλείο αυτό του ψαρέματος το έφεραν στη λίμνη οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία.

ιβ. Αρπάς (αρπάης): μεγάλη απόχη με δίχτυ σε σχήμα σάκου και με άνοιγμα από 50 εκατοστά μέχρι ένα μέτρο. Το άνοιγμα στερεώνεται σε τόξο από ξύλο ή σίδηρο και προσδένεται σε κοντάρι που έχει μήκος 2 μέτρα. Χρησιμοποιεί για να βγάζουν τα ψάρια από το νερό⁽¹¹⁷⁾.

ιγ. Βόλτες (παραγάδια)⁽¹¹⁸⁾: σε βαμβακερό νήμα μήκους εκατοντάδων μέτρων δένονται αγκίστρια που έχουν για δόλωμα σκουλήκι ή καλαμπόκι. Στη συνέχεια, σε ειδικές ξύλινες κάσες με αυλακώσεις στο επάνω μέρος στηρίζονται τα αγκίστρια γύρω-γύρω⁽¹¹⁹⁾ για να μη μπερδεύονται. Μετά τη δύση του ηλίου απλώνουν το σχοινί με τα αγκίστρια στη λίμνη με καράβι και το πρωί τα μαζεύουν και τοποθετούν τα αγκίστρια με τη σειρά στις κάσες με τις αυλακώσεις.

ιδ. Σκάλες⁽¹²⁰⁾: με αυτές ψαρεύουν αποκλειστικά γουλιανούς.

ιε. Σαπκάζια (πετονιές): με πετονιές ψαρεύουν συνήθως το καλοκαίρι από την ξηρά⁽¹²¹⁾.

ιστ. Καμάκι: το καμάκι είναι μακρύ ξύλινο κοντάρι με σιδερέ-

Ο αρπάς «επί το έργον» για να βγει το γριβάδι από τα νερά, 1950. (Προσφορά Νίτσας Πασσιώνα).

The arpas «at work» in order to take out the carp from the water. (Courtesy of Nitsa Pasionas).

in the lake the pelagisia».

f. Polyangistra: On a tight, 300-400 long line are fastened, at a distance of two (fathoms) orgyes from each other, thinner one-metre lines whose ends are tied to hooks. Worms are used as bait. The sides of the big line are immersed in the water with heavy stones and their spot is marked with floating gourds. There, the fish are lured by the bait and caught on the hooks.

g. Provliaka(o)s: The provliakas are made of long, wooden poles, on whose ends are attached two smaller ones at an angle of about 45 °C. On the triangular end, nets with small holes are fitted, called «pani». The provliakas were used to catch fish in parts of the lake where the bottom was clear. A fisherman held it on the bow, while another one rowed toward the shore. When the water made bubbles, this meant that there were fish caught in the provliakas. The fisherman drove them to the shore where the pani acted like a bag. The provliakas presents an impressive picture and gives the lake additional charm.

h. Sourgi: The sourgi is a bag made of two kinds of nets: the top one has a large opening and the bottom one has a small opening. The sourgi was used in that way: two poles were fixed on the sides of the karavi, 5m long each. The poles had rings on their ends, where a rope was inserted and was tied to the bag on both left and right sides. Around the opening of the bag, another rope was inserted, whose end was held by the fisherman on the back stern. On two sides of the opening, right and left, they placed equal-weight bricks to keep it immersed, while on another side they placed pieces of lead and on the fourth corks to keep it open when the karavi's motion drove the bag to a horizontal position. When fish entered the bag, their fluttering caused a small bell attached to one of the rings to ring and the fisherman immediately pulled the rope, closing the bag and trapping the fish.

i. Dichtia: The nets are made by the fishermen with cotton yarn, using a plank called «kanoni». The kanoni is 2cm thick, while its other dimensions vary according to the «mati» (opening) of the net. The nets are woven with a «saita» (a wooden needle). For

για τρίαίνα στην άκρη, με το οποίο «καμάκωναν» τα ψάρια⁽¹²²⁾. Δεν επιτρεπόταν η χρήση του στα ρηγά την εποχή που γεννούσαν τα ψάρια.

ιζ. *Κιούρτος*: ο κιούρτος (καλάθι παγίδα) είναι γνωστό εργαλείο ψαρέματος από την αρχαιότητα. Αναφέρεται από τον Οππιανό⁽¹²³⁾ και τον Ηρόδοτο⁽¹²⁴⁾. Ο L. Siegesmund αναφέρει ότι από ένα δέντρο που ξεφύτρωνε μέσα στη λίμνη, ένας κιούρτος βυθιζόταν στο νερό⁽¹²⁵⁾.

ιη. *Καλάμι (βέργα)*: το ψάρεμα με τη βέργα είναι περισσότερο αγαπητό στους ερασιτέχνες ψαράδες, οι οποίοι το καλοκαίρι περνούν ολόκληρες ώρες ψαρεύοντας στους καλαμιώνες στις όχθες της λίμνης⁽¹²⁶⁾. Η *ψαρόβεργα*, όπως ονομάζει τη βέργα ο Λουκάς Σιάνος⁽¹²⁷⁾, είναι μια καλαμένια βέργα 2-3 μέτρα, μια γερή κλωστή, η «στρούνα»⁽¹²⁸⁾, και 1-2 αγκίστρια δεμένα στην άκρη. Ένας φελλός δένεται στο σημείο της κλωστής με τρόπο ώστε το αγκίστρι να βρίσκεται στο βυθό της λίμνης. Για δόλωμα χρησιμοποιούνται σκουλήκια.

ιθ. *Γρίπος*: αλιευτικό δίχτυ που σύρεται στα ρηγά νερά για ψάρεμα μικρών ψαριών, τα οποία χρησιμοποιούνται ως δόλωμα για το ψάρεμα των μεγάλων⁽¹²⁹⁾.

Η Καστοριά τιμά τον Καστοριανό δικηγόρο, βουλευτή και υπουργό Ιωάννη Βαλαλά που κατάφερε να επιτύχει την ίδρυση, το 1920, του Ταμείου Ορεσιτιάδος, ώστε να παραχωρηθεί η λίμνη στην κυριότητα της πόλης και η ιχθυοπαραγωγή στο παραπάνω Ταμείο⁽¹³⁰⁾. Με το Νόμο 2369 της 2ας Ιουνίου 1920 «Περί συστάσεως Ειδικού Ταμείου Ορεσιτιάδος»⁽¹³¹⁾, συστάθηκε ειδικό ταμείο με έδρα την Καστοριά και τίτλο «Ειδικόν Ταμείον Ορεσιτιάδος», για την εκτέλεση διαφόρων έργων στην περιφέρεια της λίμνης (εξυγιαντικών, αποξηραντικών, συγκοινωνιακών κ.τ.λ.). Με το άρθρο 6 του Νόμου αυτού καθορίστηκαν οι πόροι του Ταμείου, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και «τα εκ της αλιείας της λίμνης Δημόσια εσοδα, άτινα παραχωρούνται από 1ης Απριλίου 1920 εις το ειδικόν τούτο ταμείον, όπερ θα έχη την διαχείρισιν και διάθεσιν αυτών, του δικαιώματος εποπτείας της λίμνης και εν γένει της ενεργουμένης αλιείας παραμένοντος πάντοτε εις το Δημόσιον, όπερ θα δικαιούται να λαμβάνη τα κατά την κρίσιν του επιβαλλόμενα μέτρα προς προστασίαν και προαγωγήν της ιχθυοπαραγωγής της λίμνης». Σύμφωνα με το Νόμο 2369 εκδόθηκε το Β. Διάταγμα «Περί συστάσεως Ειδικού Ταμείου Ορεσιτιάδος» της 21ης Σεπτεμβρίου 1920⁽¹³²⁾, με το οποίο καθορίστηκαν η Διοικούσα Επιτροπή, ο τρόπος τήρησης των βιβλίων και η διαδικασία διαχείρισης των πόρων του Ταμείου.

Με το Νόμο 2054 της 1ης Φεβρουαρίου 1920 «Περί απαγορεύσεως της αλιείας διά δυναμίτιδος και άλλων καταστρεπτικών της ιχθυοπαραγωγής μέσων»⁽¹³³⁾, στα αλιεύσιμα μέρη συμπεριλήφθηκαν οι λίμνες και τα ποτάμια και η εφαρμογή του Νόμου ανατέθηκε στους κατά τόπους διοικητικούς, τελωνειακούς, λιμενικούς, αστυνομικούς και δημοτικούς υπαλλήλους. Ο Νόμος αυτός τροποποιήθηκε με το Ν. Διάταγμα της 20ης Σεπτεμβρίου 1923 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 2054 περί απαγορεύσεως της αλιείας δια δυναμίτιδος ή άλλων καταστρεπτικών της ιχθυοπαραγωγής μέσων»⁽¹³⁴⁾ και κωδικοποιήθηκε με το Β. Διάταγμα της 17ης Οκτωβρίου 1923 «Περί κωδικοποιήσεως των διατάξε-

every type of net, a different needle is used. When a net was torn, fishermen mended it «*mati*» by «*mati*» with a «*vitsa*», a large needle made from a willow-tree branch.

There are many types of fishing-nets, such as the psarodichto (for large fish), whose dimensions correspond to the type and size of fish according to season, the platikoditcho for plaice, etc. In addition to single nets, there are triple-nets. In the triple ones, the middle net is called «*pani*» and has smaller holes. On the two sides of the middle net are attached two shorter nets with larger openings called «*fania*». In this way a bag is created which allow the fish to be trapped easily.

ι. *Platikodichto (sourdinitza)*: A single net made of fine yarn without «*fania*». Its length is 15-20m and its width 60cm. On the lower part pieces of lead, stones and smooth bricks are attached and on the upper part corks made of cork-tree or papyrus. The platikes (plaice) enter from the small openings in the net and cannot escape. This net is spread at night and collected early in the morning. Fishing with a platikodichto takes place in winter.

κ. *Daoulia*: Tubular nets whose diameter is 60-70cm and 4-5m in length. They took their name from their form (daouli means labor). Their cylindrical form is fashioned out of wreaths originally using poplar twigs first, and later with galvanised wire, on which a nest is attached. The first part, the antechamber, which is 1m long, has a rectangular opening and the second part, the main chamber, has a special slit, so as to allow the fish in and trap them.

The daoulia are always supported by stakes placed in shallow waters, so as to be submerged. When fish are trapped, they are caught by fishermen. Because they were always in the water, the nets were coated with bitumen or caulk for protection. In front of the daouli, there was a special net, the «*douvarliki*», which caught the fish and led them to the antechamber. This fishing method was brought to the lake by refugees from Asia Minor.

λ. *Arpas*: A large landing-net shaped like a bag and with an opening of 50cm to 1m. The opening is fixed on a bow made of wood or iron, while its front is attached to a 2m long pole. It is used to take the fish out of the water.

μ. *Voltes (paragadia)*: On a cotton yarn, hundreds of metres long, hooks are attached with worms or corn which are used as bait. Later on, the hooks are placed on special wooden crates with grooved bottoms, so as not to become entangled. After sunset, they spread the line with the hooks on the lake with a karavi and collect them in the morning, and place them on the grooved crates.

ν. *Skales*: These are used only to catch gulianos (sheath fish).

ο. *Sapkazia (flying-lines)*: The flying-lines are usually used to catch fish from the shore in the summer.

π. *Kamaki*: The kamaki is a harpoon made of a long wooden pole with iron tridents, used to prong the fish. Its use is not allowed in shallow waters during the fish spawning season.

ρ. *Kiourtos*: The kiourtos (trap basket) is a well-known ancient fishing method. It is mentioned by Opus and Herodotus. L. Siegesmund mentions that the kiourtos used to hang from a tree which grew inside the lake.

ρ. *Kalami (verga)*: Fishing with a kalami (rod) is preferred by amateur fishermen, who spend hours in the summer fishing near the cane thickets, on the shores of the lake. The psaroverga, as

Ο Καστοριανός μεταφέρει το γριβάδι για να ετοιμάσει η Καστοριανή την πατροπαράδοτη γκαρούφα. (Φωτογραφία του 1955. Προσφορά Λευκής Παπαζογλου).

The Castorian carries the carp (grivadi) so that his wife prepares the traditional «garoufa». (Photograph taken in 1955. Courtesy of Lefki Papazoglou).

ων του νόμου 2054 του 1920 και του από 20 Σεπτεμβρίου 1923 Ν. διατάγματος περί τροποποίησης και συμπληρώσεως αυτού.⁽¹³⁵⁾

Το 1933 εκδόθηκε Διάταγμα «Περί κανονισμού αλιείας λίμνης Ορεστιάδος»⁽¹³⁶⁾. Με τα άρθρα 2-5 και 9 του Διατάγματος καθορίζονταν απαγορεύσεις για την αλιεία στη λίμνη όπως παρακάτω:

«Άρθρον 2. Η διά καμάκων αλιεία απαγορεύεται γενικώς επιτρεπομένη μόνον κατά τον χειμώνα (Νοέμβριος - Φεβρουάριος)...».

«Άρθρον 3. Απαγορεύεται απολύτως η τοποθέτησις πελαγυτών (κοινώς πελαϊδίων) εις κατωκνημένην ζώνην, επιτρεπομένης ταύτης μόνον όταν καλύπτονται ταύτα υπό στρώματος ύδατος μέχρι ενός μέτρου και εις απόστασιν 60 μέτρων από της ακτής της λίμνης από 1 Απριλίου - 30 Σεπτεμβρίου και εις απόστασιν 40 μ. από 1 Οκτωβρίου - 31 Μαρτίου...».

«Άρθρον 4. Ορίζεται ελάχιστον μήκος των αλιευομένων γριβαδίων εις 0,25 του μέτρου εγγέλεων δε 0,30 μ., του μήκους μετρουμένου από του ρύγχους μέχρι της άκρας της ουράς του ιχθύος...».

«Άρθρον 5. Ορίζεται προστατευτική απαγόρευσις αλιείας καθ' έκαστον έτος τεσσαρακονθήμερος του χρόνου της ενάρξεως και λήξεως οριζομένου υπό της Διοικούσης το Ταμείον της Ορεστιάδος Επιτροπής...».

«Άρθρον 9. Η εξαγωγή των ιχθύων επιτρέπεται μόνον εις τας ανεγνωρισμένας αποβαθρας, 1) Πλατεία Καπετάν Φιλώτα (Χασάν-Κατή), 2) Ξυλοπάζαρον, 3) Μαυροχωρίου και 4) Δισπηλιού...».

Κατά καιρούς εκδόθηκαν πολλά Διατάγματα και Νόμοι για την αλιεία στη λίμνη της Ορεστιάδας⁽¹³⁷⁾. Το Ταμείο Ορεστιάδος

Loukas Sianos calls the verga, is a cane rod, 2-3m long, tied to a strong line, the «strouna», which ends in one or two hooks. A cork is attached to the line in a way that allows the hook to reach the bottom of the lake. Worms are used as bait.

s. Gripos: Fishing nets spread in shallow waters to catch small fish which are later used as bait for larger ones.

Castoria honours its local lawyer, deputy and minister Ioannis Valalas who succeeded in founding the Orestiada Treasury in 1922, in order to ensure that the lake and the fish industry were under the town and the treasury's jurisdiction. With law 2369 of June 1920, a special treasury was created, based in Castoria and titled «Special Treasury of Orestiada», in order to undertake various works on the lake's periphery (excavations, drillings, transport, etc.). With article 6 of this law, the Treasury's revenues were set, which include «public revenues from fishing on the lake, which are placed from April 1, 1920, under the treasury's jurisdiction, which will have the right to manage and use them, as well as the right to supervise the lake, although fishing remains under the public sector's jurisdiction, but the named party will have the right to decide measures for the protection and development of fish production on the lake». Under law 2369, a Royal Decree was issued, regarding the establishment of the «Treasury of Orestiada», on September 21, 1920, under which an executive board was elected, as well as the method of keeping the books and the management procedure of the treasury's revenues. Under law 2054, issued on February 1, 1920, which decreed «a ban on dynamite fishing and other destructive methods of fishing», lakes and rivers were designated as fishing areas and as such were placed under the protection of customs, coast guard, police and municipal employees. This law was amended by the N. Decree of September 20, 1923, titled «amendment of law 2054 regarding the ban of dynamite fishing and other destructive methods of fishing», and was codified with the Royal Decree of October 17, 1923, titled «codification of the articles of law 2054 of 1920 and the September 20, 1923, N. Decree regarding the amendment of this same law».

In 1933, a decree was issued to establish «the fishing laws on the lake of Orestiada». With articles 2-5 and 9 of the Decree, the following bans were established:

«Article 2. Fishing with harpoons (kamaki) is prohibited in general, but is allowed only in winter (November-February)...».

«Article 3. It is prohibited to place the pelagisia in an underwater zone, it is allowed only if covered by a maximum of one metre of water and at a distance of 60 metres from the shores of the lake from April 1-September 30, and at distance of 40 metres from October 1-March 31...».

«Article 4. It is decreed that fishing carp should be limited to those with a length between 0.25 and 0.30 metres, and the length is measured from the tip of the head to the tail...»

«Article 5. A protective ban on fishing is implemented at a particular time of year, for forty days of the year, starting and ending at dates set by the board of the Treasury of the Orestiada Committee...».

«Article 9. The fish haul is allowed only on specific piers, 1) Captain Filota Square (Hassan-Cadi), 2) Ksilopazaron, 3) Mavrochorio and 4) Dispilio...».

αργότερα μετονομάστηκε σε Ε.Λ.Ο. (Επιτροπή Λίμνης Ορεστιάδος). Η Ε.Λ.Ο. έχει καταργηθεί και ο κανονισμός αλιείας που έγινε από την τοπική αυτοδιοίκηση και την Εποπτεία Αλιείας Θεσσαλονίκης ανανεώνεται κάθε χρόνο και ρυθμίζεται από τη Διεύθυνση Γεωργίας της Νομαρχίας Καστοριάς. Για την εφαρμογή του κανονισμού αλιείας, δυο λιμνοφύλακες⁽³⁸⁾ από το Δήμο ελέγχουν την απαγόρευση της αλιείας, την εποχή της αναπαραγωγής των ψαριών. Όσον αφορά την πληρωμή φόρου ιχθυοπαραγωγής, ανάλογα με την αξία των ψαριών που πουλιέται στους εμπόρους, ένα μικρό ποσοστό (10%) πληρώνεται ως φόρος στο Δήμο.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΡΑΒΙΩΝ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Οι περιβαλλοντολογικοί παράγοντες, όπως η βλάστηση, το κλίμα και το νερό, είναι εκείνοι που επιδρούν στην ίδρυση πόλεων, οι οποίες πάντοτε δημιουργούνται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Ο καθοριστικότερος όμως παράγοντας για την εκλογή του χώρου ίδρυσής τους είναι το νερό⁽³⁹⁾.

Εδώ και πάρα πολλούς αιώνες τα νερά της λίμνης περιβρέχουν την πόλη της Καστοριάς και το ψηλό βραχώδικο, που εισχωρεί σαν χερσόνησος μέσα στη λίμνη διαιρώντας την σε δυο μέρη. Για την Καστοριά η λίμνη δε σφράγισε μόνο την ιστορική της πορεία, αλλά ταυτίστηκε με την ύπαρξή της:

*«Με τις πολλές σου εκκλησιές και τις πολλές σου ομορφιές
σα μια νεράιδα ξωτικιά έχεις στη λίμνη γύρει
κι' αναζητάς ψαχουλευταί της μοίρας το ζαφείρι
που τώχασες χορεύοντας εκεί προς τις ακρολιμνές»⁽⁴⁰⁾.*

Οι Καστοριανοί είναι δεμένοι με τη λίμνη και τα καράβια της χωρίς να μπορούν να απελευθερωθούν. Τα καράβια δεν τα χρησιμοποιούσαν μόνο για να ψαροκυνηγήσουν⁽⁴¹⁾. Το καστοριανό καράβι είχε στενό σύνδεσμο με τη ζωή της παλιάς Καστοριάς⁽⁴²⁾, τις εκδηλώσεις, το ρομαντισμό της εποχής και έπαιξε σημαντικό ρόλο στο μικροεμπόριο και τις μεταφορές. Τα καστοριανά καράβια κρύβουν πολλά περιστατικά της ζωής αυτής. Μπορούσαν να μεταφέρουν ανθρώπους, εμπορεύματα, γεωργικά προϊόντα, άμμο και άλλα υλικά⁽⁴³⁾.

Η Ιφιγένεια Διδασκάλου⁽⁴⁴⁾ και ο Λουκάς Σιάνος⁽⁴⁵⁾ μας δίνουν με μοναδικό τρόπο εικόνες από τη συμμετοχή των καραβιών σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής της πόλης, πριν και μετά τον πόλεμο. Θα πρέπει να γυρίσουμε χρόνια πίσω, νοσταλγοί όπως ο Λουκάς Σιάνος, «για νάχουμε μπροστά μας την εικόνα που παρουσίαζε η παραλία της λίμνης με τις αβγατές και τα γιουφύρια. Και τα δυο αυτά δεν έδειχναν μόνο τη ρυμοτομική μορφή της παλιάς Καστοριάς, μα συνδέονταν και με πολλές εκδηλώσεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του καιρού εκείνου που ποίκιλαν ανάλογα με τις εποχές του

With time, many decrees and fishing laws were issued for fishing on the lake of Orestiada. The Orestiada Treasury was later re-named ELO (Committee of Lake Orestiada). However, ELO has been abolished and the fishing regulations drawn by the local authority and the Thessaloniki Fishing Commission are renewed and revised every year by the agricultural department of the Castoria prefecture. For the implementation of these fishing regulations, two municipal guards make sure that the ban on fishing during the spawning season of the fish is observed. With regard to the taxation on fish production, a small percentage (10%) of the value of the fish sold to fish-mongers is paid to the municipality.

IMPORTANCE OF THE LAKE AND KARAVIA TO THE ECONOMIC, SOCIAL, RELIGIOUS AND CULTURAL LIFE OF THE TOWN AND REGIONS

Environmental factors, such as vegetation, climate and water, usually determine the location of towns, which are usually founded according to specific criteria. But the most important factor which determines the choice of a town's location is water.

For many centuries, the waters of the lake have bathed the shores of the town of Castoria and its rocky hill, which penetrates deep in the lake like a peninsula and cuts it in half. For Castoria, the lake has not only shaped its history, but has been credited with its own existence:

*«With your many churches and many charms
like an exotic fairy surrounded by the lake
you search for the sapphire of destiny
which you lost while dancing on the shores of the lake».*

The Castorians are deeply attached to their lake and karavia, and cannot break free. The karavia are not only used for fishing. This local boat had a close connection to the life of old Castoria, the celebrations, the romanticism of the period and played a major role in trade and transports. The Castoriana karavia witnessed many events of this life. They were capable of transporting people, cargo, farm products, sand and other material.

Ifigenia Didaskalou and Loukas Sianos describe the contribution of the karavia to all the celebrations of life in the town, before and after the war, in a unique way. Sianos takes us many years back, «so as to contemplate the picture presented by the lake with its avyates and yioufiria. These two creations not only gave us an idea of the planning of old Castoria, but were deeply involved in many celebrations of the social and economic life of the time, which varied according to the seasons of the year, the days of the week, and also the hours of the day (morning-afternoon-evening)».

The avyati were small backyards which descended to the shore of the lake. The lakeside road did not exist at that time, and the

Οι αβγατές της βόρειας παραλίας (Απόζαρι), πριν από την κατασκευή του παραλίμινου δρόμου το 1930. (Καρτ-ποστάλ του 1925. Πρόσφορά Αργυράκη Παύλου).

The avyates (lakeside courtyards) of the northern shore (Apozari) before the construction of the lakeside road in 1930. (Post-card of 1925. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

Οι αβγατές της νότιας παραλίας (Ντολτσό), πριν από την κατασκευή του παραλίμινου δρόμου το 1930. (Καρτ-ποστάλ Π. Παπάζογλου, 1929. Πρόσφορά Λευκής Παπάζογλου).

The avyates of the southern shore (Doltsa) before the construction of the lakeside road in 1930. (Post-card P. Papazoglou, 1929. Courtesy of Lefki Papazoglou).

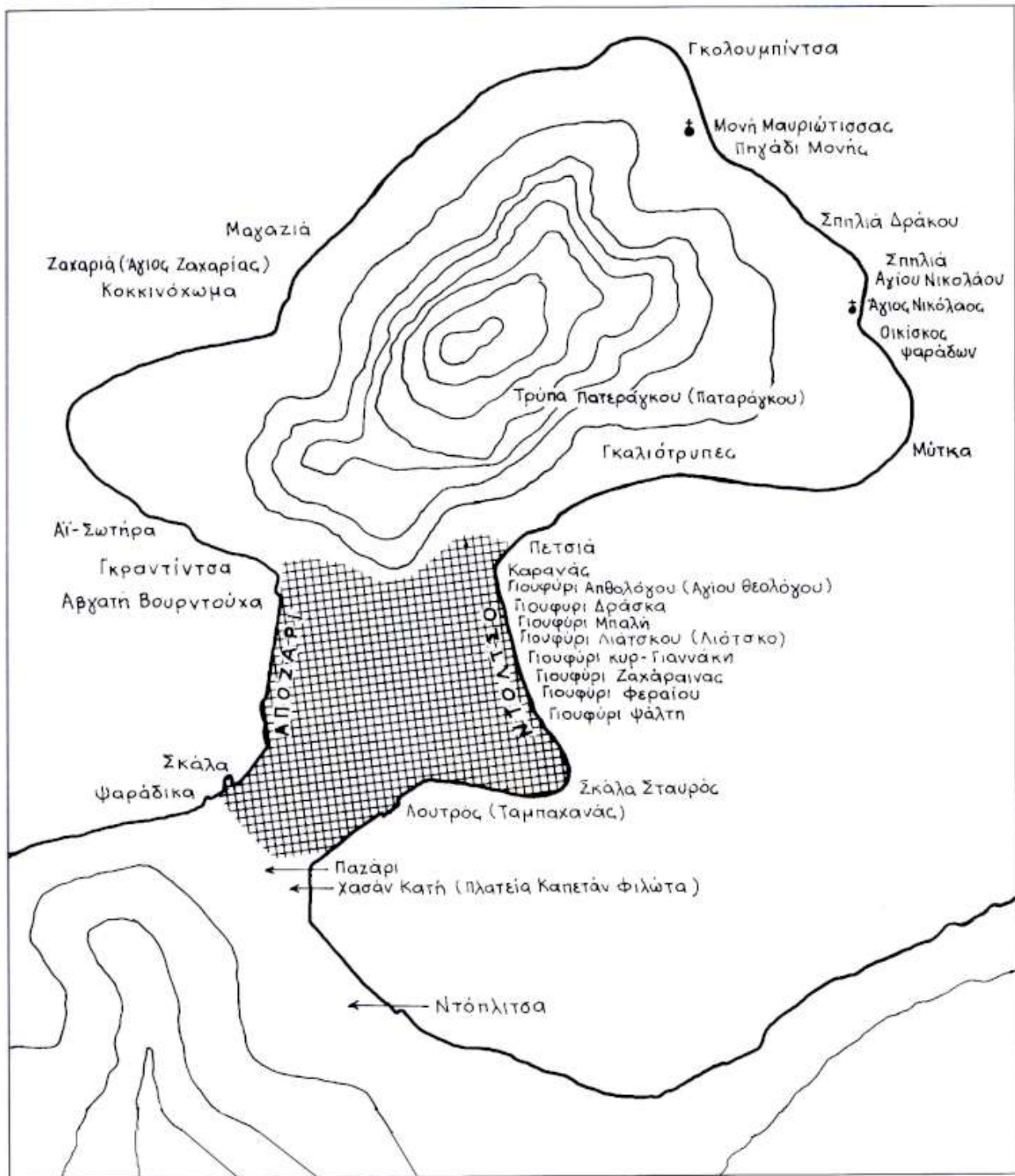
Οι αβγατές του Ντολτσού στις αρχές του αιώνα. (Λεύκωμα «L' Orestias», Fondée en 1919).

The avyates of Doltsa early this century. (Album «L'Orestias», Fondée en 1919).

lucky owners of water-front houses selected a piece of land on the shore of the lake and turned it into an avyati. Antonios Keramopoulos explains the origin of the word (avyati) from ekvati=apovathra (Greek for pier). «The avyati was created on a narrow zone around the lake, whose length was equal to the riparian length of the avyati, while its width was equal to that of a Castoriano karavi. In other words, it was a kind of microscopic "lakeside zone" where foreign boats were not allowed to dock or fish in its waters or around it, without the owner's consent». The avyati offered many advantages to lakeside houses: «It provided the house with a place to wash and bleach clothes, to repair the karavi which was used to communicate with the market, the vineyard, friends and relatives, and to bring water supply. It was also used for leisure, such as fishing, swimming, relaxing in the evening and promenades on the lake».

At its end, a stony breakwater was built, made of large, carved blocks, which was protected by wooden stakes embedded in the ground. The area was paved with cobblestones to facilitate the bleaching of clothes, while a wooden or stone fence separated it from the garden. The avyati was isolated from neighbouring properties by poplar trees which shaded the yard. In addition to a wooden platform (the kiosk) erected on the lakeside part of the avyati, the ground by the lake was given a curvature to facilitate the hauling of the boats on the avyati. Evliya Çelebi informs us that in 1660 the lakeside houses of Castoria had sheds (kayik-hâne) where boats were secured, while the seraya were mansions with small harbours. The avyates disappeared in 1930, after the lakeside road was built. The road covered the zone around the lake of Castoria - a real green paradise cut in places by the «yioufiria», stone piers which offered exits to the lake.

The yioufiria were right-angled platforms which spread few metres over the lake and were surrounded by strong, vertical piles used to support the stones and the earth. Some of them had one or two steps added to their front. The yioufiria were used as piers to embark and disembark passengers on the karavia. The «molískos», from where Alexios launched his boats onto the lake to attack the Normans in 1083, as mentioned in the «Alexiada», must have been a yioufiria.

Τοπογραφικός χάρτης της Καστοριάς με τις αβγατές και τα γιουφύρια. (Σχέδιο Γιάννη Παντζόπουλου).
 Topographic map of Castoria with its avyates and youfiriá. (Sketch by Yannis Pantzopoulos).

χρόνου, τις μέρες της εβδομάδας, αλλά και τις ώρες της ημέρας (πρωινές-απογευματινές-βραδινές)»¹⁰¹.

Η αβγατή¹⁰¹ είναι ο τελευταίος χώρος της παραλίμνιας ιδιοκτησίας που καταλήγει στην όχθη της λίμνης. Ο παραλιακός δρόμος δεν υπήρχε τότε και όσοι είχαν το προνόμιο να έχουν παραλιακό οικόπεδο, όριζαν λωρίδα γης, την αβγατή, μέχρι το γιαλό¹⁰². Ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος εξηγεί τη σημασία της λέξης από το εκβατή = αποβάθρα¹⁰³. «Η αβγατή δημιουργούσε και δικαίωμα πάνω σε μια στενή ζώνη της λίμνης που το μήκος της είναι όση και η παρόχθια έκταση της αβγατής, ενώ το πλάτος της όσο το μήκος ενός Καστοριανού Καραβιού, είναι δηλαδή ένα είδος μικροσκοπικής "αιγιαλίτιδος ζώνης" όπου δεν δικαιούται να προσεγγίσει ξένο καράβι ή ν' αλιεύσει στα νερά της ή στον πυθμένα της χωρίς την έγκριση του ιδιοκτήτη της»¹⁰⁴. Με την αβγατή τα παραλίμνια σπίτια αποκτούσαν πολλά και σημαντικά προσόντα: «Η εξυπηρέτηση των αναγκών του σπιτιού με το πλύσιμο και λεύκασμα των ρούχων, με την διατήρηση του καραβιού που τότε διευκόλυνε πολύ την επικοινωνία με την αγορά, το αμπέλι, τις επισκέψεις φίλων και συγγενών, και την προμήθεια νερού. Ήταν ακόμη η ψυχαγωγία με το ψάρεμα, με το κολύμπι, με την βραδινή ξεκούραση και το σεργιάνι της βαρκάδας»¹⁰⁵.

Στην όχθη της αβγατής κατασκευαζόταν πέτρινο κρηπίδωμα με επίστρωση από μεγάλες πελεκητές πλάκες, που προστατευόταν από ξύλινα παλούκια μπηγμένα στο βυθό¹⁰⁶. Η επίστρωση του χώρου της γινόταν με χαλίκια¹⁰⁷ για το λεύκασμα των ρούχων και στο χώρισμά της με τον κήπο στήνονταν πέτρινα ή ξύλινα πεζούλια. Στα όριά της με τις γειτονικές ιδιοκτησίες φυτεύονταν λευκές που σκίαζαν το χώρο της. Εκτός από την ξύλινη εξέδρα που κατασκευαζόταν στην αβγατή, το κιάσκι¹⁰⁸, σε μια άκρη της βρισκόταν μια εσοχή για το ζγκάλωμα του καραβιού. Ο Ενίγια Çelebi μας πληροφορεί ότι το 1660 τα παραλίμνια σπίτια της Καστορίας είχαν παραπήγματα για να προφυλάσσουν τα πλοία (kayik-hâne), ενώ και τα σεράγια ήταν αρχοντικά με λιμάνια¹⁰⁹. Οι αβγατές σχημάτιζαν, μέχρι το 1930 που κατασκευάστηκε ο παραλίμνιος δρόμος¹¹⁰, μια ζώνη στην παραλίμνια περιοχή της Καστορίας, έναν αληθινό παράδεισο, που διακοπτόταν σε ορισμένα σημεία από τα «γιουφύρια», πέτρινες αποβάθρες που αποτελούσαν τις διεξόδους προς τη λίμνη¹¹¹.

Τα γιουφύρια¹²⁰ ήταν ορθογώνιες προεξοχές που εισχωρούσαν λίγα μέτρα στη λίμνη, περιτριγυρισμένες με χοντρά κάθεται παλούκια που συγκρατούσαν τις μεγάλες πέτρες και τα χώματα. Ορισμένα είχαν και ένα-δυο σκαλοπάτια στη μπροστινή τους πλευρά. Στα γιουφύρια γινόταν η επιβίβαση/αποβίβαση των επιβατών από τα καράβια. Καστοριανό γιουφύρι πιθανόν πρέπει να ήταν ο «μολισκός» από τον οποίο ο Αλέξιος έριξε στη λίμνη πλοίαρτα το 1083 για να επιτεθεί εναντίον των Νορμανδών, όπως αναφέρεται στην Αλεξιάδα¹²¹. Ο Γεώργιος Χατζηκυριακού περιγράφει όπως παρακάτω την αποβίβασή του στην Καστοριά στις αρχές του αιώνα μας (1905-1906): «..... φθάνομεν εις την αντίπεραν όχθην και αποβαίνομεν επί της Καστορίας πατούντες βεβαίως ουχί επί μαρμαρίνης ή ξυλίνης αποβάθρας, αλλ' επί λίθου τινός ή της άμμου της όχθης»¹²².

Οι περιοχές Λουτρού (Ταμπαχανάς) και Χασάν Κατή. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The areas Loutros (Tabachanas) and Hassan-Cadi. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Γραφικό καλντερίμι της Καστορίας. (Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, Καστοριά τα Αρχοντικά σελ. 34, Αθήνα 1962).

A graphic cobbled road of Castoria. (Nik. K. Moutsopoulos, The Mansions of Castoria page 34, Athens 1962).

Η Σκάλα Σταυρός. (Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ 15, χ.τ. 1927).

The Skala Stavros. (Argyrios Papadiskos, Shots of Castoria page 15, 1927).

Σε κάθε γιουφύρι κατέληγε και ένα γραφικό γκαρντερίμι⁽²⁷⁾. Τα γιουφύρια της Καστοριάς συνδέονται στενά με την κοινωνική ζωή της παλιάς εποχής, με ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις, με χαρακτηριστικά στιγμιότυπα καθώς και με παιδικά

Η περιοχή στα Ψαράδικα. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The area at the Psaradica. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Georgios Chadjikyriakou describes in the following text his arrival to Castoria early this century (1905-1906): «...We arrived to the coast of Castoria and disembarked, not on a marble or wooden pier, but on stones and sand covering the shore».

A graphic cobbled road ended in a youfiri. Castoria's yiofuria were closely associated to the social life of the time, as well as to cultural celebrations, special moments and children's games. The yiofuria were named after either one of the old Castorian families whose homes were located nearby, or after public, religious or private buildings and characteristic locations. From Skala Stavros to Petsia, the southern shore was full of yiofuria, such as Kyr-Hanas, Karanas, Liatskos, Kyr-Yannakis, Balis, Aithologos, Psaltis, Feraios and Zacharaina. A list of these avyates and yiofuria has been

Η Σκάλα στα Ψαράδικα. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

The Skala at the Psaradica. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

transmitted to us by A. Sachinis who catalogued them in 1930, a fatal year for the avyates as they were replaced by the peripheral lakeside road which embraced the lake and the town. On each avyati and yiofiri, one, two or more karavia were docked, some hauled on the shore and others tied to piles with long chains. To secure the karavia, an oar or a dicopo, sometimes both were removed from the boat and left on the roofed veranda of the nearest house, while the boat's owner sat faraway. Karavia were not only owned by fishermen and boatmen, but also by inhabitants of lakeside houses which spread along the shore from Hassan-Cadi to Petsia and from Grandintsa to the fish market (Psaragora). Moreover, residents

Εμπορεύματα και επιβάτες στη Σκάλα στα Ψαράδικα. (Φωτογραφία φωτογραφικού τμήματος της Γαλλικής Στρατιάς, 1917. Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

Cargoes and passengers at the Skala of the fisheries. (Photographed by the photographic department of the French army, 1917. Courtesy of Georgios Golombias).

παιγνίδια⁽²⁶⁾. Τα γιουφύρια πήραν τις ονομασίες τους από παλιές καστοριανές οικογένειες που τα σπίτια τους ήταν κοντά σ' αυτά, από δημόσια, εκκλησιαστικά ή ιδιωτικά κτίρια και από χαρακτηριστικές τοποθεσίες. Από τη Σκάλα⁽²⁵⁾ Σταυρός⁽²⁶⁾ ως τα Πετσιά⁽²⁷⁾ τα γιουφύρια της νότιας πλευράς ήταν του κυρ-Χανά⁽²⁸⁾, του Καρανά⁽²⁹⁾, του Λιάτσκου (Λιάτσκο)⁽³⁰⁾, του κυρ-Γιαννάκη⁽³¹⁾, του Μπαλή⁽³²⁾, του Αηθολόγου⁽³³⁾, του Ψάλτη, του Φεραίου και της Ζαχάραϊνας⁽³⁴⁾. Κατάλογο με τις αβγατές και τα γιουφύρια πριν από το 1930, μοιραία χρονιά για τις αβγατές αφού τις ισοπέδωσε ο περιμετρικός παραλίμνιος δρόμος που σταμάτησε τον εναγκαλισμό της λίμνης και της πόλης, μας δίνει ο Απ. Σαχίνης⁽³⁵⁾.

Σε κάθε αβγατή και γιουφύρι ήταν και από ένα, δυο ή περισσότερα καράβια, άλλα ζγκλωμένα και άλλα δεμένα σε παλούκια με μεγάλες αλυσίδες. Για ασφάλεια αφαιρούσαν τον ένα σκαρμό ή έπαιρναν το ένα δίκοπο ή και τα δυο και τα άφηναν στο χαγιάτι⁽³⁶⁾ του κοντινού σπιτιού, όταν ο ιδιοκτήτης του καραβιού καθόταν μακριά. Καράβια δεν είχαν μόνο οι ψαράδες και οι караβοκύρηδες, αλλά σχεδόν κάθε παραλίμνιο σπίτι από το Χασάν-Κατή ως τα Πετσιά και από τη Γκραντίντσα⁽³⁷⁾ ως την Ψαραγορά. Αλλά και οι περιοχές του Βουνού και της Μητρόπολης είχαν τα καράβια τους⁽³⁸⁾.

Από τον προηγούμενο αιώνα μνημονεύεται η συγκοινωνία της Καστοριάς και των γύρω παραλίμνιων χωριών με «πορθμεία μεταγωγικά και αλιευτικά», όπως ονομάζει τα καράβια ο Νικόλαος Σχινάς, απαριθμώντας τα σε 250 περίπου και με χωρητικότητα 15-20 ατόμων: «.....Περί την λίμνην και παρά τας όχθας κείνται τα χωρία Δουπιάκου, Κρεπηνή, Μαύροβον, Μήτσιστα⁽³⁹⁾, Φωτεινίστα και Τσιφτλήκια (παλαιόν και νέον) εις μίαν απ' αλλήλων ώρας απόστασιν συγκοινωνεί δε μετ' αυτών η πόλις Καστορία διά πορθμείων μεταγωγικών και αλιευτικών. Των πορθμείων τούτων εις 250 περίπου ανερχομένων και εκάστου έχοντος χωρητικότητα 15-20 ανδρών, το σχήμα φαίνεται ενετικόν, ως των επί των χρόνων της ενετοκρατίας πορθμείων»⁽⁴⁰⁾. Το Μαυροχώρι ήταν το επίγειο της Καστοριάς, όταν η συγκοινωνία διεξαγόταν διά μέσου της λί-

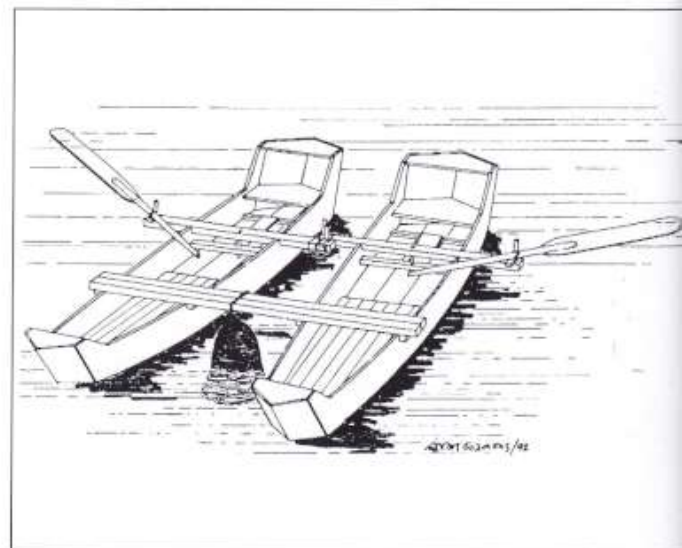

Καράβι μεταφέρει άμμο από το Μαύροβο. (Φωτογραφία Σπύρου Μελετιζή, 1952. Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

A karavi carrying sand from Mavrovo. (Photographed by Spyros Meletzis, 1952. Courtesy of Georgios Golombias).

of the areas around Vounou and the cathedral also possessed karavia.

In the past century, Castoria was connected to lakeside villages «by ferry and fishing boats», as mentioned by Nikolaos Schinas, who counted about 250 of these boats, capable of carrying 15-20 people each: «...On the shores of the lake are found the villages of Dupiako, Krepeni, Mavrovo, Mitsista, Fotinista and Tsiftlikia (old and new) which are an hour's drive from each other and communicate with Castoria by ferry and

Η μεταφορά της καμπάνας της Μητρόπολης με καράβια το 1917. (Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1992).

The transfer of the Cathedral's bell on the karavia in 1917. (Panos G. Tsolakis, The boats of Castoria: Their history and construction page 18, Thessaloniki 1992).

Τοπογραφικός χάρτης της λίμνης Ορεστιάδας. (Σχέδιο Γιάννη Παυτζόπουλου).

Topographic map of the lake of Orestiada. (Sketch by Yannis Pantazopoulos).

μνης⁽⁴¹⁾. Ο Β.Δ. Ζώτος Μολοσσός μας πληροφορεί ότι από το Μαύροβο τα παραλίμνια χωριά συγκοινωνούσαν μεταξύ τους και με την Καστοριά με πλοίαρια: «.....από Μαύροβο το όλον 10 χωρία παραλίμνια συγκοινωνούντα μεταξύ των και με την Καστοριάν διά πλοιαρίων καθιστάμενα το τερπνότερον θέαμα της επαρχίας»⁽⁴²⁾.

Πριν από το 1925 όλες οι συγκοινωνίες της Καστοριάς γίνονταν για μεγαλύτερη ευκολία μέσω Μαύροβου⁽⁴³⁾ και Δουπιάκων, όπου κατέληγαν οι δυο βασικοί δρόμοι από την Κλεισούρα και το Άργος Ορεστικό⁽⁴⁴⁾. Στα παζάρια⁽⁴⁵⁾ του Μαύροβου⁽⁴⁶⁾ και του Άργους Ορεστικού, κάθε Σάββατο και Τρίτη αντίστοιχα⁽⁴⁷⁾, το καράβι ήταν το μοναδικό μεταφορικό μέσο για τους παζαριώτες, Χριστιανούς και Εβραίους, και τιςπραμάτειες τους⁽⁴⁸⁾ σε μεγάλους μπόγους⁽⁴⁹⁾, για τα διάφορα ψώνια και τις λοιπές προμήθειες⁽⁵⁰⁾. Τα καράβια αυτά που μετέφεραν επιβάτες και εμπορεύματα ήταν μεγαλύτερα από τα σημερινά⁽⁵¹⁾. Κάθε Δευτέρα που γινόταν παζάρι στην Καστοριά, οι Καστοριανοί μετέφεραν με καράβια τα ψώνια από το Χασάν-Κατή στα γιουφύρια του Ντολτσού⁽⁵²⁾. Με καράβια γινόταν η συγκοινωνία και στο μεσοπόλεμο με όλα τα παραλίμνια χωριά⁽⁵³⁾. Μετά τον πόλεμο και μέχρι το 1970, τους επιβάτες και τις

Εορτασμός των Θεοφανείων στη Σκάλα Σταυρός το 1925. (Προσφορά Ελένης Γκουγκουλίτσα).

Celebrating Epiphany at Skala Stavros in 1925. (Courtesy of Heleni Gougoulitsas).

fishing boats. The ferry boats, about 250 in number, are capable of holding about 15-20 men each, and their form appears to be Venetian, like the ferries in the years of the Venetian rule». Mavrovo was the port of Kastoria for as long as transport took place on the lake. B.D. Zotos Molossos informs us that, from Mavrovo, the lakeside villages were connected to each and to Kastoria by boats: «... From Mavrovo, more than ten lakeside villages were connected to each other and to Kastoria by boats, which presented one of the most impressive sights to be seen in this province».

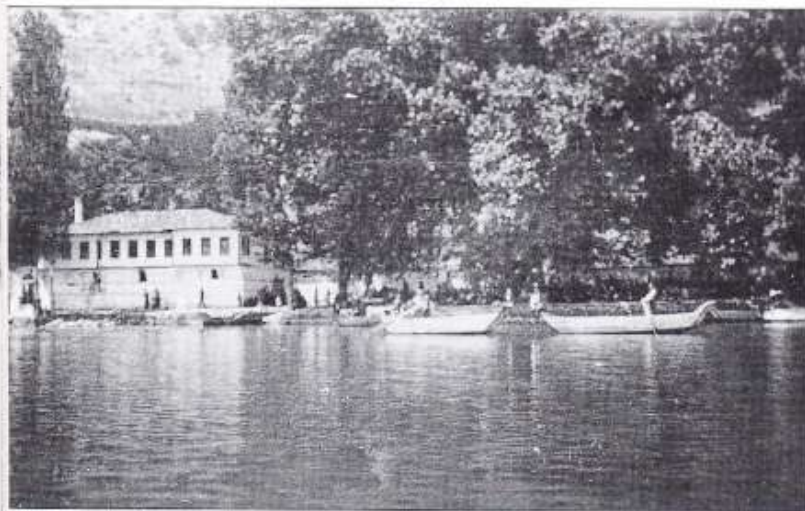
Before 1925, most of Kastoria's communications went through Mavrovo and Dupiako, since the two main roads to Kleissoura

Συμμετοχή καραβιών στον εορτασμό των Θεοφανείων κατά τη δεκαετία 1950-1960. (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).

Participation of the karavia in the Epiphany celebrations in the 1950-1960s. (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

πραμάτειες τους στα παραλίμνια χωριά μετέφεραν από την Αποβάθρα τα μοτόρια με ταχτικά δρομολόγια⁽⁵⁴⁾. Όταν έφευγαν οι έμποροι της γούνας για το εξωτερικό, ξεκινούσαν πρωί-πρωί με τα καράβια από τα γιουφύρια του Ντολτσού. Η μέρα αυτή ήταν ξεχωριστή για την Καστοριά. Εκεί τους αποχαιρετούσαν φίλοι και γνωστοί, ενώ οι σπιτικοί (κοντινοί συγγενείς) τους ξεπροβόδιζαν με καράβια (καΐκια τα ονομάζει η Ιφιγένεια Διδασκάλου) μέχρι το Μαύροβο, απ' όπου έπαιρναν άλογα και μουλάρια για το μεγάλο ταξίδι⁽⁵⁵⁾. Ο Evliya Çelebi μας πληροφορεί ότι κατά την αναχώρησή του το 1660 από την Καστοριά έβαλαν όλα τα άλογα σε πλοία και πέρασαν απέναντι στην Πολυκάρπη⁽⁵⁶⁾. Το Μαύροβο έπαιζε τότε ρόλο διαμετακομιστικού σταθμού και για το λόγο αυτό διατηρούσε χάνια⁽⁵⁷⁾, φούρνους και μαγειριά⁽⁵⁸⁾. Στα *προβοδήματα*⁽⁵⁹⁾ αυτά των Καστοριανών για το ταξίδι τους στο εξωτερικό αναφέρεται το παρακάτω τραγούδι:

Καράβια μεταφέρουν εκδρομείς στη Μαυριώτισσα (12 Μαΐου 1922). (Προσφορά Αργυράκη Παύλου).
Karavia carrying visitors to Mavriotissa (May 12, 1922). (Courtesy of Argyrakis Pavlou).

«Κίνησαν τα καράβια τα καστοριανά, μωρέ γυιε μου τα καστοριανά
κίνησε κι ο καλός μου, μωρέ γυιέ μου, να πάει στην
Ξενιτιά»⁽⁶⁰⁾.

Την ώρα του αποχωρισμού ένα από τα «προβοδήματα» που τραγουδούσαν ήταν:

«Λάμνει ο Θουχάρης του Μπαλή φεύγουν τα παλληκάρια
Αφήνω γεια στην Καστοριά, τη λίμνη με τα ψάρια»⁽⁶¹⁾.

Μέχρι το 1950 τα καράβια ήταν εκείνα που κατάφορτα μετέφεραν άμμο από το ποτάμι του Μαύροβου, τη Σταραρέκα⁽⁶²⁾, την Αϊ-Σωτήρα και το Τσιγκλι, πέτρα από το βουνό της Καστοριάς⁽⁶³⁾ και το Νησί του Δισπηλιού⁽⁶⁴⁾, τούβλα από τον Άμμο⁽⁶⁵⁾ ή ξύλα και καλάμια για όσους έτρεφαν αγελάδες⁽⁶⁶⁾. Ξεκινούσαν με τα περβάζια του καραβιού μια σπιθαμή έξω από το νερό από τη Λίτσιστα ή το Μαύροβο και με αληθινό καρδιοχτύπι προχωρούσαν οι караβοκύρηδες σιγά-σιγά ώσπου να πιά-

Η ανατροπή του μοτοριού «Ορεστίας» στη γιορτή της Αναλήψεως το 1929. (Καστορία Αριθμός 331 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 14 Ιουλίου 1929).

The conversion of the motor-boat «Orestias» for the celebration of Anapipseos Day in 1929. (Castoria, Nb. 331 page 1, Castoria Sunday, July 14, 1929).

and Argos Orestiko ended there. On Saturdays and Tuesdays, market days in Mavrovo and Argos Orestiko, the karavia were the only modes of transport used by purchasers and their heavily-packed merchandise, by Christians and Jews, as well as for the transport of various purchases and supplies. These karavia, which transported passengers and cargo, were much larger than today's. Each Monday, market day in Castoria, the Castorians used the karavia to transport their purchases from Hassan-Cadi to the Doltso yioufiria. The karavia also connected the lakeside villages before the Second World War. After the War and until 1970, the passengers and their luggage were ferried from Apovathra to lakeside villages on motor-boats.

When the furriers travelled abroad, they set off on the karavia early in the morning from the yioufiria of Doltso. This was a special day for Castoria. Friends and relatives would gather on the yioufiria to bid them farewell, while their families accompanied them on the karavia (Didaskalou calls them kaikia) to Mavrovo, from where the furriers collected horses and mules to begin their long journey. Evliya Çelebi informs us that, at the time of his departure from Castoria in 1660, they loaded all the horses on the boats and sailed across to Polykarp. At the time, Mavrovo played the role of a transit port, for the reason that it had inns, bakeries and cook-houses. Bidding farewell to the Castoriani travellers, a song goes as follows:

«They set off on the Castoriana karavia, yes my son,
the Castoriana

Βαρκάδα της γιαγιάς με τα εγγόνια της στη λίμνη. (Προσφορά Μαρίας Χρυσοχοϊδού).

A grandmother and her grandchildren on a lake boat ride. (Courtesy of Marika Chrisochoidis).

Μικροί κολυμβητές στη λίμνη το 1955. (Προσφορά Βασίλη Μόγγα).

Young swimmers on the lake in 1955. (Courtesy of Vassilis Mogas).

«.....Δένανε αυτά τα θεόρατα ξύλα για να τα σύρουν με τις βάρκες απ' τ' απέναντι βουνό, πέρα απ' τη λίμνη, όπου ήταν, όπως λέγαν, ένα μεγάλο δάσος που τόλεγαν "πέτρα"»⁽⁷⁰⁾. Η Καστοριά φημιζόταν για τα αμπέλια και το μούστο της⁽⁷¹⁾. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν τα καράβια και στην εποχή του τρύγου⁽⁷²⁾, μεταφέροντας τους τρυγητάδες στα αμπέλια που ήταν

Νεαρός καραβοκύρης στην περιοχή Λουτρού το 1957. (Προσφορά Γεώργιου Γκολομπιά).

Young boatman in the Loutra area of the lake in 1957. (Courtesy of Georgios Golombias).

Μικροί κολυμβητές στο Απόζαρι. (Καρτ-ποστάλ της 10-8-1933. Προσφορά Ελένης Γκουγκουλίτσας).

Young swimmers in Apozari. (Post-card, August 10, 1933. Courtesy of Heleni Gougoulitsas).

transport canes from lakeside areas and unload them on the yioufiria. The canes were used to make the «boubounes» (big fires) for carnival.

The wood used by the Castorians for construction came from the mountains of Grammos. According to Yannis Aivazis, in the old days the trunks of trees were first tugged on the Aliakmon river and then across the lake on board the Castoriana karavia.

«...The huge trunks were tied up firmly to allow them to be tugged by the boats. The wood came from the opposite mountain, beyond the lake, from a large forest called "petra"». Castoria was renowned for its vines and must. The karavia played an important role during vine-harvest, as they transported the harvesters to the vineyards around the shore of the lake. From Mili, Ammos, Petra and Krepeni, the experienced

Καράβια με καρέκλες στο εσωτερικό τους στους Μύλους το 1937. (Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

Karavia with internal seats in Mili in 1937. (Courtesy of Georgios Golombias).

τριγύρω από τη λίμνη, κατά τη διάρκεια του⁽⁷³⁾. Από τους Μύλους, τον Άμμο, την Πέτρα και την Κρεπενή⁽⁷⁴⁾, οι πεπειραμένοι караβοκύρηδες κωπηλατώντας με μεγάλη επιδεξιότητα μετέφεραν τα σταφύλια, ενώ στην πίσω πρύμη οι τρυγητάδες σκορπούσαν τραγούδια και ξεφωνητά⁽⁷⁵⁾ και κατέληγαν στα γιουφύρια τις απογευματινές ώρες⁽⁷⁶⁾:

«.....
Από την «Πέτρα» κίνησαν
καράβια με σταφύλια⁽⁷⁷⁾,
-ογδόντα βγάλαμε φορτιά,
-άει και του χρόνου χίλια,
-και ξεφορτώνουνε καρπό
κάτω στο Κυργιαννάκη
δέκα καράβια, πειο τρανό
απ' όλα του Μπαϊμάκη.
.....»⁽⁷⁸⁾.

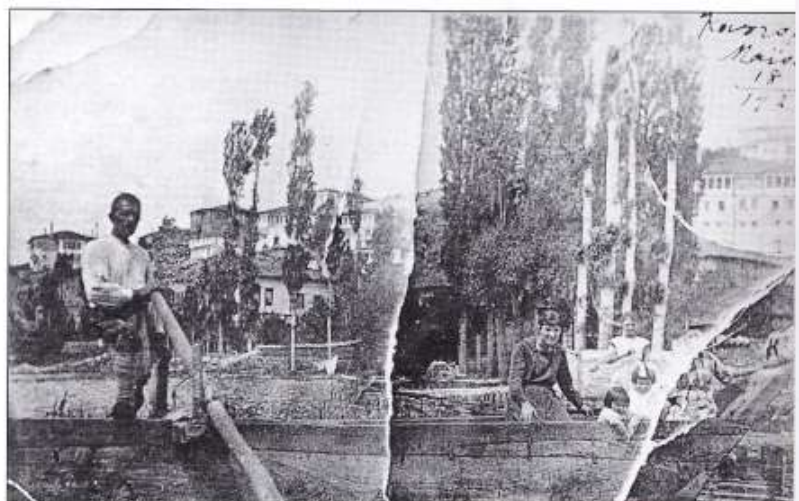
Όταν άρχιζε ο τρύγος, ο γραφικός τελάλης⁽⁷⁹⁾ της Καστοριάς Μπιγιαμής⁽⁸⁰⁾, με τη μεγαλόπρεπη εμφάνιση και την πατριαρχική γενειάδα, έβγαине σε κάθε μεϊντάνι⁽⁸¹⁾ και σε κάθε μαχαλά⁽⁸²⁾ και διαλαλούσε στον κόσμο την ανακοίνωση του Δημαρχείου με την ημερομηνία που θα άρχιζε ο τρύγος, επειδή όλοι τρυγούσαν την ίδια χρονική περίοδο⁽⁸³⁾.

Τα καράβια είναι στενά συνδεδεμένα και με τη θρησκευτική ζωή της πόλης. Οι παλιότεροι Καστοριανοί διηγούνται ακόμη το χαρακτηριστικό τρόπο μεταφοράς της καμπάνας της Μητρόπολης από το Μαύροβο το 1917. Την είχαν κρεμάσει, λέγεται, από χοντρά καδρόνια ανάμεσα σε δυο καράβια, μισοβυθισμένη στο νερό για να μειώνεται το βάρος της⁽⁸⁴⁾. Στα Θεοφάνεια τα καράβια ήταν παραταγμένα περιμετρικά στη Σκάλα Σταυρός, με προσκνητές και τολμηρούς κολυμβητές για να βουτήξουν στη λίμνη να πιάσουν το Σταυρό, δίνοντας στην τελετή της κατάδυσης πανηγυρικό τόνο. «.....Η πάνδη-

Σεργιάνι στην Αι-Σωτήρα. (Φωτογραφία πριν από το 1940, από το Λεύκωμα «Η Καστοριά» υπό Αντ. Οικονομίδη, Προσφορά Α. Τσόλη).

Promenade at Agia-Sotira. (Photograph taken before 1940, from the album «Castoria» by Ant. Economides, Courtesy of A. Tsolis).

Οικογενειακός περίπατος του караβοκύρη στη λίμνη (18 Μαΐου 1920). (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).

A boatman and his family on the lake (May 18, 1920). (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

boatmen rowed with great dexterity, carrying the grapes, while at the stern, harvesters sang loudly until reaching the yioufiria in the afternoon.

«.....
From Petra they set off
karavia with grapes,
- eighty loads we picked,
- a thousand we hope next year -
and we unload the fruit of our work
down by Kyr-Yannakis
ten karavia, all of them great

Σεργιάνι στη λίμνη στις αρχές της δεκαετίας του 1950. (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).

Promenade on the lake in the early 1950s. (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

Μικροί Καστοριανοί σεργιανίζουν στη λίμνη τους. (Προσφορά Γιώργου Γκολομπία).

Young Castorians promenade along their lake. (Courtesy of Georgios Golombias).

μος πομπή καταβαίνει από τον μητροπολιτικόν ναόν και γεμίζει ολόκληρο το αμφιθεατρικό πρηνές, κάτωθι του οποίου είναι η αποβάθρα ορατή εις όλους, όπου επιβαίνουν ο κληρός και οι επίσημοι. Γύρω της αποβάθρας σχηματίζεται εντός της λίμνης ημικύκλιος περιοχή από τας λέμβους και τα καράβια κατάμεστα από θεατάς, που περιμένουν να ιδούν την κατάδυση του Σταυρού και των κολυμβητών. Όταν δε η λίμνη είναι παγωμένη, αντί των λέμβων βλέπομεν το πλήθος να στέκεται επάνω εις τον πάγον διά να παρακολουθήση την τελετήν...»⁽⁵⁵⁾.

Στις γιορτές της Ανάληψης και της Παναγίας τα καράβια μετέφεραν πολλούς προσκυνητές και εκδρομείς στο Νησί του

Περίπατος Καστοριανών στη λίμνη κατά τη δεκαετία 1950-1960. (Προσφορά Κώστα Καπούλη).

Castorians taking a boat ride on the lake in the 1950-1960s. (Courtesy of Costas Kapoulis).

Η οικογένεια με τους ξενιτεμένους φίλους σε περίπατο στη λίμνη στις αρχές της δεκαετίας του 1960. (Προσφορά Νίτσα Πασιώρα).

A family with its closest friends taking a boat ride on the lake in the early 1960s. (Courtesy of Nitsa Pasionas).

made by Baimaki.

.....».

When harvest season began, Castoria's graphic crier, Biyamis, with his proud appearance and huge beard, would go to every «meidani» and every «mahala» (town squares) to announce the date set by the municipality for the start of harvest, since all the Castorians harvested at the same period of time.

Οικογενειακός περίπατος στη λίμνη. (Προσφορά Νίτσα Πασιώνα).
Family outing on the lake. (Courtesy of Nitsa Pasionas).

Σεργιάνι με κιθάρα στη λίμνη στις αρχές της δεκαετίας του 1950. (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).
Promenade with a guitar on the lake in the early 1950s. (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

Παρέλαση καστοριανού καραβιού στην οδό Μητροπόλεως στα Ρογκουτσάρια το 1978. (Προσφορά Μαρούλας Βέργου - Γκαμπέση).
A Castoriano karavi parading on Mitropoleos Street in Rogoutsaria in 1978. (Courtesy of Maroula Vergos-Gambessis).

Νύφη σε καστοριανό καράβι το 1995. (Προσφορά Τάκη Ζιώγα).
A bride on a Castoriano karavi in 1995. (Courtesy of Takis Ziogas).

The karavia are closely associated to the religious life of the town. The old Castorians still remember how the cathedral bell was transported from Mavrovo in 1917. They say that the bell hung on thick piles, which were carried by two karavia, and was half-submerged to decrease its weight. During the celebration of the Epiphany, the karavia are lined along the shore of Skala Stavros, carrying worshippers and bold swimmers who dive after the cross. The presence of the karavia gives the celebration its local colour and joyful tone. «... The mass procession descends from the cathedral and people pack on the graphic slopes from where they can see the pier, where the priest and local officials are seated. Around the pier, karavia and boats are anchored, forming half a circle, with

Δισπηλιού και στη Μαυριώτισσα⁽⁹⁶⁾. Για τη συμμετοχή των καραβιών στη γιορτή της Ανάληψης στο Δισπηλιό τις δεκαετίες του 1920 και 1930 διαβάζουμε σε τοπική εφημερίδα: «.....Την Πέμπτην από βαθείας νυκτός τα καράβια ετέθησαν εις κίνησιν μεταφέροντα πλήθος προσκυνητών εις το Νησί των Δουπιάκων. Τοιαύτην δόξαν η λίμνη πιθανόν να μην είδε, διότι ενόμιζε τις ότι έπλεεν εις αυτήν ολόκληρος στόλος εξ 100 και πλέον καραβιών..... οι καστοριανοί από όρθρου βαθέος εγερθέντες επλημμύρισαν τας παραλίας διά να επιβιβαστούν καραβιών που θα τους μετέφερον εις το νησί των Δουπιάκων, όπου από πολλών ετών καθιερώθη να πανηγυρίζεται λαϊκώτατα η Ανάληψις του Χριστού.....»⁽⁹⁷⁾. Σε άλλη ημερομηνία της ίδιας εφημερίδας διαβάζουμε: «Πρωτοφανής εις κίνησιν και ζωηρότητα η πανήγυρις του ναού των Δουπιάκων..... ενώ αφ' ετέρου τα καράβια κατάμεστα και αυτά προς το νησί έπλεον..... περί την μεσημβριάν ανεχώρησαν πολλάί οικογένειαι για να μεταβούν κατά το έθιμον εις την Μαυριώτισσαν»⁽⁹⁸⁾.

Το πανηγύρι για τη γιορτή της Ανάληψης την Πέμπτη 13 Ιουνίου 1929 διαλύθηκε λόγω πένθους, μόλις μεταδόθηκε η είδηση ότι ανατράπηκε το μοτοράκι «Ορεσιτιάς» του Λεωνίδα Μπιβουλα στα Πετσιά με 7 θύματα⁽⁹⁹⁾. Με αφορμή το ναυάγιο του «Ορεσιτιάς», ο Καστοριανός Αργύριος Παπαδιάκος στους στίχους από το ποίημά του «Το Δράμα» περιέγραψε το θλιβερό γεγονός:

«.....
Κακόμοιρη, "Ορεσιτιάς"! Βαπόρι χαϊδεμένο
Με πόση χάρη έσχιζες τα γαλανά νερά!
Αλλ' όμως μάτι βάσκανο μάτι κατηραμένο
σ' εφθόνησε και έπαθεσ αυτή τη συμφορά.
.....»⁽¹⁰⁰⁾

Ύστερα από το γεγονός αυτό η κυβέρνηση διέταξε την επιθεώρηση των βενζινοπλοίων σε όλες τις λίμνες της Ελλάδος και για το σκοπό αυτό πήγε στην Καστοριά ο πλωτάρχης Μάρκος Σορώτος, ο οποίος αποφάνθηκε ότι αιτία της ανατροπής ήταν ο μεγάλος συνωστισμός των επιβατών και η ανισορροπία του πλοίου⁽¹⁰¹⁾.

Το πανηγύρι για τη γιορτή της Ανάληψης συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1930: «Κόσμος και κοσμάκης μαζεμένος από τα τετραπέρατα της επαρχίας στο Νησί..... Τα καράβια σύρτα-φέρτα και τα βαποράκια..... φιτ φιτ, φιτ διασχίζουν τα νερά της λίμνης νωχελικώς ή αστραπιαίως..... Το μεσημέρι σχεδόν όλος ο κόσμος αυτός απέπλευσε εν τρικυμία και βροχή εις την Μαυριώτισσαν.....»⁽¹⁰²⁾.

Στις γιορτές της Ανάληψης και της Παναγίας έκαναν και αγώνες κωπηλασίας από το Σταυρό στην Πέτρα, από το Χασάν-Κατή στο Δισπηλιό και από τη Μαυριώτισσα στο Μαύροβο, με έπαθλο μια νταμιτζάνα⁽¹⁰³⁾ κρασί⁽¹⁰⁴⁾. Όπως γράφει ο Κωνσταντίνος Πηχιών, «την κωπηλασίαν εις παλαιότερα χρόνια οι έφηβοι και οι νέοι της Καστορίας είχαν ως ένα ευχάριστον άθλημα και εμίσθωναν καράβια με την ώραν. Έκαμναν δε αναμεταξύ των και λεμβοδρομίας»⁽¹⁰⁵⁾. Σήμερα το έθιμο αυτό αναβιώνει με επιτυχία ο Ναυτικός Όμιλος Καστοριάς⁽¹⁰⁶⁾.

Η λίμνη είναι ιδεώδης εκτός από κωπηλατικούς και για κο-

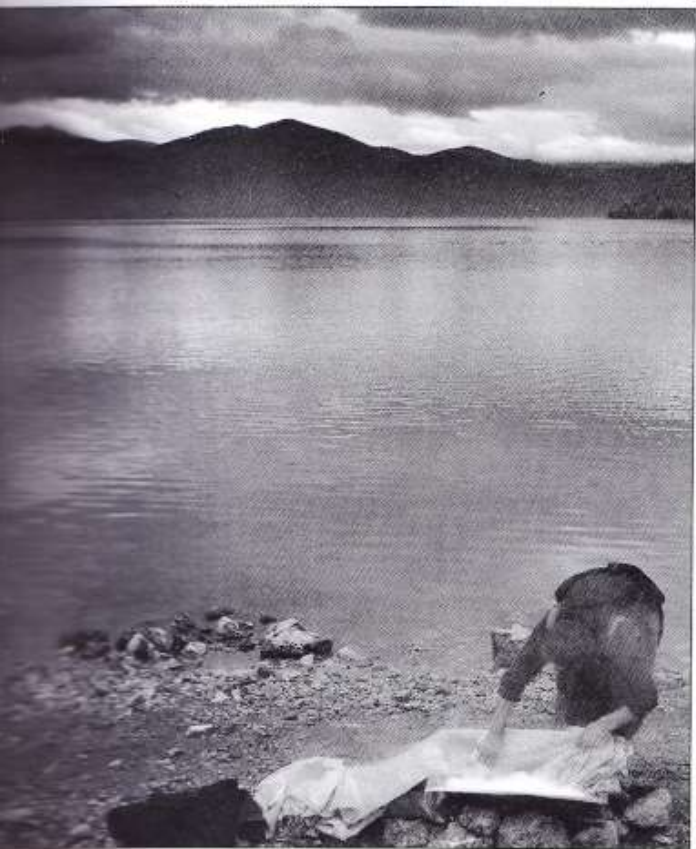
Καστοριανή καθαρίζει τα ψάρια της στην ακρολιμνιά. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1955. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

A Castorian woman cleaning fish on the lake shore. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1955. Courtesy of Stergios Svarnas).

people onboard waiting to see the swimmers dive for the cross. When the lake is frozen, instead of boats, we see the people as if standing on the ice, watching the celebration...»

On the days of the Ascension of Christ and the Virgin Mary, the karavia transported many worshippers and excursionists to the Nisi of Dispilio and Mavriotissa. Regarding the contribution of the karavia to the celebration of Analiptseos (Ascension) in Dispilio, we read in a local paper: «... From Thursday night, the karavia were on the move, transporting worshippers to the Nisi of Dupiako. Such a glorious fleet, the lake probably had not seen before, as more than 100 karavia sailed across its surface... The Castorians from late at night packed the shore in order to embark on the karavia which were to carry them to Dupiako, where for many years Ascension Day is traditionally celebrated».

On another issue of the same paper, we read: «...The traffic on the lake and the number of people taking part in the celebration were without precedent... A large number of karavia sailed at night to Nisi... Many families left around noon to attend the celebration at Mavriotissa, according to custom». On Thursday, June 13, 1929, the celebration of Ascension Day had to be cancelled and a mourning period was declared for the seven victims who drowned when Leonidas Bivoulas' motor-

Καστοριανή πλένει τα στράνια, ενώ πίσω η λίμνη φαντάζει παραμυθένια και μαγευτική. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

A Castorian woman washing the strania, while in the background the lake looks magical. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

λυμβητικούς αγώνες⁽⁹⁷⁾, αλλά πρέπει να ξέρεις πολύ καλό κολύμπι γιατί τα νερά είναι βαθιά και το κολύμπι στη λίμνη δύσκολο⁽⁹⁸⁾. Παρά τα υποβρύχια ρεύματα στη λίμνη⁽⁹⁹⁾, οι κολυμβητές ανταγωνίζονταν σε απόσταση με «βουτιές»⁽¹⁰⁰⁾, περνώντας κάτω από δυο-τρία καράβια ή πιάνοντας λάσπη από το βυθό. Γνωστό είναι στην Καστοριά το κολυμβητικό παιχνίδι «Του Τάταρη ο λευκός κάνει κρα-κρα-κρα», που αναφέρεται στις λεύκες αλλά και στο κολύμπι στις αβγατές και στα γιοφυρία: «Στις παραδοσιακές αθλοπαιδιές αναφέρεται και μια κατάδυση με την παρα-πάνω ονομασία. Τις ρίζες αυτού του παιχνιδιού τις συναντούμε στο εξής περιστατικό: Σε πολύ περασμένους χρόνους στην αβγατή του αρχοντικού του Ναούμ Τάταρη –σήμερα ιδιοκτησία των κληρονόμων του Κώστα και Γιάννη Αϊβάζη – έκοψαν ένα γέρικο λευκάδι, πανύψηλο, στην άκρη λίμνη. Την πτώση του την κατηύθυναν προς τη λίμνη για να μην προκαλέσει ζημιές στην ξηρά το πελώριο κορμί του. Τα παιδιά που κολυμπούσαν στο διπλανό γιοφύρι του Μπαλή, εντυπωσιάστηκαν από την θεαματική σκηνή της κοπής και της πτώσης του και έκαναν την αναπαράστασή της με τον εξής τρόπο: Ο νεαρός κολυμβητής στέκεται στην άκρη του γιοφυριού όρθιος, ακίνητος, "ντερεκομένος" με τα πόδια σφικτά και τα χέρια κολλημένα στο κορμί του σαν ένα

boat, «Orestias», capsized in Petsia. Local poet Argyrios Papadiskos describes this tragic event in this poem:

.....
*Poor "Orestias"! Such a noble boat
 full of grace you sailed on the blue waters!
 But an evil eye, a destructive eye
 envied you and caused this disaster.*
 .....

After this incident, the government ordered a general inspection of motor-boats on all the lakes of Greece. The inspection in Castoria was carried on by lieutenant-commander Markos Sorotos, who attributed the capsizing to the large number of passengers and the boat's lack of balance.

The celebration of Ascension Day continued in the 1930s: «People flooded from around the province to the Nisi... The karavia come and go, while the boats... fit fit fit, sail on the waters of the lake, some nonchalantly and others fast... Around noon, the people disembarked in Mavriotissa despite the bad weather and rough lake...».

On Ascension Day and August 15, rowing races were organised from Stavros to Petra, from Hassan-Cadi to Dispilio and from Mavriotissa to Mavrovo. The prizes were a cup and plenty of wine. Constantinos Pichion writes: «In the old time, rowing was the favourite sport of the Castorian youth who rowed for hours. They also organised races». Today this custom is revived successfully by the Nautical Club of Castoria. In addition to rowing, the lake is ideal for swimming races. However, you have to know how to swim well because the water is deep and swimming in the lake is hard. Despite the existence of under-currents, swimmers race each other, diving under boats or picking sand from the bottom. The water game, «Tatari's poplar makes kra-kra-kra», which is referring to the poplar-trees and swimming on the avyates and yioufiria, is well-known in Castoria: «Traditional children games include a diving game with the above-mentioned name. The game sprung from this event: years ago, on the avyati of Naoum Tatari's mansion - owned today by his heirs Costas and Yannis Aivazis - a strong, tall poplar-tree was cut and fell on the shore of the lake. Children who were swimming nearby, on Bali's yioufiri, were greatly impressed by the sight and tried to reconstruct the fall in this way: the young swimmer stands on the side of the yioufiri "erect" and still, his legs firmly closed and his arms glued to his body like a tall poplar. Then he bends to the side while reciting this phrase, "Tatari's poplar makes kra-kra-kra", and falls into the water. This game was carried on from generation to generation and was one of the most popular local children's games. It also kept Tatari's name alive as he only had daughters».

Children learnt to swim on the yioufiria, using cans and floaters. It was a big event when one of the children succeeded in swimming around the yioufiri. In order to avoid accidents, parents tied their children's waist to a rope and held its end until the child finished his swimming round.

It would be an impardonable omission on the part of the visitor not to make a promenade on the lake. Only when you embark

ευθυτενές λευκάδι. Έτσι παίρνει κλίση από τα πλάγια και κραυγάζοντας τη φράση: Του Τάταρη ο λεύκος κάμνει κρα-κρα-κρα, πέφτει στα νερά της λίμνης. Το παιγνίδι αυτό μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά και ήταν απ' τα πιο αγαπημένα των παιδιών της Καστοργιάς και διέσωσε το όνομα του μεγάλου άρχοντα Τάταρη που δεν άφησε αρσενικά παιδιά παρά μονάχα κορίτσια»⁽¹²⁵⁾.

Στα γιοφυρία τα παιδιά μάθαιναν να κολυμπούν με τενεκέδες και μπουκλές⁽¹²⁶⁾ βουλωμένες και ήταν άθλος όταν ένα παιδί έκανε το γύρω του γιοφυριού κολυμπώντας. Για να αποφύγουν οι γονείς κάθε δυσάρεστο επακόλουθο, έδεναν τα παιδιά τους από τη μέση με ένα σχοινί και το κρατούσαν από την άλλη άκρη μέχρι το παιδί να τελειώσει το κολύμπι⁽¹²⁷⁾.

Είναι μεγάλη παράλειψη για τον επισκέπτη της Καστοριάς να μη σεργιανίσει⁽¹²⁸⁾ τη λίμνη με καράβι⁽¹²⁹⁾. Μόνο αν μπεις σε καράβι και σεργιανίσεις γύρω-γύρω θα καταλάβεις τι θα πει ομορφιά, γράφει η Ιφιγένεια Διδασκάλου. «Και αν το κάνετε», συνεχίζει, «τότε θα δικαιολογήσετε το καμάρι τους γι' αυτό τ' αλαφρό πλεύσιμο, το ταπεινό καράβι που στη λίμνη της Καστοριάς το συναντάς έτσι ιδιότυπο και αθόρυβο»⁽¹³⁰⁾. Τις καλοκαιρινές βραδιές, όταν το φεγγάρι λουζόταν στα νερά της λίμνης, μια βαρκάδα με το καράβι του Νικόλα Νανά ή του αδελφού του Πέτρου ή του Νάσιου Κακαγιάννη⁽¹³¹⁾ ήταν κάποτε η μεγαλύτερη διασκέδαση, μια αληθινή μαγεία. Ναύλωνε η παρέα το καράβι, έπαιρναν τα βιολιά και τις κιθάρες, τα κεφτεδάκια, τις πίτες και τα γλυκίσματα και σεργιάνιζαν στην πιο όμορφη γι' αυτούς λίμνη του κόσμου. Καράβια με νέους και άλλα με κορίτσια προχωρούσαν απαλά στην ακρολιμνιά, ενώ τη σιγή της βραδιάς διαπερνούσαν οι ήχοι των τραγουδιών τους που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν το ρομαντισμό της εποχής. Και όσοι τους άκουγαν από τις αβγάτες, αλλά και όσοι ξενοχτούσαν από τα παραθύρια των σπιτιών τους, μοιράζονταν τη χαρά και τη διασκέδασή τους⁽¹³²⁾.

Τις καλοκαιρινές Κυριακές τα καράβια μετέφεραν εκδρομείς στο Δισπηλιό και στη Μαυριώτισσα⁽¹³³⁾. Κάθε Καστοριανός, φτωχός ή πλούσιος, αισθανόταν εξαιρετική ευχαρίστηση πηγαίνοντας με το καράβι στα αντικρινά μέρη της λίμνης, στην Πέτρα, στους Μύλους, στον Άμμο και στο Λιβάδι, για να περάσει μια μέρα ευχάριστη με την οικογένειά του και τους φίλους του. Τότε η λίμνη παίρνει «ιδιαιτέραν ζωντάνια και εμορφιά»⁽¹³⁴⁾.

Το καράβι είχε θέση και στη μεγάλη χαρά του γάμου. Με τι μέσο εκτός από καράβι θα πήγαινε ο Καστοριανός να πάρει την αγαπημένη του; Σύμφωνα με μαρτυρία του Βασίλη Παπαντίνα, όταν το σπίτι της νύφης ήταν παραλίμνιο τη μετέφεραν με καράβι τραγουδώντας και ακολουθούσε συγκέντρωση στη λίμνη:

«Καραβάκι μου μικρό
θέλω να σ' αρματώσω
να πάμε έναν περίπατο
μήπως την ανταμώνω».

Με το ίδιο τραγούδι χόρευε η νύφη το νυφιάτικο χορό, όταν τελείωνε το φαγοπότι:

«Το καραβάκι το μικρό

on a karavi and promenade around, you understand what beauty means, writes Didaskalou. «And if you do it», she continues, «then you will understand why they are so proud of this light craft, this modest karavi which you will encounter silent and solitary on the lake of Castoria». A summer evening boat ride, when the moon shines over the waters, on the karavi of Nikolas Nanas or his brother Petros or Nassios Kakayannis was once the natives' greatest pastime, a magical moment on the lake. Groups of people embarked on the karavi, carrying their violins and guitars, keftedakia (meatballs), pites (bread) and sweets, and made a promenade on the world's most beautiful (at least for them). Karavia full of boys and girls sailed softly by the shoreline, and their singing filled the night with romance. And those who heard them from the avyates, or from their windows, shared their joy and pleasure.

On the summer Sundays, the karavia carried excursionists to Dispilio and Mavriotissa. Every Castorian, whether rich or poor, felt extremely happy sailing on the boat across the lake to Petra, Mili, Ammos and Livadi, in order to spend a pleasant day with his family and friends. The lake at this time felt «wonderfully alive and beautiful».

The karavi had also its place in weddings. With this mode of transport, the Castorian groom picked his beloved; according to Vassilis Papandinas, when the bride resided in a lakeside house, she was transported on a karavi, while her procession followed singing these lyrics:

«Karavi mou so small
I want to sail with you
to go on a ride,
and maybe meet her».

The bride danced on the same song after eating and drinking:

Καστοριανές πλένουν στα Πετσιά. (Φωτογραφία Σπύρου Μελετζή, 1952. Προσφορά Αργυράκη Παύλου).

Castorian women washing in Petsia. (Photographed by Spyros Meletzis, 1952. Courtesy of Argyrakis Pavlou).

θέλω να τ' αρματώσω
να έβγω στον περίπατο
ίσως και σ' ανταμώνω»⁽¹⁷¹⁾.

Οι γάμοι έπαιρναν γραφικό χαρακτήρα όταν τα καράβια από το Μαύροβο έφερναν τους συμπέθερους στην Καστοριά και επέστρεφαν με την Καστοριανή νύφη. «Τότε ολόκληρος στολίσκος με την νύφη στην πρύμη του καλλίτερου και ταχύτερου καραβιού έπλεγεν σχίζοντας τα νερά της λίμνης και σηκώνοντας αφρούς σ' ένα φρενήρη ανταγωνισμό ταχύτητας. Από κάθε καράβι έπρεπε να σπάσει ένα τ' ολιγώτερο δίκωπο. Γι' αυτό και είχαν μαζί τους εφεδρικά δίκωπα και δικωπόσκoiνα. Αν στα χέρια των Καστοριανών καραβοκύρηδων έλυωναν τα δίκωπα, στα χέρια των Μαυροβινών έσπαγαν»⁽¹⁷²⁾.

Τα καστοριανά καράβια δεν λείπουν από καμιά γιορτή. Στα «Ρογκουτσάρια»⁽¹⁷³⁾ συμμετείχαν και καστοριανά καράβια κατά την παρέλαση στους δρόμους της πόλης. Είναι πάντοτε επικαιρες και ενδιαφέρουσες οι προτάσεις του Αριστοτέλη Ζάχου⁽¹⁷⁴⁾ για την οργάνωση γιορτών και εκδηλώσεων στην Καστοριά με συμμετοχή και παρελάσεις καραβιών, που θα έδιναν ιδιαίτερο τόνο και αισθητική απόλαυση.

Η νερομάνα λίμνη από τα παλιά χρόνια εξασφάλιζε πόσιμο νερό στην πόλη, που το τοποθετούσαν σε λαγήνια⁽¹⁷⁵⁾ και κιούπια⁽¹⁷⁶⁾ για να είναι δροσερό⁽¹⁷⁷⁾. Αν είχε μικρόβια ή όχι δεν ήταν έγνοια των Καστοριανών⁽¹⁷⁸⁾. Από τα χαράματα ξεκινούσαν τα κορίτσια της Καστοριάς με το γκιούμι⁽¹⁷⁹⁾ στον ώμο και κουβαλούσαν πέντε και έξι φορές μέχρι να γεμίσουν τις στάμνες⁽¹⁸⁰⁾ στο κατώι του σπιτιού⁽¹⁸¹⁾. «Τα σουκάκια⁽¹⁸²⁾ της Καστοριάς», γράφει η Ιφιγένεια Διδασκάλου, «πρωί και βράδυ είχαν άλλη όψη. Αντάμωνες γυναίκες και κορίτσια με τα φουστάνια⁽¹⁸³⁾ της δουλειάς, μ' ανασκουμπωμένα τα μανίκια, με το "φακιόλι"⁽¹⁸⁴⁾ στο κεφάλι δεμένο και με το γκιούμι στο χέρι ανεβοκατέβαιναν στη λίμνη κουβαλώντας νερό»⁽¹⁸⁵⁾. Τότε, τα κορίτσια έβγαιναν έξω μόνο όταν κατέβαιναν στη λίμνη για να φέρουν με το γκιούμι νερό στο σπίτι⁽¹⁸⁶⁾. Ήταν ευκαιρία για τις κοπέλες του καιρού εκείνου να ξεφύγουν από το κλείσιμο, να κουβεντιάσουν και να κουτσομπολέψουν⁽¹⁸⁷⁾. Στα γιοφυρία αντάμωναν κάθε πρωί οι νοικοκυρές και προπάντων τα κορίτσια, που έφερναν με τα γκιούμια τους νερό για την καθαριότητα του σπιτιού και για να πιούν οι σπιτικοί. Και από τα γιοφυρία έπαιρναν επίσης το «βουβό» νερό για τη γιορτή του Κλειδονα⁽¹⁸⁸⁾.

Το νερό της λίμνης που έπιναν οι Καστοριανοί, αντικαταστάθηκε το 1929 με θαυμάσιο νερό από πηγή στο Σέτομο⁽¹⁸⁹⁾. Τη δαπάνη του τέλειου επίσης δικτύου ύδρευσης της πόλης ανέλαβε ο Σύλλογος «Ομόνοια» των Καστοριανών της Αμερικής⁽¹⁹⁰⁾. Τις προσπάθειες συγκέντρωσης χρημάτων από τους Καστοριανούς της Αμερικής για τις δαπάνες της ύδρευσης από το Σέτομο, απέδωσε ο Καστοριανός ποιητής Αργύριος Παπαδίσκος στο ποίημά του «Η ύδρευσις»⁽¹⁹¹⁾.

Τα παλιά χρόνια οι Καστοριανές εκτός από το να κουβαλούν νερό στα σπίτια τους από τη λίμνη με το γκιούμι, κατέβαιναν και σ' αυτή για να πλύνουν και να λευκάνουν τα στράνια⁽¹⁹²⁾ τους⁽¹⁹³⁾. Τις ηλιόλουστες μέρες οι Καστοριανές με τη μαλάθα⁽¹⁹⁴⁾ στο κεφάλι και τον κόπανο⁽¹⁹⁵⁾ στο χέρι κατέβαιναν στις

«This karavi so small
I want to sail on
to go on a ride
and maybe meet you».

The weddings were such graphic events when the karavia left from Mavrovo, carrying the groom's parents to Castoria, and returned with the bride. «Then a whole fleet, with the bride standing on the bow of the fastest karavi, sailed across the lake, trailing foam as they raced to get there first. Each karavi had to break at least one dicopo. That's why they had reserves. If the dicopo melted in the hands of the Castorians, they broke in the hands of the Mavrovo boatmen».

The Castoriana karavia were not missing from any celebration. During carnival, the karavia paraded on the streets of the town. Aristotelis Zachos's proposals to organise fairs and parades with the contribution of the karavia, which would give them a special tone and aesthetic presence, are always interesting and timely.

Since old years, the lake provided potable water to the town. The locals placed it in jugs (*laginia* and *kioupia*) to keep it fresh. If it had microbes or germs, the Castorians ignored it. The girls went at dawn to the lake, carrying their jugs on their shoulders, and made five to six trips back and forth to the lake until their pitchers were filled. «Morning and evening, the streets of Castoria sprung alive to a different sight», writes Didaskalou. «Women and girls, wearing long skirts, their sleeves unbuttoned and the kerchief tied firmly on their heads, walked up and down the shore of the lake holding their jugs of water in their hands». It was an occasion for the girls of the time to break free from their homes and carry the water used for drinking and cleaning. They also took «silent» water from the yioufiria for the celebration of Kleidonas.

The water of the lake was later replaced by the fresh water of the spring of Setomo. The cost of the water supply network was undertaken by the union of Castoria's expatriates in the United States of America, «Omonia». The attempts to collect money from the Castorian American expatriates are described in Argyrios Papadiskos' poem «Water Supply».

In ancient years, the Castorians not only carried water with jugs but also went down to the lake to wash and bleach their clothes (*strania*). On sunny days, the Castorian women walked down to the shores of the lake, carrying a washing board (*malatha*) on their heads and a pestle in their hands to wash their strania. The women of Apozari went to the avyati of Vourdouchas in Grandintsa and Agia-Sotira, while the women of Doltsio took their washing to the avyati of Kyr-Yannakis or Balis in Petsia. There, they washed their white clothes, paddled their *kilimia*, *chramia* and *flokates* (traditional dress), plunging knee-deep in the water. Wet or dry, they carried them back to their homes.

As we saw, the karavia served and entertained the Castorians and the town's fishermen in many ways. That's why they are still being used to this day. There are about 200 karavia and 30 manoxyla left in Castoria and in the lakeside villages of Dispilio, Mavrochori, Polykarpi, Fotini, Metamorfoosi and Kefalari. What

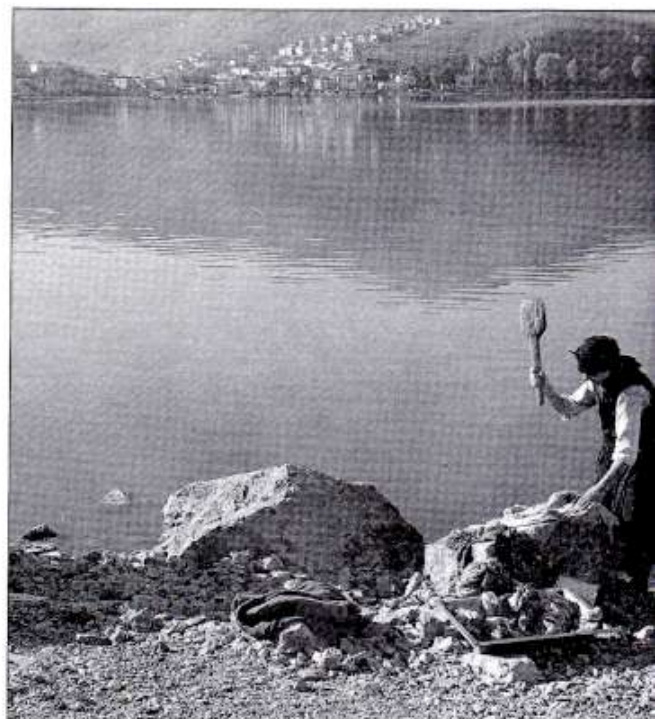
όχθες της λίμνης για να πλύνουν και να λευκάνουν τα στράβια τους. Οι Αποζαρνές⁽¹³⁶⁾ κατέβαιναν στην αβγατή του Βουρντούχα στη Γκραντίντσα και στην Αί-Σωτήρα. Οι Ντουλτσινές⁽¹³⁷⁾ στην αβγατή του Κυργιαννάκη ή του Μπαλή και στα Πεταϊά. Εκεί έπλεναν τα ασπρόρουχα, κοπάνιζαν τα κιλίμια⁽¹³⁸⁾, τα χράμια⁽¹³⁹⁾ και τις φλοκάτες⁽¹⁴⁰⁾ βουτώντας μέχρι τα γόνατα στο νερό και βρεγμένα ή στεγνά τα κουβαλούσαν κατόπιν στο σπίτι⁽¹⁴¹⁾.

Τα καράβια, όπως είδαμε, εξυπηρετούσαν και ψυχαγωγούσαν με πολλούς τρόπους τους Καστοριανούς και οι ψαράδες της πόλης εξακολουθούν να τα χρησιμοποιούν για τα πλεονεκτήματά τους. 200 καράβια και 30 μονόξυλα περίπου υπάρχουν σήμερα στην Καστοριά και στα παραλίμνια χωριά Διοσηλιό, Μαυροχώρι, Πολυκάριπη, Φωτεινή, Μεταμόρφωση και Κεφαλάρι. Ποια θα είναι η τύχη τους; Αν μπορούσαν να μιλήσουν, θα έλεγαν τον πόνο τους: κινδυνέψαμε να χαθούμε από τα μοτόρια, αλλά αυτά χάθηκαν πριν από μας. Τα αυτοκίνητα μας περιόρισαν, αλλά τα πλαστικά σκάφη με τις εξωλέμβιες μηχανές θα μας εξαφανίσουν⁽¹⁴²⁾. Πριν να είναι αργά, πρέπει ο Δήμος, αλλά και όλοι οι φορείς και οι κάτοικοι της πόλης να φροντίσουν για τη διάσωση των καραβιών και του παραδοσιακού τρόπου της κατασκευής τους, όπως επίσης και για τη συνέχιση της συμμετοχής τους στη ζωή της πόλης, για την οποία αποτελούν την ταυτότητά της.

Εμείς από την πλευρά μας, θα επαναλάβουμε εδώ όσα έγραψε ο Αριστοτέλης Ζάχος το 1936, που παραμένουν πάντοτε επίκαιρα: «.....Χρειάζεται όμως και εκ μέρους του δήμου μία μελετημένη οργάνωσις των εορτών αυτών για να δοθή περισσότερο ώθησις. Μία παρέλασις π.χ. από καράβια στολισμένα με εγχωρίους τάπητας και άνθη, γεμάτη με νέους και ασπροφορεμένες νέες, θα έδιδεν εις τους θεατάς ευχάριστον αισθητικόν απόλαυσιν εντελώς ασυνήθιστον και θα συντελούσε πολύ εις τον εξευγενισμόν των ηθών και εις την έξαρσιν της ωμορφιάς της λίμνης. ....Τα Θεοφάνεια, όταν η λίμνη δεν είναι παγωμένη, μία ανάλογος παρέλασις με στολισμένα καράβια θα προσέδιδε στην εορτή της καταδύσεως επιβλητικότητα και τοπικόν χρώμα εξαιρετικά ενδιαφέρον. Και νυκτερινάς ακόμη εορτάς θα μπορούσε να οργανώση ο δήμος με φωταγωγημένα καράβια. Η απονομή βραβείων εις τα πιο καλά στολισμένα θα ηύξανε τον ζήλον των κατοίκων για την συμμετοχήν εις τας εορτάς και τότε θα είνε τα καράβια για την Καστοριά ό,τι είνε οι γόνδολες για την Βενετία. Το ελαττήριον της οργανώσεως αγώνων και εορτών δεν πρέπει να είναι η βιομηχανία των ξένων, δηλ. η απόκτησις χρήματος αλλά η ιδική μας ευχαρίστησις και αισθητική ανάγκη. Τα μεγάλα πλεονεκτήματα που έχουν τα καράβια της Καστοριάς ως μέσα μεταφοράς και η συνήθεια των ψαράδων να "ψαροκυνηγούν" κατά προτίμησιν με αυτά είνε μεγάλη εγγύησις ότι θα διατηρηθούν και εις το μέλλον. Θα ήτο δυστύχημα αν ποτέ εκλείθουν· η Καστοριά θα έχανε τότε ένα από τα κυριώτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της...»⁽¹⁴³⁾.

will become of them? If they could talk, they would convey their pain to us: we are in danger of becoming extinct because of the motoria (motor-boats), but these have become extinct before us. The cars have limited our use, but the rubber boats with the outboard motors will cause our disappearance. Before it's too late, the municipality (and other local authorities) and residents should work on preserving these karavia and their traditional method of construction, as well as restoring them to their rightful place in the town, to which they are identified.

From our side, we will repeat what Zachos timely wrote in 1936: «... A better organisation of these events on the part of the municipality will give them a boost. For instance, a parade of Castoriana karavia, decorated with flowers and full of youths, will add zest and local colour to the celebration of the Epiphany. And even during night celebrations, the municipality could organise a parade with lighted karavia. Rewarding the best looking karavi will increase the Castorians' ardour. In that way, the karavi will become the town's symbol, like the gondolas of Venice. The incentive for the organising of races and fairs with the participation of the karavi should not be the foreign industry, i.e. profit-making, but our own pleasure and aesthetic need. The karavia's immense contribution to the life of Castoria as modes of transport and the fishermen's habit to fish with these boats guarantee that they will be preserved for the future. It would be unfortunate if they were to become extinct. Castoria would lose one of its main physiognomic characteristics...».

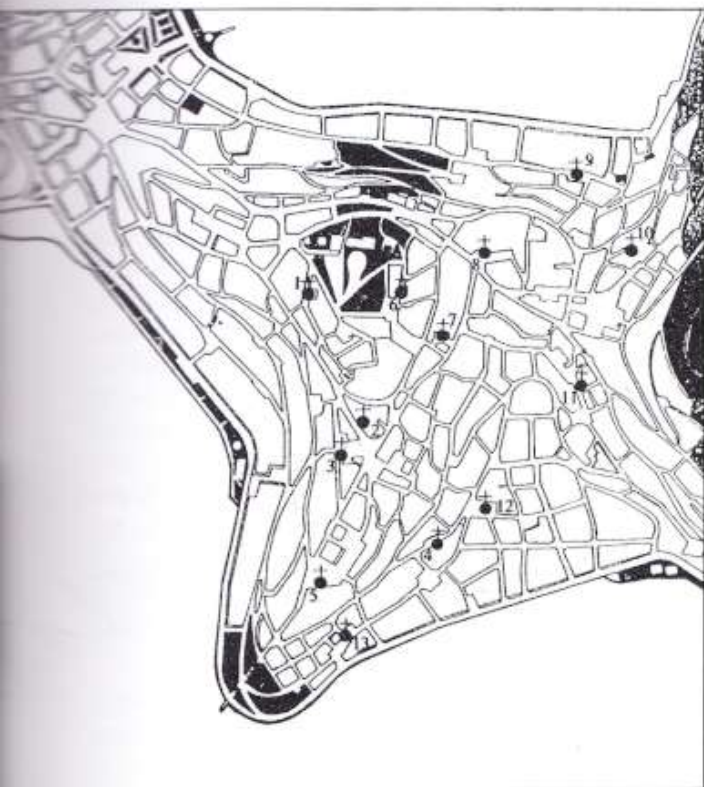
Καστοριανή με τον κόπανο στο χέρι. (Φωτογραφία Δημήτρη Χαρισιάδη, 1948. Προσφορά Στέργιου Σβάρνα).

Castorian woman with a pestle in her hand. (Photographed by Dimitris Charisiadis, 1948. Courtesy of Stergios Svarnas).

Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ

Ο «γκιμιτζής»⁽¹⁾ της λίμνης της Ορεστιάδας, όπως και των άλλων λιμνών, έχει ναυτική συνείδηση. Η ναυτική του τέχνη είναι γνωστή από τότε που οι κάτοικοι του λιμναίου οικισμού του Διοσηλείου μετακινήθηκαν στα νερά της με τα πρωτόγονα μονόξυλα τους⁽²⁾. Πολύ αργότερα, τον 11ο μ.Χ. αιώνα, είναι πιθανό τα «ακάτια» με τα οποία έγιναν οι ναυτικές επιχειρήσεις του στρατηγού Γεωργίου Παλαιολόγου κατά των Νορμανδών, να προέρχονταν από τα παραλίμνια χωριά της⁽³⁾.

Ο «καραβοκύρης» και ο ψαράς της λίμνης, όπως και ο ναυτι-

Εκκλησίες του Αγίου Νικολάου στην Καστοριά: 1. Άγιος Νικόλαος του Μαγαλιεύ. 2. Άγιος Νικόλαος του Καραβιδά. 3. Άγιος Νικόλαος του Κασνιτζή. 4. Άγιος Νικόλαος Δραγωτά. 5. Κοίμηση Θεοτόκου - Άγιος Νικόλαος - Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη (Μητροπολιτικός ναός). 6. Άγιος Νικόλαος μοναχής Ευπραξίας. 7. Άγιος Χαράλαμπος - Άγιος Νικόλαος οδού Βαλαλά. 8. Άγιος Νικόλαος του Ορφανοτροφείου. 9. Άγιος Νικόλαος του Τζωίτζα. 10. Άγιος Νικόλαος του Κυριτζή. 11. Άγιος Νικόλαος της αρχόντισσας Θεολογίνας. 12. Άγιος Νικόλαος του Καρύδη. 13. Άγιος Νικόλαος ο Πετρίτης.

Churches dedicated to Agios Nikolaos in Castoria: 1. Agios Nikolaos Magalios. 2. Agios Nikolaos Karavidas. 3. Agios Nikolaos Casnitzis. 4. Agios Nikolaos Dragotas. 5. The Sleeping Virgin (Theotokos) - Agios Nikolaos - Agios Constantinos and Heleni (Cathedral). 6. Agios Nikolaos nun Erpraxias. 7. Agios Charalambos - Agios Nikolaos on Valala Street. 8. Agios Nikolaos Orphanage. 9. Agios Nikolaos Tzotzas. 10. Agios Nikolaos Kyritsis. 11. Agios Nikolaos of the Lady Theolyginas. 12. Agios Nikolaos Karidis. 13. Agios Nikolaos Petritis.

NAUTICAL TRADITION ON THE LAKE

The «gimitzis» (boatman) of the Orestiada lake, as well as other lakes, has a nautical conscience. His craft is known

Χάραγμα πλοίου στην τοιχογραφία της Βάπτισης, στο μοναστήρι της Παναγίας της Μαυριώτισσας.

The carving of a boat on the Baptism mural, at the monastery of the Panagia Mavriolissa.

Ο Σύνδεσμος Αλιέων Ορεστιάδας κατά τη δεκαετία του 1920-1930, με τον Άγιο Νικόλαο στα λάβάρο του. (Προσφορά Νίκου Μεγγοῦδη).

The Orestiada fishermen's union (Sindesmos Alikeon Orestiada's) around the 1920-1930s, with an icon of Agios Nikolaos hanging in their quarters. (Courtesy of Nikos Meggoudis).

Τα Ψαράδικα στην Καστοριά.
The Psaradika (fish market) of Castoria.

Το σπίτι των ψαράδων στην περιοχή της Παναγίας της Μαυριώτισσας.
The dwelling of the fishermen of the area Panagia Mavriotissa.

since the times when the residents of the Dispilio lakeside settlement crossed the water on their primitive monoxylas. Much later, around the 11th century AD, it is likely that the "akatia" (boats), used by Georgios Paleologos for military operations against the Normans, came from lakeside villages.

The boatman and the fisherman of the lake, like the sea mariner, call on Saint Nicholas (Agios Nikolaos) for protection and light a candle in his church in gratitude. There are many churches dedicated to Agios Nikolaos on the Nisi of Ioannina, in Prespes and Castoria, and this is explained by the fact that these towns neighbour lakes, described as «small seas crossed by monoxyla boats». Churches dedicated to Agios Nikolaos are also found in the lakeside villages of Orestiada, in Vistonida, Kanalia and on the shores of the lake Vivii (Karla) which has since dried out, etc.

In a personal document, the clerk of the Cathedral of Castoria, Ioannis Papamantzaris, who sent the cathedral, the town elders and curators a note regarding the construction of a building which belongs to the small church of Agios Nikolaos of the «mountain», refers to Agios Nikolaos as the «patron saint». It seems that they (Castorians) honoured in particular the memory of Agios Nikolaos, the protector of the seas, since in earlier times the karavia were often used on the lake. The existence of many churches and icons of Agios Nikolaos in Castoria can be attributed to different reasons, «without however ignoring the role played by the lake and the fishing life». The fact that the karavia did not offer much security and that travelling usually took place on the lake, as well as the transfers undertaken during vine-harvest and the rough conditions on the lake at certain periods, explain the reason why the Castorians have a close affinity with Agios Nikolaos.

From the many ancient churches saved in Castoria, writes Christos Zalocostas, «twelve of them are dedicated to Agios Nikolaos, while as many are used to worship his name in other lake towns such as Ioannina, Achrida and Prespes - it is funny to see how serious the lakeside people took into account the little water they had under their feet in order to ensure the protection of the sea patron saint». Many murals or icons in the churches of Agios Nikolaos or other churches have nautical themes: Agios Nikolaos saves boats from the rough waters, Christ conquers the winds and calms the waves, the miraculous fishing and the distribution of the fish. In addition, there are scenes of the Apocalypse depicting huge fish throwing up human bodies, while in their middle, a woman, the symbol of the sea, sits on the back of a monster, holding ships in her hands - an original Hellenistic theme. Moreover, in many of these churches we encounter carvings with boats. On the other hand, the choice of the location of Castoria's church of Agios Nikolaos is not random because, writes Ioannis Sisiou, «it ensures a panoramic view on the lake and the unique environment

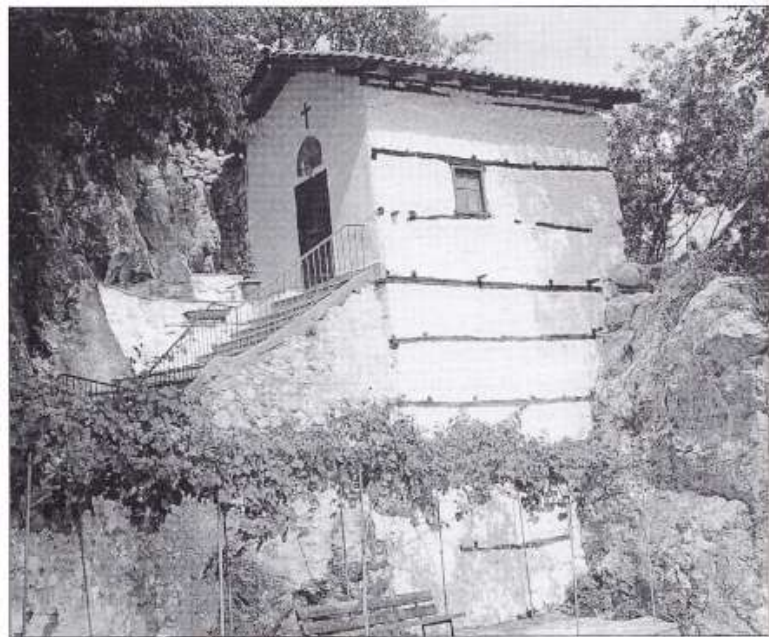
κός της θάλασσας, τον Άγιο Νικόλαο θα επικαλεσθούν και στην εκκλησία του θα ανάψουν το κερί της ευγνωμοσύνης τους¹⁵. Το πλήθος των εκκλησιών του Αγίου Νικολάου που υπάρχουν στο νησί των Ιωαννίνων¹⁶, στις Πρέσπες¹⁷ και στην Καστοριά¹⁸, εξηγείται από το ότι γειτονεύουν με εκτεταμένες λίμνες «αίτινες είναι, τρόπον τινά, μικραί θάλασσαι διαπλεόμεναι από πολλά μονόξυλα καράβια»¹⁹. Εκκλησίες του Αγίου Νικολάου θα συναντήσουμε επίσης στα παραλίμνια χωριά της Ορεστιάδας²⁰, στη Βιστωνίδα²¹, στα Κανάλια²² στις όχθες της λίμνης Βοιβηίδας (Κάρλας) που αποξηράνθηκε κ.α.

Σε ένα προσωπικό του έγγραφο ο γραμματικός της Μητρόπολης Καστοριάς Ιωάννης Παπαμαντζάρης, που έστειλε στη Μητρόπολη, στους δημογέροντες και στους εφόρους στις 23 Δεκεμβρίου 1904, σχετικό με την ανοικοδόμηση ενός οικήματος που ανήκε στη μικρή εκκλησία του Αγίου Νικολάου του «βουνού», αποκαλεί τον Άγιο Νικόλαο πολιούχο. Φαίνεται ότι τιμούσαν ιδιαίτερα τη μνήμη του Αγίου Νικολάου προστάτη των θαλασσινών, αφού τα παλιότερα χρόνια ήταν τόσο συχνή η χρησιμοποίηση καραβιών στη λίμνη²³. Η ύπαρξη των πολλών εκκλησιών και εικόνων του Αγίου Νικολάου στην Καστοριά μπορεί να ερμηνευτεί και από άλλους λόγους «χωρίς να παραγνωρίζεται και ο ρόλος που παίζει η λίμνη με την ψαράδικη ζωή»²⁴. Από το γεγονός ότι τα καράβια δεν παρείχαν μεγάλη ασφάλεια, ότι τα ταξίδια γίνονταν πάντοτε μέσα από τη λίμνη όπως και οι μεταφορές στην εποχή του τρύγου και από το μεγάλο κυματισμό της λίμνης σε ορισμένες εποχές, είναι δικαιολογημένη η ιδιαίτερη προτίμηση των Καστοριανών στον Άγιο Νικόλαο²⁵.

Από τους πολλούς παλιούς ναούς που σώζονται στην Καστοριά, γράφει ο Χρήστος Ζαλοκώστας, «οι δώδεκα είν' αφιερωμένοι στον Άγιο Νικόλαο κι άλλους τόσους σχεδόν λατρεύουν στο όνομα του ίδιου Αγίου οι πόλεις που γειτονεύουν με λίμνη, όπως τα Γιάννενα, η Αχρίδα, η Πρέσπα»²⁶ –γελάει κανείς βλέποντας πόσο σοβαρά παίρναν οι παραλίμνιοι το λίγο νερό που κοιμόταν στα πόδια τους για να προσπαθούν να εξασφαλίσουν την εύνοια του θαλασσινού Αγίου»²⁷. Πολλές από τις τοιχογραφίες ή τις φορητές εικόνες στις εκκλησίες του Αγίου Νικολάου ή και άλλου αγίου στις παραλίμνιες πόλεις απεικονίζουν θέματα ναυτικά²⁸: ο Άγιος Νικόλαος διασώζει πλοία στις τρικυμίες²⁹, ο Χριστός επιτιμά τους ανέμους και γαληνεύει τα κύματα³⁰, η θαυμαστή αλιεία³¹ και η άγρα των ιχθύων³². Επίσης σκηνές από την Αποκάλυψη στις οποίες μεγάλα ψάρια βγάζουν από το στόμα τους ανθρώπινα σώματα³³, ενώ στη μέση μια γυναίκα, προσωποποίηση της θάλασσας³⁴, κάθεται στη ράχη ενός τέρατος κρατώντας στα χέρια της πλοίο³⁵, γνήσια ελληνιστική κληρονομιά³⁶. Ακόμα, σε πολλές από τις εκκλησίες αυτές θα συναντήσουμε ακιδογραφήματα (χαράγματα) με πλοία³⁷. Από την άλλη πλευρά η επιλογή της θέσης για την ανέγερση εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στην Καστοριά δεν είναι τυχαία, γιατί, όπως γράφει ο Ιωάννης Σίσιου, «εξασφαλίζεται πανοραμική θέα προς τη λίμνη και το μοναδικό τοπίο γύρω απ' αυτήν. Ο

«Τα κύματα» του Δημήτρη Φίτζιου.
«Ta kymata» (The waves) of Dimitris Fitzios.

Το εκκληράκι του Αγίου Νικολάου κοντά στο σπιτάκι των ψαράδων.
The chapel of Agios Nikolaos near the fishermen's dwelling.

Άγιος Νικόλαος πανταχού παρών «ελέγχει» με το βλέμμα του την ευεργετική επίδραση του τοπίου στην ψυχοσύνθεση των κατοίκων. Ως πάτρων⁽²⁷⁾ του ναού προστατεύει τους ψαράδες –που προς τιμή του ανήγειραν το μνημείο– ενώ προειδοποιεί για οποιαδήποτε κακή διάθεση των κυμάτων της λίμνης»⁽²⁸⁾.

Ο Σύνδεσμος των ψαράδων της Ορεστιάδας από τη δεκαετία του 1920 είχε την εικόνα του Αγίου Νικολάου στο λάβραρό του. Την ημέρα της γιορτής του αγίου γινόταν αρτοκλασία στον Άγιο Νικόλαο του Ορφανοτροφείου⁽²⁹⁾. Την παραμονή και ανήμερα της γιορτής ο Σύνδεσμος διοργάνωνε πανηγύρι με την οικονομική συμμετοχή των μελών του, με μεζέδες, ψητά κρέατα και ψάρια, κρασί, τσίπουρο, μουσικά όργανα και χορό στους δρόμους και τα καφενεία των ψαράδων. Στον πλάτανο έξω από την πύλη των τειχών, κοντά στο σημερινό δημαρχείο της Καστοριάς, υπήρχε μικρό καφενείο στο οποίο συγκεντρώνονταν πολλοί ψαράδες. Σε εφημερίδες της εποχής διαβάζουμε: «..... Οι ψαράδες εώρτασαν μεγαλοπρεπώς τον Άγιον Νικόλαον. Με σημαίας και μουσικήν περιήλθον την πόλιν. Και επανηγύρισαν την επέτειόν των»⁽³⁰⁾. Και αλλού: «Οι αλιείς εώρτασαν μεγαλοπρεπώς την εορτήν του προστάτου των Αγίου Νικολάου. Και είχαν δεξιώσει ο μιν σύλλογος "Ορεστιάς" εις την "Αίγλην". Ο δε των προσφύγων εις την απέναντι λέσχην»⁽³¹⁾. Αργότερα συγκεντρώσεις ψαράδων γίνονταν στο καφενείο της Αγοράς (Αλ. Κομνηνού και 11ης Νοεμβρίου), εκεί όπου βρίσκεται σήμερα η Εμπορική Τράπεζα. Στα Ψαράδικα υπάρχει σήμερα καφενείο για τους ψαράδες με την ονομασία «Τα κύματα», του Δημήτρη Φίτζιου. Όπως με πληροφόρησε η Καστοριανή Μαρούλα Γκαμπέση, στις 6 Δεκεμβρίου 1996 οι ψαράδες γιόρτασαν τον προστάτη τους Άγιο Νικόλαο σε ταβέρνα του Μαυροχωρίου. Σήμερα υπάρχουν δυο επαγγελματικά σωματεία ψαράδων, του Μαυροχωρίου (Σύλλογος επαγγελματιών αλιέων Μαυροχωρίου) και της Καστοριάς (Σύλλογος επαγγελματιών αλιέων Καστοριάς ο Άγιος Νικόλαος), καθώς και ένας ερασιτεχνικός σύλλογος με την επωνυμία «Σύλλογος ερασιτεχνών αλιέων και φίλων της λίμνης» στην Καστοριά.

Κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου στην περιοχή της Μαυριώτισσας υπάρχει από τη δεκαετία του 1930 το σπιτάκι των ψαράδων, το οποίο πρόσφατα ανακαινίστηκε. Η Μονή Μαυριώτισσας ήταν ο απαραίτητος σταθμός των караβοκύρηδων και ιδιαίτερα των ψαράδων, που διέθεταν στους μοναχούς ένα μέρος από το ψαροκυνήγι τους⁽³²⁾. Την πιο χαρακτηριστική περιγραφή για το σπιτάκι των ψαράδων και το εκκλησάκι του προστάτη τους «Άγιου των θαλασσιών»⁽³³⁾, μας δίνει ο Γεράσιμος Καψάλης: «Κη περιοχή του Αγιο-Νικόλα, αποτελείται κι αυτή από μια γωνιά του βράχου που η φύση ευδόκησε να της χαρίση λίγο χώμα για να φυτρώσουν εκεί λίγα άγρια δέντρα και να μπορέσουν οι ψαράδες να χτίσουν εκεί ένα εξωκκλησάκι του προστάτη τους αγίου και το δικό τους σπιτάκι· έναν κοινό όλων των ψαράδων ξενώνα που σε μια άξαφνη μεγάλη κακοκαιρία γίνεται το άσυλο που καταφεύγουν, караβοτσακισμένοι, αλλά ζωντανοί με τη βοήθεια του προστάτη τους Αγίου»⁽³⁴⁾, του Αγίου Νικολάου «των λιμνών».

around it. The ever-present Agios Nikolaos "contemplates" the positive effect the surrounding nature casts on the soul of the Castorianis. As patron saint of the church, he protects the fishermen - who erected this place in his honour - and warns them of any bad moods the lake might have».

Since the 1920s, the union of the Orestiada fishermen (Sindesmos Psaradon of Orestiada) had the icon of Agios Nikolaos hanging in their headquarters. On the saint's nameday, a consecration of the water was held at Agios Nikolaos of the Orphanage. On the eve and day of the saint's nameday, the union organised a fair with the monetary contribution of all its members. They had mezedes, grilled meat and fish, wine, tsiouro (home-made spirit), music organs and dance on the streets and at fishermen's coffee shops. There was a coffee shop, located by the plane-tree outside the gates of the ancient walls, near today's town hall, where fishermen used to hang out. In the newspapers of the time, we read: «...The fishermen celebrated Agios Nikolaos Day with pomp. With music and flags, they paraded in the city to celebrate their nameday». And elsewhere: «The fishermen celebrated with pomp the nameday of their patron saint, Agios Nikolaos. The union of Orestias held a reception at "Aigli", while the union of the refugees held theirs on the opposite club». Later on, Psaradika meetings were held in the market's coffee shops (A. Comninou and November 11), in the place where the Commercial Bank branch is located today. Nowadays, there is a cafeteria at the Psaradika, called «Ta kymata» and owned by Dimitris Fitzios, where most fishermen hang out. As I was informed by Castorian Maroula Gambessis, on December 6, 1996, the fishermen celebrated their patron saint's nameday at a tavern in Mavrochori. Today, there are two unions of professional fishermen, one in Mavrochori (Union of Professional Fishermen of Mavrochori) and one in Castoria (Union of Professional Fishermen of Castoria, Agios Nikolaos). There is also a union of amateur fishermen under the name «Union of the Amateur Fishermen and Friends of the Lake» in Castoria.

Near the chapel of Agios Nikolaos in the region of Mavriotissa, there used to be in the 1930s a small fishermen's house, which has been recently restored. The monastery of Mavriotissa was an indispensable stop for the boatmen and fishermen, who offered the monks some of their catch. The most characteristic description of the fishermen's house and the chapel of Agios Nikolaos, the patron saint and «protector of the seas», is given to us by Gerasimos Kapsalis: «The area of Agios-Nikolaos is located on the corner of a rock, blessed by nature with earth so as to allow trees to grow and fishermen to erect a chapel for their patron saint. Their house is a shelter used by all fishermen who, when they encounter a major storm, take refuge in it, shipwrecked but alive thanks to the protection of their patron saint, Agios Nikolaos "of the lakes"».

Επίλογος

«Αν καθόμουν λίγες μέρες στην Καστοριά», έγραψε ο Χρήστος Ζαλοκώστας, «δεν ξέρω αν θα μπορούσα να ξεκολλήσω απ' αυτή την πόλη που αρνιέται να αλλάξει μορφή και διατηρεί ολοζώντανη την πνοή του Βυζαντίου.....»⁽¹⁾.

Όπως είδαμε στις σελίδες που πέρασαν, τα καστοριανά καράβια αποτελούν και αυτά ένα ζωντανό κομμάτι της ομορφιάς και της αναλλοίωτης παράδοσης της πόλης. Τα καστοριανά καράβια κρύβουν πολλά μυστικά της πολιτείας της λίμνης, όπως ονομάζει την Καστοριά ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος.⁽²⁾ Τα μεγάλα πλεονεκτήματά τους για την πολιτιστική ζωή της πόλης είναι εγγύηση ότι αυτά θα διατηρηθούν και στο μέλλον. *«Οι ξένοι τα γνωρίζουν καλά», έγραψε ο Αριστοτέλης Ζάχος, «και εις μερικά λαογραφικά μουσεία της Δύσεως αντιπροσωπεύεται ο τύπος αυτών. Τα λαογραφικά μας μουσεία Αθηνών και Θεσσαλονίκης καλόν θα ήτο να επρομηθεύοντο από ένα καστοριανό καράβι, για να τα γνωρίσουν και όσοι από μας δεν έτυχε να επισκεφθούν την ωραίαν και τόσον ενδιαφέρουσαν αυτήν πόλιν»⁽³⁾.*

Θα ήταν δυστύχημα αν ποτέ εκλείψουν τα καράβια από τη λίμνη της Ορεστιάδας: η Καστοριά θα έχανε τότε ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της. Θα έχανε ένα κομμάτι της ψυχής της. Αυτό εκφράζεται μέσα από τα λόγια της Καστοριανής Ιφιγένειας Διδασκάλου: *«Δεν μπορώ ποτέ να συλλογιστώ τη λίμνη χωρίς τα καράβια της, χωρίς τους ψαράδες που απλώνουν στα νερά της τον πεζόβολο, τα σουργκιά και τα πελαΐσια»⁽⁴⁾.*

Εμείς θα συμφωνήσουμε απόλυτα με το συλλογισμό της Ιφιγένειας Διδασκάλου και με όσα έγραφε πριν από εξήντα χρόνια ο Αριστοτέλης Ζάχος, ότι ελατήριο για την οργάνωση αγώνων και εορτών με συμμετοχή των καραβιών *«δεν πρέπει να είναι η βιομηχανία των ξένων, δηλ. η απόκτησις χρήματος αλλά η ιδική μας ευχαρίστησις και αισθητική ανάγκη»⁽⁵⁾.* Πιστεύουμε ότι *«η παράδοση δεν πωλείται»,* αξίζει περισσότερο *«να διατηρείται».* Μια κατάθεση αγάπης και έρευνας είναι οι σελίδες αυτές, που ακολουθούν τη «ρότα» του καστοριανού καραβιού, ακριβώς επειδή πιστεύουν στην αξία και στη σημασία της διαδρομής του μέσα στο χρόνο. Χωρίς αυτό, η λίμνη της Ορεστιάδας είναι μια λίμνη που απαρνήθηκε την ψυχή της.

- Σταύρου Θεοδοσιάδου - Δημητρίου Γκαβάνα τόμος 7ος 1938 σελ. 94, έκδοσις «Βορ. Ελλάδος» Κοζάνη χ.χ. Αλεξάντρα Κότου - Γραικιώτη, Εικόνες απο την ελληνική ύπαιθρο σελ. 35-37, Αθήνα 1980. Κώστα Παπαμαρινόπουλου, Πατριδα ηλιάουστη οδοιπορικό σελ. 70-72, Ιωλκός χ.τ.χ.χ.
- (17). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 11, Θεσσαλονίκη 1992.
- (18). Γεράσιμου Δ. Καψάλη, όπ. παρ. σελ. 118, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
- (19). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 27-28, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Βλέπε Β. Nicolaidy, όπ. παρ., tome second σελ. 196, Paris 1859.
- (20). Γεωρ. Αθανασοπούλου, όπ. παρ. σελ. 8, εν Αθήναις 1924.
- (21). Αντωνίου Μηλιαράκη, όπ. παρ. σελ. 37, εν Αθήναις 1878. Βλέπε: Γ. Χατζηκυριακού, Μακεδονικά Σημειώματα Τοπογραφικά, Ιστορικά, Επιγραφικά, Κλεισούρα - Καστορία, Μακεδονικών Ημερολόγιον 1930 Εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 132, Θεσσαλονίκη χ.χ. Η επαρχία Καστορίας, Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας Εικονογραφημένον (επιμέλεια) Σταύρου Θεοδοσιάδου - Δημητρίου Γκαβάνα τόμος 7ος 1938 σελ. 94-95, έκδοσις «Βορ. Ελλάδος» Κοζάνη χ.χ.
- (22). Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, όπ. παρ. σελ. 188, Αθήναι, 1870.
- (23). Β.Δ. Ζώτου Μολοσσού, όπ. παρ. τόμος Δ' τεύχος Α' σελ. 257, εν Αθήναις 1878.
- (24). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα σελ. 49, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
- (25). Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστορία - Λαογραφία σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (26). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 29, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (27). Νίκος Κ. Μουτσόπουλος, όπ. παρ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική τόμος έβδομος: Μακεδονία Α' σελ. 95, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα» χ.τ.χ.χ.
- (28). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 15, Θεσσαλονίκη 1976.
- (29). Γεράσιμου Δ. Καψάλη, όπ. παρ. σελ. 91, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939. Βλέπε Χρ. Ζαλοκώστα, Δυτική Μακεδονία, Αριστοτέλης τεύχος 1ον σελ. 12, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957.
- (30). Σταμ. Σταματίου, Η Καστορία, Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 60, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβρηλίδου 1913.
- (31). L. Siegestmund, Καστορία, Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 11, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (32). Ιφιγένεια Διδασκάλου, Ο πλούτος του καστοριανού δημοτικού τραγουδιού, Μακεδονική Ζωή έτος 15ο τεύχος 174 σελ. 35, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1980.
- (33). Βλέπε: Νίκος Κ. Μουτσόπουλος, όπ. παρ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική τόμος έβδομος: Μακεδονία Α' σελ. 95, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα» χ.τ.χ.χ. «Πόλις ωραία», Αδριανού Βάλβι, όπ. παρ., τόμος τρίτος σελ. 139, εν Βιέννη της Αυστρίας 1839. Ευ. Δημοπούλου, Κήλητρον - Κήληθρον - Καστορία, Μακεδονικών Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 39, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (34). Δανιήλ Φιλιππίδης Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού σελ. 138, Αθήνα 1970.
- (35). Σταμ. Σταματίου, όπ. παρ., Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 57-58, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβρηλίδου 1913.
- (36). L. Siegestmund, Καστορία, Μακεδονική Ζωή τεύχος 13ον σελ. 14, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 1967.
- (37). Ανδρέας Σεμάσης, Λίμνη της Καστορίας, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 318 σελ. 1, εν Καστορία 8 Φεβρουαρίου 1953.
- (38). Στέλλα Δαμ. Σπύρου, Καστορία, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 342 σελ. 1, εν Καστορία 2 Αυγούστου 1952.
- (39). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 4, τύποις: Κων. Σ. Δού-
- κη - Καστορία 1954.
- (40). Μιχ. Κ. Ορολογιόπουλος, Η Καστορία, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 359 σελ. 1, εν Καστορία 6 Δεκεμβρίου 1953.
- (41). Γιάννης Μπακάλης, Καστορία, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 340 σελ. 1, εν Καστορία 19 Ιουνίου 1953.
- (42). Ναυσικά Στεφανή, Η Καστορία κοιμάται, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 382 σελ. 1, εν Καστορία 23 Μαΐου 1954.
- (43). Μπέερου Ναχμία, Κραυγή για το αύριο 768599..... σελ. 17, Κάκτος χ.τ.χ.χ. Βλέπε Γεράσιμου Δ. Καψάλη, όπ. παρ. σελ. 104-105, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
- (44). Νίκος Κ. Μουτσόπουλος, όπ. παρ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική τόμος έβδομος: Μακεδονία Α' σελ. 95, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα» χ.τ.χ.χ. Για την ιστορία της Καστορίας βλέπε Αποστ. Ε. Βακαλόπουλου, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833 σελ. 412-419, Θεσσαλονίκη 1969.
- (45). «... ακουστή πόλις είναι η Καστορία», Μελετιού, Γεωγραφία Παλαιά και Νέα συλλεχθείσα εκ διαφόρων συγγραφέων Παλαιών τε και Νέων και εκ διαφόρων επιγραφών των εν Λίθους, και εις κοινήν διάλεκτον εκτεθείσα χάριν των πολλών του ημετέρου Γένους, Ανθήμου Γαζή του Μηλιώτου τόμος Β σελ. 470, εν Βενετία 1807.
- (46). Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστορίας, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.

Ονομασία της λίμνης και της πόλης

- (1). «Λέγεται δε την Ορεστιάδα κατασχέιν ποτε Ορεστής, φεύγων τον της μητρός φόνον και καταλείπει επώνυμον εαυτού την χώραν, κτίσαι δε και πόλιν, καλειοθαί δε αυτήν Άργος Ορεστικόν». Στράβωνος, Γεωγραφικά (Strabonis Geographica) Έβδομον κεφ. Ζ. 8 και Αποσπάσματα 1-57, Parisiis editore Ambrosio Firmin Didot MDCCCLIII. Βλέπε: Th. Desdevises - du - Dezert, Geographie ancienne de la Macédoine σελ. 72, Paris 1862. Δημητρίου Φιλιππίδου, Η Μακεδονία ιστορικώς, εθνολογικώς, γεωγραφικώς, στατιστικώς σελ. 18-20, εν Αθήναις 1906. Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, Ορεστιάς Η κοιτίδα του ενδόξου Ελληνικού Μακεδονικού Κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου σελ. 12 και 14, Θεσσαλονίκη 1985. Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, Καστορία Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή, ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 270, Θεσσαλονίκη 1974. N.G.L. Hammond, A history of Macedonia Volume I σελ. 6,9,11, 13,17,45,95,97,100,102,105, 110-116 και 165, Oxford at the Clarendon Press 1972. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα βοηθήματα Μέρος Πρώτον Χωρογραφία σελ. 80-81 και 102, Αθήναι, 1870. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας αρχαίας πηγάς και τα νεώτερα βοηθήματα Μέρος Δεύτερον Τοπογραφία σελ. 79-84, Αθήναι 1874. Κωνσταντίνου Α. Πηγιών, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 4-5, Καστορία - Ιούνιος 1958. Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και τα μνημεία της σελ. 9, Αθήναι 1949. Γ. Χατζηκυριακού, Μακεδονικά Σημειώματα Τοπογραφικά, Ιστορικά, Επιγραφικά Κλεισούρα - Καστορία, Μακεδονικών Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 132, Θεσσαλονίκη χ.χ. Δημητρίου Κανατσούλη, Ιστορία της Μακεδονίας σελ. 1, Θεσσαλονίκη 1964. Δημητρίου Κανατσούλη, Η Δυτική Μακεδονία κατά τους αρχαίους χρόνους σελ. 5-6, Θεσσαλονίκη 1958. Αθανασίου Πασχάλη, Καστορία Ιστορία - Μνημεία από τους αρχαίους χρόνους ως σήμερα σελ. 6, εκδόσεις Α. Καραβία • Αθήνα 1979. Νικ. Γ. Δασκαλάκη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 9-12, Αθήνα 1979.
- (2). Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 270 και 330, Θεσσαλονίκη 1974. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, όπ. παρ. σελ. 81, Αθήναι 1874.

- F.C.H.L. Rouqueville, Voyage dans la Grèce tome deuxième σελ. 358-362, A Paris MDCCCXX.
- (3) Δημ. Ε. Γιαννούσης, Καστοριά, Αριστοτέλης τεύχος 3ον - 4ον σελ. 40, Φλώρινα Μάιος - Αύγουστος 1957.
- (4) «Αυτή είναι η αρχή, της πόλεως Καστορίας που κτίστηκε από τον Κάστορα τον ήρωα και πήρε το όνομά της από το δικό του όνομα Κάστωρ - Καστορία. Έτσι το θέλει η Μυθολογία της». Γιάννης Μπακάλης, Το κτίσιμό της Καστορίας, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 336 σελ. 1, εν Καστορία 21 Ιουνίου 1953. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 9, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Θ. Π., Καστορία, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Έτος Α' 1908 σελ. 266, εν Αθήναις χ.χ. L. Siegestmund, Καστορία, Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 13, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967. λουκά χ. σιάνου, ματιές στην Καστορία ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 29, χ.τ.χ.χ. Max Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften Jahrgang 1941. Phil. - hist. Klasse. (Πρακτικά της Πρωσοικής Ακαδημίας) Nr 12 σελ. 192, Berlin 1941. Κ. Άμαντος, Οι Σλάβοι εις την Ελλάδα, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher (Βυζαντινά και Νεοελληνικά Χρονικά) siebzehner (kriegs-) band (1939-1943) σελ. 210, Athen 1944. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 411, Θεσσαλονίκη 1974.
- (5) Γιάννης Μπακάλης Η πορεία του Κάστορος, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 326 σελ. 1, εν Καστορία 12 Απριλίου 1953. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 9-10, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 21, χ.τ.χ.χ.
- (6) Γιάννης Μπακάλης, Η πρώτη εξερεύνησις του Νησιού, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστορία 17 Μαΐου 1953.
- (7) Ευ. Δημοπούλου, Κήληθρον - Κήληθρον - Καστορία, Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 40 και 43, Θεσσαλονίκη χ.χ. Γ. Χατζηκυριακού, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 133, Θεσσαλονίκη χ.χ. Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 88 υποσημείωση, Αθήνησι 1874.
- (8) Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 40, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (9) Κάστορας, το υδρόβιο Castor fiber. Βλέπε: Κ. Άμαντος, Μακεδονικά Σημειώματα, Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 72, Αθήναι χ.χ. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 411 και 413, Θεσσαλονίκη 1974. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 3, Καστορία - Ιούνιος 1958. Δισπηλιό Καστορίας Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 12, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστορία 1993. L. Siegestmund, Καστορία, Μακεδονική Ζωή τεύχος 13ον σελ. 15, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 1967. Θ.Π., όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον Έτος Α' 1908 σελ. 266, εν Αθήναις χ.χ. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 21, χ.τ.χ.χ. Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 40 και 43, Θεσσαλονίκη χ.χ. F. Perilla, A travers la Macedoine σελ. 132, Athènes éditions Perilla MCMXXXII. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia σελ. 45 υποσημείωση*, Tubingae 1842. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 9, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (10) Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 43, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (11) Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 43-44, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (12) Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 43-44, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (13) Βλέπε παραπάνω παραπομπή 9.
- (14) Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12, Αθήναι 1949. Βιδρα, το υδρόβριο Lutra vulgaris. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 34, Καστορία 1996.
- (15) Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 72, Αθήναι χ.χ.
- (16) Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12, Αθήναι 1949.
- (17) Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 3, Καστορία - Ιούνιος 1958.
- (18) Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 72, Αθήναι χ.χ.
- (19) L. Siegestmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 13, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (20) Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 43, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (21) Βλέπε παραπάνω παραπομπή 1.
- (22) Βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 331, Θεσσαλονίκη 1974. Θ.Π., όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον Έτος Α' 1908 σελ. 265, εν Αθήναις χ.χ. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 5, Καστορία - Ιούνιος 1958. Δημητρίου Κανατσούλη, όπ. παρ. σελ. 1, Θεσσαλονίκη 1964. Constantini Porphyrogeniti, De Thematibus Liber II P 23, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Constantinus Porphyrogenitus Volumen III, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXI. Hieroclis, Synecdemes 635, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MDCCCXCIII.
- (23) Προκοπίου, Περί κτισμάτων IV.3.B 273, Procopii Caesariensis, Opera Omnia Vol. IV σελ. 112, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MCMLXIV.
- (24) Για τη θέση της Διοκλητιανούπολης στο Αρμενοχώρι και όχι στο Άργος Ορεστικό, βλέπε: Αντ. Δ. Κεραμόπουλλος, Ορεστικόν Άργος - Διοκλητιανούπολις - Καστορία, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher (Βυζαντινά και Νεοελληνικά Χρονικά) neunter band σελ. 56-59, Athen 1932. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 359-362, Θεσσαλονίκη 1974. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, όπ. παρ. σελ. 44-46, Tubingae 1842. Διον. Α. Ζακυνθός, Μελέται περί της διοικητικής διαρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ Κράτει, επιτηρίας Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος ΙΖ' σελ. 226, Αθήναι 1941.
- (25) Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, Καστορία, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 10, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Θ.Π., Κήληθρον ή Κέλετρον ή Κήληθρον (Celetrum), Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 325, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 362, Θεσσαλονίκη 1974.
- (26) Αντ. Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher neunter band σελ. 54-55, Athen 1932. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 9-10, Αθήναι 1949.
- (27) Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 364, Θεσσαλονίκη 1974. Fanula Papazoglu, Makedonski gradovi u Rimsko doba σελ. 184, Scorje 1957. Κων. Α. Σημαιοφορίδη, Καστορία ιστορι-

- κή διερεύνηση του ονόματός της, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Β' τεύχος 8ον σελ. 7, Μάιος 1969. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, όπ. παρ. σελ. 43, Tubingae 1842.
- (28). Κων. Α. Σημαιοφορίδη, όπ. παρ., Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Β' τεύχος 9ον σελ. 8, Ιούνιος 1969. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, όπ. παρ. σελ. 43, Tubingae 1842.
- (29). Αντ. Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher neunter band σελ. 59 - 60, Athen 1932.
- (30). Διον. Α. Ζακυθηνός, όπ. παρ., επιτηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος ΙΖ' σελ. 225-226, Αθήναι 1941.
- (31). Tite - Live, Histoire Romaine liber XXXI, XL 1 - 2, tome XXI Paris Société d' edition «Les Belles lettres» 1977. Βλέπε: Εγκυκλοπαίδεια Δομή τόμος όγδοος σελ. 36, εκδόσεις «Δομή» Αθήναι χ.χ. Oberhummer, Keletron, Paulys Real - Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft τόμος 21 (XI.1) σελ. 142 - 146, Stuttgart J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1921.
- (32). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 10, Αθήναι 1949.
- (33). Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 84, Αθήναι 1874.
- (34). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 10, Αθήναι 1949.
- (35). Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 85, Αθήναι 1874. F.C.H.L. Rouqueville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 353 - 354, A Paris MDCCCXX. William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I σελ. 336, London 1835. Ami Boué, Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome second σελ. 92, Vienne 1854. Αθανασίου Πασχάλη, όπ. παρ. σελ. 9-10, εκδόσεις Α. Καραβία • Αθήνα 1979. Σταύρου Θεοδοσιάδου - Δημητρίου Γκαβάνα (επιμέλεια), Η επαρχία Καστορίας, Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας Εικονογραφημένον τόμος 7ος 1938 σελ. 94, εκδόσεις «Βορ. Ελλάδα» Κοζάνη χ.χ. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, όπ. παρ. σελ. 44-46, Tubingae 1842.
- (36). Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 9, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Αθανασίου Πασχάλη, όπ. παρ. σελ. 13 - 14, εκδόσεις Α. Καραβία • Αθήνα 1979. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 410, Θεσσαλονίκη 1974. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 21, χ.τ.χ.χ. Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 86, Αθήναι 1874. Γ. Χατζηκυριακού, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 133, Θεσσαλονίκη χ.χ. Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 42, Θεσσαλονίκη χ.χ. Κωνσταντίνου Α. Πηγιών, όπ. παρ. σελ. 6, Καστορία - Ιούνιος 1958. Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 71, Αθήναι χ.χ. Κων. Α. Σημαιοφορίδη, όπ. παρ., Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Α' τεύχος 2ον σελ. 15, Νοέμβριος 1968.
- (37). Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 87 υποσημείωση 2, Αθήναι 1874. Ευ. Δημοπούλου, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 42, Θεσσαλονίκη χ.χ. Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 71, Αθήναι χ.χ. Th. Desdèvises - du - Dezert, όπ. παρ. σελ. 309, Paris 1862.
- (38). Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 186, Αθήναι, 1870. Του ίδιου, όπ. παρ. σελ. 86, Αθήναι 1874. Βλέπε Th. Desdèvises - du - Dezert, όπ. παρ. σελ. 309, Paris 1862.
- (39). Γ. Χατζηκυριακού, όπ. παρ., Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 133, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (40). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 373, 391 και 407, Θεσσαλονίκη 1974.
- (41). Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 71, Αθήναι χ.χ. Βλέπε: Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 10, Αθήναι 1949. Αντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι σελ. 130 υποσημείωση 1, εν Αθήναις 1939.
- (42). Κριτική της άποψης του Κ. Άμαντου βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 410, Θεσσαλονίκη 1974. «Κατ' άλλην εκδοχήν ωνομάσθη η πόλις Καστορία εκ των οχυρών τειχών της (κάστρων), πλην τούτο δεν κρίνεται ορθόν, διότι η λέξις Καστορία υπήρχε διά την λίμνην προ της εμφανίσεως των Ρωμαίων, εις τους οποίους ανήκει η λέξις κάστρα=τείχη». Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 9-10, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Th. Desdèvises - du - Dezert, όπ. παρ. σελ. 309, Paris 1862.
- (43). Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum, Epirus Macedonia Thracia 330, Berolini Impensis Friderici Nicolai MDCCCXVIII. Βλέπε: Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 71, Αθήναι χ.χ. F.C.H.L. Rouqueville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 351, A Paris MDCCCXX.
- (44). Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 10, εκδόσεις δεύτερα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ.
- (45). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12, Αθήναι 1949. F.C.H.L. Rouqueville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 351, A Paris MDCCCXX. Κωνσταντίνου Α. Πηγιών, όπ. παρ. σελ. 6, Καστορία - Ιούνιος 1958.
- (46). Αντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ. σελ. 130 υποσημείωση 1, εν Αθήναις 1939.
- (47). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 10-11, Αθήναι 1949.
- (48). Γερασίμου Ι. Κονιδάρη, Αι Μητροπόλεις και Αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η «τάξις» αυτών τόμος Α. ' τεύχος Α. ' σελ. 94, χ.τ.χ.χ. Βλέπε Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12, Αθήναι 1949.
- (49). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12, Αθήναι 1949.
- (50). Heinrich Gelzer, Vom Heiligen Berge und aus Makedonien σελ.231, Leipzig 1904.
- (51). Η Ειρήνη η Αθηναία «... τον δε μάγιστρον και Θεόδωρον πατρικιον τον Καμουλιανόν και ετέρους των εν τέλει εξώρισεν εν Καστορία...». Georgii Cedreni, Historiarum Compendium P 471 C, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Georgius Cedrenus tomus alter, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXIX.
- (52). Διογένης Ενανάλατο, Οι Έλληνες και οι Βούλγαροι εις την Μακεδονίαν και Θράκην τομ. Α' σελ. 75, Αθήναι 1944.
- (53). Cecaumeni, Strategicon et incerti scriptoris de officis regis libellus ηβ f 170, Petropoli Typis Academiae Caesaraeae Scientiarum MDCCCLXXXVI.
- (54). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 411, Θεσσαλονίκη 1974.
- (55). Βλέπε: Georgii Cedreni, Historiarum Compendium P 711 C - D και P 716 D, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Georgius Cedrenus tomus alter, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXIX. Ioannis Curopalate, Historia P 851 D, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Excerpta ex Breviario Historico Ioannis Scylitzae Curopalate Georgius Cedrenus tomus alter, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXIX. Ioannis Zonarae, Epitome Historiarum Lib. XVIII cap. XXII P II 297 C (Vol. IV σελ. 238), Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXXI. Ephraem, Aenii Historia Chronica 3514, 3517, 8721, 8753, 9173 και 9403, Corpus Fontium Historiae Byzantinae Volumen XXVII, Athenis MCMXC. Georgii Pachymeris, De Michaelae Palaeologo P 68 E και P 69 A, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Georgius Pachymeres Volumen prius, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXV. Ioannis

Cantacuzeni, Ex Imperatoris Historiarum Liber I P 68 D, P 169 A, P 170 D και P 171 A, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Volumen I, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXVIII, Liber IV P 791 C και P 795 A, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Volumen III, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXII. Nicephori Gregoriae, Byzantinae Historiae Liber primus P 29 A, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Volumen I, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXIX. Georgii Acropolitae, Annales P 50 A, P 77 C και P 91 D, Constantini Manassis Ereviarium Historiae Metricum, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXXVII.

- (56). Anne Compiègne, Alexiade VI, I, 1 (tome II σελ. 41), Paris Société d' édition «Les Belles Lettres» 1854.
- (57). Κ. Άμαντος, όπ. παρ., Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 72, Αθήναι χ.χ. Γενικά για το όνομα Καστοριά βλέπε: Νικολάου Θ. Σχινό, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας Ηπειρου νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλάδιον πρώτον σελ. 118, εν Αθήναις 1886. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστική Καστορία (Ιστορία - Εικόνες) σελ. 5, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστορία 1954.
- (58). Βλέπε αντίθετη άποψη του Γ. Χατζηκυριακού, όπ. παρ., Μακεδονικών Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 133, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- (59). «... Είχε δε η Καστορία φρούριον υψηλόν και οχυρώτατον και διά την τούτου σημαντικότητα προσωνομάσθη υπό των Βυζαντινών Κάστρον, και εκ τούτου ακολούθως έλαβε την κλήσιν Καστορία». Π.Α.Π. (Π. Αραβαντινού), Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομώνων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854 τόμος δεύτερος σελ. 75, εν Αθήναις 1856.
- (60). Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή σελ. 16 και 163-164, Θεσσαλονίκη 1973.
- (61). Νίκος Κ. Μουτσόπουλος, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική τόμος έβδομος: Μακεδονία Α' σελ. 95, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα» χ.τ.χ.χ.
- (62). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 12-13, Αθήναι 1949.
- (63). Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 404, Θεσσαλονίκη 1974.
- (64). Βλέπε παραπάνω παραπομπή 9.
- (65). Κ. Παΐζη - Παραδέλλη, Τα πλοία του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού 1830-1979 σελ. 91, έκδοσις Γενικού Επιτελείου Ναυτικού χ.τ.χ.χ.

Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού

- (1). Δισπηλιό, το χωριό Ντουπιάκοι ή Δουπιάκοι. Ντουπιάκοι ή Δουπιάκοι, όπως και Δισπηλιό, κατά την άποψη των Καστοριανών, σημαίνει σπηλιά με δυο ανοίγματα (σπέες).
- (2). Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, Καστορία Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή, ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 279, Θεσσαλονίκη 1974.
- (3). Η σύσταση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων των ορεινών άγκων της Ορεστιάδας παρουσιάζει τις γεωλογικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία εσωτερικών κοιλοτήτων από τις διαβρώσεις των υπόγειων υδάτων. Εκεί όπου το βραχόβουνο γειτονεύει με τις όχθες της λίμνης έχει εντοπισθεί αριθμός από σπηλιές όπως: Η σπηλιά του Δράκου κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου στην περιοχή της Μονής Μαυριώτισσας, η σπηλιά του Αγίου Νικολάου στις όχθες της λίμνης αριστερά στο κλιμακοστάσιο που οδηγεί στο εκκλησάκι, το πηγάδι της Μονής Μαυριώτισσας πλάι στο δρόμο, η Γκολου-

μπίτσια σε απόσταση 200 μέτρων από τη Μονή, η τρύπα Πατερράγκου σε απόσταση 1.000 μέτρων και ύψος 100 μέτρων από την πόλη και η Γαλεότρυπα (Γκαλιότρυπα) πιο χαμηλά από την τρύπα του Πατερράγκου και 50 μέτρα ψηλότερα από την επιφάνεια της λίμνης. Βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 272-278, Θεσσαλονίκη 1974. Δ. Παπακωνσταντινίου, Ένας κόσμος ονειρών στο σπήλαιο της Καστορίας, Μακεδονική Ζωή τεύχος 44 σελ. 38-39, Θεσσαλονίκη Ιανουάριος 1970. Δ.Γ.Π., Σπήλαιον Δράκου Καστορίας, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Α' τεύχος 2ον σελ. 13, Νοέμβριος 1968. Δημήτριος Παπακωνσταντινίου, Το σπήλαιον Καστορίας, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Γ' τεύχος 12ον σελ. 12-13, Ιανουάριος 1970. Λουκά χ. σιάνου, ματιές στην Καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 88-89, χ.τ.χ.χ. Για τον Πατερράγκο (Παταράγκο) και την Γκαλιότρυπα (γκλιανότρυπα) βλέπε Απόστολου Δούκα Σχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 41 και 119, Καστορία 1996.

- (4). Πρβλ. Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 282, Θεσσαλονίκη 1974.
- (5). Για το λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού βλέπε: Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Δισπηλιού Καστορίας, Θεσσαλονίκη 1996. Δημήτρης Μάνου, Οι Έλληνες των λιμνών, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Περίοδος Β' Αρ. φύλλου 813 σελ. XIV, χ.τ. 29 Αυγούστου 1993. Μαρία Σχινό, Στις όχθες της Ορεστιάδας ο προϊστορικός λιμναίος οικισμός της Καστορίας, Society/Life τεύχος 24 σελ. 51, Θεσσαλονίκη 1994. Δισπηλιό Καστορίας Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 42-74, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστορία 1993. Κωνστ. Ι. Ψωμαδάκης, Ο Λιμναίος Οικισμός της Καστορίας, Δαυλός τόμος ΙΓ' αριθμός τεύχους 155 σελ. 9159-9164, χ.τ. Νοέμβριος 1994. Λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 9, χ.τ.χ.χ. Γ.Χ. Χουρμουζιάδη, Το προϊστορικό Δισπηλιό, Η Καθημερινή Έτος 76ο - Αρ. φύλλου 23028 Επτά Ημέρες σελ. 22-23, Αθήνα, Κυριακή 23 Ιουλίου 1995. N.G.L. Hammond, A history of Macedonia Volume I σελ. 230, Oxford at the Clarendon Press 1972. Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 280-287, Θεσσαλονίκη 1974. Ιωάννης Μπακάλης, Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 303 σελ. 1-2, εν Καστορία 19 Οκτωβρίου 1952. Ν.Γ. Δασκαλάκη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 14, Αθήνα 1979. Νομαρχία Καστορίας, Τουριστικός οδηγός Ν. Καστορίας σελ. 32, έκδοσις Νομ/ας Καστορίας 1971. Δημ. Σαμαρά, Έπεσον μέχρις ενός στο οχυρό του Δισπηλιού, Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 143ον σελ. 10-11, Θεσσαλονίκη Απρίλιος 1978. Σπ. Αγ. (Σπηλ. Αγαπητός), Λιμναία οικησις (ή παραλίμνιος κατοικία), Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος όγδοος σελ. 713, έκδοσις τετάρτη Αθήναι χ.χ. Κ.Ι. Ανανιάδης, Θαλασσινή Εγκυκλοπαίδεια τόμος Α' σελ. 229 (οι ανθρώπινοι οικισμοί και η αλιεία), τόμος Γ' σελ. 129-136 (λίμνη), έκδοσις Αργυρού Αθήναι χ.χ.
- (6). Σπ. Αγ. (Σπηλ. Αγαπητός), όπ. παρ., Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος όγδοος σελ. 713, έκδοσις τετάρτη Αθήναι χ.χ. Ι.Γ.Κ. (Ι.Γ. Κούμαρης), Λιμναία οικησις, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος έκτος σελ. 139, έκδοσις δεύτερα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Για τους λιμναίους οικισμούς της Ευρώπης βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, όπ. παρ., ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 293-304, Θεσσαλονίκη 1974, όπου και πλούσια βιβλιογραφία. Pfablbautein, Pfablbauftheorie (λιμναίοι οικισμοί, κατασκευή

- λιμναίου οικισμού), Brockhaus Enzyklopädie Vierzehnter Band (τόμος δέκατος τέταρτος) σελ. 460, F.A. Brockhaus Wiesbaden 1972, όπου και πλούσια βιβλιογραφία. Ernest Ingersoll, Lake dwellings, The Encyclopedia Americana Volume XVI σελ. 650-651, Americana Corporation New York Chicago Washington D.C. 1963 edition.
- (7). «Περί δε των εν Φάσει, η χώρα εκείνη ελώδης εστί και θερμή και υδατεινή και δασεία όμβροι τε αυτόθι γίνονται πάσαν ώρην πολλοί τε και ισχυροί η τε διαίτα τοίσιν ανθρώποισιν εν τοίσιν ελεσίν εστί» τα τε οικήματα ξύλινα και καλάμινα εν τοίσιν ύδασι μεμηχανημένα· ολίγη τε χρέονται βαδίσει κατά την πόλιν και το εμπόριον, αλλά μονοξύλοισι διαπλέουσι άνω και κάτω· διώρυγες γαρ πολλοί εσίν...». Ιπποκράτους άπαντα τα έργα, Περί αέρων, υδάτων και τόπων 15 τόμος Α', Μετάφρασις υπό Καίσαρος Εμμανουήλ εκδότης: Α. Μαρτίνοσ χ.τ.χ.χ. Βλέπε και Στράβωνος Γεωγραφικά (Strabonis Geographica) Ενδέκατον Κεφ. Β. 17, Parisiis editore Ambrosio Firmin Didot MDCCCLIII: «... διαρρεί δ' αυτήν ο Φάσις, μέγας ποταμός εξ Αρμενίας τας αρχάς έχων, δεχόμενος τον τε Γλαύκον και τον Ίππον, εκ των πλησιον ορών εκπίπτοντας· αναλείπειτα δε μέχρι Σαραπανών, ερύματος δυναμένου δέξασθαι και πόλεως συναικισμόν, όθεν πεζεύουσιν επί τον Κύρον ημέραις τέτταραι δ' αμαξίτου. Επίκειται δε τω Φάσιδι, ομώνυμος πόλις, εμπόριον των Κόλχων, τη μεν προβλημένην τον ποταμόν, τη δε λίμνην, τη δε την θάλατταν...».
- (8). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 288, Θεσσαλονίκη 1974.
- (9). Ηροδότου, Ιστορία Βιβλίον Ε' - Τερψιχόρη 16, Πάπυρος εν Αθήναις 1952.
- (10). Μεγάλη σύγχυση υπάρχει ανάμεσα σε παλιούς και νεότερους ιστορικούς για την ταύτιση της λίμνης Πρασιάδας. Οι παλιότεροι την ταυτίζουν με τη λίμνη του Αχινού, με τη Βόλβη, με τη λίμνη του Παγγαίου και με τη λίμνη του Βουτκόβου (Κερκινιτίδα). Μιχαήλ Θ. Χρυσόχοου, Η Πρασιός λίμνη μελέτη Γεωγραφική και Ιστορική σελ. 23, εν Αθήναις 1893. Για το λιμναίο οικισμό της λίμνης Πρασιάδας βλέπε Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 263 και 293, Θεσσαλονίκη 1974. Επικρατέστερη είναι η άποψη για την ταύτιση της λίμνης Πρασιάδας με τη λίμνη της Δοϊράνης. Β' Βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων, σελ. 263, Θεσσαλονίκη 1974. Μιχαήλ Θ. Χρυσόχοου, όπ. παρ. σελ. 30, εν Αθήναις 1893. Ο Ερευνητής, Στο περιθώριο της επικαιρότητας, Ελληνικός Βορράς Έτος 31ον αριθμός φύλλου 4618/128 σελ. 2, εν Θεσσαλονίκη Παρασκευή 20 Δεκεμβρίου 1968. Μαρία Γ. Παπαγεωργίου, Έστι εκ της Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα ες την Μακεδονίην, Μακεδονικά τόμος δέκατος 1970 σελ. 3.6 υποσημείωση 1,17 και 19, εν Θεσσαλονίκη 1970. Σταύρου Μερτζίδου, Αι χώραι του παρελθόντος και αι εσφαλμένοι τοποθετήσεις των, έρευνα και μελέται τοπογραφικά υπό Αρχαιολογικο - Γεωγραφικο - Ιστορικήν έποψιν, συνταχθείσαι επί τη βάσει των αρχαίων και των νεωτέρων βοηθημάτων, με τινας νεωτέρας ανακαλύψεις και μεεπιδιορθώσεις των τώως εσφαλμένων και αντιφατικών περι των τοιαύτης ύλης πραγματευομένων διαφόρων Συγγραμμάτων σελ. 100-109, εν Αθήναις 1885. M.E.M. Cousinéry, Voyage dans la Macédoine tome premier σελ. 93 και 179, Paris MDCCCXXXI. Α.Θ.Σ. (Α.Θ. Σαμοθράκης), Πρασιός, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία τόμος εικοστός σελ. 650-651, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Β. Saria, Πρασιός λίμνη, Paulys Real - Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft τόμος 44 (XXII) σελ. 1698-1699, 1954 Alfred Druckenmüller Verlag in Struttgart. Ernest Ingersoll, Lake dwellings, The Encyclopedia Americana Volume XVI σελ. 651, Americana Corporation New York Chicago Washington D.C. 1963 edition.
- (11). Ηροδότου, Ιστορία Βιβλίον Ε' - Τερψιχόρη 16, Πάπυρος εν Αθήναις 1952. Πρβλ. M.E.M. Cousinéry, όπ. παρ. tome premier σελ. 93 και 179, Paris MDCCCXXXI. Οι «πάπρακες» του Ηροδότου είναι οι πέγκες, τα περκιά ή πρικιά (Perca fluviatilis) και οι «τίλωνες» είναι οι τυλιανοί ή τίγγες (Leuciscus cephalus albus). Μιχαήλ Θ. Χρυσόχοου, όπ. παρ. σελ. 37-38, εν Αθήναις 1893.
- (12). Ι.Ν. Γρυπάρη, Οι τραγωδίες του Αισχύλου (Πέρσες) σελ. 79 (στίχοι 865-870), βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Βλέπε: Jacqueline de Romilly, Eschyle les Perses σελ. 94 στίχος 868 υποσημείωση 868, Presses Universitaires de France Paris 1974. Η.Δ. Broadhead, The Persae of Aeschylus σελ. 28-29, Cambridge at the University Press 1960. Πρβλ. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 289, Θεσσαλονίκη 1974. Gawril I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker σελ. 27, Sarajewo 1916.
- (13). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 289, Θεσσαλονίκη 1974.
- (14). «Όταν έγινε η αποξήρανσις της λίμνης του Πραβίου (τενάγη Φιλίππων) ο εκκαφεύς έβγαλε πασσάλους εν καλή καταστάσει το δε ξύλον ήτο απολιθωμένον». Ο Ερευνητής, όπ. παρ., Ελληνικός Βορράς Έτος 31ον αριθμός φύλλου 4618/128 σελ. 2, εν Θεσσαλονίκη Παρασκευή 20 Δεκεμβρίου 1968. Τενάγη των Φιλίππων, η λίμνη του Πραβίου. Βλέπε Μιχαήλ Θ. Χρυσόχοου, όπ. παρ. σελ. 12, εν Αθήναις 1893.
- (15). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 293, Θεσσαλονίκη 1974. Βλέπε: Gawril I. Kazarow, όπ. παρ. σελ. 26, Sarajewo 1916. N.G.L. Hammond, όπ. παρ. Volume I σελ. 254, Oxford at the Clarendon Press 1972.
- (16). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Έρευνα εν Δυτική Μακεδονία, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 58, εν Αθήναις 1939.
- (17). Αντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, Ανασκαφαί και έρευνα εν τη Άνω Μακεδονία, Αρχαιολογική Εφημερίς 1932 σελ. 94, εν Αθήναις χ.χ. Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 51, Θεσσαλονίκη 1994.
- (18). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 282, Θεσσαλονίκη 1974. (Σιάχ περσ. Schah=Βασιλικός και μεταφορικά πράσινος από το χρώμα των βασιλικών ενδυμάτων). «Βυζ. Καστορία τουρκοιστί Σιάχ - Γκιόλ=Πρασινη λίμνη εκ του πρασίνου χ(ρ)ώματος το οποίον λαμβάνει από τα καλάμι και τον χορτόστρωτον πυθμένα». Β.Δ. Ζώτου Μολοσσού, Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου Αρχαιολογικών, Ιστορικών, Γεωγραφικών, Στρατιωτικών, Στατιστικών και Εμπορικών τόμος Δ' τεύχος Α' σελ. 257, εν Αθήναις 1878.
- (19). «... Παρατυχόντες κάτοικοι του γειτονικού χωρίου Δισπηλιού... με διαβεβαίωσαν ότι εγκληματίαι ήσαν κάτοικοι του χωρίου των, αι οποίοι λαθραίως τους απέσπασαν της θέσεώς των (ογκάλιτους των τεχνών του Νησιού) διά να τους χρησιμοποίησουν ως οικοδομικών υλικόν εις τας ανεγειρομένας κατοικίας των». Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, Ορεστίς Η καίτιδα του ενδόξου Ελληνικού Μακεδονικού Κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου σελ. 99-100, Θεσσαλονίκη 1985. Βλέπε Αντ. Δ. Σαχίνη, Το χρονικό της Καστορίας αι αβγατές, Νέα Καστορία αριθμός φύλλου 1384 σελ. 2, Καστορία Παρασκευή 5-10-1984.
- (20). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις

- Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 58 - 59, εν Αθήναις 1939. Βλέπε Αντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, Μακεδονία και Μακεδόνες σελ. 16 και 45 (εικ. 26), εν Αθήναις 1930.
- (21). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 59, εν Αθήναις 1939. N.G.L. Hammond, όπ. παρ. Volume I σελ. 230, Oxford at the Clarendon Press 1972.
- (22). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 59-60, εν Αθήναις 1939.
- (23). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 53, εν Αθήναις 1939.
- (24). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 60, εν Αθήναις 1939.
- (25). Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και τα μνημεία της σελ. 162, Αθήναι 1949.
- (26). Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος, Ανασκαφή εν Καστορία, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 22, εν Αθήναις 1941. Για την ανασκαφή του 1940 βλέπε Chronique des fouilles 1940-41 Castoria, Bulletin de Correspondance Hellenique Ecole Francaise d' Athènes LXIV - LXV 1940-1941 σελ. 250, Paris 1942.
- (27). Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, όπ. παρ. σελ. 97-98, Θεσσαλονίκη 1985.
- (28). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 284 και 287, Θεσσαλονίκη 1974. Σπ. Μαρινάτος, Ο λιμναίος συνοικισμός Καστορίας, Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών Έτος Α' τεύχος 2 σελ. 165, χ.τ. 1968.
- (29). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 60, εν Αθήναις 1939. Βλέπε: Ιωάννης Μπακάλης, όπ. παρ., Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 303 σελ. 2, εν Καστορία 19 Οκτωβρίου 1952. N.G.L. Hammond, όπ. παρ. Volume I σελ. 254, Oxford at the Clarendon Press 1972.
- (30). Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 22-23, εν Αθήναις 1941.
- (31). Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 23, εν Αθήναις 1941.
- (32). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 323, Θεσσαλονίκη 1974.
- (33). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 59, εν Αθήναις 1939. Βλέπε Τσιουτσιούλα, Του Νησί, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστορία 17 Μαΐου 1953.
- (34). Chronique des fouilles 1940 - 1941 Castoria, Bulletin de Correspondance Hellenique Ecole Francaise d' Athènes LXIV - LXV 1940-1941 σελ. 250, Paris 1942.
- (35). Νικ. Γ. Παπαδάκης, Εκ της Άνω Μακεδονίας, Αθηνά σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας τόμος εικοστός πέμπτος σελ. 440-441, Αθήνησι 1913.
- (36). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 59, εν Αθήναις 1939. Βλέπε Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, όπ. παρ. σελ. 99-100, Θεσσαλονίκη 1985.
- (37). «...Την Πέμπτην από βαθείας νυκτός τα καράβια ετέθησαν εις κίνησιν μεταφέροντα πλήθος προσκυνητών εις το Νησί των Δουσιάκων...». Η εορτή της Αναλήψεως, Καστορία Έτος Β' - Αριθμός 70 σελ. 4, εν Καστορία Κυριακή 7 Ιουνίου 1924. «...Πρωτοφανής εις κίνησιν και ζωηρότητα η πανήγυρις του ναού των Δουσιάκων... ενώ αφ' ετέρου τα καράβια κατάμεστα και αυτά προς το νησί έπλεον...». Η εορτή της Αναλήψεως, Καστορία Έτος Ε' - Αριθμός 222 σελ. 4, εν Καστορία Κυριακή 5 Ιουνίου 1927. «...Κόσμος και κοσμάκης μαζεμένος από τα τετραπέρατα της επαρχίας στο Νησί...». Ορέστης Μακεδόνος, Η πανήγυρις της Αναλήψεως, Καστορία Έτος ΙΒ' - Αριθμός 563 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 20 Μαΐου 1934. Τσιουτσιούλα, όπ. παρ., Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστορία 17 Μαΐου 1953. Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 23, εν Αθήναις 1941. Ιωάννης Μπακάλης, όπ. παρ., Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 303 σελ. 2, εν Καστορία 19 Οκτωβρίου 1952. «...Κάτω εκεί στη λίμνη στη θέση "Νησί" βρίσκεται ο Λιμναίος Οικισμός με τα κυκλώπεια τείχη του...». Δημ. Σαμαρά, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 143ον σελ. 10, Θεσσαλονίκη Απρίλιος 1978. Πρβλ. και το λαϊκό δίστιχο:
- «Άιντε να πάμε στο νησί
εγώ η μάνα σου κι' εσύ».
- Ορέστης Μακεδόνος, όπ. παρ., Καστορία Έτος ΙΒ' - Αριθμός 563 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 20 Μαΐου 1934.
- (38). Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος, όπ. παρ., Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 23, εν Αθήναις 1941.
- (39). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 51, Θεσσαλονίκη 1994.
- (40). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 52, Θεσσαλονίκη 1994.
- (41). N.G.L. Hammond, όπ. παρ. Volume I σελ. 95, 228 και 230, Oxford at the Clarendon Press 1972. Βλέπε Δημήτρη Μάνου, όπ. παρ., Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Περίοδος Β' Αρ. φύλλου 813 σελ. XIV, χ.τ. 29 Αυγούστου 1993.
- (42). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 52, Θεσσαλονίκη 1994.
- (43). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 52, Θεσσαλονίκη 1994.
- (44). Γ.Χ. Χουρμουζιάδη, όπ. παρ., Η Καθημερινή Έτος 76ο - Αρ. φύλλου 23028 Επτά Ημέρες σελ. 23, Αθήνα, Κυριακή 23 Ιουλίου 1995.
- (45). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 53, Θεσσαλονίκη 1994. Για τις ανασκαφές 1992-1993 βλέπε: Δημήτρη Μάνου, όπ. παρ., Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Περίοδος Β' Αρ. φύλλου 813 σελ. XIV, χ.τ. 29 Αυγούστου 1993. Βρέθηκε στην Καστορία το αρχαιότερο κείμενο στον κόσμο, Ελευθεροτυπία Έτος 19ο Αρ. φύλλου 5431 σελ. 49, χ.τ. Τρίτη 17 Αυγούστου 1993. Δισπηλιό Καστορίας Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 60-74, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστορίας 1993.
- (46). Βλέπε: Shelley Wachsmann, The Kinneret boat: The discovery and excavation, TROPIS II proceedings 2nd International Symposium on ship construction in antiquity σελ. 371-384, Delphi 1987. Shelley Wachsmann, The Kinneret boat: The excavation report, TROPIS III proceedings 3rd International Symposium on ship construction in antiquity Athens 1989 σελ. 471-483, Athens 1995.
- (47). Δισπηλιό Καστορίας Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 42 και 74, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστορίας 1993.
- (48). Καβάκι, (τουρκ. kavaik) το είδος λεύκας Populus alba.
- (49). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ., ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων σελ. 330, Θεσσαλονίκη 1974.
- (50). Μαρία Σχοινά, όπ. παρ., Society/Life τεύχος 24 σελ. 54, Θεσσαλονίκη 1994. Βλέπε: Δισπηλιό Καστορίας Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 68, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστορίας 1993. Δημήτρη Μάνου, όπ. παρ., Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Περίοδος Β' Αρ. φύλλου 813 σελ. XIV, χ.τ. 29 Αυγούστου 1993.

Το πάγωμα της λίμνης

- (1). «Το ύδωρ αυτής... πήγνυται εν καιρώ μεγάλου και σφοδρού χειμῶνος». Νικολάου Θ. Σχινά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλάδιον πρώτον σελ. λε', εν Αθήναις 1886. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστική Καστοριά (Ιστορία - Εικόνες) σελ. 41, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστοριά 1954. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγὰς και τα βοηθήματα Μέρος Πρώτον Χωρογραφία σελ. 177-178, Αθήνησι, 1870.
- (2). Δο(υ)ξάτος, η μεγάλη σάλα των παλιών αρχοντικών της Καστοριάς. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 47, Καστοριά 1996.
- (3). Γυ(ι)αλοπάης, ο πάγος της λίμνης όταν γυαλίζει και γίνεται γυαλιστερός σαν το γυαλί. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ., σελ. 37, Καστοριά 1996.
- (4). Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (5). Γιώργος Γκολομπιάς, Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστοριάς, Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 299, Θεσσαλονίκη 1986.
- (6). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά, τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 300, Θεσσαλονίκη 1986. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 31-33, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (7). Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ., Φυλλάδιον πρώτον σελ. λε', εν Αθήναις 1886. Πρβλ. την πληροφορία του William Martin Leake που επισκέφτηκε την Καστοριά το 1805, όπ. 7 ή 8 χρόνια πριν από την επίσκεψή του περνούσαν κάρρα επάνω στην παγωμένη λίμνη. William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I σελ. 328, London 1835.
- (8). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 334, Θεσσαλονίκη 1986.
- (9). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 331, Θεσσαλονίκη 1986.
- (10). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 335, Θεσσαλονίκη 1986.
- (11). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (12). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 335, Θεσσαλονίκη 1986. Δημοσιεύτηκε με πολλές αυθαιρεσίες και με λανθασμένη χρονολογία από τον Παντελή Τσαμίση (Η Καστοριά και τα μνημεία της σελ. 177, Αθήναι 1949). Βλέπε Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (13). Το 1848 ο πάγος είχε πάχος 50 εκατοστά και επάνω στην παγωμένη λίμνη περνούσαν κάρρα. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (14). Προφανώς στις 15 Αυγούστου 1849 γράφτηκε το σημείωμα.
- (15). Για το Ναούμ Τάταρη βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το αρχοντικό του Νεράντζη Αιβάζη (Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς) σελ. 29-30, χ.τ. 1977. Απ. Σαχίνη, «Του Τάταρη ο λεύκος», Νέα Καστοριά Έτος δον Αριθ. Φύλλου 298 σελ. 1, εν Καστοριά τη 20-5-1962.
- (16). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 336, Θεσσαλονίκη 1986.
- (17). Ρασίζω, γονιμοποιώ επί ψαριών. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 133, Καστοριά 1996.
- (18). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 315, Θεσσαλονίκη 1986.
- (19). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 311, Θεσσαλονίκη 1986. Το Δεκέμβριο του 1904 «αι λίμναι της Μικράς Πρέσπας και της Καστοριάς είχαν παγώσει και περνούσαν κάρρα απ' επάνω των». Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών Απομνημονεύματα τόμος Α' σελ. 185, Αθήνα 1994. Εκείνος ο χειμῶνας (1904-1905) «ήταν πολύ βαρύς. Τρεις μήνες δεν έπαυσεν ούτε μίαν ημέραν που να μη ρίχνει χιόνι, αφού η λίμνη της Καστοριάς έπηξεν και είχαν κάνει δρόμους οι χωρικοί και πήγαιναν στην Καστοριά». Ιωάννου Καραβίτη, όπ. παρ., τόμος Α' σελ. 244 σημείωση 216, Αθήνα 1994. Και ο Ιωάννης Μπακάλης μνημονεύει ότι το 1905 η λίμνη ήταν τρεις μήνες συνέχεια παγωμένη. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (20). Πρβλ. Γιάννης Ρούσας, Τα «καΐκια» της Παμβώτιδος εικόνα σελ. 39, Αθήνα 1993.
- (21). Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 336, Θεσσαλονίκη 1986.
- (22). Πρόκειται για τους γιους Μιχάλη και Λούδη του δάσκαλου Αθανάσιου Κοσμά.
- (23). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32-33, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Του ίδιου, όπ. παρ. σελ. 41, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστοριά 1954.
- (24). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (25). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 80, Καστορία - Ιούνιος 1958.
- (26). Σάνια, έλκυθρο χρησιμοποιούμενο στον πάγο της λίμνης. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 281 σελ. 1, εν Καστορία 11 Μαΐου 1952. Βλέπε: λουκά χ. σιάνου ματές στην καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 102 χ.τ.χ.χ. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 138, Καστοριά 1966.
- (27). Σιουπί, ξύλο με μεταλλική αιχμή. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 282 σελ. 1, εν Καστορία 18 Μαΐου 1952. Για τις σάνιες βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 32-33, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 145, Καστοριά 1996.
- (28). Τζούπα, η μύτη. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 162, Καστοριά 1996.
- (29). Πρβλ. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 80-81, Καστορία - Ιούνιος 1958. Βλέπε Μπέερου Ναχμα, Κραυγή για το αύριο 768599... σελ. 21, Κάκτος χ.τ.χ.χ.
- (30). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 33, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (31). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 33, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (32). Ταμπλάς, ο δίσκος. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 283 σελ. 1, εν Καστορία 25 Μαΐου 1952.
- (33). Πρβλ. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (34). «Περίπατος των κατοίκων» στην παγωμένη λίμνη. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (35). Πρβλ. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Βλέπε Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 81, Καστορία - Ιούνιος 1958.
- (36). Ιφιγένεια Διδασκάλου, Τα καράβια, Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959. Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστορία, πατρίδα μου σελ. 11, Θεσσαλονίκη 1976.
- (37). Βολάζω, απλώνω τα δίχτυα. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 35, Καστοριά 1996.
- (38). Πρβλ. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Βλέπε Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ. 137, χ.τ. 1927.

Τα πλωτά μέσα της λίμνης

- (1). Κουμουριζι, σύμπλεγμα ριζών και καλάμιων που επιπλέουν στη λίμνη. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεισιός Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 267 σελ. 1, εν Καστοριά 3 Φεβρουαρίου 1952. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ.75 και 189, Καστοριά 1996.
- (2). Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 74, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (3). Γιάννης Μπακάλης, Το πρώτο ταξίδι στη λίμνη, Ορεισιός Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 330 σελ. 1, εν Καστοριά 10 Μαΐου 1953.
- (4). Από το αρχαίο κάραβος. Καράβι, η καστοριανή βάρκα. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεισιός Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 263 σελ. 1, εν Καστοριά 1 Ιανουαρίου 1952. Βάρκα από το λατιν. barca, μικρό σκάφος που κινείται με κουπί ή πανιά. Το καράβι προέρχεται από την αρχαία λέξη κάραβος (Ν.Π. Ανδριώτη, Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής σελ. 148, Θεσσαλονίκη 1983), την οποία χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί στην καθημερινή τους γλώσσα για εμπορικά ή αλιευτικά πλοία, ενώ όταν μιλούσαν στην αρχαίζουσα έλεγαν ναυς, πλοϊόν ή οκάς. Μάρκου - Μάρκου Σίμψα αρχιπλοίαρχου (Ο), Το Ναυτικό στην ιστορία των Ελλήνων τόμος δεύτερος σελ. 116 και 129, Αθήναι 1982. Βλέπε και Χ. (ανώνυμο μέλος συντάξεως), Καράβι, Ελευθερουδάκη Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν τόμος έβδομος σελ. 263, εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκης» Α.Ε. εν Αθήναις χ.χ. Για το καστοριανό καράβι και την ορολογία των μερών του βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 62- 63, Καστοριά 1996.
- (5). Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστορίας η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1992.
- (6). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1992.
- (7). Βλέπε μικρογραφία από τη Χρονογραφία του Ιωάννου Σκυλίτση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης.
- (8). Βλέπε: Α.Ζ. Σοφιανού, Μετέωρα οδοιπορικό σελ. 41 και 122, έκδοσις Ι. Μονής Μεταμορφώσεως (Μεγάλου Μετεώρου) χ.τ.χ.χ. Τοιχογραφία με θέμα «η θαυμαστή αλιεία» στο βόρειο τοίχο στο Μακρυναρικί του Μοναστηριού Τιμίου Προδρόμου Σερρών.
- (9). Βλέπε: Παντελής Ζωγράφος, Οι διάφοροι τρόποι της Βυζαντινής Αγιογραφίας επί τη βάσει της ερμηνείας των ζωγράφων, Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Β' - τόμος Γ' τεύχη Α' και Β' έτος 1926 σελ. 49 -61, Αθήναι 1926. Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης υπό Α. Παπαδοπούλου - Κεραμείως, εν Πετρούπολει 1909.
- (10). Γιάννης Γ. Ρούσκακ, Παραστάσεις πλοίων σε τοιχογραφίες Μοναστηριών στα Μετέωρα, ΤΡΟΠΙΣ III 3rd International Symposium on ship construction in antiquity Athens 1989 σελ. 372-373 και εικ. 3 και 4, Athens 1995.
- (11). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1992.
- (12). Γεώργιος Γούναρης, Οι τοιχογραφίες του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου της Μαυριώτισσας στην Καστοριά, Μακεδονικά τόμος εικοστός πρώτος 1981 σελ. 41, Θεσσαλονίκη 1981.
- (13). Anne Comnène, Alexiade VI, I, 2 (tome II σελ. 42), Paris Société d' édition «Les Belles Lettres» 1973.
- (14). Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή σελ. 169, Θεσσαλονίκη 1973. Και η Ιφιγένεια Διδασκάλου στις μέρες μας τα ονομάζει «καΐκια». Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατριδα μου σελ. 20 και 147, Θεσσαλονίκη 1976.
- (15). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 176, Θεσσαλονίκη 1973.
- (16). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά τα Αρχοντικά σελ. 44, έκδοσις Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962.
- (17). William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I σελ. 325, London 1835.
- (18). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 325, London 1835.
- (19). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 326 υποσημείωση 1, London 1835.
- (20). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 325 - 326, London 1835.
- (21). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. IV σελ. 157, London 1835.
- (22). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 326, London 1835.
- (23). F.C.H.L. Pouqueville, Voyage dans la Grèce tome deuxième σελ. 355, A Paris MDCCCXX.
- (24). Ami Boué, Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome premier σελ. 276-277, Vienne 1854.
- (25). Νικολάου Θ. Σχινά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλάδιον πρώτων σελ. 116 και 127, εν Αθήναις 1886.
- (26). Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. σελ. 127, εν Αθήναις 1886.
- (27). Heinrich Gelzer, Vom Heiligen Berge und aus Macedonien σελ. 237, Leipzig 1904.
- (28). Γεωργίου Χατζηκυριακού, Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιόδεως ανά την Μακεδονίαν (1905-1906) σελ. 32, δευτέρα έκδοσις Θεσσαλονίκη 1962.
- (29). Σταμ. Σταματίου, Καστοριά, Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 58, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβριηλίδου 1913.
- (30). Γερμανού Καραβαγγέλη, Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα) σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1958.
- (31). Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών Απομνημονεύματα τόμος Α' σελ. 246, Αθήνα 1994.
- (32). Γεωρ. Αθανασοπούλου, Το οροπέδιον των λιμνών της Βορειοδυτικής Ελλην. Μακεδονίας σελ. 11, εν Αθήναις 1924.
- (33). Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστορίας, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικόν Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (34). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 19-20, Θεσσαλονίκη 1992.
- (35). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικόν Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (36). Χρ. Π. Ζαλοκώστα, Το περιβόλι των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ήπειρος Μακεδονία σελ. 197, τρίτη έκδοσις βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
- (37). Βλέπε το κεφάλαιο «Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλίου».
- (38). Dug - out canoe, canoe made by hollowing out a tree trunk. A.S. Hornby, Oxford Advanced Learner's dictionary σελ. 375, forth edition Oxford University Press 1989.
- (39). Βλέπε: Pino G. Dell'orco, Craft of Lake Kasoria, The Mariner's Mirror Vol. 65 No 2 May 1979 σελ. 180, χ.τ.χ.χ. Lucien Basch, The craft of Lake Kastoria, The Mariner's Mirror Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 363-365, χ.τ.χ.χ. Marco Bonino, The sànaro of Lakes Lésina and Varàno, The Mariner's Mirror Vol. 73 No 2 May 1987 σελ. 139-148, Lucien Basch, Craft of Lake Kastoria, The Mariner's Mirror Vol. 66 No 1 February 1980 σελ. 78, χ.τ.χ.χ.
- (40). Lucien Basch, όπ. παρ., The Mariner's Mirror Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 365 χ.τ.χ.χ.
- (41). Πρβλ. Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατριδα μου σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1976.

Αποβατικές επιχειρήσεις στη λίμνη

- (1). «Λίμνη τις εστιν η της Καστορίας». Anne Comnène, Alexiade VI, I, 1 (tome II σελ. 41), Paris Société d' édition «Les Belles Lettres» 1943.
- (2). «...εν αμάξιας επιφορτίσας ακατία τινα μικρά...». Anne Comnène, όπ. παρ., VI, I, 2 (tome II σελ. 42), Paris Société d' édition «Les Belles Lettres» 1943.
- (3). Βλέπε: Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 1 - 3 (tome II σελ. 41 - 43), Paris Société d' édition «Les Belles Lettres» 1943. Παντελή Τσαμίση, Η Καστοριά και τα μνημεία της σελ. 22 - 23, Αθήναι 1949. Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, Καστοριά, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 12, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός

- «Ο ΦΘΙΝΙΕ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1992. Κωνσταντίου Α. Πηγιών, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 7, Καστορία - Ιούλιος 1958. Αναστ. Κ. Ορλάνδου, Τα Βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς, Αρχαίον των Βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 1 σελ. 6, Αθήναι χ.χ. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστική Καστορία (Ιστορία - Εικόνες) σελ. 6, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστορία 1954. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 16, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (4). Ιωάννου του Ζωνάρá, Επιτομή Ιστοριών Lib. XVIII cap. XXII P II 297 C (Vol. IV σελ. 238), Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXXI. Anne Comnène, όπ. παρ. IV, VII, 1 και IV, VIII, 4 (tome I σελ. 163 και 168), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1937.
- (5). Βλέπε: Anne Comnène, όπ. παρ. IV (tome I σελ. 143-168), Paris 1937 και V (tome II σελ. 7-40), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943. Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, Οι Νορμανδοί στην Καστοριά (1082-1083), Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1255 - 1265, Θεσσαλονίκη 1985.
- (6). Anne Comnène, όπ. παρ. V, I, 2 (tome II σελ. 7), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943. Ιωάννου του Ζωνάρá, όπ. παρ. Lib. XVIII cap. XXII P II 297 C (Vol. IV σελ. 238), Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXXI.
- (7). Anne Comnène, όπ. παρ. V, I, 4 (tome II σελ. 8-9), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (8). Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 12, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΘΙΝΙΕ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Σπυρ. Λάμπρου, Η Ελλάς επί των Βυζαντινών, Νέος Ελληνομνημίων τριμηνιαίων περιοδικών σύγγραμμα τόμος δέκατος όγδοος τεύχος Α' - 31 Μαρτίου σελ. 201, Αθήνησι 1924. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 22, Αθήναι 1949.
- (9). Η Άννα Κομνηνή δεν μας δίνει καμιά πληροφορία για την κατάληψη της Καστοριάς, την οποία περιγράφει ο *Gaufredus Malaterra (De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius III, 29 στο *Relum Italicarum Scriptores V/1 σελ. 75): «...Ο δούκας προχώρησε με το στρατό πιο πέρα και βαδίζει να υποτάξει όλη την επαρχία με το τέλος του πολέμου. Από εκεί έρχεται κοντά στην πόλη, που λέγεται Καστορία, γιατί ορνιόταν να υποταχθεί σ' αυτόν, την πολιορκεί και την κλείνει από παντού με τάφρο. Παραπολύ την ταλαιπώρησε, σαν έγινε εχθρός για κάμποσο καιρό, φοβερίζοντάς την με απειλές και μερικές φορές καταπραίνοντας με κολακείες. Γιατί τριακόσιαι Βαράγγι κατοικούσαν στην ίδια πόλη, θεωρούμενοι από τον αυτοκράτορα φρουροί' με τη φρούρηση και την ενεργητικότητα αυτών υπερασπιζόταν (η πόλη) παραπολύ. Όταν όμως βλέπουν τους δικούς μας να εμμένουν στην πολιορκία, φοβούμενοι ότι θα ετοιμάσουν πολιορκητικές μηχανές, με τις οποίες ήταν δυνατό να κυριευθεί ευκολότερα, και σκεπτόμενοι μήπως στο μέλλον κάμουν χειρότερη συνθήκη, κάμνουν συνθήκη και παραδίνονται ...».* Βλέπε: Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, όπ. παρ., Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1255-1256, Θεσσαλονίκη 1985. *Ephraem, Aenii Historia Chronica 3514, Corpus Fontium Historiae Byzantinae Volumen XXVII σελ. 130, Athenis MCMXC.**
- (10). Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 12, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΘΙΝΙΕ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Ιωάννου του Ζωνάρá, όπ. παρ., Lib. XVIII cap. XXII P II 297 C (Vol. IV σελ. 238), Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXXI. Σύμφωνα με πληροφορία από τον οδοντίατρο Δημήτριο Μαργαρίτη που δεν επιβεβαίωσε, στο Palazzo Ducale στη Βενετία απεικονίζεται σε τοιχογραφία η πολιορκία της Καστοριάς από τους Νορμανδούς με καράβια από τη λίμνη.
- (11). Anne Comnène, όπ. παρ. V, III, 4 (tome II σελ. 15), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (12). Anne Comnène, όπ. παρ. V, IV, 1-2 (tome II σελ. 17-18), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (13). Anne Comnène, όπ. παρ. V, IV, 2-3 και 7 (tome II σελ. 17-18 και 22), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943. Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, όπ. παρ., Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1258, Θεσσαλονίκη 1985.
- (14). «...Ο δε Βαϊμούντος απάρας από των Άσπρων Εκκλησιών απήλθεν εις Καστοριαν...». Anne Comnène, όπ. παρ. V, V, 1 (tome II σελ. 23), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (15). Anne Comnène, όπ. παρ. V, VII, 2-3 (tome II σελ. 30-31), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (16). Anne Comnène, όπ. παρ. V, VII, 5 (tome II σελ. 32), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (17). Anne Comnène, όπ. παρ. V, VII, 5 (tome II σελ. 32), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (18). «...και την Καστοριαν κατασχέιν ο αυτοκράτωρ σπουδάζων...». Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 1 (tome II σελ. 41), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (19). *Ioannis Cantacuzeni, Ex imperatoris Historiarum Liber I P 168 D, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Volumen I, Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXVIII.*
- (20). «...τούτον εκείθεν εξελάσαι...». Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 1 (tome II σελ. 41), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (21). «...βουλὴν βουλευέται γενναίαν άμα και συνετήν, iv' εξ εκατέρου εκ τε της ηπειρου και της λίμνης διά πλοίων εισαγωγών γενναίους τινάς εν ταυτώ τον πόλεμον ποιήσθαι. Πλοίων δε μη ενόντων, εν αμάξιας επιφορτίσας ακάπια τνα μικρά διά του μοισκου εν αυτή εισήγαγεν». Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 2 (tome II σελ. 42), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (22). Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 1-3 (tome II σελ. 41), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943. Παρόμοια αποβατική επιχείρηση έγινε και στη λίμνη των Ιωαννίνων (Παμβώτιδα) στις 26 Φεβρουαρίου 1379. *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos, Epirotica, recognovit Immanuel Bekkerus, De rebus Epiri Fragmentum II (Ιστορία Πρελούμπου και άλλων διαφόρων Δεσποτιών των Ιωαννίνων, από της αλώσεως αυτών παρά των Σέρβων έως της παραδόσεως εις τους Τούρκους σελ. 209-239), Bonnae Impensis Ed. Weberi MDCCCXXVIII.*
- (23). Βλέπε: Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1972. Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 12, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΘΙΝΙΕ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ.
- (24). Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, όπ. παρ., Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1261 υποσημείωση 20, Θεσσαλονίκη 1985.
- (25). Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, όπ. παρ., Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1263, Θεσσαλονίκη 1985. Βλέπε και σελ. 1263-1265 όπου υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για το μοναστήρι της Μαυριώπισσας.
- (26). Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 3 (tome II σελ. 42), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943. Ιωάννου του Ζωνάρá, όπ. παρ. Lib. XVIII Cap. XXII P II 297 C (Vol. IV σελ. 238), Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MDCCCLXXI. *Ephraem, όπ. παρ. 3517 (Volumen XXVII σελ. 130), Athenis MCMXC.* Βλέπε Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, όπ. παρ., Βυζαντινά τόμος 13₂ σελ. 1262, Θεσσαλονίκη 1985 και για τη διαφορετική χρονολόγηση του γεγονότος σελ. 1262 υποσημείωση 24.
- (27). Anne Comnène, όπ. παρ. VI, I, 4 (tome II σελ. 43), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (28). Anne Comnène, όπ. παρ. VI, VIII, 1 (tome II σελ. 60), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.

Καράβια και παραδοχές στο Μακεδονικό Αγώνα

- (1). Βλέπε: Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, Η προσφορά της πόλεως Καστοριάς εις τον ένοπλον Μακεδονικόν Αγώνα, έκδοσις αδελφών Απ. Δούκη Καστοριά 1959. Γερμανού Καραβαγγέλη, Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1958. Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία σελ. 80, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 22, Θεσσαλονίκη 1992. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 21, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.
- (2). Για τον Παναγιώτη Παπαντίνια βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα σελ. 48, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
- (3). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 27, εκδόσις αδελφών Απ. Δούκη Καστοριά 1959.
- (4). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 28, εκδόσις αδελφών Απ. Δούκη Καστοριά 1959.
- (5). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1958. Τον Μητροπολίτη Γερμανό με ιδιαίτερη εκτίμηση αντιμετώπιζαν ακόμη και οι Τουρκικές Αρχές. Βλέπε Heinrich Geizer, Vom Heiligen Berge und aus Makedonien σελ. 245, Leipzig 1904.
- (6). Εννοεί τους τέσσερις αξιωματικούς από την Ελλάδα, Μελά, Παπούλα, Κολοκοτρώνη και Κοντούλη. Βλέπε Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών Απομνημονεύματα τόμος Α' σελ. 17, Αθήνα 1994.
- (7). Οικισμός κοντά στην Κοινότητα Λιθιά της Καστοριάς.
- (8). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 29, Θεσσαλονίκη 1958.
- (9). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 36, Θεσσαλονίκη 1958.
- (10). Το χωριό Αμπελόκηποι της Καστοριάς.
- (11). Βλέπε Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 53, Θεσσαλονίκη 1958.
- (12). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 41-42, Θεσσαλονίκη 1958.
- (13). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 43, Θεσσαλονίκη 1958. Βλέπε και Δισπηλιό Καστοριάς Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 20, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993.
- (14). Το χωριό Νεστόριο της Καστοριάς.
- (15). Το χωριό Χιλιόδεντρο της Καστοριάς.
- (16). Το Άργος Ορεστικό.
- (17). Γερμανού Καραβαγγέλη, όπ. παρ. σελ. 58, Θεσσαλονίκη 1958.
- (18). Ίδας., Μαρτύρων και Ηρώων αίμα... σελ. 52-53, Αθήνα 1907. Βλέπε και σελ. 92: «... Πέρασε αντίκρυ στους Δουπιόκους με το μονόξυλο».
- (19). Λάμνω, κωπηλατώ. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 82, Καστοριά 1996.
- (20). Το χωριό Βασιλειάδα της Καστοριάς.
- (21). Το χωριό Κορομηλιά της Καστοριάς.
- (22). Ιωάννου Καραβίτη, όπ. παρ. τόμος Α' σελ. 246, Αθήνα 1994.
- (23). Ίωνος Δραγούμη, Η λίμνη της Καστοριάς, Αριστοτέλης έτος 13ον τεύχος 73-74 σελ. 11, Φλώρινα 1969.
- (24). Βλέπε Κώστας Δουφλίας, Δημοτικά τραγούδια για την Καστοριά, Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 138ον σελ. 22, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1977.

Θρύλοι και παραδόσεις

- (1). Εκκλησία Άγιου Σπυριδώνα ενορίας Ελεούσας, παρεκκλήσι Άγιου Σπυριδώνα στο κτίριο της Μητρόπολης και εκκλησία

Άγιου Σπυριδώνα στα θεμέλια της οποίας κτίστηκε ο τεκές Ντόπλιτσας που σώζεται ακόμη. Βλέπε Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και τα μνημεία της σελ. 147, 148 και 173, Αθήνα 1949.

- (2). Βλέπε: Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατρίδα μου σελ. 28-32, Θεσσαλονίκη 1976. Δημ. Σ. Γιαννούσης, Καστοριά, Αριστοτέλης τεύχος 3ον-4ον σελ. 44, Φλώρινα Μάιος - Αύγουστος 1957.
- (3). Ν.Γ. Πολίτου, Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παραδόσεις Μέρος Α' σελ. 112-113, εν Αθήναις 1904.
- (4). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 43, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 35, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Γιάννης Μπακάλης, Η πορεία του Κάστορος, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 326 σελ. 1, εν Καστορία 12 Απριλίου 1953. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 154, Καστοριά 1996.
- (5). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 33-35, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Βλέπε και Ίδας., Μαρτύρων και Ηρώων αίμα... σελ. 53, Αθήνα 1907.
- (6). Ιωάννου Μιχαήλ Μακεδόνας, Μακεδονικά ήτοι νεώτερα ελληνικά ήθη εν Μακεδονία εν σχέσει προς τα αρχαία σελ. 31, εν Ερμούπολει Σύρου 1879.
- (7). Ν.Γ. Πολίτου, Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παραδόσεις Μέρος Α' σελ. 303-304, εν Αθήναις 1904.
- (8). Κάστωρ, Η λίμνη μας, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 286 σελ. 1, εν Καστορία 15 Ιουνίου 1952.
- (9). Κατής, τουρκ. kadi=Τούρκος δικαστής.
- (10). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Νικ. Γ. Δασκαλάκη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 89, Αθήνα 1979. Αναστ. Κ. Ορλάνδου, Τα Βυζαντινά Μνημεία της Καστοριάς, Αρχεión των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 1 σελ. 213, Αθήνα χ.χ. Ανάλογο γεγονός αναφέρεται και για τη λίμνη των Ιωαννίνων (Παμβώτιδα): «...Περί το 1430, όταν ο Τουραχάν Πασάς, «σατράπης» της Θεσσαλίας, διέτρεξε το διάστημα μεταξύ Θεσσαλίας - Αργυροκάστρου μέσα σε δύο ημέρες για να καταστείλει το πικρή ανταρσία των Αλβανών, η παράδοση διέσωσε το παρακάτω ανεπιβεβαίωτο γεγονός σχετικά με τη λίμνη: «...Ο Δουραχάνης εκείνος, ότε διέβη την Πίνδον μετά της εμπροσθοφυλακής του, έφθασεν εις την θέσιν (όπου πλησίον της λίμνης προς το Β.Α. μέρος των Ιωαννίνων υπάρχει σήμερα το αξιόλογον μοναστήριον της Υπεραγίας Θεοτόκου) διελθών πάσαν την εκ του Πίνδου φέρουσαν οδόν, κεκαλυμμένην ύσαν εκ χιόνων και πάγων. Επειδή δε ως εκ του βαρυτάτου και διαρκούς χειμῶνος υπήρχε τότε και η λίμνη πεπαγωμένη, εισήλθεν εις αυτήν νυκτός ούσης, και διέβη αβλαβής μέχρι της πόλεως των Ιωαννίνων φρονών ότι υπήρξε ξηρά. Αφίχθεις δε εις Ιωάννινα και πληροφορηθείς οποίον διέτρεξε κίνδυνον, απέδωκε την σωτηριάν του εις την χάριν και συνδρομήν του μικρού ναού, όστις έκειτο τότε εν τη αυτή θέσει του σημερινού μοναστηρίου, και ως εκ τούτου διάταξεν ακολουθῶς την δι' εζόδων του ανέγερσιν του μοναστηρίου, εις ην κατάστασιν σώζεται σήμερα, και εκ τούτου έλαβε και διατηρεί το όνομα του κτίτορος, ονομαζόμενον το Μοναστήρι του Τουραχάνη (Ντουραχάνη)...». Γιάννης Ρούσας, Τα «καίκια» της Παμβώτιδας σελ. 20, Αθήνα 1993.
- (11). Παντελή Τσαμίση, Σημείωμα εις τρία βιβλία εκκλησιαστικά περί της παγωμένης λίμνης (1803, 1813, 1842), όπ. παρ. σελ. 177, Αθήνα 1949. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31-32, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί (το τζαμί του Καδή) σελ. 167 υποσημείωση, Θεσσαλονίκη 1973. Λουκά Χ. Σιάνου, ματιές στην

καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 90-100, χ.τ.χ.χ. Ο Γιώργος Γκολομπιάς (Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων της Καστοριάς, Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 35 υποσημείωση 4, Θεσσαλονίκη 1986) έχει δίκιο να θεωρεί ότι η δημοσίευση των εκκλησιαστικών σημειωμάτων από τον Τσαμίση περιέχει πολλές αυθαιρέσιες και είναι λανθασμένη χρονολογικά, αφού δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά για την προέλευση των σημειωμάτων. Για τμήμα του κειμένου που δημοσιεύεται από τον Τσαμίση βλέπε συγκεκριμένη αναφορά από το Γιώργο Γκολομπιάς (όπ. παρ. σελ. 335, Θεσσαλονίκη 1986).

(12). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 167, Θεσσαλονίκη 1973.

Περιηγητές στη λίμνη και στην πόλη

- (1). Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή σελ. 3-4, Θεσσαλονίκη 1973. Βλέπε Ευστ. Πελαγιάδη, Η Καστοριά πριν από 300 χρόνια, η μαρτυρία του Εβλιγιά Τσελεμπή, Μακεδονική Ζωή έτος 9ον τεύχος 105ον σελ. 36-39, Θεσσαλονίκη Φεβρουάριος 1975.
- (2). Σελ. 574-576. Βλέπε Αποστ. Ε. Βακαλόπουλου, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833 σελ. 244, Θεσσαλονίκη 1969.
- (3). Enliya Çelebi, Seyahatnâme, Istanbul (I-III) 1896, (IV-V) 1897, (VI) 1901, (VII-VIII) 1928, (IX) 1935, (X) 1938.
- (4). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 68, Θεσσαλονίκη 1973.
- (5). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 16 και 162-163, Θεσσαλονίκη 1973.
- (6). Σαχνισιά τουρκ. Sahnîs = κλειστός εξώστης.
- (7). Φραντζόλα, τουρκ. francala = άσπρο αφράτο ψωμί.
- (8). Εμίνης, τουρκ. emîn = βαθμός διοικητικής ιεραρχίας.
- (9). Γρόσι, βενετ. grosso, τουρκ. kurus = υποδιαίρεση της τουρκικής λίρας.
- (10). Βιλαέτι, τουρκ. vilâyet = διοικητική περιοχή.
- (11). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 163-165, 169-170 και 172-174, Θεσσαλονίκη 1973.
- (12). Το χωριό Πολυκάρπη.
- (13). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 176, Θεσσαλονίκη 1973.
- (14). Στις 7 Σεπτεμβρίου 1805.
- (15). William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I σελ. 323, London 1835. Βλέπε Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810 τόμος Γ₁ σελ. 394, Αθήνα 1975.
- (16). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 325-326, London 1835. Βλέπε Κυριάκου Σιμόπουλου, όπ. παρ. τόμος Γ₁ σελ. 394, Αθήνα 1975.
- (17). Βαλάντιο, λατιν. rûnga = πουγγί, αριθμός χρυσών ή ασημένιων νομισμάτων.
- (18). «...Η λίμνη της Καστοριάς προμηθεύει με ψάρια (τους λιβαδιώτες του Ολύμπου) για 25 ή 30 παράδες την οκά, καλύτερα από τα θαλασσινά που πουλιούνται στη Θεσσαλονίκη για 45», William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 336, London 1835.
- (19). Το χωριό Διοσηλιό.
- (20). Πιάστρο, τουρκ. piastre = υποδιαίρεση του γροσιού.
- (21). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327, London 1835.
- (22). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 328 και 330, London 1835.
- (23). Η έξοδος των νερών της λίμνης προς τον Αλιάκμονα στο γεφύρι της Σμίξης. Βλέπε λουκά χ. σιάνου, ματιές στην καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 102, χ.τ.χ.χ.
- (24). Λεύγα, λατιν. leuga = μονάδα μέτρησης μήκους, ίση με 4452 μέτρα.
- (25). Σέντομα ή Σέτομα, το χωριό Κεφαλάρι.
- (26). Το χωριό Σιδηροχώρι.
- (27). Άγνωστο που ήταν ο συνοικισμός που αναφέρει ο Rouqueville. Το χωριό Λάγκα είναι στο Ν.Δ. τμήμα του Νομού Καστοριάς.
- (28). Άγνωστο που ήταν ο συνοικισμός αυτός.

(29). Το χωριό Μεταμόρφωση.

(30). Το χωριό Φωτεινή.

(31). Το χωριό Μαυροχώρι.

(32). F.C.H.L. Rouqueville, Voyage dans la Grèce tome deuxième σελ. 352-353 και 355-357, A Paris MDCCCXX. Βλέπε: Φραγκίσκος Πουκεβίλ, Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Ανοιξη του 1806) Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια: Γιάννης Τσάρης σελ. 51-54, Θεσσαλονίκη χ.χ. Παύλου Ιωάννου, Περιγραφή της εν Μακεδονία Καστοριάς, εκ της του Πουκεβίλλου περιηγήσεως εις την Ελλάδα ερανισθείσα και μετά τινων προσθηκών αυξηθείσα, Πανδώρα τόμος Δ' Φυλλ. 87 σελ. 385-388, χ.τ. 1. Νοεμβρίου 1853. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία (C. Πουκεβίλλ), Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 293 σελ. 1, εν Καστορία 3 Αυγούστου 1952. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 294 σελ. 1, εν Καστορία 15 Αυγούστου 1952. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 295 σελ. 1, εν Καστορία 24 Αυγούστου 1952.

(33). Ami Boué, Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome premier σελ. 273-274, Vienne 1854.

(34). Ami Boué, όπ. παρ. tome premier σελ. 275, Vienne 1854.

(35). Ami Boué, όπ. παρ. tome premier σελ. 276, Vienne 1854.

(36). Ami Boué, όπ. παρ. tome premier σελ. 276-277, Vienne 1854.

(37). B. Nicolaidy, Les Turcs et la Turquie contemporaine tome second σελ. 196, Paris 1859.

(38). B. Nicolaidy, όπ. παρ. tome second σελ. 198, Paris 1859.

(39). B. Nicolaidy, όπ. παρ. tome second σελ. 207-208, Paris 1859.

(40). «...from this pleasant evening excursion...». Mary Adelaide Walker, Through Macedonia to the Albanian Lakes σελ. 262, London 1864.

(41). Mary Adelaide Walker, όπ. παρ. σελ. 259, London 1864.

(42). Προφανώς εννοεί τον πεζόβολο.

(43). Mary Adelaide Walker, όπ. παρ. σελ. 260-261, London 1864.

(44). «Many strange things». Mary Adelaide Walker, όπ. παρ. σελ. 261, London 1864.

(45). Φλορίνι, αγγλ. florin = βρετανικό ασημένιο νόμισμα, ίσο με δυο σελίνια.

(46). F.C.H.L. Rouqueville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 375- 376, A Paris MDCCCXX.

(47). Mary Adelaide Walker, όπ. παρ. σελ. 261, London 1864.

(48). Mary Adelaide Walker, όπ. παρ. σελ. 262, London 1864.

(49). Νικολάου Θ. Σχινά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας φυλλάδιον πρώτον σελ. 116 και 127, εν Αθήναις 1886.

(50). Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. σελ. λδ' -λε', εν Αθήναις 1886. Βλέπε πληροφορίες για την πόλη της Καστοριάς στον ίδιο, όπ. παρ. σελ. 117-119, εν Αθήναις 1886.

(51). Victor Bérard, La Turquie et L' Hellenisme contemporaine σελ. 316-317 και 325-326, Paris 1896. Βλέπε Victor Bérard, τουρκία και ελληνισμός, Οδοιπορικό στη Μακεδονία, Μετάφραση: Μ. Λυκούδη σελ. 315-332, εκδόσεις Τροχαλία χ.τ.χ.χ.

(52). Heinrich Gelzer, Vom Heiligen Berge und aus Makedonien σελ. 229, Leipzig 1904. Βλέπε και σελ. 226, 231 και 235, όπου ο συγγραφέας δίνει διάφορες πληροφορίες για τη ζωή της πόλης.

(53). Heinrich Gelzer, όπ. παρ. σελ. 237, Leipzig 1904.

(54). Γεωργίου Χατζηκυριακού, Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιόδου ανά την Μακεδονία (1905-1906) σελ. 32-33, δεύτερα έκδοσις Θεσσαλονίκη 1962.

(55). F. Perilla, A travers la Macedoine σελ. 131, Athènes editions Perilla MCMXXXII.

(56). Προφανώς εννοεί τις «γυδούλες», για τις οποίες θα μιλήσουμε στο κεφάλαιο «Η κατασκευή του караβιού».

(57). F. Perilla, όπ. παρ. σελ. 134, Athènes editions Perilla MCMXXXII.

- (58). I.M. Παναγιωτοπούλου, *Ελληνικοί Ορίζοντες* σελ. 36-37, έκδοση «ΠΥΡΣΟΥ» Αθήνα 1940.
- (59). I.M. Παναγιωτοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 40, έκδοση «ΠΥΡΣΟΥ» Αθήνα 1940.
- (60). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, *Το περιβάλλον των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ήπειρος Μακεδονία* σελ. 188, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείων της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Βλέπε Χρ. Ζαλοκώστα, *Δυτική Μακεδονία, Αριστοτέλης τεύχος 1ον* σελ. 9-13, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957.
- (61). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, *όπ. παρ.* σελ. 197, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείων της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
- (62). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, *όπ. παρ.* σελ. 197, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείων της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
- (63). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, *όπ. παρ.* σελ. 200, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείων της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.

Η κατασκευή του караβιού

- (1). «Ιδιόρρυθμα караβία, προϊόντα ντόπιας τέχνης». Νικ. Γ. Δασκαλάκη, *Τουριστικός οδηγός Καστοριάς* σελ. 88, Αθήνα 1979. «Τις βάρκες τις ιδιόμορφες...». Μπέτρου Ναχμία, *Κραυγή για το αύριο 76859...* σελ. 17, *Κάκτος* χ.τ.χ.χ. «Ιδιόρρυθμα ακάτια». Ιωάννου Π. Μπακάλη, *Τουριστικός οδηγός Καστοριάς* σελ. 31, *τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.*
- (2). Αριστοτέλους Ζάχου, *Τα караβία της Καστοριάς*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (3). Ιωάννου Π. Μπακάλη, *όπ. παρ.* σελ. 35, *τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.*
- (4). Ιφιγένειας Διδασκάλου, *Καστοριά, πατρίδα μου* σελ. 19, *Θεσσαλονίκη 1976.*
- (5). Λουκά Χ. Σιάνου, *Καστοριανές εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία* σελ. 79, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (6). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *Καστοριά τα Αρχοντικά* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Βλέπε Αριστέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 163, χ.τ. 1936.
- (7). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962.
- (8). Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (9). Marco Bonino, *The sanaro of Lakes Lésina and Varáno*, *The Mariner's Mirror* Vol. 75 No 2 May 1987 σελ. 143 και 145, χ.τ.χ.χ. Lucien Basch, *Craft of Lake Kastoria*, *The Mariner's Mirror* Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 363, χ.τ.χ.χ.
- (10). Βλέπε Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 163, χ.τ. 1936.
- (11). Για τα είδη αρμολογίας στην κατασκευή του πετσώματος (περιβλήματος) των σκαφών βλέπε: Björn Ländström, *The Ship* σελ. 54-56, Allen & Unwin χ.τ. 1961. George F. Bass, *A history of Seafaring* σελ. 69, 119-131, 160-170 και 223-230, Thames and Hudson London 1972.
- (12). Ο Αριστοτέλης Ζάχος (*όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 163, χ.τ. 1936) αναφέρει ότι το ολικό ύψος του караβιού μέχρι το επάνω άκρο της πρύμνης είναι 120 εκατοστά.
- (13). Για την κατασκευή του καστοριανού караβιού βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 161-164, χ.τ. 1936. Παντελή Τσαμίση, *Η Καστορία και τα μνημεία της* σελ. 228-229, Αθήναι 1949. Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Ιφιγένειας Διδασκάλου, *όπ. παρ.* σελ. 19-20, *Θεσσαλονίκη 1976.* Αντωνίου Κ. Αντωνίου, *Έρευνα επί των ναυπηγικών δεδομένων των ελληνικού τύπου σκαφών, διατριβή επί διδασκαλία* σελ. 39-40, Αθήναι Μάρτιος 1969. Λουκά Χ. Σιάνου, *όπ. παρ.* σελ. 80-81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- Γιάννης Παντζόπουλος, *Οι βάρκες των ελληνικών λιμνών και λιμνοθαλασσών*, *Αρχαιολογία τεύχος 32* σελ. 43-44, χ.τ. Σεπτεμβρίου 1989. Πάνος Γρ. Τσολάκης, *Τα караβία της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους* σελ. 23-26, *Θεσσαλονίκη 1992.* Lucien Basch, *όπ. παρ.*, *The Mariner's Mirror* Vol. 65 No 4 November 1979, σελ. 363-365, χ.τ.χ.χ. Παντελής Ζάττας, *Το «καράβι»*, *Καστοριανή Εστία* Αρ. τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988 (το περιοδικό δεν έχει αριθμούς σελίδων).
- (14). Βλέπε Παντελής Ζάττας, *όπ. παρ.*, *Καστοριανή Εστία* Αρ. τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988.
- (15). Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 161, χ.τ. 1936. Βλέπε: Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Παντελή Τσαμίση, *όπ. παρ.* σελ. 228, Αθήναι 1949.
- (16). Πάνος Γρ. Τσολάκης, *όπ. παρ.* σελ. 23, *Θεσσαλονίκη 1992.*
- (17). Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 161, χ.τ. 1936. Το ναυπηγείο λεγόταν και ταρσανός, *τουρκ. tersane=ναυπηγείο.* Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *Το καστοριανό γλωσσάρι* σελ. 158, Καστοριά 1996.
- (18). «Ονομάζομεν αβγατήν την προκυμαίαν της λίμνης διά να διατηρηθή η ονομασία που είχαν ανέκαθεν οι προκυμαίες των σπιτιών στη λίμνη της Καστοριάς και να μη αντικατασταθή, όπως γίνεται σκέψις με το «παράλιμνιος», πολύ δε ολιγώτερον με το κακόχηον και ξενικόν «μώλος». Μία ωραία τοπική ονομασία είναι και αυτή μνημείο, όπως κάθε άλλο μνημείο». Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 165, χ.τ. 1936. Για τις αβγατές βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *Το αρχοντικό του Νεράντη Αϊβάζη* σελ. 23-30, χ.τ. 1977. Ιωάννου Π. Μπακάλη, *όπ. παρ.* σελ. 69, *τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951.* Γιάννης Μπακάλης, *Η αβγατή, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 395* σελ. 3, *εν Καστορία 22 Αυγούστου 1954.* Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *όπ. παρ.* σελ. 17, Καστοριά 1996.
- (19). Ταινάρι, (*τουρκ. çinar*) ο πλάτανος, το φυτό *Platanus orientalis*. Γιάννη Μπακάλη, *Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 285* σελ. 1, *εν Καστορία 8 Ιουνίου 1952.* Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *όπ. παρ.* σελ. 171, Καστοριά 1996.
- (20). Ιφιγένειας Διδασκάλου, *όπ. παρ.* σελ. 19, *Θεσσαλονίκη 1976.* Βλέπε Νικ. Γ. Δασκαλάκη, *όπ. παρ.* σελ. 88, Αθήνα 1979.
- (21). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Βλέπε Αριστοτέλους Ζάχου, *όπ. παρ.*, Ν. Σφενδόνη *Μακεδονικών Ημερολόγιον* σελ. 164, χ.τ. 1936. Για τη ναυπηγική ξυλεία βλέπε Βασ. Ε. Φραγκούλη, *Τεχνική του πλοίου τόμος πρώτος Ναυπηγία* σελ. 371-387, Αθήναι 1949.
- (22). Πεύκο Γράμμου, το φυτό *Pinus nigra*.
- (23). Έλατο Γράμμου, το φυτό *Abies borigii regis*.
- (24). Καραγάτσι (γκαραγάτσι, φτελιά), το φυτό *Ulmus sp.* Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *παρ.* σελ. 40, Καστοριά 1966.
- (25). Αγριοκαστανιά, το φυτό *Aesculus hippocastanus*.
- (26). Αγριόλευκο (λεύκα, καβάκι), το φυτό *Populus alba*.
- (27). Καρυδιά, το φυτό *Juglans regia*.
- (28). Λευκάδι (λεύκη, λεύκος), το φυτό *Populus alba*.
- (29). Λουκά Χ. Σιάνου, *όπ. παρ.* σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (30). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, *όπ. παρ.* σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Ιφιγένειας Διδασκάλου, *όπ. παρ.* σελ. 19, *Θεσσαλονίκη 1976.*
- (31). Τομπρούκια, *τουρκ. toptuk=κορμός.*
- (32). Μπισκιτζής, *τουρκ. bisikici=πριονάς.*
- (33). Βλέπε και Παντελής Ζάττας, *όπ. παρ.*, *Καστοριανή Εστία* Αρ. Τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988. Για τα μέρη του караβιού βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, *όπ. παρ.* σελ. 62, Καστοριά 1996.
- (34). Τεζιγάκι=μεγάλο τραπέζι. Γιάννη Μπακάλη, *Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 283* σελ. 1, *εν Καστορία 25*

- Μαΐου 1952. Τεζάχι, τουρκ. tezgâh=ξύλινος πάγκος μαγαζιού. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 159, Καστοριά 1996.
- (35). Ρασίζω, γονιμοποιώ επί ιχθύων. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 280 σελ. 1, εν Καστοριά 4 Μαΐου 1952. Βλέπε: Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 79, Καστοριά - Ιούνιος 1958. Παντελής Ζάπτας, όπ. παρ., Καστοριανή Εστία Αρ. τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 133, Καστοριά 1996.
- (36). Ο Αριστοτέλης Ζάχος (όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936) αναφέρει 15 ημέρες.
- (37). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 117, Καστοριά 1996.
- (38). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 121, Καστοριά 1996.
- (39). Βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1992. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 43 (γυδέλλα), Καστοριά 1996.
- (40). Όταν δεν υπάρχουν γυδέλες κατασκευασμένες από σιδερά, μετατρέπονται 10άρια ή 12άρια καρφιά σε «δικάρφα», αφού τους κόψουν το κεφάλι και τα λυγίσουν σε σχήμα Π (σύνδεσμοι με σχήμα γυδέλας).
- (41). Βλέπε Αντωνίου Κ. Αντωνίου, όπ. παρ. σελ. 39, Αθήναι Μάρτιος 1969.
- (42). Η πλώρη του карабиού ονομάζεται μπροστινή μπρύμη και η πρύμνη πισινή μπρύμη. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 104, Καστοριά, 1996.
- (43). Βλέπε Αντωνίου Κ. Αντωνίου, όπ. παρ. σελ. 39, Αθήναι Μάρτιος 1969.
- (44). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976.
- (45). Ζγκάλωμα, το τράβηγμα του карабиού στην όχθη έτσι ώστε να σκαλώσει το μπροστινό μέρος στην όχθη. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 53, Καστοριά 1996.
- (46). Βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (47). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (48). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 14, Θεσσαλονίκη 1992.
- (49). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1992.
- (50). Βλέπε Αντωνίου Κ. Αντωνίου, όπ. παρ. σελ. 39, Αθήναι Μάρτιος 1969.
- (51). Βλέπε Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936.
- (52). Βλέπε Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936.
- (53). Βλέπε Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936.
- (54). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 148, Καστοριά 1996.
- (55). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 33 σημείωση 55, Θεσσαλονίκη 1992.
- (56). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 47, Καστοριά 1996.
- (57). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976.
- (58). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 14, Θεσσαλονίκη 1992.
- (59). Το χοιρινό λίπος. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 84, Καστοριά 1996.
- (60). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (61). Όταν ο σκορμός δεν στηρίζεται στην κουπαστή του σκάφους.
- (62). Βλέπε: Lionel Casson, Ships and Seamanship in the ancient world σελ. 81, 83, 85-86, 92, 94-95, 103, 116- 117, 135, 140-143 και 226, Princeton University Press x.x. Princeton, New Jersey χ.χ. J.S. Morrison and R.T. Williams, Greek oared ships 900-322 B.C. σελ. 170, 178, 180, 268, 281-283 και 296, Cambridge at the University Press χ.τ. 1968. J.S. Morrison and J. F. Coates, The Athenian Trireme σελ. 19, 137-151, 163-168, 193, 211-212, 214 και 234, Cambridge University Press χ.τ.χ.χ. Björn Ländström, The Ship σελ. 28, 29, 32, 33, 36, 54, 84, 85, 91, 108, 110, 111 και 215, Allen & Unwin χ.τ.χ.χ. Lucien Basch, Le Musée imaginaire de la Marine antique σελ. 168-170, Athènes 1987.
- (63). Lucien Basch, Kadirga η τελευταία γαλέρα, Αρχαιολογία τεύχος 32 σελ. 27, χ.τ. Σεπτέμβριος 1989.
- (64). Marco Bonino, όπ. παρ., The Mariner's Mirror Vol. 75 No 2 May 1987 σελ. 141 και 143, χ.τ.χ.χ. Lucien Basch, όπ. παρ., The Mariner's Mirror Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 363, χ.τ.χ.χ.
- (65). Βλέπε Lucien Basch, όπ. παρ., The Mariner's Mirror Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 363, χ.τ.χ.χ.
- (66). Παντελής Ζάπτας, όπ. παρ., Καστοριανή Εστία Αρ. τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988.
- (67). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936.
- (68). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (69). Πάτωμα και πάτωμα. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 119, Καστοριά 1996.
- (70). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976.
- (71). «Η δε ορθία στάσις του συντελεί πολύ εις γραφικότητα του συνόλου». Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 163, χ.τ. 1936. Βλέπε Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 80, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (72). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936.
- (73). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 229, Αθήναι 1949.
- (74). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 32 σημείωση 18, Θεσσαλονίκη 1992.
- (75). Γιάννης Ρούσκας, Τα «καΐκια» της Παμβώτιδας εικόνες σελ. 37 και 46, Αθήνα 1993.
- (76). Βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 163, χ.τ. 1936. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 47, Καστοριά 1996.
- (77). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 163, χ.τ. 1936.
- (78). Ναυσικά Γ. Στεφανή, Εικόνες στη λίμνη, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 394 σελ. 1, εν Καστοριά 15 Αυγούστου 1954.
- (79). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (80). Βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 162, χ.τ. 1936. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (81). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19-20, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 59, Καστοριά 1996.
- (82). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 163, χ.τ. 1936.
- (83). Αγιάμι, ούριος άνεμος για την πλευση του карабиού. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 18, Καστοριά 1996.
- (84). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 80, Καστοριά 1996.
- (85). Καρκέλλα, ο κρικός. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 263 σελ. 1, εν Καστοριά 1 Ιανουαρίου 1952. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 64, Καστοριά 1996.
- (86). Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 115, Καστοριά 1996.

- (87). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 26, Καστοριά 1996.
- (88). Μπαξίσι, τουρκ. bahsis=φιλοδώρημα.
- (89). Μπερεκέτι, τουρκ. bereket=πλούτος. Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (90). Καϊκλίδικα ή καεκλίδικα, τουρκ. kayik=πλοιάριο. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 57, Καστοριά 1996.
- (91). Αμπαρλίδικα, τουρκ. ambar=αποθήκη.
- (92). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.
- (93). Ραχτιλίδικα, τουρκ. rahat=τεμπελιά.
- (94). Γεράσιμου Δ. Καψάλη, Τρεις Νεράιδες της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστοριά) σελ. 116, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
- (95). Βιζιλώνω, μετακινώ το καράβι επί τόπου με δεξιοτεχνικό χειρισμό των κουπιών. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 34, Καστοριά 1996.
- (96). Μπουράνι, η καταγιάδα της λίμνης. Βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 102, Καστοριά 1996. Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ. 95 και 139, χ.τ. 1927.
- (97). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ. Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936. Βλέπε Νικολ. Κ. Μουτσουπούλου, όπ. παρ. σελ. 33, εκδόσεις Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962.
- (98). Τρικλίζω, παραπατώ, κλονίζομαι. Εδώ τριξίματα από τις κινήσεις του καραβιού.
- (99). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 81, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου - «ΑΡΜΟΝΙΑ», χ.τ. 1988.
- (100). Για τις δρίμες βλέπε: Γιάννης Μπακάλης, Δρίμες, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 392 σελ. 1, εν Καστορία 1 Αυγούστου 1954. Κάστωρ, Δρίμες, Ορεστιάς, Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 342 σελ. 1, εν Καστορία 2 Αυγούστου 1953. Κατά τη λαϊκή δοξασία δρίμες είναι οι κακοκαιρίες του Δεκαπενταύγουστου ή φαινόμενο στη λίμνη τις εξή πρώτες μέρες του Αυγούστου. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 48, Καστοριά 1996.
- (101). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (102). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 225, Αθήναι 1949. Σύμφωνα με το Νικόλαο Πιστικό, Απολλωνιαδίτες ήρθαν στην Καστοριά το 1922, το 1924 και το 1926. Σήμερα υπάρχει στην Καστοριά και σωματείο με την επωνυμία Σύλλογος Απολλωνιαδιδών. Για τους πρόσφυγες βλέπε: Γιώργου Ν. Λαμφίδη, Οι πρόσφυγες του 1922 Εξήντα χρόνια συμβολή στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη του τόπου σελ. 10 και 167, έκδοση «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΩΝΗ» Αθήνα 1982. Κωνσταντίνου Α. Πηχίων, όπ. παρ. σελ. 8 και 19, Καστορία - Ιούνιος 1958. Μ.Ι. Μαυρογορδάτου και Δ. Χ. Χαμουδοπούλου, Η Μακεδονία μελέτη δημογραφική και οικονομική σελ. 17-21 και 22-27, Θεσσαλονίκη 1931. Αντ. Δαρμασκηνίδη, Η συμβολή των προσφύγων στην ανάπτυξη της Ελλάδος, Οικονομικός Ταχυδρόμος Έτος 47ον Αριθ. Φύλλου 992 σελ. 20, Αθήναι 26 Απριλίου 1973.
- (103). Μασούνα, τουρκ. manupa=μικρό φορτηγό σκάφος χωρίς κατάστρωμα. Για τα Απολλωνιαδίτικα σκάφη (μασούνες και τομπάζια) βλέπε Ακύλας Μήλλας, Προποντιδα «μια θάλασσα της Ρωμιοσύνης» σελ. 45-47 και 72-74, εκδόσεις Λούση Μπρατζιώτη Αθήνα 1992.
- (104). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 28, Θεσσαλονίκη 1992.
- (105). Στην κατασκευαστική ορολογία του καραβιού το μεγαλύτερο ποσοστό των όρων προέρχεται από την αρχαία και μεσαιωνική ελληνική γλώσσα και πολύ μικρό ποσοστό από την τουρκική γλώσσα. Άλλωστε Έλληνες και Τούρκοι ασχολούνταν με την αλιεία και τη λίμνη, ενώ δεν υπήρξε Εβραϊός караβοκέρης. Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 28, Θεσσαλονίκη 1992.
- (106). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1992.

Οι ναυπηγικές γραμμές του καραβιού

- (1). Νισάνι και νισιάνι (τουρκ. nisan), το σημάδι, το σημείο, το μέτρο για τα ξύλινα κομμάτια κάθε είδους καραβιού (καϊκλίδικο ή αμπαρλίδικο). Βλέπε Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 274 σελ. 1, εν Καστορία 23 Μαρτίου 1952.
- (2). Βλέπε: Πάνος Γρ. Τσολάκης, τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 28, Θεσσαλονίκη 1992.

Τα «μονόξυλο»

- (1). Βλέπε: Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και τα μνημεία της σελ. 228, Αθήνα 1949. Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (2). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 88, Καστοριά 1996.
- (3). Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, Καστορία, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 11, εκδόσεις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΩΝΙΞ» Ε. Π. Ε. Αθήναι χ.χ.
- (4). Λουπάτκα, βουλγ. lopatka=φτυαράκι.
- (5). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 228, Αθήναι 1949.
- (6). Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστοριάς, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.

Καραβοκέρηδες και караβομαραγκοί

- (1). Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1992.
- (2). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 63, Καστοριά 1996.
- (3). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστορία, πατριδα μου σελ. 22, Θεσσαλονίκη 1976. Γκιμιτζής ή γκεμιτζής, τουρκ. yemici=έμπειρος ναυτικός, ο Καστοριανός караβοκέρης. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 41, Καστοριά 1996.
- (4). Κερατζής ή κυρατζής, τουρκ. kiraci=ο μεταφορέας, ο αγωγιάτης, από το kira=μίσθωση. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 48 και 79, Καστοριά 1996. «Κερατζής ο Φώτης». Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ. 72, χ.τ. 1927.
- (5). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 23, Θεσσαλονίκη 1992. (τουρκ. seyir=ταξίδι, πορεία μεταφορά).
- (6). Ιφιγένεια Διδασκάλου, Τα καράβια, Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959.
- (7). Βλέπε Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 97, χ.τ. 1927.
- (8). Βλέπε Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 95, χ.τ. 1927.
- (9). Ντούρος, ο σκληρός, ιταλ. duro=σκληρό. Βλέπε Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 277 σελ. 1, εν Καστορία 13 Απριλίου 1952.
- (10). Για τον Νικόλαο Μπαϊμάκη βλέπε Γιάννη Μπακάλη, Γύρω στα 1910 και πριν (Ντουλτσός - Παζάρι), Ορεστιάς Έτος Ι' Αριθμός φύλλου 472 σελ. 1-2, εν Καστορία 26 Φεβρουαρίου 1956. Βλέπε και:

«.....
δέκα καράβια, πειο τρανό
απ' όλα του Μπαϊμάκη.
.....»

Γιάννης Μπακάλης, Τρύγος, Ορεστιάς Έτος Θ' αριθμός φύλλου 402 σελ. 1, εν Καστορία 10 Οκτωβρίου 1954.

«.....
-Μπαϊμάκη, το καράβι σου
όμοιο του δεν θα πάρη».

Γιάννης Μπακάλης, Το καράβι, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 385 σελ. 1, εν Καστορία 13 Ιουνίου 1954.

- (11). «.....»
Λάμνει ο Θουχάρης του Μπαλή.....».
- Γιάννης Μπακάλης, Τα προβλήματα, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 389 σελ. 1, εν Καστοριά 11 Ιουλίου 1954.
- (12). Για τη Μύτκα βλέπε: Κάστωρ, Η Μύτκα, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 385 σελ. 1, εν Καστοριά 13 Ιουνίου 1954. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 60, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 70 και 139 χ.τ. 1927.
- (13). Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία σελ. 79, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (14). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 95-97, χ.τ. 1927.
- (15). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 139-140, χ.τ. 1927.
- (16). Κυράτωρ, βαφτιστικό όνομα.
- (17). Ιφιγένειας Διδασκάλου, (Οι караβοκъръδες ο Γιάννης Ντούρος) όπ. παρ. σελ. 22-24, Θεσσαλονίκη 1976.
- (18). Ιφιγένειας Διδασκάλου, (Ο Βασίλης Καλλίνικος) όπ. παρ. σελ. 25-27, Θεσσαλονίκη 1976.
- (19). Βλέπε: Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 30, Θεσσαλονίκη 1992.
- (20). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 71, χ.τ. 1927.
- (21). Γιάννης Μπακάλης, Το καράβι, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 385 σελ. 1, εν Καστοριά 13 Ιουνίου 1954.
- (22). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976.
- (23). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976. «Ο «καραβάς» Γεώργιος Παπαμάρκου, ο μόνος σημερινός επιζών καλός τεχνίτης.....», γράφει ο Αριστοτέλης Ζάχος το 1936. Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστορίας, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161, χ.τ. 1936.
- (24). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 30, Θεσσαλονίκη 1992.
- (25). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936.
- (26). Καπάρο, ιταλ. cararra=προκαταβολή, χρηματική εγγύηση για την πιστή εκτέλεση της προφορικής συμφωνίας μεταξύ δυο συμβαλλομένων. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 62, Καστοριά 1996.
- (27). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 30, Θεσσαλονίκη 1992.
- (28). Βλέπε: Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 19, Θεσσαλονίκη 1976. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 30, Θεσσαλονίκη 1992.
- (29). Βλέπε το κεφάλαιο «Η κατασκευή του καραβιού».

Τα «μοτόρια»

- (1). Μοτόρι, γαλλ. moteur=βενζινομηχανή.
- (2). Βλέπε Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστορίας η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 33 υποσημείωση 48, Θεσσαλονίκη 1992.
- (3). F. Perilla, A travers la Macedoine σελ. 134, Athènes editions Perilla MCMXXXII.
- (4). Σύμφωνα με μαρτυρία του Βασίλη Παπαντινα.
- (5). Γεράσιμος Δ. Καψάλης, Τρεις Νεράιδες της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστοριά) σελ. 105, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
- (6). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 33 υποσημείωση 48, Θεσσαλονίκη 1992.
- (7). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατρίδα μου σελ. 21, Θεσσαλονίκη 1976.
- (8). Ιφιγένειας Διδασκάλου όπ. παρ. σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1976.
- (9). L. Siegestrupid, Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 13ον σελ. 14, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967. Του ίδιου, Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 140ον σελ. 12, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.

Το ψάρεμα στη λίμνη

- (1). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατρίδα μου σελ. 17 και 141, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε Σ. Στεφανοπούλου Αρχιμανδρίτου, Γούνα και ψάρι, Καστοριά Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Β' - τεύχος 23ον σελ. 14, Καστοριά Ιούλιος - Αυγούστος 1971.
- (2). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα σελ. 24, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
- (3). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 24, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
- (4). Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά τα Αρχοντικά σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962.
- (5). Metodí Sokolowski, Le développement de quelques villes dans le sud des Balkans au XVe et XVIe siècles, Balcanica I σελ. 81 και 94-97, Beograd 1970.
- (6). Βλέπε Ιωάννης Σίσιου, Επτά εκκλησίες της Καστορίας σελ. 31 και 63, Καστοριά 1995.
- (7). Metodí Sokolowski, όπ. παρ., Balcanica I σελ. 95 και 97, Beograd 1970.
- (8). Κωστή Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912 τομή της μεταπρατικής πόλης σελ. 33, Στοχαστής χ.τ.χ.χ.
- (9). Παντελή Τσαμίση, Η Καστοριά και τα μνημεία της σελ. 224, Αθήναι 1949.
- (10). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 225, Αθήναι 1949. Βλέπε: Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστορίας η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 27, Θεσσαλονίκη 1992. Οι ψαράδες τώρα είναι πρόσφυγες, γράφει ο Γεράσιμος Δ. Καψάλης (Τρεις Νεράιδες της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστοριά) σελ. 107, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939).
- (11). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 225, Αθήναι 1949.
- (12). Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία σελ. 88, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (13). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 83, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 24, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
- (14). Παρέα, ισπαν. rareja=συντροφιά.
- (15). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 13, Καστοριά - Ιούνιος 1958.
- (16). Κώστας Δουφλίας, Δημοτικά Τραγούδια για την Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 138ον σελ. 23, χ.τ. Νοέμβριος 1977. Βλέπε Γιάννης Μπακάλης, Τα προβλήματα, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 389 σελ. 1, εν Καστοριά 11 Ιουλίου 1954.
- (17). Βλέπε: Γεωρ. Αθανασοπούλου, Το Ορειπέδιον των λιμνών της Βορειοδυτικής Ελλην. Μακεδονίας σελ. 11, εν Αθήναις 1924. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 226-228, Αθήναι 1949. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 31, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ. σελ. 33, έκδοση Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 10 και 17, Θεσσαλονίκη 1976. Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δισπηλιού, Δισπηλιό Καστορίας σελ. 86, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το Καστοριανό γλωσσάρι σελ. 189, Καστοριά 1996. Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί σελ. 174, Θεσσαλονίκη 1973. Λουκά χ. Σιάνου, ματιές στην Καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 11 και 103, χ.τ.χ.χ. William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I σελ. 327 και 329-330, London 1835. F.C.H.L. Rouquerville, Voyage dans la Grèce tome deuxième σελ. 356, A Paris MDCCCXX. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστική Καστοριά (Ιστορία - Εικόνες) σελ. 41, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστοριά 1954. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 4 και 12, Καστοριά - Ιούνιος 1958. Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, Καστοριά,

- Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 11, έκδοσις δεύτερα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας Μέρος Πρώτον Χωρογραφία σελ. 188, Αθήναι, 1870. Ο Σταμ. Σταματίου (Η Καστορία, Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη μελετημένη τεύχος Α' σελ. 60, Αθήναι Καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβριηλίδου 1913), περιγράφει ως εξής τα ψάρια της λίμνης: «..... Γλυκά τα κορίτσια της Καστορίας, γλυκομίλητες οι γρηούλες, γλυκά τα χάρδια της φύσεως που την περιστοιχίζει, μα πειο γλυκά της λίμνης της τα ψάρια, πλατεία, παχειά, φθηνά και άφθονα.....». Η λίμνη της Καστορίας, χαρακτηρίζεται «ιχθυοτρόφος». Ανδρέου Ι. Αρβανίτου, Η Μακεδονία εικονογραφημένη σελ. 80, εν Αθήναις 1909. Π.Α.Π. (Π. Αραβαντινός), Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854 τόμος δεύτερος σελ. 75, εν Αθήναις 1856. «..... και θρέψιν ιχθύων από 100 δραμιών έως 100 οκάδων». Β.Δ. Ζώτου Μολοσσού, Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου Αρχαιολογικόν, Ιστορικόν, Γεωγραφικόν, Στρατιωτικόν και Εμπορικόν τόμος Δ' τεύχος Α' σελ. 257, εν Αθήναις 1878. Ορριανου, Κυνηγετικά και Αλιευτικά, Lipsiae MDCCCXIII. Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, Το περιβάλλον των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ηπειρος Μακεδονία σελ. 197, τρίτη έκδοσις βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Χρ. Ζαλοκώστα, Δυτική Μακεδονία, Αριστοτέλης τεύχος 1ον σελ. 12, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957. Επιπλέον πληροφόρηση από τον ιχθυολόγο Χ. Νταουλά.
- (18). Σαζάνι (τουρκ. sazan), είδος κυπρίνου, το ψάρι *Cyprinus carpio*.
- (19). Τσουκάνι και τσιουκάνι, είδος κυπρίνου, το ψάρι *Cyprinus carpio*. Ψαρεύοντας στην ακρολιμνιά με καλάμι οι Καστοριανοί και πιάνοντας τσουκάνια, τα περνούν στο λητάρι (σχοινί ή βέργα από ιτιά με κόμπο στην άκρη) και με περίσσιο καμάρι τα φέρνουν στο σπίτι τους. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1976. Νόστιμα τα τηγανητά τσουκάνια με τσουράκι. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 10, Θεσσαλονίκη 1976. Για τα τσουκάνια και το λητάρι βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 83 και 171, Καστοριά 1996.
- (20). Χαμψί (τουρκ. hamsi, ισπαν. anchova), γαύρος ή αντσούγα, το ψάρι *Engraulis encrasicolus*. Βλέπε Καστορίας λίμνη, Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος έβδομος σελ. 384, έκδοσις τετάρτη Αθήναι χ.χ.
- (21). Πεταλούδα, το ψάρι *Carassius auratus gibelio*.
- (22). Κέφαλος, το ψάρι *Leuciscus cephalus*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 68, Καστοριά 1996.
- (23). Τσιρώνι και τσιρόνι, η μικρή πλατίκα, το ψάρι *Rutilus rutilus*. Τσιρώνια ψάρευσαν συνήθως οι κάτοικοι του Δισπηλιού και γι' αυτό τους έλεγαν τσιρωνάδες. Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δισπηλιού, όπ. παρ. σελ. 86, έκδοσις Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 173, Καστοριά 1996.
- (24). Χρυσικός (χρυσόκος), το ψάρι *Gobio gobio*. Τα καλοκαιριάτικα σουρόμπα οι άκρες της λίμνης γέμιζαν από χιλιάδες μικρά ψαράκια που τα λέπια τους ήταν χρυσά και μέσα στο νερό χρύσιζαν. Οι Καστοριανοί τα βάφτιζαν χρυσικούς, ένα όνομα που τελικά κατέληξε σε χρυσόκος. Οι χρυσόκοι ψαρεύονταν εύκολα και το ψάρεμά τους ήταν γοητευτικό ακόμα και από μικρά παιδιά, τα οποία βουτούσαν μέχρι το γόνατο στη λίμνη και τοποθετούσαν «φωλιές» πλεγμένες από μάλαθρο (μάραθο, το φυτό *Foeniculum*). Ξετρελαμένοι οι χρυσόκοι από τη μυρωδιά του μάλαθρου έμπαιναν μέσα και γέμιζαν τις φωλιές. Ο μικρός ψαράς με προσοχή έβαζε κάτω από τη γεμάτη τη φωλιά μια μαλάθα (καλάθι) πλεγμένη με βέργες και ύστερα την ανασήκωνε αρπάζοντας φωλιά και χρυσόκος που πηδούσαν λαχταριστοί. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ.
- 18, Θεσσαλονίκη 1976. Για το ψάρεμα των χρυσόκων βλέπε: Απόστ. Σαχίνης, Εικόνες απ' την παλιά Καστοριά («χρυσόκοι»), Νέα Καστοριά Έτος δον Αριθ. Φύλλου 301 σελ. 1, εν Καστοριά τη 10-6-1962. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το αρχοντικό του Νεράντζη Αιβάζη (Λαογραφικό Μουσείο Καστορίας) σελ. 28-29, χ.τ. 1977. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 87 και 188, Καστοριά 1996.
- (25). Πλατίκα και πλατύκα, το ψάρι *Rutilus rutilus*. Έναν καιρό γέμιζε ο πεζόβολος με πλατίκες γεμάτες χαβιάρι (τουρκ. havnar=αυγοτάραχο). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976. Οι πλατίκες ήταν νοστιμότετες. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 228, Αθήναι 1949. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 124, Καστοριά 1996.
- (26). Τα μερσίνια (προφανώς οι γουλιανοί) φτάνουν σε βάρος τα 150 κιλά. L. Siegestmund, Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 14, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (27). Γουλιανός, το ψάρι *Silurus glanis*. Οι γουλιανοί ή γκλιανοί, όπως τους λένε στην Καστοριά, έφταναν τα 120 κιλά. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 83, έκδοσις Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. «Γουλιανοί πελώριοι μέχρι και επέκεινα των 100 οκάδων, συνήθως όμως 10 - 20 οκ. έκαστος, ασπαίροντες (ασπαίρω=σπαρταρώ) κρεμασμένοι από του στόματος εκ κλάδων δένδρων, είναι σύνθετες θέαμα, εις τας αποβάθρας των λιμνών». Γεωρ. Αθανασοπούλου, όπ. παρ. σελ. 11, εν Αθήναις 1924. Ο Παντελής Τσαμίσης (όπ. παρ. σελ. 226-227, Αθήναι 1949) αναφέρει ότι το βάρος τους ξεπερνά τις 80 οκάδες. Ψαρεύονται συνήθως το καλοκαίρι, είναι θαυμάσια ψάρια, νοστιμότετα, ιδιαίτερα αν είναι 1-3 οκάδες. Η μεγαλύτερη κατανάλωσή τους γίνεται από χωρικούς, γιατί πραγματικά το κρέας τους είναι λίγο δύσπεπτο. Ο μεγάλος γουλιανός πωλείται σε τεμάχια για πάστωμα (συντήρηση με αλάτι). Ο Ρουκουεβίλλε, όταν επισκέφτηκε την Καστοριά, έφαγε γουλιανό, τον οποίο περιγράφει με λεπτομέρειες: «Celui des ces poissons que j' examinai est appelle goulianos par les Grecks, iai par les Turcs, et son pas les Bulgares. Sa forme consiste dans les caracteres suivants:..... qu' on debite par tranches dans les marches de la Romélie». F.C.H.L. Ρουκουεβίλλε, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 355 υποσημείωση 1, A Paris MDCCCXX. Σε μερικά σημεία της λίμνης στην Αϊ - Σωτήρα υπάρχουν «γκλιανότρupes». Πρόκειται για ένα μέρος λίγων τετραγωνικών μέτρων ανάμεσα στους βράχους της ξηράς, που επικοινωνεί με το νερό της λίμνης και έχει πολλούς γουλιανούς. Λουκά χ. Σιάνου, ματιές στην Καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 12, χ.τ.χ.χ. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 41, Καστοριά 1996.
- (28). Γριβάδι, είδος κυπρίνου, το ψάρι *Cyprinus carpio*. Οι κυπρίνοι παρουσιάζουν ποικιλίες που διακρίνονται κυρίως από τις διαστάσεις, τα λέπια και τη διαμόρφωση του κεφαλιού. Από το μεγάλο κυπρίνο έχουμε εύγευστο κόκκινο χαβιάρι. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 228, Αθήναι 1949. Τα μικρά γριβάδια είναι πολύ νόστιμα όπως και οι πέγκες, όχι όμως και το φιλέτο μεγάλων γριβαδιών μήκους ενός μέτρου που είδαμε στην ψαραγορά της Καστορίας, γράφει ο πρόξενος της Γερμανίας L. Siegestmund (όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 13ον σελ. 15, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967) που επισκέφτηκε την Καστοριά το 1967. Τα γριβάδια τα ψαρεύουν με δόλωμα ψωμάκια βουτηγμένα στο μέλι. L. Siegestmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 14, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 45, Καστοριά 1996.
- (29). Γλήνη, το ψάρι *Tinca tinca*. Τα γλήνια και οι τούρνες μεταφέρθηκαν από άλλες λίμνες της Μακεδονίας. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 228, Αθήναι 1949. Έριζαν περτιά, τούρνες και γλήνια στη λίμνη που τρώνε το γόνο από τα μικρότερα

- ψάρια, Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά (Τύχη της λίμνης), Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 299 σελ. 1, εν Καστοριά 21 Σεπτεμβρίου 1952, Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 12, Καστοριά - Ιούνιος 1958.
- (30). Πράνα, λαβράκι, μπριάννα, το ψάρι *Barbus barbatus Macedonicus*. Βλέπε Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 174, Θεσσαλονίκη 1973.
- (31). Τούρνα ή λούτσος, το ψάρι *Esox lucius*. Χρυσός Καραγκούνης, Τα νέα ψάρια της λίμνης, η τούρνα, Καστοριά Έτος ΙΑ' Αριθμός 553 σελ. 1, εν Καστοριά Κυριακή 11 Μαρτίου 1934. Οι τούρνες έφταναν τα 10 κιλά. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976.
- (32). Τίγγα, τίλων, τυλιανός, το ψάρι *Leuciscus cephalus albus*. William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327, London 1835.
- (33). Πέρκα, πρική, περκί, το ψάρι *Perca fluviatilis*. Με τα πρική που έφταναν στη λίμνη αφανίστηκαν τα γριβάδια με το χρυσό χρώμα που έφταναν τα 15-18 κιλά. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976.
- (34). Χέλι, το ψάρι *Anquila anquila*. Τα εύγευστα χέλια τα ψάρευαν κυρίως οι κάτοικοι του Δισπηλιού. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 228, Αθήναι 1949. Τα χέλια τα έψηναν στη χοβόλη (βενετ. *forolo* = ζεστή στάχτη) και ήταν θαύμα νοστιμιάς. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976.
- (35). Νερόφιδο, το ερπετό του νερού *Natrix natrix persa*. Τα νερόφιδα της λίμνης φτάνουν σε μήκος τα τρία μέτρα. L. Siegesmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 14, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 104, Καστοριά 1996.
- (36). Καραβίδα του γλυκού νερού, το μαλακόστρακο *Astacus fluviatilis*.
- (37). Πέστροφα, το ψάρι *Oncorhynchus mykiss*, συνώνυμο του *Salmo gairdneri*. Βλέπε: Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 174, Θεσσαλονίκη 1973. William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 329-330, London 1835. F.C.H.L. Rouquerville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 356, A Paris MDCCCXX.
- (38). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 13, Καστοριά - Ιούνιος 1958.
- (39). Βδέλλα, αβδέλα ή πλεβίτσα, το υδρόβιο σκουλήκι *Hirudinea*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 104, Καστοριά 1996.
- (40). Σύμφωνα με μαρτυρία του ψαρά Γιάγκου Κουκούλη.
- (41). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 15, Θεσσαλονίκη 1976.
- (42). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Επιπλέον πληροφόρηση από την Ορνιθολογική Εταιρεία και τους ορνιθολόγους, Κ. Παπακωνσταντίνου, Αχ. Δημητρόπουλο και Γ. Καταδωράκη.
- (43). Τζιατλαμπάμπα, πελεκάνος, αργυροπελεκάνος, το πουλί *Pelecanus crispus*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 61, Καστοριά 1996.
- (44). Μπαρτζα, κρασβανάρι, καναβάρι, γκιοσάρι, είδος πάπιας, το πουλί *Aythya ferina*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 78 και 97, Καστοριά 1996.
- (45). Γκουστάνκα, φαλαρίδα, μπάλιζα, μαυρόκοτα, γκουσμάγκα, το πουλί *Fulica atra*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 43, Καστοριά 1996.
- (46). Κάνα, γλάρος, καστανοκέφαλος γλάρος, το πουλί *Larus ridibundus*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 61, Καστοριά 1996.
- (47). Γουμορογκλιανός, κορμοράνος, το πουλί *Phalacrocorax carbo*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 43 Καστοριά 1996.
- (48). Μπεχρής, σκουφοβουτηχτάρι, το πουλί *Podiceps cristatus*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 98, Καστοριά 1996.
- (49). Πάπια, το υδρόβιο *Anas sp.* σε πολλά είδη. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 168, Καστοριά 1996.
- (50). Καραπουλάκι ή καραμπουλάκι, λαγγόνα, το πουλί *Phalacro-*
- corax pygmaeus*.
- (51). Μπισμπιλιάγκος, μπισμυλιάγκος, έξυπνο και δραστήριο πουλί της λίμνης του γένους μπουμπουίνια. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 93 και 103, Καστοριά 1996.
- (52). Ψαροφάης, σταχτοτσικνιάς, το πουλί *Ardea cinerea*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 189, Καστοριά 1996.
- (53). Βουτενάκι, πρασινοκέφαλη πάπια, γερμάνι, το πουλί *Anas platyrhynchos*.
- (54). Μπιελάσκα, χηνοπρίστα, το πουλί *Mergus merganser*.
- (55). Αγριόχηνια, το πουλί *Anser anser* και *Anser albifrons*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 186, Καστοριά 1996.
- (56). Μπαρίζα, πολύχρωμο χορτοφάγο υδρόβιο πουλί της λίμνης της Καστορίας. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 96, Καστοριά 1996.
- (57). Κόκκος, το πουλί *Cygnus olor*.
- (58). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών όπ. παρ. σελ. 81, Καστοριά - Ιούνιος 1958.
- (59). William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327 και 336, London 1835. Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 173, Θεσσαλονίκη 1973.
- (60). «... και θρέψιν ιχθύων από 100 δραμιών έως 100 οκάδων οίτινες εμπορευόμενοι φθάνουσιν εις Θεσσαλονικην». Β. Δ. Ζώτου Μολοσσού, όπ. παρ. τόμος Δ' τεύχος Α' σελ. 257, εν Αθήναις 1878.
- (61). «... Η λίμνη αυτή παρέχει πολλούς και αφθόνους ιχθύς, ων γίνεται εξαγωγή εις πολλά μέρη της Μακεδονίας και τινα της Θεσσαλίας». Νικολάου Θ. Σχινά, Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπειρού, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλάδιον πρώτον σελ. 1ε', εν Αθήναις 1886.
- (62). Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 172, Θεσσαλονίκη 1973. Β. Nicolaidy, Les Turcs et la Turquie contemporaine tome second σελ. 196, Paris 1859.
- (63). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 12, Καστοριά - Ιούνιος 1958. Μαργαρίτου Γ. Δήμητρα, όπ. παρ. σελ. 188, Αθήνησι, 1870. Καστορίας λίμνη, Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος έβδομος σελ. 384, έκδοσις τετάρτη Αθήναι χ.χ. Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δεκάτος τέταρτος σελ. 11, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Β. Nicolaidy, όπ. παρ. tome second σελ. 196, Paris 1859.
- (64). Γεωρ. Αθανασοπούλου, όπ. παρ. σελ. 9, εν Αθήναις 1924.
- (65). Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 173, Θεσσαλονίκη 1973. William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327, London 1835. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 227, Αθήναι 1949.
- (66). Δημ. Σ. Γιαννούσης, Καστοριά, Αριστοτέλης τεύχος 3ον - 4ον σελ. 46, Φλώρινα Μάιος - Αύγουστος 1957. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη 1976. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 12, Καστοριά - Ιούνιος 1958. Βλέπε Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 173-174, Θεσσαλονίκη 1973.
- (68). Βλέπε: Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 174, Θεσσαλονίκη 1973. Ami Boué, Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome premier σελ. 276, Vienne 1854.
- (69). Σταμ. Σταματίου, όπ. παρ., Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 60, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβρηλίδου 1913.
- (70). Με τη γκαρούφα η Καστοριανή κάνει τον τσορβά με κόκκινο πιπέρι (γκαρούφα). Αφού βράσει το κεφάλι, το ξεκοκαλίζει και πάνω στο ψαχνό κρέας ρίχνει τη σκορδαλιά (κοπανισμένο σκόρδο, λίγη ψίχα ψωμιού και καρύδια) και το κάνει σαλτσιστό. Τη σάλτσα αυτή την αραιώνει με λίγο ζουμί από τον τσορβά. Το άλλο σώμα του γριβαδιού το κάνει τηγανητό και το συνοδεύει με «μακάλο», σάλτσα δικής της συνταγής με αλεύρι, νερό και λάδι. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 105 και 201, Θεσσαλονίκη 1976. Για το μακάλο (=αλευριά) βλέπε Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθ-

- μός φύλλου 268 σελ. 1, εν Καστοριά 10 Φεβρουαρίου 1952. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 40, 41, 87, και 137 (γκαρούφα, γκαρουφιάρηδες, μακάλο και σαλτσιστό), Καστοριά 1996.
- (71). Γιαχνί, τουρκ. yahnı=τρόπος μαγειρέματος με τοματοπολτό.
- (72). Τσορβάς, τσορβάς ή τσιουρβάς (τουρκ. corba)= ψαρόσουπα. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 285 σελ. 1, εν Καστοριά 8 Ιουνίου 1952. Βλέπε: Τσιουτσιούλα, Τα ψάρια, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 304 σελ. 1, εν Καστοριά 26 Οκτωβρίου 1962. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 174, Καστοριά 1996.
- (73). Περιήρημο είναι το κόκκινο χαβιάρι της Καστοριάς. Θ.Π., Καστοριά, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Έτος Α' 1908 σελ. 206, εν Αθήναις χ.χ.
- (74). Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 106, Θεσσαλονίκη 1976.
- (75). Ανδρέας Σεμάσης, Λίμνη της Καστοριάς, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 318 σελ. 1, εν Καστοριά 8 Φεβρουαρίου 1953.
- (76). Στέλλα Δαμ. Σπύρου, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 342 σελ. 1, εν Καστοριά 2 Αυγούστου 1952.
- (77). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 9, Θεσσαλονίκη 1976.
- (78). Ιφιγένεια Διδασκάλου, Τα καρβια, Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959.
- (79). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 10, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ., Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959.
- (80). «Αι καυχησιολογία των ερασιτεχνών ψαράδων περί των εκάστοτε επιτυχιών των κατήντησαν πλέον παροιμιώδεις». Σύνταξης, Παθήματα ψαράδων. Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 283 σελ. 1, εν Καστοριά 25 Μαΐου 1952.
- (81). Σταμ. Σταματίου, όπ. παρ., Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 60, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβριηλίδου 1913.
- (82). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 82-83, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 103, χ.τ.χ.χ. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1976. Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δισπηλιού, όπ. παρ. σελ. 75, Καστοριά 1993. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 225-227, Αθήναι 1949. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 41, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστοριά 1954. Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριά 1951. Νικ. Κ. Μουτσιπούλου, όπ. παρ. σελ. 32, εκδόσεις Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά (Αλιεία), Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 299 σελ. 1, εν Καστοριά 21 Σεπτεμβρίου 1952. Νικ. Γ. Δασκαλάκη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 89, Αθήναι 1979. Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, όπ. παρ. σελ. 197, βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Χρ. Ζαλοκώστα, όπ. παρ., Αριστοτέλης τεύχος 1ον σελ. 9-17, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957. L. Siegesmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 12, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967. Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 11, εκδόσεις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΘΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327, London 1835. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 22, χ.τ. 1977. Ορρίανου, Κυνηγετικά και Αλιευτικά, Lipsiae MDCCCXIII. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 189, Καστοριά 1996.
- (83). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 51, Καστοριά 1996.
- (84). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 185, Καστοριά 1996.
- (85). Αφαλός, φελλός διχτύων. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 30, Καστοριά 1996.
- (86). Αβγιάχια ή αβγκιάχια, χώρος για το τράβηγμα της ζαγαζας με δικαίωμα χρήσης. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 17, Καστοριά 1996.
- (87). Καλάμι, το φυτό *Arundo donax*.
- (88). F.C.H.L. Rouqueville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 355, A Paris MDCCCXX.
- (89). Για τα κατίκια βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 66, Καστοριά 1996.
- (90). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 72-73, Καστοριά 1996.
- (91). Ριγκόζι, ραγάζι, το φυτό *J. arundianacea cyrilli*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 133, Καστοριά 1996.
- (92). Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δισπηλιού, όπ. παρ. σελ. 75-76, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993.
- (93). Βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 120, Καστοριά 1996. Ορρίανου, όπ. παρ., Lipsiae MDCCCXIII.
- (94). Ο ανώμαλος, βραχώδης και επικίνδυνος για τα δίχτυα των ψαράδων πυθμένας της λίμνης ονομάζεται σάρπικα. (τουρκ. sarı=σκληρός). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 140, Καστοριά 1996.
- (95). Ιφιγένεια Διδασκάλου, Ο πλούτος του καστοριανού δημοτικού τραγουδιού, Μακεδονική Ζωή έτος 15ο τεύχος 174 σελ. 35, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1980.
- (96). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ., Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959.
- (97). Συμφωνώ με τον Πάνο Τσολάκη ότι η ονομασία πελαΐσια (πελαήσια) προέρχεται πιθανότατα από το πέλαγος, επειδή έριχναν τους αγκαθωτούς θάμνους στα βαθιά νερά της λίμνης. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 33 υποσημείωση 41, Θεσσαλονίκη 1992.
- (98). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 120, Καστοριά 1996.
- (99). Γκορτσιά, αλβαν. gortise, η αγριαπιδιά, το φυτό *Pirus communis*.
- (100). Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 172-173, Θεσσαλονίκη 1973. Βλέπε και Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 42, Καστοριά 1996.
- (101). Τακλάς - τούμ(π)α. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 283 σελ. 1, εν Καστοριά 25 Μαΐου 1952. Τούμπα, λατιν. *tumba*=μικρό ύψωμα, γήλοφος. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 74 και 157, Καστοριά 1996.
- (102). Μπερντές, τουρκ. *perde*=το παραπέτασμα.
- (103). Γάντζος, βενετ. *ganzo*=αρπάγη.
- (104). Κάντζια, κοντάρι ξύλινο που στο ένα άκρο είχε γάντζο. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 62, Καστοριά 1996.
- (105). Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 225, Αθήναι 1949.
- (106). Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανό Δοκίμιο σελ. 81, χ.τ. 1927.
- (107). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 128, Καστοριά 1996.
- (108). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 150 και 156, Καστοριά 1996.
- (109). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 90 και 120, Καστοριά 1996.
- (110). Βίτσα, ολαβ. *vitsa*=λειπή βέργα.
- (111). Ιτά, το φυτό *salix sp.*
- (112). Ο Γιάννης Μπακάλης ονομάζει το πλατικόδιχτο σουρντινίτσα. Γιάννη Μπακάλη, Καστοριά (Αλιεία), Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός Φύλλου 299 σελ. 1, εν Καστοριά 21 Σεπτεμβρίου 1952. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 124 και 151, Καστοριά 1996, όπου το πλατικόδιχτο ονομάζεται σουρντιτσα.
- (113). Νταούλι, το τύμπανο, τουρκ. *davul*=τύμπανο.
- (114). Λυγαριά, το φυτό *Vitex agnus castus*. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 86, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (115). Κατράμι, είδος πίσσης, ιταλ. *catrame*=πίσσα.
- (116). Από το τουρκ. *dunar*=τοίχος, επειδή το δίχτυ ήταν σαν τοίχος.

- (117). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 27, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (118). Βλέπε: Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 13, Καστορία - Ιούνιος 1958. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 34, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (119). Στο σπήριγμα γύρω-γύρω από το ιταλ. volta=γύρος, στροφή, οφείλεται το όνομά τους.
- (120). Βλέπε Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 226, Αθήναι 1949.
- (121). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 143, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (122). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 60, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (123). «... κύρτον μεν υπό σπάρτοιισιν υφήνας...». Ορρίανου, Κυνηγετικά και Αλιευτικά (Αλιευτικών Γ 400), Lipsiae MDCCCXIII. «... εν κύρτω κατέθηκεν ομού λίνον ηδέ μόλυβδον...». Ορρίανου, Αλιευτικών Δ 95, Lipsiae MDCCCXIII.
- (124). Ηροδότου, Ιστορία Βιβλίον Ε' - Τερψιχόρη 16, Πάπυρος εν Αθήναις 1952.
- (125). L. Siegestmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 12, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (126). Για το ψάρεμα με τις βέργες βλέπε: Απ. Σαχίνη, Ψάρεμα με τις βέργες στο ειδυλλιακό «Καρανά», Νέα Καστορία Έτος δον Αριθ. Φύλλου 309 σελ. 1 και 4, Καστορία τη 5-8 -1962. Αποστόλου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 26-27, χ.τ. 1977.
- (127). λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 11-12, χ.τ.χ.χ. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 33 και 133, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (128). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 155, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (129). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 45, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (130). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 20, Καστορία-Ιούνιος 1958. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 18, χ.τ.χ.χ.
- (131). Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 148 σελ. 1434-1436, εν Αθήναις τη 3 Ιουλίου 1920. Βλέπε Ταμείον Ορεστιάδος, Καστορία Έτος Β' - Αριθμός 70 σελ. 1 Κυριακή 7 Ιουνίου 1924.
- (132). Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 231 σελ. 2265-2267, εν Αθήναις τη 9 Οκτωβρίου 1920.
- (133). Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 50 σελ. 474-475, εν Αθήναις τη 29 Φεβρουαρίου 1920.
- (134). Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 280 σελ. 2004-2005, εν Αθήναις τη 4 Οκτωβρίου 1923.
- (135). Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 327 σελ. 2339-2341, εν Αθήναις τη 13 Νοεμβρίου 1923.
- (136). Περί κανονισμού αλιείας λίμνης Ορεστιάδος, εν Αθήναις τη 18 Δεκεμβρίου 1933, Ελληνική Δημοκρατία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 397 σελ. 2423-2424, εν Αθήναις τη 22 Δεκεμβρίου 1933. Το διάταγμα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Καστορία. Το νέον διάταγμα της αλιείας εν τη λίμνη, περί κανονισμού αλιείας λίμνης Ορεστιάδος, Καστορία Έτος ΙΑ' - Αριθμός 550 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 18 Φεβρουαρίου 1934.
- (137). α. Ο Νόμοι και τα Διατάγματα που εκδόθηκαν είναι:
 α. Διάταγμα Περί απαγορεύσεως αλιείας μηχανοκινήτων εις λίμνας, εν Αθήναις τη 11 Μαΐου 1928, Ελληνική Δημοκρατία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 159 σελ. 1256-1257, εν Αθήναις τη 11 Αυγούστου 1928.
 β. Διάταγμα Περί κωδικοποιήσεως των διατάξεων των νόμων 2054 και 5262, εν Αθήναις τη 25 Ιουλίου 1936, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 340 σελ. 1740-1742, εν Αθήναις τη 11 Αυγούστου 1936.
 γ. Αναγκαστ. Νόμος υπ' αριθ. 686.1937 Περί εξασφαλίσεως των δικαιωμάτων του Ειδικού Ταμείου Ορεστιάδος επί των αποκαλυπτομένων γαιών της λίμνης Καστορίας, εν Αθήναις τη 14 Μαΐου 1937, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 190 σελ. 1241-1242, εν Αθήναις τη 19 Μαΐου 1937.
 δ. Αναγκ. Νόμος υπ' αριθ. 2078.1939 Περί ιδρύσεως Οργανισμού Αλιείας και περί άλλων μέτρων προστασίας και προαγωγής αυτής, εν Αθήναις τη 7 Νοεμβρίου 1939, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 489 σελ. 3157-3164, εν Αθήναις τη 15 Νοεμβρίου 1939.
 ε. Διάταγμα Περί της υπό του Οργανισμού Αλιείας εκμεταλλεύσεως των ιχθυοτροφείων, λιμνών, θυννείων και ιχθυοτρόφων εν γένει υδάτων δι' ενοικιάσεων, εν Αθήναις τη 7 Μαρτίου 1940, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 94 σελ. 804-807, εν Αθήναις τη 18 Μαρτίου 1940.
 στ. Διάταγμα Περί αλιευομένων περκών εις λίμνην Ορεστιάδος, εν Αθήναις τη 13 Μαρτίου 1941, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 77 σελ. 375, εν Αθήναις τη 18 Μαρτίου 1941.
 ζ. Νομοθετικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 18 Περί καταργήσεως του Οργανισμού Αλιείας, εν Αθήναις τη 8 Μαΐου 1941, Ελληνική Πολιτεία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 160 σελ. 783-784, εν Αθήναις τη 9 Μαΐου 1941.
 η. Νομοθετικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 1696/1942 Περί παροχής πιστώσεων διά την οργάνωσιν και προαγωγήν της αλιείας, εν Αθήναις τη 12 Αυγούστου 1942, Ελληνική Πολιτεία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 219 σελ. 1307-1308, εν Αθήναις τη 31 Αυγούστου 1942.
 θ. Κανονιστικόν Διάταγμα Περί αλιείας διά πελαγισίων εν τη λίμνη Καστορία, εν Αθήναις τη 15 Μαρτίου 1943, Ελληνική Πολιτεία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 98 σελ. 408, εν Αθήναις τη 19 Απριλίου 1943.
 ι. Νόμος υπ' αριθ. 1168 Περί ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων απ' ευθείας προς τους αλιευτικούς συνεταιρισμούς, εν Αθήναις τη 10 Ιανουαρίου 1944, Ελληνική Πολιτεία Εφημερίς της Κυβερνήσεως τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 22 σελ. 92, εν Αθήναις τη 7 Φεβρουαρίου 1944.
 ια. Νόμος υπ' αριθ. 2004 Περί μισθώσεως ιχθυοτροφείων, εν Αθήναις τη 25 Φεβρουαρίου 1952, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 50 σελ. 302-305, εν Αθήναις τη 4 Μαρτίου 1952.
 ιβ. Διάταγμα Περί προστασίας ιχθυοπαραγωγής λιμνών και ποταμών, εν Αθήναις τη 3 Ιανουαρίου 1953, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 16 σελ. 81-82, εν Αθήναις τη 26 Ιανουαρίου 1953.
 ιγ. Διάταγμα Περί αλιείας περκών εις λίμνην Ορεστιάδα και καταργήσεως του από 13 Μαρτίου 1941 Β.Δ/τος, εν Αθήναις τη 4 Φεβρουαρίου 1953, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 29 σελ. 166, εν Αθήναις τη 11 Φεβρουαρίου 1953.
 ιδ. Διάταγμα Περί προστασίας ιχθύων τινών κλπ. λιμνών και ποταμών, εν τη Β. Ελληνική Πρεσβεία Βέρνης τη 6 Οκτωβρίου 1954, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτων αριθμός φύλλου 270 σελ. 2669-2670, εν Αθήναις τη 26 Οκτωβρίου 1954.
 ιε. Διάταγμα Περί αντικαταστάσεως του άρθρου 5 του από 6.10.1954 Β. Δ/τος «περί προστασίας ιχθύων τινών κλπ.

- λιμνών και ποταμών», εν Αθήναις τη 28 Μαρτίου 1955, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 92 σελ. 586, εν Αθήναις τη 19 Απριλίου 1955.
- ιστ. Διάταγμα Περί απαγορεύσεως της αλιείας διά δικτύων από ξηράς συρομένων εντός της λίμνης Ορεστιάδος, εν Αθήναις τη 15 Ιουλίου 1956, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 168 σελ. 1798, εν Αθήναις τη 31 Ιουλίου 1956.
- ιζ. Β. Διάταγμα υπ' αριθ. 722 Περί εμπλουτισμών και προστασίας υδροβίων ζώων λιμνών και ποταμών, εν Θεσσαλονίκη τη 29 Οκτωβρίου 1960, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 177 σελ. 1870 - 1871, εν Αθήναις τη 5 Νοεμβρίου 1960.
- ιη. Β. Διάταγμα υπ' αριθ. 767 Περί απαγορεύσεως της διά πασσάλων αλιείας εντός της λίμνης Ορεστιάδος, εν Αθήναις τη 6 Οκτωβρίου 1961, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 198 σελ. 1773, εν Αθήναις τη 14 Οκτωβρίου 1961.
- ιθ. Β. Διάταγμα υπ' αριθ. 626 Περί αλιείας περκών εις λίμνην Ορεστιάδος, εν Αθήναις τη 28 Σεπτεμβρίου 1962, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 157 σελ. 1158, εν Αθήναις τη 29 Σεπτεμβρίου 1962.
- κ. Β. Διάταγμα υπ' αριθ. 243 Περί αντικαταστάσεως του άρθρου 7 του από 29.10.60 Β.Δ. «περί εμπλουτισμών και προστασίας υδροβίων ζώων λιμνών και ποταμών» και καταργήσεως του άρθρου 6 του αυτού Β.Δ., εν Αθήναις τη 26 Μαρτίου 1965, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 60 σελ. 333, εν Αθήναις τη 8 Απριλίου 1965.
- κα. Διάταγμα υπ' αριθ. 666 Περί αδειών αλιευτικών σκαφών, εν Αθήναις τη 25 Ιουλίου 1966, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 160 σελ. 998-1000, εν Αθήναις τη 22 Αυγούστου 1966.
- κβ. Νομοθετικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 420 Αλιευτικός Κώδιξ, εν Αθήναις τη 26 Ιανουαρίου 1970, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 27 σελ. 175-200, εν Αθήναις τη 31 Ιανουαρίου 1970.
- κγ. Β. Διάταγμα 142 Περί αλιείας των υδροβίων ζώων λιμνών και ποταμών και προστασίας αυτών, εν Αθήναις τη 6 Μαρτίου 1971, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 49 σελ. 359-361, εν Αθήναις τη 12 Μαρτίου 1971.
- κδ. Διάταγμα υπ' αριθ. 249 Περί των επιτρεπομένων εντός των λιμνών αλιευτικών εργαλείων, προστασίας των υδροβίων φυτών και ρυθμίσεως της αλιείας εις τας λίμνας Παμβώτιδα και Ορεστιάδα, εν Αθήναις τη 15 Απριλίου 1972, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 58 σελ. 415-416, εν Αθήναις τη 29 Απριλίου 1972.
- κε. Προεδρικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 40 Περί τροποποιήσεως και αντικαταστάσεως διατάξεων τινών των Β.Δ. υπ' αριθ. 142/1971 περί αλιείας των υδροβίων ζώων λιμνών και ποταμών και προστασίας αυτών και 249/1972 περί επιτρεπομένων εντός των λιμνών αλιευτικών εργαλείων προστασίας υδροβίων φυτών και ρυθμίσεως της αλιείας εις τας λίμνας Παμβώτιδα και Ορεστιάδα, εν Αθήναις τη 14 Ιανουαρίου 1974, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 15 σελ. 59-60, εν Αθήναις τη 17 Ιανουαρίου 1974.
- κστ. Προεδρικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 54 Περί αλιείας γόνου ιχθύων και λοιπών υδροβίων οργανισμών, εν Αθήναις τη 23 Ιανουαρίου 1978, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 10 σελ. 75, εν Αθήναις τη 1 Φεβρουαρίου 1978.
- κζ. Προεδρικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 291 Περί απαγορεύσεως διενεργείας αλιείας εντός της λίμνης Ορεστιάδος διά δικτύων ωρισμένων διαστάσεων, εν Αθήναις τη 25 Απριλίου 1978, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 63 σελ. 586, εν Αθήναις τη 27 Απριλίου 1978.
- κη. Προεδρικόν Διάταγμα υπ' αριθ. 658 Περί προστασίας της ιχθυοπανίδος των λιμνών και ποταμών, εν Αθήναις τη 19 Ιουνίου 1981, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 116 σελ. 1771, εν Αθήναις τη 29 Ιουνίου 1981.
- κθ. Νόμος υπ' αριθ. 1740 Αξιοποίηση και προστασία κοραλλιογενών σχηματισμών, ιχθυοτρόφων υδάτων, υδατοκαλιεργειών και άλλες διατάξεις, Αθήνα 4 Δεκεμβρίου 1987, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας τεύχος πρώτον αριθμός φύλλου 221 σελ. 2145-2151, Αθήνα 14 Δεκεμβρίου 1987.
- (138). Λιμνοφύλακες (κολιτζήδες). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 71, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.

Η σημασία της λίμνης και των παραβίων της στην οικονομική, κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική ζωή της πόλης και της περιοχής.

- (1). Βλέπε: Max Deruiou, Ανθρωπογεωγραφία μετάφραση Γιώργου Πρεβελάκη σελ. 486-488, Αθήνα 1987. Δ. Ανωγιάνης - Πελέ, Ιστορική Γεωγραφία, Σύγχρονα Θέματα Χρόνος 11ος τεύχος 35-36-37 σελ. 220-222, χ.τ. Δεκεμβρίου 1988. Γεωργίου Σ. Πλουμιδή, Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου σελ. 23, Αθήνα MCMLXXXI (1981).
- (2). Ανδρέας Σεμάσης, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 304 σελ. 1, εν Καστορία 26 Οκτωβρίου 1952.
- (3). Για τη συμμετοχή των παραβίων στο κυνήγι των πουλιών βλέπε: Κωνσταντίνου Α. Πηχίων, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 81, Καστορία - Ιούνιος 1958. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 35, τύποις: Κων. Στ. Δούκα Καστορία 1951.
- (4). Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστορίας, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936.
- (5). Πάνος Γρ. Τσολάκης, Τα καράβια της Καστορίας η ιστορία και η κατασκευή τους σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (6). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατρίδα μου σελ. 15- 21, Θεσσαλονίκη 1976.
- (7). Λουκά Χ. Σιάνου, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστορία - Λαογραφία σελ. 79-84, χ.τ. έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (8). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (9). Γιάννης Μπακάλης, Καστοριανές εικόνες Η αβγατή, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 395 σελ. 3, εν Καστορία 22 Αυγούστου 1954. Για τις αβγατές βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το καστοριανό γλωσσάρι σελ. 17, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστορία 1996. Απ. Δ. Σαχίνη, Το χρονικό της Καστορίας οι αβγατές, Νέα Καστορία Έτος 29ον Αριθμός φύλλου 1383 σελ. 2, Καστορία Παρασκευή 28-9-1984, Αριθμός φύλλου 1384 σελ. 2, Καστορία Παρασκευή 5-10- 1984, Αριθμός φύλλου 1385 σελ. 2, Παρασκευή 12-10- 1984 και Αριθμός Φύλλου 1386 σελ. 2, Παρασκευή 19-10-1984.
- (10). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά τα Αρχοντικά σελ. 6 και 12, εκδόσεις Αρχιτεκτονικής Αθήνα 1962.
- (11). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 58, εν Αθήναις 1939.
- (12). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, Το αρχοντικό του Νεράντζη Αιβά-

- ζη (Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς) σελ. 24, επιμέλεια-δ-
πάνη εκδόσεως Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς
«ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1977.
- (13). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 24, χ.τ. 1977. «Η
αβγατή ήτο χώρος παρά την λίμνην καλυπτόμενος με χαλί-
κια=σκύρα. Είς αυτόν κατήρχετο η οικογένεια κατά τας θε-
ρινάς ημέρας, ιδίως μετά την δύσιν του ηλίου και διήρχετο
ώρας αναψυχής μέχρις αργά. Επίσης εις αυτάς επλύνοντο
τα συνδόνια και ο ρουχισμός της οικογενείας και επάνω εις
τα χαλίκια εγένετο το άπλωμα των συνδονιών διά το "λεύ-
κισμα" των εις τον ήλιον». Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ.
σελ. 69, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (14). Για την κατασκευή και τη σημασία της αβγατής βλέπε Από-
στολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 25, χ.τ. 1977.
- (15). Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 182, εκδό-
σεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (16). Κιάσκι, τουρκ. kösk=πρόχειρο στέγαστρο.
- (17). Βασίλη Δημητριάδη, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά
τον Εβλιγιά Τσελεμπή σελ. 169, Θεσσαλονίκη 1973.
- (18). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 24, χ.τ. 1977.
- (19). Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 26, χ.τ. 1977.
- (20). Βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 38 - 39, εκ-
δόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996. Λουκά Χ. Σιάνου,
όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου
Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (21). Anne Compténe, Alexiade VI, I, 2 (tome II σελ. 42), Paris
Société d' édition «Les Belles Lettres» 1943.
- (22). Γεωργίου Χατζήκυριακού, Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιο-
δείας ανά την Μακεδονίαν (1905-1906) σελ. 32, δευτέρα
έκδοσις Θεσσαλονίκη 1962.
- (23). Γκαρντερίμι, γκαλντερίμι, τουρκ. kaldırım=λιθόστρωτος
δρόμος. Για τα γκαρντερίμια της Καστοριάς βλέπε: Ιωάννου
Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 55, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Κα-
στορία 1951. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 40,
εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (24). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (25). Οι δυο Σκάλες της Καστοριάς ήταν στη νότια πλευρά στη θέ-
ση Σταυρός και στη βόρεια πλευρά στον προβλήτα κοντά στα
Ψαράδικα (ψαραγορά). Γιώργος Γκολομπίας, Τα σημειώματα
των εκκλησιαστικών βιβλίων της Καστοριάς, Μακεδονικά τό-
μος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 335 υποσημείωση 4,
Θεσσαλονίκη 1986.
- (26). Βλέπε Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 74, τύποις: Κων.
Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (27). Βλέπε Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 60, τύποις: Κων.
Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (28). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (29). Βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 26, χ.τ.
1977. Απ. Σαχίνη, Ψάρεμα με τις βέργες στο ειδυλλιακό
Καρανά, Νέα Καστορία Έτος 7ον Αριθ. Φύλλου 309 σελ. 1,
εν Καστορία τη 5-8-1962.
- (30). «Στου Λιάτσικο στο γεφύρι η Καστοριά είχε γείρει κι είχε α-
ποκοιμηθεί.....». Ναυσικά Γ. Στεφανή, Στου Λιάτσικο, Ορε-
στιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 395 σελ. 2, εν Καστορία 22
Αυγούστου 1954. Βλέπε Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανό
Δοκίμια σελ. 71, χ.τ. 1927.
- (31). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 71, χ.τ. 1927.
- (32). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 71, χ.τ. 1927.
- (33). Βλέπε Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
Την ονομασία πήρε από την παραλίμνια εκκλησία του Αγίου
Θεολόγου. Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και
τα μνημεία της σελ. 137, Αθήναι 1949.
- (34). Γιάννη Μπακάλη, Γύρω στα 1910 και πριν (Ντουλτσός - Πα-
ζάρι), Ορεστιάς Έτος Ι' Αριθμός φύλλου 472 σελ. 1-2, εν
Καστορία 26 Φεβρουαρίου 1956.
- (35). Βλέπε Απ. Δ. Σαχίνη, όπ. παρ., Νέα Καστορία Έτος 29ον
Αριθμός Φύλλου 1385 σελ. 2, Καστορία Παρασκευή 12-10-
84 και Αριθμός Φύλλου 1386 σελ. 2, Καστορία Παρασκευή
19-10-84.
- (36). Χαγιατί, τουρκ. hayat=εσωτερικός στεγασμένος διάδρομος.
Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 182, εκδό-
σεις Καστοριανή Εστία Καστοριάς 1996.
- (37). Γκραντίντσα=μικρή πόλη. Βλέπε Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ.
παρ. σελ. 50, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστοριάς 1951.
- (38). Βλέπε Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 84, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (39). Προφανώς Λίτσιστα, η σημερινή Πολυκάρπη.
- (40). Νικολάου Θ. Σχινά, Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας,
Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλά-
διον πρώτον σελ. λε', εν Αθήναις 1886.
- (41). Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, Ορεστίς Η κοιτίδα του ενδόξου
Ελληνικού Μακεδονικού κράτους και των προγόνων του Με-
γάλου Αλεξάνδρου σελ. 6, Θεσσαλονίκη 1985.
- (42). Β.Δ. Ζώτου Μολοσσού, Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσο-
νήσου Αρχαιολογικόν, Ιστορικόν, Γεωγραφικόν, Στρατιωτι-
κόν, Στατιστικόν και Εμπορικόν Τόμος Δ.' τεύχος Α.' σελ.
263, εν Αθήναις 1878.
- (43). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 70 και 139, χ.τ. 1927.
- (44). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
Βλέπε: Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλο-
νίκη 1976. Νομαρχία Καστοριάς, Τουριστικός οδηγός Ν. Κα-
στοριάς σελ. 13, έκδοσις Νομ/ας Καστοριάς 1971. Λουκά Χ.
σιάνου, ματιές στην Καστορία ιστορικός και λαογραφικός ο-
δηγός σελ. 102-103, χ.τ.χ.χ.
- (45). Παζάρι, τουρκ. pazar=αγορά.
- (46). Για το παζάρι του Μαύροβου βλέπε Σπυρίδων Αοδραχάς, Η
κατάσταση του Ελληνισμού κατά την περίοδο 1669-1821, Οικ-
ονομία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τόμος ΙΑ' σελ. 172-
173, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
- (47). Πριν από το 1836 το παζάρι της Χρούπιστας γινόταν κάθε
Κυριακή. Γιώργος Γκολομπίας, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος
εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 336, Θεσσαλονίκη 1986.
Ο Rouqueville αναφέρει και ετήσιο παζάρι στο Μαύροβο.
F.C.H.L. Rouqueville, Voyage dans la Grèce tome deuxième
σελ. 358, A Paris MDCCCXX. Βλέπε: Αποστ. Σαχίνη, Παλαιοί
δεσμοί Καστοριάς - Μαύροβου, Νέα Καστορία Έτος 6ον
Αριθ. Φύλλου 302 σελ. 1, εν Καστορία τη 17 -6-1962. Ιφιγέ-
νειας Διδασκάλου, Στα χρόνια του Μακεδονικού αγώνα σελ.
43, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλο-
νίκη 1989.
- (48). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη 1976.
- (49). Μπόγος, τουρκ. bog=δέμα ρούχων.
- (50). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 79, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (51). Όπως συμπεραίνεται από τη χωρητικότητα των караβιών σε
επιβάτες που αναφέρεται σε σχετικά κείμενα και από
τις μαρτυρίες των Καστοριανών Βασιλή Παπαντίνα και Γιάν-
νη Καλλίνικου.
- (52). Βλέπε: Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη
1992. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλο-
νίκη 1976. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. σελ. 119-120, εν Αθήναις 1886.
Γιάννη Μπακάλη, Γύρω στα 1910 και πριν (Ντουλτσός - Πα-
ζάρι), Ορεστιάς Έτος Ι' Αριθμός φύλλου 472 σελ. 1-2, εν
Καστορία 26 Φεβρουαρίου 1956.
- (53). Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, Καστορία, Παύλου Δρανδάκη Με-
γάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ.
11 και 17, εκδόσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο
ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Καστοριάς λίμνη, Ελευθερουδάκη

- Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία τόμος έβδομος σελ. 384, έκδο-
σις τετάρτη Αθήνα χ.χ.
- (54). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη
1976. Βλέπε Νομαρχία Καστορίας, όπ. παρ. σελ. 13, έκδο-
σις Νομ/ας Καστορίας 1971.
- (55). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20 και 147, Θεσσαλο-
νίκη 1976.
- (56). Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 176, Θεσσαλονίκη 1973.
- (57). Χάνι, τουρκ. han=πανδοχείο.
- (58). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 74, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (59). Για τα προβοδήματα βλέπε: Αποστ. Σαχίνη, Παλαιοί δεσμοί
Καστορίας - Μαύροβου, Νέα Καστορία Έτος δον Αριθ. Φύλ-
λου 302 σελ. 1 και 4, εν Καστορία τη 17-6-1962. Απόστολου
Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 129, εκδόσεις Καστοριανή
Εστία Καστορία 1996.
- (60). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη
1976.
- (61). Γιάννης Μπακάλης, Τα προβοδήματα, Ορεστιάς Έτος Η΄
Αριθμός φύλλου 389 σελ. 1, εν Καστορία 11 Ιουλίου 1954.
Ιφιγένεια Διδασκάλου, Ο πλούτος του δημοτικού τραγουδιού
της Καστορίας, Μακεδονική Ζωή έτος 15ο τεύχος 175
σελ. 49, Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 1980.
- (62). Βλέπε Γιάννη Μπακάλη, Καστορία (Η λίμνη), Ορεστιάς Έτος
ΣΤ΄ Αριθμός φύλλου 296 σελ. 1, εν Καστορία 30 Αυγούστου
1952.
- (63). Σύμφωνα με μαρτυρία του Βασιλή Παπαντίνα.
- (64). Αντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία,
Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έ-
τους 1938 σελ. 59, εν Αθήναις 1939.
- (65). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 95, χ.τ. 1927
- (66). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (67). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου όπ. παρ. σελ. 80, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
Για τη Γκολουμπίτσα βλέπε Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ.
σελ. 63, τύποις: Κων. Στ. Δούκα Καστορία 1951.
- (68). Μπουμπούνα=μεγάλη φωτιά, Γιάννη Μπακάλη, Καστορία,
Ορεστιάς Έτος ΣΤ΄ Αριθμός φύλλου 273 σελ. 1, εν Καστορία
16 Μαρτίου 1952. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ.
σελ. 102, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστορία 1996.
- (69). Τη Μικρή Αποκριά γινόταν η μικρή Μπουμπούνα, ενώ η
Μπουμπούνα γινόταν την Κυριακή της Τρανής Αποκριάς. Ιω-
άννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 93-94, τύποις: Κων. Στ.
Δούκα Καστορία 1951. Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ.
σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Κασ-
τορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών,
όπ. παρ. σελ. 75, Καστορία - Ιούνιος 1958. Αποστ. Σαχίνη, Η
Καστοριανή Αποκριά. Η υποβλητική «Μπουμπούνα». Ο αιγι-
ματικός «χάσκαρης», Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νο-
μαρχίας Καστορίας Έτος Β΄ τεύχος δον σελ. 10, Μάρτιος
1969. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 45, χ.τ.χ.χ.
- (70). Νικολ. Κ. Μουτσοπούλου, όπ. παρ. σελ. 12, εκδόσεις Αρχιτε-
κονικής Αθήναι 1962.
- (71). Βλέπε: Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 172, Θεσσαλονίκη
1973. William Martin Leake, Travels in Northern Greece Vol. I
σελ. 329, London 1835. F.C.H.L. Rouquerville, όπ. παρ. tome
deuxieme σελ. 355, A Paris MDCCCXX. Ami Boué, Recueil d'
Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome premier σελ. 276,
Vienne 1854.
- (72). Για τον τρύγο βλέπε Γιάννης Μπακάλης, Τρύγος, Ορεστιάς
Έτος Θ΄ Αριθμός φύλλου 402 σελ. 1, εν Καστορία 10 Οκτω-
βρίου 1954.
- (73). Βλέπε: Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακε-
δονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936. Πάνος Γρ. Τσολά-
κης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (74). Για τις τοποθεσίες αυτές βλέπε λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ.
σελ. 88, χ.τ.χ.χ.
- (75). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 80, έκδοση Μουσικο-
φιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη
1976. λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 41-42, χ.τ.χ.χ.
- (76). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολο-
γικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (77). Για τα αμπέλια της Πέτρας βλέπε: λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ.
σελ. 10, χ.τ.χ.χ. Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. σελ.
116, εν Αθήναις 1886.
- (78). Γιάννης Μπακάλης, Τρύγος, Ορεστιάς Έτος Θ΄ Αριθμός φύλ-
λου 402 σελ. 1, εν Καστορία 10 Οκτωβρίου 1954.
- (79). Τελάλης, τουρκ. tellâl=δημόσιος κήρυκας, ντελάλης.
- (80). Μπιγιαμή, ο Βενιαμίν Χονέν. Φωτογραφία του Μπιγιαμή έ-
χει ο Γιώργος Γκολομπιάς στο αρχείο του. Για τον Μπιγιαμή
βλέπε Ου Τσιαρσινός, Καστοριανή ηθογραφία κλέψει - κλέ-
φει, Νέα Καστορία, Αριθμός Φύλλου 1383 σελ. 1 και 4, Κα-
στορία Παρασκευή 28-9-1984.
- (81). Μειντάνι, τουρκ. meydan=πλατεία.
- (82). Μαχαλάς, τουρκ. mahalle=συναϊκία.
- (83). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 135, Θεσσαλονίκη
1976.
- (84). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (85). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 70, Καστορία - Ιού-
νιος 1958. Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 80, έκδο-
ση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστορίας - «ΑΡΜΟΝΙΑ»
χ.τ. 1988. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλο-
νίκη 1992. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 181, εκ-
δόσεις Καστοριανή Εστία Καστορία 1996. λουκά χ. σιάνου,
όπ. παρ. σελ. 101, χ.τ.χ.χ.
- (86). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών
Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936. Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ.
παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992. Τσιουτσιούλα, Του Νησί,
Ορεστιάς Έτος Ζ΄ Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστορία
17 Μαΐου 1953.
- (87). Η εορτή της Αναλήψεως, Καστορία Έτος Β΄ - Αριθμός 70
σελ. 4, εν Καστορία Κυριακή 7 Ιουνίου 1924.
- (88). Η εορτή της Αναλήψεως, Καστορία Έτος Ε΄ - Αριθμός 222
σελ. 4, εν Καστορία Κυριακή 5 Ιουνίου 1927.
- (89). Η προχθεσινή τραγωδία της λίμνης το βαποράκι του Μπιβου-
λα με πλήθος κόσμου ανετράπη παρά τα Πετσιά, Καστορία
Έτος Ζ΄ - Αριθμός 327 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 16 Ιου-
νίου 1929. Βλέπε Από το δράμα της λίμνης μας, Καστορία
Έτος Ζ΄ - Αριθμός 331 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 14 Ιου-
λίου 1929.
- (90). Αργ. Παπαδίσκος, Το Δράμα, Καστορία Έτος Ζ΄ - Αριθμός
328 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 23 Ιουνίου 1929.
- (91). Βλέπε Καστορία Έτος Ζ΄ - Αριθμός 339 σελ. 4, εν Καστορία
Κυριακή 8 Σεπτεμβρίου 1929.
- (92). Ορέστης Μακεδόνος, Η πανήγυρις της Αναλήψεως, Καστορία
Έτος ΙΒ΄ - Αριθμός 563 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή
20 Μαΐου 1934.
- (93). Νταμιτζάνα, βενετ. damegiana=μεγάλο δοχείο από γυαλί
προστατευμένο με καλαθόπλεγμα.
- (94). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
Βλέπε Martin P. Nilsson, Ελληνική Λαϊκή θρησκεία μετάφρα-
ση Ι.Θ. Κακριδή σελ. 32, Αθήνα 1953.
- (95). Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 79, Καστορία - Ιού-
νιος 1958. Βλέπε Γεράσιμου Δ. Καψάλη, Τρεις Νεράιδες
της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστορία) σελ. 117,
Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
- (96). Πάνος Γρ. Τσολάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (97). Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 35, τύποις Κων. Στ.
Δούκα Καστορία 1951.
- (98). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 17, Θεσσαλονίκη
1976. Βλέπε Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 79, Κα-
στορία - Ιούνιος 1958. «Ο νεαρός ψαράς», γράφει ο Λ.

- Siegestmund, «και κάτοχος της βάρκας διηγούνταν για τις πανουργίες της λίμνης, για τα ρεύματά της, που τραβούσαν στο βυθό ακόμη και εξησκαμένους κολυμβητές και για τους έξι πνιγμούς της τελευταίας εβδομάδας». L. Siegestmund, Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 15, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (99). Ακαντί, το υποβρύχιο ρεύμα της λίμνης, το αντίθετο προς τον άνεμο και το κύμα στην επιφάνειά της. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 19, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (100). Βουτχιά, η διαδρομή του κολυμβητή κάτω από την επιφάνεια του νερού, όπου ανταγωνίζονται για τη μεγάλη απόσταση. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 35, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (101). Απ. Σαχίνη, «Του Τάταρη ο λεύκος», Νέα Καστοριά Έτος 6ον Αριθ. Φύλλου 298 σελ. 1, εν Καστοριά τη 20-5-1962. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 29-30, χ.τ. 1977. Ο Ναούμ Τάταρης (Τάταρης) πνίγηκε στη λίμνη το 1849. Βλέπε: Γιώργος Γκολομπιάς, όπ. παρ., Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος 1985-1986 σελ. 336, Θεσσαλονίκη 1986. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 83, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (102). Μπούκλα, ξερη κολοκύθα που λειτουργούσε ως σωσίβιο. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 101, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (103). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Ο Ηρόδοτος περιγράφοντας το λιμναίο οικισμό της Πρασιάδας λίμνης στα χρόνια των Μηδικών Πολέμων και τον τρόπο που κατασκεύαζαν τις καλύβες τους πάνω σε πασσάλους, αναφέρει ότι «.....τα μικρά παιδιά τα δένουν με σχαίνι από το πάδι, φοβούμενοι μήπως κυλήσουν κάτω.....». Ηρόδοτος, Ιστορία Βιβλίου Ε' - Τερψιχόρη 16, Πάπυρος εν Αθήναις 1952.
- (104). Σεργιάνι, τουρκ. seyrhan=εκδρομή, θεαματισμός. Βλέπε: Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 141, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 281, σελ. 1, εν Καστοριά 11 Μαΐου 1952.
- (105). Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 15, Θεσσαλονίκη 1976.
- (106). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 18, Θεσσαλονίκη 1976.
- (107). Αργυρίου Παπαδόπουλου, όπ. παρ. σελ. 95-96, χ.τ. 1927.
- (108). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20, Θεσσαλονίκη 1976. Βλέπε Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 80, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (109). Πάνος Γρ. Τσαλάκης, όπ. παρ. σελ. 16, Θεσσαλονίκη 1992.
- (110). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 164, χ.τ. 1936.
- (111). Γιάννη Μπακάλη, Γύρω στα 1910 και πριν (Ντουλατός-Παζάρι), Ορεστιάς Έτος Ι' Αριθμός φύλλου 478 σελ. 1, εν Καστορία 8 Απριλίου 1956. Βλέπε Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 95, Θεσσαλονίκη 1976.
- (112). Αποστ. Σαχίνη, όπ. παρ., Νέα Καστορία Έτος 6ον Αριθ. Φύλλου 302 σελ. 1 και 4, εν Καστορία τη 17-6-1962.
- (113). Ρογκουτσάρια ή Ραγκουτσάρια, λαογραφικά καρναβάλια της Καστοριάς που γιορτάζονται υπαίθρια στις 6,7 και 8 Ιανουαρίου. Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 89, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστική Καστορία (Ιστορία - Εικόνες) σελ. 42, τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστορία 1954. Μπέρρυ Ναχμία, Κραυγή για το αύριο 76859... σελ. 21, Κάκτος χ.τ. χ.χ. Κωνσταντίνου Α. Πηλιών, όπ. παρ. σελ. 73, Καστορία - Ιούνιος 1958. Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 58-59, χ.τ.χ.χ. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 130, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996. Βλέπε Martin P. Nilsson, όπ. παρ. μετάφραση Ι. Θ. Κριδή σελ. 32, Αθήνα 1953.
- (114). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 165-166, χ.τ. 1936.
- (115). Λαγήνι, λαήνι, η στάμνα. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 81, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (116). Κιούπι, τουρκ. küp=πιθάρι.
- (117). Βλέπε: Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 31, τύποις Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951. Ανδρέου Ι. Αρβανίτου, Η Μακεδονία εικονογραφημένη σελ. 80, εν Αθήναις 1909. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας Μέρος Πρώτον Χωρογραφία σελ. 188, Αθήναις, 1870. Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 11, εκδόσεις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. Καστορίας λίμνη, Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια, τόμος έβδομος σελ. 384, εκδόσεις τέταρτη Αθήναι χ.χ. Βασιλή Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 165, Θεσσαλονίκη 1973. F.C.H.L. Rouquenville, όπ. παρ. tome deuxième σελ. 356, A Paris MDCCCXX. William Martin Leake, όπ. παρ. Vol. I σελ. 327, London 1835. Ami Boué, όπ. παρ. tome premier σελ. 275, Vienne 1854. «..... Κατά το θέρος επειδή το λιμναϊόν ύδωρ θερμαίνεται το δε φρεάτειον δεν είναι επιπλέον προς πόσιν, θέτουμεσι τας υδρίας εις υπόγαια μέρη προς απόψυξιν αυτού και ούτω καθιστώσιν αυτό πόσιμον». Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. Φυλλάδιον πρώτον σελ. 4ε', εν Αθήναις 1886.
- (118). «..... Το ύδωρ αυτής όπερ είναι μεν διαυγές και προς πόσιν επιπηδείατον, φαίνεται δε θολόν διότι ο πυθμίν αυτής καλύπτεται ουχί υπό άμμου ή λίθων, αλλ' υπό γης φυσούσης χόρτον τι καλούμενον στρατιώτιδα.....». Νικολάου Θ. Σχινά, όπ. παρ. Φυλλάδιον πρώτον σελ. 4ε' και 119, εν Αθήναις 1886. «..... Από το ακίνητο νερό της, πίνουν, μαγειρεύουν, ζουν.....». Σταμ. Σταματίου, Η Καστορία, Η Νέα Ελλάς τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 60, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβριηλίδου 1913.
- (119). Γκιούμι, τουρκ. gügüm (güüm)=μεταλλικό δοχείο σε σχήμα κυλίνδρου ή μισού κατακόρυφου κυλίνδρου για μεταφορά υγρών. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 41, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (120). Στάμνα, πήλινο δοχείο για μεταφορά νερού. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 152, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (121). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 20 και 64-65, Θεσσαλονίκη 1976. Εδώ θα μεταφέρουμε τη διήγηση της Κάκω (Κυρά) Ζιώτας για το κουβάλιμα του νερού, όπως την αναφέρει η Ιφιγένεια Διδασκάλου στην τοπική διάλεκτο: «.....Ταχιά - ταχιά, σαν τα ζουζουλικά (σλαβ. zuzel=ζωφιο, φάντασμα, στοιχειό), γυναίκες και τσιούπες (αλβαν. tsura=κορίτσι), με τα γκιούμια στον ώμου, κουβαλούσαμε απόυ τα γιουφύρια κι απόυ τις αβγατές του νερό, στράτες άσουτες (ατελείωτες)..... Λέσια (τουρκ. les= πτώμα, κατάκοπος) γενουμούστουν απόυ τις πολλές τις στράτες, γε να γιουμώσουμε τα χαρασιά (τουρκ. heresi= χύτρα), κι ύστερνα να πουτήσουμε τα λουλούδια στα ταιερέπια (πήλινες γλάστρες) και στα πεζούλια. Άρκε πάε, όντας είχαμε να πλύνουμε αυλές, ιλέ να μουσκέψουμε τα βαένια. Κατέβαιναν οι ώμοι μας απόυ τα πουλλά τα χόβια (φορές) απόυ σηκουνάμε τα γκιούμια». Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 64, Θεσσαλονίκη 1976.
- (122). Σο(υ)κάκια, τουρκ. sokak=στενό δρομάκι. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 150, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
- (123). Φουστάνι, ιταλ. fustagno=γυναικείο φόρεμα.
- (124). Φακίολι, λατιν. fasciola=κεφαλόδεσμος.
- (125). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Οι καστοριανές πλένουν, Αριστοτέλης τεύχος 9ον σελ. 24, Φλώρινα Μάιος - Ιούνιος 1958.
- (126). Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 69, Θεσσαλονίκη 1976.

- (127). Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
- (128). Βλέπε: Λουκά Χ. Σιάνου, όπ. παρ. σελ. 85, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 78, Καστορία - Ιούλιος 1958.
- (129). Σέτομο, το χωριό Κεφαλάρι. «Νερά Σετομινά». Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 107, χ.τ. 1927. Το νερό της πηγής θεωρείται «εφάμιλλον της Σαρίζης, ιαματικώτατον δε διά τους νεφρικούς». Ιωάννου Π. Μπακάλη, όπ. παρ. σελ. 45, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
- (130). Βλέπε: Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 95, Αθήναι 1949. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 9 και 21, Καστορία - Ιούλιος 1958. Νομαρχία Καστοριάς, όπ. παρ. σελ. 13, έκδοσις Νομ/ας Καστοριάς 1971. Θ.Φ. Παπακωνσταντίνου, όπ. παρ., Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 10, έκδοσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήναι χ.χ. F. Perilla, A travers La Macédoine σελ. 132, Athènes éditions Perilla MCMXXXII.
- (131). Αργυρίου Παπαδίσκου, όπ. παρ. σελ. 107-109, χ.τ. 1927.
- (132). Σιράνια=ρούχα. Γιάννη Μπακάλη, Καστορία, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 283 σελ. 1, εν Καστορία 25 Μαΐου 1952. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 154, εκδόσεις Καστοριανή Έστια Καστορία 1996.
- (133). Βασίλη Δημητριάδη, όπ. παρ. σελ. 170 και 172, Θεσσαλονίκη 1973. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 65, Θεσσαλονίκη 1976. Γεράσιμου Δ. Καψάλη, όπ. παρ. σελ. 105, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939. Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 25, επιμέλεια - δαπάνη εκδόσεως Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1977.
- (134). Μαλάθα, μεγάλο καλάθι.
- (135). Κόπανος, ξύλο για χτύπημα των ρούχων στο πλύσιμο πάνω σε πέτρα. Βλέπε Απόστολου Δούκα Σαχίνη, όπ. παρ. σελ. 72, εκδόσεις Καστοριανή Έστια Καστορία 1996.
- (136). Όσες έμεναν στη συνοικία Απόζαρι στη βόρεια πλευρά της πόλης.
- (137). Όσες έμεναν στη συνοικία Ντολτσό στη νότια πλευρά της πόλης.
- (138). Κιλίμι, τουρκ. kilim=τάπητας του αργαλειού.
- (139). Χράμι, τουρκ. ihram=κλινοσκεπάσμα.
- (140). Φλοκάτη, λατιν. floccatus=ο φλοκωτός, φτιαγμένος από στριμμένο μαλλί.
- (141). Βλέπε: Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ. σελ. 104, Θεσσαλονίκη 1976. Ιφιγένειας Διδασκάλου, όπ. παρ., Αριστοτέλης τεύχος 9ον σελ. 22, Φλώρινα Μάιος - Ιούλιος 1958.
- (142). Οι εξωλέμβιες μηχανές έκαναν την εμφάνισή τους στη λίμνη στη δεκαετία του 1960. Βλέπε L. Siegestmund, όπ. παρ., Μακεδονική Ζωή τεύχος 14ον σελ. 15, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
- (143). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 165-166, χ.τ. 1936.

Η ναυτική παράδοση στη λίμνη

- (1). Γκιμιτζής, τουρκ. gemici=έμπειρος ναυτικός.
- (2). Μαρία Σχοινά, Στις όχθες της Ορεστιάδας ο προϊστορικός λιμναίος οικισμός της Καστοριάς, Society/Life τεύχος 24 σελ. 53, Θεσσαλονίκη 1994.
- (3). Anne Compène, Alexiade VI, I, 1-3 (tome II σελ. 41), Paris Société d'edition «Les Belles Lettres» 1943.
- (4). Αργυρίου Παπαδίσκου, Καστοριανά Δοκίμια σελ. 97, χ.τ. 1927.
- (5). Στο Νησί της λίμνης Παμβώτιδας (Ιωαννίνων) υπάρχουν τα μοναστήρια του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπικών ή του Σπανού, του Αγίου Νικολάου Ντιλίου ή Στρατηγοπούλου και του Αγίου Νικολάου των Γκιουμάτων περισσότερο γνωστό ως Αγίας Ελεούσας. Σωτ. Δάκαρη, Το Νησί των Ιωαννίνων

σελ. 27-45, Αθήναι χ.χ. Στα Γιάννενα υπάρχουν οι εκκλησίες του Αγίου Νικολάου των Κοπάνων και του Αγίου Νικολάου της Αγοράς. Δημ. Στ. Σαλαμάγκα, Γιαννιώτικα Ιστοριοδιφικά Μελετήματα σελ. 112-115, Γιάννενα 1958.

- (6). Γ.Α. Σωτηρίου, Η λίμνη της Πρέσπας, Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος 1926 σελ. 157, Αθήναι, χ.χ.
- (7). Στην Καστορία υπάρχουν δεκατρείς εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο Νικόλαο:
- Άγιος Νικόλαος του Μαγαλειού (ενορία Οικονόμου).
  - Άγιος Νικόλαος του Καραβιδά (ενορία Μητρόπολης).
  - Άγιος Νικόλαος του Κασνίτζη (ενορία Μητρόπολης).
  - Άγιος Νικόλαος ενορίας Δραγωτά.
  - Άγιος Νικόλαος ο Πετριτής (ενορία Δραγωτά).
  - Άγιος Νικόλαος του Καρύδη (Καρύβη) (ενορία Δραγωτά).
  - Άγιος Νικόλαος του Κυριτζή (ενορία Βαρλαάμ ή Αγίου Παντελεήμονα σήμερα).
  - Άγιος Νικόλαος της αρχόντισσας θεολογίνας ή του Μουζαβίκη (ενορία Σερβιώτη).
  - Άγιος Νικόλαος του Τζώτζα (ενορία Αγίου Λουκά).
  - Άγιος Νικόλαος της Μοναχής Ευπραξίας (ενορία Αγίων Αναργύρων).
  - Άγιος Νικόλαος του Ορφανοτροφείου ή του Συσσιτίου (ενορία Ελεούσας).
  - Άγιοι Χαράλαμπος - Νικόλαος οδού Βαλαλά (ενορία Αγίων Αναργύρων).
  - Κοίμηση της Θεοτόκου - Άγιος Νικόλαος - Κωνσταντίνος και Ελένη (Μητροπολιτικός ναός).

Στην Καστορία υπάρχουν ακόμα: το εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου στην περιοχή Μαυριώτισσας (βλέπε: Παντελή Τσαμίση, Η Καστορία και τα μνημεία της σελ. 152, Αθήναι 1949. Ιωάννου Π. Μπακάλη, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς σελ. 61, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951), η μικρή εκκλησία του άρχοντα Αργύρη ενορίας Εκκλησιάρχη (Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 180, Αθήναι 1949) και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου που κήκε τη Μεγάλη Πέμπτη του 1885 (Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 173, Αθήναι 1949). Για τις εκκλησίες του Αγίου Νικολάου στην Καστορία βλέπε: Αναστασίου Κ. Ορλάνδου, Τα Βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς, Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 1 σελ. 3-106, Αθήναι χ.χ., τόμος Δ' 1938 τεύχος 2 σελ. 107-213, Αθήναι χ.χ. Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 113-114, 126, 129, 132, 134 και 139, Αθήναι 1949. Ιωάννης Σίσιου, Επτά εκκλησίες της Καστοριάς, Καστορία 1995. Αθανασίου Πασχάλη, Καστορία Ιστορία - Μνημεία από τους αρχαίους χρόνους ως σήμερα σελ. 40-97, εκδόσεις Α. Καραβιά • Αθήνα 1979.

- (8). Αναστασίου Κ. Ορλάνδου, όπ. παρ., Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 2 σελ. 137 υποσημείωση, Αθήναι χ.χ.
- (9). Υπάρχουν το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στην Κορησσό (Σ.Σ., Το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστοριάς Έτος Β' τεύχος 5ον σελ. 11, Φεβρουάριος 1969), ο Άγιος Νικόλαος στη Βασιλειάδα (Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 158, Αθήναι 1949), ο Άγιος Νικόλαος στην Κρεπενή (βλέπε: Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 153, Αθήναι 1949. Ανδρέας Ζ. Παπαχρίστου, Ορεστιάς Η κοιτίδα του ενδόξου Ελληνικού Μακεδονικού κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου σελ. 80 και 96, Θεσσαλονίκη 1985) και ο Άγιος Νικόλαος στο Δισπηλιό (βλέπε: Παντελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 162, Αθήναι 1949. Δισπηλιό Καστοριάς Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία σελ. 39-40 έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993).
- (10). Υπάρχει το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο νησάκι του βραχίονα που χωρίζει τη λίμνη από τη θάλασσα.
- (11). Βλέπε Ευτυχία Πρ. Κουρκουτίδου, Βυζαντινός ναός Αγίου Νικολάου Καναλιών, Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ες Αθηνών Έτος

- Α' τεύχος 2 σελ. 147-148, χ.τ. 1968.
- (12). Λουκά χ. σιάνου ματιές στην Καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός σελ. 41, χ.τ.χ.χ.
- (13). Νίκος Ζίας, Εικόνες του βίου και της κοιμήσεως του Αγίου Νικολάου, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Δ' - τόμος Ε' 1966-1969 σελ. 288, Αθήναι 1969.
- (14). Βλέπε λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 41-42, χ.τ.χ.χ.
- (15). Βλέπε παραπάνω παραπομπές (5) και (6). Για την Πρέσπα βλέπε και Λαζ. Αν. Μέλλιου, Λαογραφικά Φλωρίνης Θρύλλοι - Παραδόσεις - Ιστορία Πρέσπας σελ. 24-25, 33 και 43, Φλώρινα 1976.
- (16). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, Το περιβάλλον των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ήπειρος Μακεδονία σελ. 193-194, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
- (17). Για τις τοιχογραφίες των μοναστηριών στο Νησί των Ιωαννίνων βλέπε: Θεοπίστης Λίβα - Ξανθάκη, Οι τοιχογραφίες της Μονής Ντίλιου σελ. 178, Ιωάννινα 1980. Μυρτάλη Αχειμάστου - Ποταμιάνου, Η Μονή των Φιλανθρωπικών και η πρώτη φάση της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής σελ. 63, Αθήναι 1983. Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων, Γενική εποπτεία Μίλτος Γαριδής - Αθανάσιος Παλιούρας, Ιωάννινα 1993. Για τις τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο του Κασνίτζη, στον Άγιο Νικόλαο του Καρυδιού και στους Αγίους Αναργύρους στην Καστοριά βλέπε: Αναστασίου Κ. Ορλάνδου, όπ. παρ., Αρχαίον Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 1 σελ. 25-26, τόμος Δ' 1938 τεύχος 2 σελ. 140-142 και 176, Αθήναι χ.χ. Μιχαήλ Χαρίλ. Γκητάκου, Ο εν ελαιών των Μεγάρων βυζαντινός ναός του Σωτήρος Χριστού σελ. 41-42 και 44, εν Αθήναις 1953. Για τις τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο του Κασνίτζη βλέπε: λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 42, χ.τ.χ.χ. Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, Τουριστικός οδηγός Καστορίας σελ. 43, Καστορία - Ιούνιος 1958. Για την τοιχογραφία στον Άγιο Ιωάννη Θεολόγο της Μαυριώτισσας βλέπε: Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Καστοριά Παναγία η Μαυριώτισσα πίνακας 32, Αθήνα 1967. Στυλιανού Πελεκανιδου, Καστορία Ι Βυζαντινά Τοιχογραφία πίνακες, πιν. 213α, Θεσσαλονίκη 1953.
- (18). Βλέπε: Μιχαήλ Χαρίλ. Γκητάκου, όπ. παρ. σελ. 41-42 και 44, εν Αθήναις 1953. Μηναιόν του Δεκεμβρίου σελ. 70-84, Εκκλησιαστική Βιβλιοθήκη «ΦΩΣ» Αθήναι 1971. Νίκου Ζία, Η εικονογραφία του Αγίου Νικολάου ή το Φιλάνθρωπον της Ορθόδοξης Αγιολογίας, Χριστιανικών Συμπόσιον ετήσια έκδοσις χριστιανικού στοχασμού κ τέχνης (1967) σελ. 255, βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Νίκος Ζίας, Εικόνες του βίου και της κοιμήσεως του Αγίου Νικολάου, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Δ' - τόμος Ε' 1966-1969 σελ. 275-296, Αθήναι 1969.
- (19). Ματθαίος, Ευαγγέλιον η' 23-27. Μάρκος, Ευαγγέλιον δ' 36-43. Λουκάς Ευαγγέλιον η' 22-25.
- (20). Ιωάννης, Ευαγγέλιον κα' 1-12.
- (21). Ιωάννης, Ευαγγέλιον κα' 11.
- (22). Αποκάλυψις Ιωάννου κ' 13-14.
- (23). Βλέπε Γεωργίου Α. Σωτηρίου, Η Χριστιανική Βυζαντινή Εικονογραφία, Θεολογία τόμος ΚΣΤ' τεύχος Α' Ιανουάριος - Μάρτιος 1955 σελ. 11, εν Αθήναις 1955.
- (24). «Η ναυς έμβλημα της Εκκλησίας», Ευγενίου Μ. Αντωνιάδου, Έκφρασις της Αγίας Σοφίας τόμος Β' σελ. 322, εν Αθήναις κατά Δεκέμβριον 1908. Βλέπε: Γ. Λαμπάκης, Χριστιανική Αγιολογία των εννεά πρώτων αιώνων, 1-842, ήτοι από των αρχών του Χριστιανισμού μέχρι της αναστηλώσεως των Αγίων Εικόνων σελ. 15, Αθήναι 1896. Μιχαήλ Χαρίλ. Γκητάκου, όπ. παρ. σελ. 58, εν Αθήναις 1953. Γ. Αρβανιτάκης, Χριστιανικά Σύμβολα, επιτηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος Β' σελ. 211, Αθήναι 1925.
- (25). Αγίαπη Καρακατσάνη, Ναυτικά θέματα στη Μεταβυζαντινή τέχνη και στη Δυτική χαρακτηριστική, Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία σελ. 234, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος χ.τ.χ.χ.
- (26). Για τα ακιδογραφήματα (χαράγματα) βλέπε Μιχαήλ Χαρίλ. Γκητάκου, Συμβολή εις τη μελέτην των ακιδογραφημάτων, εν Αθήναις 1956. Για ακιδογραφήματα στις εκκλησίες Αγίων Αναργύρων, Παναγίας Μαυριώτισσας, Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη, Αγίου Αλυπίου του Παπασταματίου, Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Μαυριώτισσας και Παναγίας του άρχοντα Αποστολάκη στην Καστοριά, βλέπε: Otto F. A. Meinardus, Mediaeval Navigation according to akidographemata in Byzantine churches and Monasteries, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Δ' - τόμος ΣΤ' 1970-1972 σελ. 35, Αθήναι 1972. Στυλιανού Πελεκανιδου, όπ. παρ., Θεσσαλονίκη 1953. Αναλυτικά τα ακιδογραφήματα υπάρχουν στις παρακάτω εκκλησίες: Αγίων Αναργύρων Λημνιώτη (εικόνα Αγίου Στεφάνου πίνακας 13β). Παναγίας Μαυριώτισσας (εικόνα Βάπτισης πίνακας 84 και εικόνα Ρίζας Ιεσοά πίνακας 85). Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη (εικόνα Αγίου Αθανασίου πίνακας 145α, εικόνα Αγίου Νικολάου και Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης πίνακας 154β). Αγίου Αλυπίου του Παπασταματίου (εικόνα Παναγίας Ελεούσας πίνακας 178). Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Μαυριώτισσας (εικόνα Ψηλάφησης Θωμά πίνακας 208α). Παναγίας του άρχοντα Αποστολάκη (εικόνα Αγίων Θεοδώρων πίνακας 242β). Οι παραπάνω αριθμοί των πινάκων αναφέρονται στο έργο του Στυλιανού Πελεκανιδου. Ακιδογραφήματα με πλοία βρήκα και στον νότιο εξωτερικό τοίχο της εκκλησίας των Ταξιαρχών στην Καστοριά.
- (27). Βλέπε Στυλ. Εμμ. Λυκούδη, Οι κατά την θρησκευτικήν πίστιν, την κατά την αρχαιότητα και τους χριστιανικούς χρόνους, πάτρωνες των ναυτικών μας, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών έτος 1936: τόμος 11ος σελ. 413-428, εν Αθήναις 1936.
- (28). Ιωάννης Σίσιου, όπ. παρ. σελ. 7, Καστορία 1995.
- (29). Για τον Άγιο Νικόλαο του Ορφανοτροφείου βλέπε και Κωνσταντίνου Α. Πηχιών, όπ. παρ. σελ. 49, Καστορία - Ιούνιος 1958.
- (30). Από την ζωή της Καστορίας, Καστορία Έτος ΣΤ' - Αριθμός 301 σελ. 3, εν Καστορία Κυριακή 9 Δεκεμβρίου 1928.
- (31). Από την ζωή της Καστορίας, Καστορία Έτος Ζ' - Αριθμός 352 σελ. 3, εν Καστορία Κυριακή 8 Δεκεμβρίου 1929.
- (32). Λουκά χ. σιάνου, όπ. παρ. σελ. 94, χ.τ.χ.χ.
- (33). «Από κει και πέρα, που η βάρκα ταξιδεύει πολύ κοντά στην ακρογιαλιά, τον μαγεύει η ζώηρη βλάστηση μιας δενδροστοιχίας στην αρχή και το ρομαντικό τοπίο του Άγιο - Νικόλα και του σπιτιού του φαρά κατόπιν». Γεράσιμου Δ. Καψάλη, Τρεις Νεράιδες της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστοριά) σελ. 107, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939. Βλέπε Πατιελή Τσαμίση, όπ. παρ. σελ. 152, Αθήναι 1949.
- (34). Γεράσιμου Δ. Καψάλη, όπ. παρ. σελ. 107-108, Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.

Επίλογος

- (1). Χρήστου Π. Ζαλοκώστα, Το περιβάλλον των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ήπειρος Μακεδονία σελ. 200, βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ. Βλέπε Χρ. Ζαλοκώστα, Δυτική Μακεδονία, Αριστοτέλης τεύχος 1ον σελ. 13, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957.
- (2). Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου, Ελληνικοί ορίζοντες σελ. 36, έκδοση «ΠΥΡΣΟΥ» Αθήνα 1940.
- (3). Αριστοτέλους Ζάχου, Τα καράβια της Καστορίας, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 166, χ.τ. 1936.
- (4). Ιφιγένειας Διδασκάλου, Καστοριά, πατρίδα μου σελ. 9-10, Θεσσαλονίκη 1976.
- (5). Αριστοτέλους Ζάχου, όπ. παρ., Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 166, χ.τ. 1936.

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ
ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. **(Αγαπητός Σηλ.) Σπ. Αγ.**, Λιμναία οίκησις (ή παραλίμνιος κατοικία), Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος όγδοος σελ. 713, έκδοσις τετάρτη Αθήναι χ.χ.
2. **Αθανασοπούλου Γεωρ.**, Το Οροπέδιον των λιμνών της Βορειοδυτικής Ελλ. Μακεδονίας, εν Αθήναις 1924.
3. **Αλβανού Μαρίας**, Καστοριά, 5295 π.Χ., Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Αρ. φύλλου 924 Έψιλον τεύχος 326 σελ. 62-66, χ.τ. 15 Οκτωβρίου 1995.
4. **Άμαντος Κ.**, Μακεδονικά Σημειώματα, Νέα Εστία έκτακτον τεύχος - Χριστούγεννα 1932 σελ. 69-72, Αθήναι χ.χ.
5. **Άμαντος Κ.**, Οι Σλάβοι εις την Ελλάδα, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher (Βυζαντινά και Νεοελληνικά Χρονικά) siebzehner(kriegs-) band (1939-1943) σελ. 210-221, Athen 1944.
6. **Ανασιάδης Κ.Ι.**, Θαλασσινή Εγκυκλοπαίδεια τόμοι Α'- Γ', εκδόσεις Αργυρού Αθήναι χ.χ.
7. **Αντωνίου Αντωνίου Κ.**, Έρευνα επί των ναυπηγικών δεδομένων των ελληνικού τύπου σκαφών, διατριβή επί διδακτορία, Αθήναι Μάρτιος 1969.
8. **Ανωγιάτης-Πελέ Δ.**, Ιστορική Γεωγραφία, Σύγχρονα Θέματα Χρόνος 11ος τεύχος 35-36-37 σελ. 220-222, χ.τ. Δεκέμβριος 1988.
9. **(Αραβαντινού Π.) Π.Α.Π.**, Χρονογραφία της Ηπειρού των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854 τόμοι πρώτος - δεύτερος, εν Αθήναις 1856.
10. **Αρβανιτάκης Γ.**, Χριστιανικά Σύμβολα, επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος Β' σελ. 183-219, Αθήναι 1925.
11. **Αρβανίτου Ανδρέου Ι.**, Η Μακεδονία εικονογραφη-μένη, εν Αθήναις 1909.
12. **Αχειμάστου - Ποταμιάνου Μυρτάλη**, ΗΜονή των Φιλανθρωπικών και η πρώτη φάση της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήναι 1983.
13. **Βακαλοπούλου Αποστ. Ε.**, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969.
14. **Βάλβι Αδριανού**, Γεωγραφία εκθεθείσα μεν γαλλιστί ερμηνευθείσα δε διά χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα τόμος πρώτος εν Βιέννη της Αυστρίας 1838, τόμος δεύτερος εν Βιέννη της Αυστρίας 1838, τόμος τρίτος εν Βιέννη της Αυστρίας 1839, τόμος τέταρτος εν Βιέννη της Αυστρίας 1839, τόμος πέμπτος εν Βιέννη της Αυστρίας 1840.
15. **Βάρης Μ.**, Τα θέληγτρα της Καστορίας, Ο Ήλιος εβδομαδιαία Εγκυκλοπαιδική Επιθεώρησις Αριθμός τεύχους 457 Έτος 12ον Τόμος 23ος σελ. 531, Αθήναι, Σάββατον 4 Ιουλίου 1953. Αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Καστορίας «Όρεστιάς» Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 341 σελ. 1-2, εν Καστορία 26 Ιουλίου 1953.
16. **Basch Lucien**, The craft of Lake Kastoria, The Mariner's Mirror Vol. 65 No 4 November 1979 σελ. 363-365, χ.τ.χ.χ.
17. **Βαφειάδης Π.Π.**, Το υδρολογικό καθεστώς της λίμνης Καστορίας, Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Μάιος 1986 Δελτ. Ελλ. Γεωλ. Εταιρ. τομ. XX/3 σελ. 9-23, Αθήνα 1988.
18. **Bérard Victor**, La Turquie et L' Hellenisme contemporaine, Paris 1896.
19. **Bérard Victor**, τουρκία και ελληνισμός, Οδοιπορικό στη Μακεδονία, Μετάφραση: Μ. Λυκούδη, εκδόσεις Τροχαλία χ.τ.χ.χ.
20. **Bonino Marco**, The sanaro of Lakes Lésina and Varáno, The Mariner's Mirror Vol. 73 No 2 May 1987 σελ. 139-148, χ.τ.χ.χ.
21. **Boué Ami**, Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe tome premier - second, Vienne 1854.
22. **Broadhead H.D.**, The Persae of Aeschylus, Cambridge at the University Press 1960.
23. **(Castoria)**, Chronique des fuilles 1940-1941 Castoria, Bulletin de Correspondance Hellenique Ecole Francaise d' Athènes LXIV-LXV 1940-1941 σελ. 250, Paris 1942.
24. **Γιακουμάτος Αντρέας**, Ο Αριστοτέλης Ζάχος και η ελληνική παράδοση, Αρχιτεκτονικά Θέματα 25/1991 σελ. 30-31, χ.τ.χ.χ.
25. **Γιαννούσης Δημ. Σ.**, Καστοριά, Αριστοτέλης τεύχος 3ον-4ον σελ. 40-47, Φλώρινα Μάιος - Αύγουστος 1957.
26. **Γκητάκου Μιχαήλ Χαρ.**, Η εν Σαλαμίνη Ιερά Μονή της Φανερωμένης, εν Αθήναις 1952.
27. **Γκητάκου Μιχαήλ Χαριλ.**, Ο εν ελαιώνι των Μεγάρων βυζαντινός ναός του Σωτήρος Χριστού, εν Αθήναις 1953.
28. **Γκητάκου Μιχαήλ Χαριλ.**, Συμβολή εις την μελέτην των ακιδογραφημάτων, εν Αθήναις 1956.
29. **Γκολομπίας Γιώργος**, Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστορίας, Μακεδονικά τόμος εικοστός πέμπτος

- 1985-1986 σελ. 297-359, Θεσσαλονίκη 1986.
30. **Γλαβίνας Απόστολος Αθ.**, Οι Νορμανδοί στην Καστοριά (1082-1083), Βυζαντινά τόμος 13, σελ. 1255-1265, Θεσσαλονίκη 1985.
  31. **Γούναρς Γεώργιος**, Οι τοιχογραφίες του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου της Μαυριωτίσας στην Καστοριά, Μακεδονικά τόμος εικοστός πρώτος 1981 σελ. 1-73, Θεσσαλονίκη 1981.
  32. **Cousinéry M.E.M.**, Voyage dans la Macédoine tome premier - deuxième, Paris MDCCCXXXI.
  33. **Γρυπάρη Ι.Ν.**, Οι τραγωδίες του Αισχύλου, βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
  34. **Γυϊόκα Παναγιώτου**, Φίλιππος ο Ε΄ Η πρώτη σύγκρουσις του Ελληνισμού προς τη Ρώμην, Θεσσαλονίκη 1959.
  35. **Γυϊόκα Παναγιώτου Κ.**, Η καταγωγή των αρχαίων Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1977.
  36. **Δασκαλόκη Νικ. Γ.**, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς, Αθήνα 1979.
  37. **Δάκορη Σωτ.**, Το Νησί των Ιωαννίνων, Αθήναι χ.χ.
  38. **Δαρμασκηνίδη Αντ.**, Η συμβολή των προσφύγων στην ανάπτυξη της Ελλάδας, Οικονομικός Ταχυδρόμος Έτος 47ον Αριθ. Φύλλου 992 σελ. 19-22, Αθήναι 26 Απριλίου 1973.
  39. **Dell' orco Pino G.**, Craft of Lake Casoria, The Mariner's Mirror Vol. 65 No 2 May 1979 σελ. 180, χ.τ.χ.χ.
  40. **Δημητριάδη Βασίλη**, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί, Θεσσαλονίκη 1973.
  41. **Δήμιτσα Μαργαρίτου Γ.**, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα βοηθήματα Μέρους Πρώτου Χωρογραφία, Αθήναι, 1870.
  42. **Δήμιτσα Μαργαρίτου Γ.**, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας αρχαίας πηγάς και τα νεώτερα βοηθήματα Μέρος Δεύτερον Τοπογραφία, Αθήναι 1874.
  43. **Δημοπούλου Ευ.**, Κήλητρον - Κήλητρον - Καστορία, Μακεδονικών Ημερολόγιον 1962 Εικονογραφημένον έτος τριακοστόν δεύτερον σελ. 39-45, Θεσσαλονίκη χ.χ.
  44. **(Διάταγμα)**, Το νέον διάταγμα της αλιείας εν τη λίμνη περι κανονισμού αλιείας λίμνης Ορεστιάδος, Καστορία Έτος ΙΑ΄ - Αριθμός 550 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 18 Φεβρουαρίου 1934.
  45. **Διδασκάλου Ιφ.**, Τα «καράβια» της λίμνης, Μακεδονική Ζωή έτος 24ο τεύχος 274 σελ. 23-25, Θεσσαλονίκη Μάρτιος 1989.
  46. **Διδασκάλου Ιφιγένεια**, Ο πλούτος του καστοριανού δημοτικού τραγουδιού, Μακεδονική Ζωή έτος 15ο τεύχος 174 σελ. 35-37, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1980.
  47. **Διδασκάλου Ιφιγένεια**, Ο πλούτος του καστοριανού δημοτικού τραγουδιού, Μακεδονική Ζωή έτος 15ο τεύχος 175 σελ. 49-51, Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 1980.
  48. **Διδασκάλου Ιφιγένεια**, Τα καράβια, Αριστοτέλης τεύχος 17ον σελ. 17, Φλώρινα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1959.
  49. **Διδασκάλου Ιφιγένειας**, Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα, εκδόσεις του περιοδικού «ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ» Θεσσαλονίκη 1989.
  50. **Διδασκάλου Ιφιγένειας**, Καστορία, πατρίδα μου, Θεσσαλονίκη 1976.
  51. **Διδασκάλου Ιφιγένειας**, Οι καστοριανές πλένουι, Αριστοτέλης τεύχος 9ον σελ. 22-24, Φλώρινα Μάιος - Ιούνιος 1958.
  52. **Διδασκάλου Ιφιγένειας**, Τα καράβια της Καστοριάς, Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 138ον σελ. 19-21, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1977.
  53. **(Δισπηλιό)**, Δισπηλιό Καστοριάς Πολιτισμός - Ιστορία - Λαογραφία, έκδοση Εκπολιτιστικού Συλλόγου Δισπηλιού Καστοριά 1993.
  54. **Δούφλιας Κώστας**, Δημοτικά τραγούδια για την Καστοριά, Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 138ον σελ. 22-23, Θεσσαλονίκη Νοέμβριος 1977.
  55. **Ελευθεροτυπία**, Βρέθηκε στην Καστοριά το αρχαιότερο κείμενο στον κόσμο, Έτος 19ο Αρ.φύλλου 5431 σελ. 49, χ.τ. Τρίτη 17 Αυγούστου 1993.
  56. **Ερουντητής Ο.**, Στο περιθώριο της επικαιρότητας, Ελληνικός Βορράς Έτος 31ον Αριθμός φύλλου 4618 σελ. 2, εν Θεσσαλονίκη Παρασκευή 20 Δεκεμβρίου 1968.
  57. **Gelzer Heinrich**, Vom Heiligen Berge und aus Makedonien, Leipzig druck und verlag Von B.G. Teubner 1904.
  58. **Ζακυθηνός Διον. Α.**, Μελέται περί της διοικητικής διαίρεσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ Κράτει, επιτηρησις Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος ΙΖ΄ σελ. 208-274, Αθήναι 1941.
  59. **Ζαλοκόστα Χρ.**, Δυτική Μακεδονία, Αριστοτέλης τεύχος 1ον σελ. 9-17, Φλώρινα Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1957.
  60. **Ζαλοκόστα Χρήστου Π.**, Το περιβόλι των Θεών Θεσσαλία Βόρεια Ήπειρος Μακεδονία, τρίτη έκδοση βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
  61. **Ζάττας Παντελής**, Το «καράβι», Καστοριανή Εστία Αρ. τεύχους 7, χ.τ. Μάιος 1988. (Το περιοδικό δεν έχει αριθμηση στις σελίδες του).
  62. **Ζάχου Αριστοτέλους**, Τα καράβια της Καστοριάς, Ν. Σφενδόνη Μακεδονικών Ημερολόγιον σελ. 161-166, χ.τ. 1936.
  63. **Ζία Νίκου**, Η εικογραφία του βίου του Αγίου Νικολάου ή το Φιλάνθρωπον της Ορθόδοξης Αγιογραφίας, Χριστιανικών Συμπόσιον ετήσια έκδοσις χριστιανικού στοχασμού κ τέχνης (1967) σελ. 253-255, βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. χ.τ.χ.χ.
  64. **Ζίας Νίκος**, Εικόνες του βίου και της κοιμήσεως του Αγίου Νικολάου, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Δ΄ - τόμος Ε΄ 1966-1969 σελ. 275-298, Αθήναι 1969.
  65. **Ζιζάνιον**, Η επάνοδος των ψαριών, Ορεστιάς Έτος Ζ΄ Αριθμός φύλλου 303 σελ. 1-2, εν Καστορία 19 Οκτωβρίου 1952.
  66. **Ηροδότου**, Ιστορία Βιβλίον Ε΄ - Τερψιχόρη, Πάπυρος εν Αθήναις 1952.
  67. **Θεοδοσιάδου Σταύρου - Γκαβάνα Δημητρίου (εμπρέλεια)**, Η επαρχία Καστορίας, Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας Εικονογραφημένον τόμος 7ος 1938 σελ. 93-95, έκδοσις «Βορ. Ελλάδος» Κοζάνη χ.χ.
  68. **Hammond N.G.L.**, A history of Macedonia Volume I, Oxford at the Clarendon Press 1972.
  69. **Ίδως**, Μαρτύρων και Ηρώων αίμα..., Αθήνα 1907.
  70. **Ιπποκράτους άπαντα τα έργα**, Περί αέρων, υδάτων και τόπων, Μετάφρασις υπό Καίσαρος Εμμανουήλ εκδότης: Α. Μαρτίνος χ.τ.χ.χ.
  71. **Jena Dr Leonhard Schultze**, Makedonien Landschafts - und Kulturbilder, Verlag von Gustav Fischer in Jena 1927.
  72. **Κανασούλη Δημητρίου**, Η Δυτική Μακεδονία κατά τους αρχαίους χρόνους, Θεσσαλονίκη 1958.
  73. **Κανασούλη Δημητρίου**, Ιστορία της Μακεδονίας Θεσσαλονίκη 1964.
  74. **Καραβαγγέλη Γερμανού**, Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1958.
  75. **Καραβίτη Ιωάννου**, Ο Μακεδονικός Αγών Απομνημονεύματα τόμοι Α΄ και Β΄, Αθήνα 1994.
  76. **Καραγκούνης Χρυσός**, Τα νέα ψάρια της λίμνης, η τούρνα, Καστορία Έτος ΙΑ΄ - Αριθμός 553 σελ. 1, εν Καστορία Κυριακή 11 Μαρτίου 1934.
  77. **Καρακατσάνη Αγάπη**, Ναυτικά θέματα στη Μεταβυζαντινή τέχνη και στη Δυτική χαρακτική, Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία σελ. 233-270, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος χ.τ.χ.χ.

78. **Καστορίας λίμνη**, Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος έβδομος σελ. 384, έκδοσις τετάρτη Αθήναι Χ.Χ.
79. **Κάστωρ**, Η λίμνη μας, Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 28 σελ. 1, εν Καστορία 15 Ιουνίου 1952.
80. **Κάστωρ**, Η Μύτικα, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 385 σελ. 1, εν Καστορία 13 Ιουνίου 1954.
81. **Καψάλη Γεράσιμου Δ.**, Τρεις Νεράιδες της Μακεδονίας (Νάουσα - Έδεσσα - Καστορία), Αθήναι τύποις: «ΠΥΡΣΟΥ» Α.Ε. 1939.
82. **Kazarow Gawril I.**, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo 1916.
83. **Κελετρις**, Καστορία, Μερόπης Π. Τσιώμου Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης 1921 έτος τρίτον σελ. 65-68, Θεσσαλονίκη Χ.Χ.
84. **Κεραμόπουλλος Αντ. Δ.**, Ορεστικόν Άργος - Διοκλητιανούπολις - Καστορία, Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher (Βυζαντινά και Νεοελληνικά Χρονικά) neunter band σελ. 54-61, Athen 1932.
85. **Κεραμόπουλλος Αντώνιος Δ.**, Ανασκαφή εν Καστορία, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1940 σελ. 22-23, εν Αθήναις 1941.
86. **Κεραμοπούλλου Αντ. Δ.**, Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938 σελ. 53-66, εν Αθήναις 1939.
87. **Κεραμοπούλλου Αντωνίου Δ.**, Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία, Αρχαιολογική Εφημερίς 1932 σελ. 48-133, εν Αθήναις χ.χ.
88. **Κεραμοπούλλου Αντωνίου Δ.**, Μακεδονία και Μακεδόνες, εν Αθήναις 1930.
89. **Κόττου - Γραικιώτη Αλεξάντρα**, Εικόνες από την ελληνική ύπαιθρο, Αθήνα 1980.
90. **Kotoulas D.**, Vergangenheit und zukunft des Orestias - Sees in Nordgriechenland, Internationales Symposion INTERPRAEVENT 1988 - Graz Tagungspublication, Band 3, Seite 17-41, χ.τ.χ.χ.
91. **Κουρκουτιδου Ευτυχία Πρ.**, Βυζαντινάς ναός Αγίου Νικολάου Καναλιών, Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών Έτος Α' τεύχος 2 σελ. 147-148, χ.τ. 1968.
92. **Λαμπάκης Γ.**, Χριστιανική Αγιογραφία των εννέα πρώτων αιώνων, 1-842, ήτοι από των αρχών του Χριστιανισμού μέχρι της αναστηλώσεως των Αγίων Εικόνων, Αθήναι 1896.
93. **Λάμπρου Σπυρ.**, Η Ελλάς επί των Βυζαντινών, Νέος Ελληνομήμων τριμηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα τόμος δέκατος όγδοος τεύχος Α' - 31 Μαρτίου σελ. 170-211, Αθήνησιν 1924.
94. **Leake William Martin**, Travels in Northern Greece Vol. I, London 1835.
95. **Λίβα - Ξανθάκη Θεοπίστη**, Οι τοιχογραφίες της Μονής Ντίλιου, Ιωάννινα 1980.
96. **Lucas Paul**, Voyage fait par ordre du Roy dans la Grèce, L'Asie Mineure, la Macedoine et l' Afrique tome I-II, A Paris MDCCXII.
97. **Λυκούδη Στυλ. Εμμ.**, Οι κατά την θρησκευτικήν πίστιν, την κατά την αρχαιότητα και τους χριστιανικούς χρόνους, πάτρωνες των ναυτικών μας, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών έτος 1936 τόμος 11ος σελ. 413-428, εν Αθήναις Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών 1936.
98. **Μάνου Δημήτρη**, Οι Έλληνες των λιμνών, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία Περίοδος Β' Αρ. φύλλου 813, σελ. XIV, χ.τ. 29 Αυγούστου 1993.
99. **Μαρινάτος Σπ.**, Ο λιμναίος συνοικισμός Καστορίας, Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών Έτος Α' τεύχος 2 σελ. 162-166, χ.τ. 1968.
100. **Μαυρογορδάτου Μ.Ι. και Χαμουδοπούλου Α.Χ.**, Η Μακεδονία μελέτη δημογραφική και οικονομική, Θεσσαλονίκη 1931.
101. **Meinardus Otto F.A.**, Mediaeval Navigation according to akidographemata in Byzantine churches and Monasteries, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας περίοδος Δ' - τόμος ΣΤ' 1970-1972 σελ. 29-52, Αθήναι 1972.
102. **Μελετίου**, Γεωγραφία Παλαιά και Νέα συλλεχθείσα εκ διαφόρων συγγραφέων Παλαιών τε και Νέων και εκ διαφόρων επιγραφών των εν λίθις, και εις κοινήν διάλεκτον εκτεθείσα χάριν των πολλών του ημετέρου γένους, Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου τόμοι Α-Δ, εν Βενετία 1807.
103. **Μελετίου**, Γεωγραφία Παλαιά και Νέα συλλεχθείσα εκ διαφόρων Συγγραφέων Παλαιών τε και Νέων και εκ διαφόρων επιγραφών, των εν λίθις, και εις κοινήν διάλεκτον εκτεθείσα χάριν των πολλών του ημετέρου γένους, Προσφωνηθείσα δε τω εντιμωτάτω και ευγενεστάτω Κυρίω Παναγιώτη Σαράφη, Ενετήσι ασκή',
104. **Μέλλιου Λαζ. Αν.**, Λαογραφικά Φλωρινής Θρούλλοι - Παραδόσεις - Ιστορία Πρέσπας, Φλώρινα 1976.
105. **Μερτζίδου Σταύρου**, Αι χώραι του παρελθόντος και αι εσφαλμένα τοποθετήσεις των, έρευναι και μελέται τοπογραφικά υπό Αρχαιολογικό - Γεωγραφικό - Ιστορικήν έποψιν, συνταχθείσαι επί τη βάσει των αρχαίων και των νεωτέρων βοηθημάτων, με τινας νεωτέρας, ανακαλύψεις και με επιδιορθώσεις των τώως εσφαλμένων και αντιφατικών, περί των τοιαύτης ύλης πραγματευομένων διαφόρων συγγραμμάτων, εν Αθήναις 1885.
106. **Μηλιαράκη Αντωνίου**, Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπειρού και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert, εν Αθήναις 1878.
107. **Μηναίον του Δεκεμβρίου**, Εκκλησιαστική Βιβλιοθήκη «ΦΩΣ» Αθήναι 1971.
108. **Μιχαήλ Μακεδόνος Ιωάννου**, Μακεδονικά ήτοι νεώτερα ελληνικά ήθη εν Μακεδονία εν σχέσει προς τα αρχαία, εν Ερμούπολει Σύρου 1879.
109. **Μολοσσού Β.Δ. Ζώτου**, Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου Αρχαιολογικόν, Ιστορικόν, Γεωγραφικόν, Στρατιωτικόν Στατιστικόν και Εμπορικόν τόμος Δ' τεύχος Α., εν Αθήναις 1878.
110. **Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων**, Γενική εποπτεία Μιλτος Γαριδής - Αθανάσιος Παλιούρας, Ιωάννινα 1993.
111. **Μουτσόπουλος Ν.Κ.**, Καστορία Λεύκωμα Ιστορική Χωροταξική - Πολεοδομική - Μορφολογική Μελέτη Καστορίας, εκδόσεις Γρηγόρη Αθήνα 1981.
112. **Μουτσόπουλος, Ν.Κ.**, Καστορία Λεύκωμα Ιστορική - Χωροταξική - Πολεοδομική - Μορφολογική Μελέτη Καστορίας, Θεσσαλονίκη 1972.
113. **Μουτσόπουλος Νίκος Κ.**, Καστορία, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική τόμος έβδομος: Μακεδονία Α' σελ. 95-158, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα» χ.τ.χ.χ.
114. **Μουτσοπούλου Νικ. Κ.**, Καστορία Παναγία η Μαυριώτισσα, Αθήνα 1967.
115. **Μουτσοπούλου Νικ. Κ.**, Καστορία Ιστορία - Μνημεία - Λαογραφία από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή, ανάπτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επιτηρηδός της Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1974.
116. **Μουτσοπούλου Νικολ. Κ.**, Καστορία τα Αρχοντικά, έκδοσις Αρχιτεκτονικής Αθήναι 1962.
117. **Μπακάλη Γιάννη**, Καστορία (Η λίμνη), Ορεστιάς Έτος ΣΤ' Αριθμός φύλλου 296 σελ. 1, εν Καστορία 30 Αυγούστου 1952.
118. **Μπακάλη Γιάννη**, Γύρω στα 1910 και πριν (Ντουλτσός -

- Παζάρι), Ορεστιάς Έτος Ι' Αριθμός φύλλου 472 σελ. 1-2, εν Καστορία 26 Φεβρουαρίου 1956.
119. **Μπακόλη Ιωάννου Π.**, Τουριστικός οδηγός Καστορίας, τύποις: Κων. Στ. Δούκη Καστορία 1951.
120. **Μπακόλη Ιωάννου Π.**, Τουριστική Καστορία (Ιστορία - Εικόνες), τύποις: Κων. Σ. Δούκη - Καστορία 1954.
121. **Μπακόλης Γιάννης**, Το κτίσιμο της Καστορίας, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 336 σελ. 1, εν Καστορία 21 Ιουνίου 1953.
122. **Μπακόλης Γιάννης**, Καστορία, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 340 σελ. 1, εν Καστορία 19 Ιουνίου 1953.
123. **Μπακόλης Γιάννης**, Η πορεία του Κάστρος, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 326 σελ. 1, εν Καστορία 12 Απριλίου 1953.
124. **Μπακόλης Γιάννης**, Η πρώτη εξερεύνησις του Νησιού, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστορία 17 Μαΐου 1953.
125. **Μπακόλης Γιάννης**, Το πρώτο ταξίδι στη λίμνη Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 330 σελ. 1, εν Καστορία 10 Μαΐου 1953.
126. **Μπακόλης Γιάννης**, Το καράβι, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 385 σελ. 1, εν Καστορία 13 Ιουνίου 1954.
127. **Μπακόλης Γιάννης**, Τα προβλήματα, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 389 σελ. 1, εν Καστορία 11 Ιουλίου 1954.
128. **Μπακόλης Γιάννης**, Καστοριανές εικόνες Η αβγατή, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 395 σελ. 3, εν Καστορία 22 Αυγούστου 1954.
129. **Μπακόλης Γιάννης**, Τρύγος, Ορεστιάς Έτος Θ' Αριθμός φύλλου 402 σελ. 1, εν Καστορία 10 Οκτωβρίου 1954.
130. **Μπακόλης Ιωάννης**, Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 303 σελ. 1-2, εν Καστορία 19 Οκτωβρίου 1952.
131. **Ναχμία Μπέτρου**, Κραυγή για το αύριο 76859..., Κάκτος χ.τ.χ.χ.
132. **Nicolaidy B.**, Les Turcs et la Turquie contemporaine tome premier - second, Paris 1859.
133. **Νομαρχία Καστορίας**, Τουριστικός οδηγός Ν. Καστορίας, εκδόσις Νομ/ας Καστορίας χ.τ. 1971.
134. **Ξανάλατου Διογένης**, Οι Έλληνες και οι Βούλγαροι εις την Μακεδονίαν και Θράκην τομ. Α', Αθήναι 1944.
135. **Ορλάνδου Αναστασίου Κ.**, Τα Βυζαντινά Μνημεία της Καστορίας, Αρχείο των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος τόμος Δ' 1938 τεύχος 1 σελ. 3-106, τόμος Δ' 1938 τεύχος 2 σελ. 107-213, Αθήναι χ.χ.
136. **Παναγιωτοπούλου Ι.Μ.**, Ελληνικοί Ορίζοντες, εκδόσις «ΠΥΡΣΟΥ» Αθήναι 1940.
137. **Παντζόπουλος Γιάννης**, Οι βάρκες των ελληνικών λιμνών και λιμνοθαλασσών, Αρχαιολογία τεύχος 32 σελ. 41-45, χ.τ. Σεπτέμβριος 1989.
138. **Παπαγεωργίου Μαρία Γ.**, Έστι εκ της Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα εις την Μακεδονίην, Μακεδονικά τόμος δέκατος 1970 σελ. 1-22, εν Θεσσαλονίκη 1970.
139. **Παπαδόκης Νικ. Γ.**, Εκ της άνω Μακεδονίας, Αθηνά σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθηναις Επιστημονικής Εταιρείας τόμος εικοστός πέμπτος σελ. 430-462, Αθήναισι 1913.
140. **Παπαδόσκου Αργυρίου**, Καστοριανά Δοκίμια, χ.τ. 1927.
141. **Παπαμαρινόπουλου Κώστα**, Πατριδα ηλιόλουστη οδοπορικᾶ, Ιωλκός χ.τ.χ.χ.
142. **Παπαχρίστου Ανδρέας Ζ.**, Ορεστιάς Η κοιτίδα του ενδόξου Ελληνικού Μακεδονικού κράτους και των προγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Θεσσαλονίκη 1985.
143. **Παπακωνσταντίνου Δ.**, Ένας κόσμος ονειρών στα σπήλαια της Καστορίας, Μακεδονική Ζωή τεύχος 44 σελ. 38-39, Θεσσαλονίκη Ιανουάριος 1970.
144. **(Παπακωνσταντίνου Δ.) Δ.Γ.Π.**, Σπήλαιον Δράκου Καστορίας, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Α' τεύχος 2ον σελ. 13, Νοέμβριος 1968.
145. **Παπακωνσταντίνου Δημήτριος**, Το σπήλαιον Καστορίας, Καστορία Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστορίας Έτος Γ' τεύχος 12ον σελ. 12-13, Ιανουάριος 1970.
146. **Παπακωνσταντίνου Θ.Φ.**, Καστορία, Παύλου Δρανδάκη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τόμος δέκατος τέταρτος σελ. 10-18, εκδόσις δευτέρα εκδοτικός οργανισμός «Ο ΦΟΙΝΙΞ» Ε.Π.Ε. Αθήνα χ.χ.
147. **Παπακωνσταντίνου Θ.Φ.**, Η Καστορία Γεωγραφία - Ιστορία - Τέχνη, ανατύπωσις εκ της «Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας» Αθήναι 1930.
148. **(Παπακωνσταντίνου Θεοφύλακτος) Θ.Π.**, Καστορία, Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1908 Έτος Α' σελ. 265- 266, εν Αθήναις χ.χ.
149. **Πασχάλη Αθανασίου**, Καστορία Ιστορία - Μνημεία από τους αρχαίους χρόνους ως σήμερα, εκδόσις Α. Καραβία • Αθήνα 1979.
150. **Πελαγίδη Ευστ.**, Η Καστορία πριν από 300 χρόνια η μαρτυρία του Εβλιγιά Τσελεμπή, Μακεδονική Ζωή έτος 9ον τεύχος 105ον σελ. 36-39, Θεσσαλονίκη Φεβρουάριος 1975.
151. **Πελαγίδης Στάθης**, Βιβλιογραφικό σχεδιασμα για την πόλη και την περιοχή Καστορίας, Μακεδονικά τόμος εικοστός τέταρτος 1984 σελ. 262-295, Θεσσαλονίκη 1984.
152. **Πελεκανίδου Στυλιανού**, Καστορία Ι Βυζαντινά Ταχυγραφία εις πίνακες, Θεσσαλονίκη 1953.
153. **Perilla F.**, A travers la Macedoine, Athènes editions Perilla MCMXXXII.
154. **Pfahlbauten, Pfahlbautheorie (λιμναίοι οικισμοί, κατασκευή λιμναίου οικισμού)**, Brockhaus Enzyklopädie Vierzehnter Band (τόμος δέκατος τέταρτος) σελ. 460, F.A. Brockhaus Wiesbaden 1972.
155. **Πηχιών Κωνσταντίνου Α.**, Τουριστικός οδηγός Καστορίας, Καστορία - Ιούνιος 1958.
156. **Πηχιών Κωνσταντίνου Α.**, Η προσφορά της πόλεως Καστορίας εις τον ενοπλιον Μακεδονικόν Αγώνα, εκδόσις α-δεσφών Απ. Δούκη Καστορία 1959.
157. **Πινakoθήκη της Τέχνης του Ελληνικού Λαού**, Α. Αρχιτεκτονική των κοσμικών μνημείων τεύχος 1 Αρχοντικά Καστορίας, Αθήναι 1948.
158. **Πλουμίδη Γεωργίου Σ.**, Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου, Αθήνα MCMLXXXI (1981).
159. **Πολίτου Ν.Γ.**, Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παραδόσεις Μέρος Α' εν Αθήναις 1904.
160. **Rouqueville F.C.H.L.**, Voyage dans la Grèce tome deuxième, A Paris MDCCCXX.
161. **Romilly de Jacqueline**, Eschyle les Perses, Presses Universitaires de France Paris 1974.
162. **Ρούσκας Γιάννης**, Τα «καΐκια» της Παμβώτιδας, εκδόσις Ελληνικού Ινστιτούτου Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης Αθήνα 1993.
163. **Ρούσκας Γιάννης**, Ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστορίας, Ναυτική Επιθεώρηση τεύχος 495 σελ. 69-92, χ.τ. Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1995.
164. **Ρούσκας Γιάννης**, Ένα καστοριανό καράβι... γεννιέται, Πνευματική Ναυτική Καλλιέργεια τεύχος 57 σελ. 168-207, χ.τ. Μάιος - Ιούνιος 1996.
165. **Σαμαρά Δημ.**, Έπεσαν μέχρις ενός στο αχυρό του Δισπηλιού, Μακεδονική Ζωή έτος 12ον τεύχος 143ον σελ. 10-11, Θεσσαλονίκη Απρίλιος 1978.
166. **Σακκάς Ιωάννης Γ.**, Υδρολογική μελέτη της λεκάνης απορροής της λίμνης Καστορίας, Ξάνθη 15 Οκτωβρίου 1993.

167. **Σαχίνη Απ.**, «Του Τάταρη ο λεύκος», Νέα Καστοριά Έτος 6ον Αριθ. Φύλλου 298 σελ. 1, εν Καστοριά τη 17-6-1962.
168. **Σαχίνη Απ. Δ.**, Το χρονικό της Καστοριάς οι αβγατές, Νέα Καστοριά Έτος 29ον Αριθμός Φύλλου 1383 σελ. 2, Καστοριά Παρασκευή 28-9-1984, Έτος 29ον Αριθμός Φύλλου 1384 σελ. 2, Καστοριά Παρασκευή 5-10-1984, Έτος 29ον Αριθμός Φύλλου 1385 σελ. 2, Παρασκευή 12-10-1984, Έτος 29ον Αριθμός Φύλλου 1386 σελ. 2, Παρασκευή 19-10-1984.
169. **Σαχίνη Αποστ.**, Παλαιοί δεσμοί Καστοριάς - Μαύροβου, Νέα Καστοριά, Έτος 6ον Αριθ. Φύλλου 302 σελ. 1 και 4, εν Καστοριά τη 17-6-1962.
170. **Σαχίνη Απ.**, Ψάρεμα με τις βέργες στο ειδυλλιακό «Καρανά», Νέα Καστοριά Έτος 7ον Αριθ. Φύλλου 309 σελ. 1, εν Καστοριά τη 5-8-1962.
171. **Σαχίνη Απόστολου Δούκα**, Το αρχοντικό του Νεράντζη Αϊβαλή (Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς), επιμέλεια - δαπάνη εκδόσεως Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1977.
172. **Σαχίνη Απόστολου Δούκα**, Το καστοριανό γλωσσάρι, εκδόσεις Καστοριανή Εστία Καστοριά 1996.
173. **Σεμάσης Ανδρέας**, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 304 σελ. 1, εν Καστοριά 26 Οκτωβρίου 1952.
174. **Σεμάσης Ανδρέας**, Λίμνη της Καστοριάς, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 318 σελ. 1, εν Καστοριά 8 Φεβρουαρίου 1953.
175. **Σημαιοφοριδής Κων. Α.**, Καστοριά ιστορική διερεύνηση του ονόματός της, Καστοριά Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστοριάς Έτος Α' τεύχος 1ον σελ. 11, Οκτώβριος 1968, Έτος Α' τεύχος 2ον σελ. 11 και 15, Νοέμβριος 1968, Έτος Α' τεύχος 3ον σελ. 14, Δεκέμβριος 1968, Έτος Β' τεύχος 4ον σελ. 6, Ιανουάριος 1969, Έτος Β' τεύχος 5ον σελ. 6, Φεβρουάριος 1969, Έτος Β' τεύχος 6ον σελ. 15 και 20, Μάρτιος 1969, Έτος Β' τεύχος 7ον σελ. 11 και 16, Απρίλιος 1969, Έτος Β' τεύχος 8ον σελ. 7, Μάιος 1969, Έτος Β' τεύχος 9ον σελ. 8, Ιούνιος 1969.
176. **Σιάνου Λουκά χ.**, ματίες στην Καστοριά ιστορικός και λαογραφικός οδηγός, χ.τ.χ.χ.
177. **Σιάνου Λουκά Χ.**, Καστοριανές Εικόνες παλιά Καστοριά - Λαογραφία, έκδοση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς - «ΑΡΜΟΝΙΑ» χ.τ. 1988.
178. **Siegesmund L.**, Καστοριά, Μακεδονική Ζωή τεύχος 13ον σελ. 12-16, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 1967, τεύχος 14ον σελ. 11-15, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1967.
179. **Σίσιου Ιωάννης**, Επτά εκκλησίες της Καστοριάς, Καστοριά 1995.
180. **Sokoloski Metodi**, Le développement de quelques villes dans le sud des Balkans au XVe et XVIe siècles, Balcanica I σελ. 81-106, Beograd 1970.
181. **Σπύρου Στέλλα Δαμ.**, Καστοριά, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 342 σελ. 1, εν Καστοριά 2 Αυγούστου 1952.
182. **Σταματίου Σταμ.**, Η Καστοριά, Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ τραγουδημένη, εικονογραφημένη, μελετημένη τεύχος Α' σελ. 57-61, Αθήναι καταστήματα «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ» Β. Γαβριηλίδου 1913.
183. **Στεφανή Ναυσικά**, Η Καστοριά κοιμάται, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 382 σελ. 1, εν Καστοριά 23 Μαΐου 1954.
184. **Στεφανή Ναυσικά Γ.**, Εικόνες στη λίμνη, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 394 σελ. 1, εν Καστοριά 15 Αυγούστου 1954.
185. **Στράβωνος**, Γεωγραφικά (Strabonis Geographica) Έβδομον και Ενδέκατον, Parisiis editore Ambrosio Firmin Didot MDCCCLIII.
186. **Σχινά Νικολάου Θ.**, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας Φυλλάδιον πρώτον, εν Αθήναις 1886.
187. **Σχινά Μαρία**, Καστοριά η πόλη του μύθου και της ιστορίας, Society/Life τεύχος 24 σελ. 28-43, Θεσσαλονίκη 1994.
188. **Σχινά Μαρία**, Στις όχθες της Ορεστιάδας ο προϊστορικός λιμναίος οικισμός της Καστοριάς, Society/Life τεύχος 24 σελ. 50-53, Θεσσαλονίκη 1994.
189. **Σχινάς Γ.**, Λίμνη, Ελευθερουδάκη Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια τόμος όγδοος σελ. 713, εκδόσεις τετάρτη Αθήναι χ.χ.
190. **Σωτηρίου Γ.Α.**, Η λίμνη της Πρέσπας, Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος 1926 σελ. 151-160, Αθήναι χ.χ.
191. **Σωτηρίου Γεωργίου Α.**, Η Χριστιανική Βυζαντινή Εικονογραφία, Θεολογία τόμος ΚΣΤ' τεύχος Α' Ιανουάριος - Μάρτιος 1955 σελ. 5-13, εν Αθήναις 1955.
192. **Tafel Luc. Fridericus**, De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia, Tubingae 1842.
193. **Τσαμίσση Παντελή**, Η Καστοριά και τα μνημεία της, Αθήναι Αλ. ΜΘ' (1949).
194. **Τσιουτσιούλα**, Του Νησι, Ορεστιάς Έτος Ζ' Αριθμός φύλλου 331 σελ. 1, εν Καστοριά 17 Μαΐου 1953.
195. **Τσολάκης Πάνος Γ.**, Η οικιστική εξέλιξη της Καστοριάς στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας 1385-1912, Καστοριά 1989.
196. **Τσολάκης Πάνος Γρ.**, Τα καράβια της Καστοριάς η ιστορία και η κατασκευή τους, Θεσσαλονίκη 1992.
197. **Τσολάκη Πάνου**, Η λίμνη και τα «καράβια» της, Η Καθημερινή Έτος 76ο - Αρ. φύλλου 23140 Επτά Ημέρες σελ. 26-27, Αθήνα, Κυριακή 3 Δεκεμβρίου 1995.
198. **Φιλιππίδης Δανιήλ Κωνσταντίνος Γρηγόριος**, Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα 1970.
199. **Φιλιππίδου Δημητρίου**, Η Μακεδονία ιστορικώς, εθνολογικώς, γεωγραφικώς, στατιστικώς, εν Αθήναις 1906.
200. **Φραγκούλη Βασ. Ε.**, Τεχνική του πλοίου τόμος πρώτος Ναυπηγία, Αθήναι 1949.
201. **Χατζηκυριακού Γεωργίου**, Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιόδου ανά την Μακεδονίαν (1905-1906), δευτέρα έκδοσις Θεσσαλονίκη 1962.
202. **Χατζηκυριακού Γ.**, Μακεδονικά Σημειώματα Τοπογραφικά, Ιστορικά, Επιγραφικά, Κλεισούρα - Καστοριά, Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1930 εικονογραφημένον έτος έκτον σελ. 129-134, Θεσσαλονίκη χ.χ.
203. **Χουρμουζιάδη Γ.Χ.**, Το προϊστορικό Δισπηλιό, Η Καθημερινή Έτος 76ο - Αρ. φύλλου 23028 Επτά Ημέρες σελ. 22-23, Αθήνα, Κυριακή 23 Ιουλίου 1995.
204. **Χουρμουζιάδης Γ.Χ.**, Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1996.
205. **Χρυσοχόου Μιχαήλ Θ.**, Η Πρασιάς λίμνη μελέτη Γεωγραφική και Ιστορική, εν Αθήναις 1893.
206. **Walker Mary Adelaide**, Through Macedonia to the Albanian Lakes, London 1864.
207. **Ψωμαδάκης Κωνστ. Ι.**, Ο Λιμναίος Οικισμός της Καστοριάς, Δαυλός τόμος ΙΓ' αριθμός τεύχους 155 σελ. 9159-9164, χ.τ. Νοέμβριος 1994.
208. **Ωρολογόπουλος Μιχ. Κ.**, Η Καστοριά, Ορεστιάς Έτος Η' Αριθμός φύλλου 359 σελ. 1, εν Καστοριά 6 Δεκεμβρίου 1953.

Λεξιλόγιο

αβγατή η, παρόχθια αυλή παραλίμιου σπιτιού.
αβγιάχια (αβγκιάχια) τα, χώρος στις όχθες της λίμνης για το τράβηγμα της ζάγαζας (βλ.λ.).
αγιάμι το, ούριος άνεμος για την πλεύση του καστοριανού караβιού.
αγριόλευκο το, το φυτό *Populus alba*.
αγριόχηνια η, το πουλί *Anser anser* και *Anser albifrons*.
αμπαρλίδικα (τουρκ. *ambar*=αποθήκη) τα, φαρδιά καστοριανά καράβια για μεταφορές εμπορευμάτων και υλικών.
ανθίβολο (ανθιβόλιο, αντιβολο) το, υποδειγματικό γραμμωτό σχέδιο εικόνας.
Απόζαρι τό, συνοικία στη βόρεια πλευρά της λίμνης.
αραλούκια τα, τοποθεσίες της λίμνης στις οποίες ζγκαλώνουν (βλ.λ.) ή δένονται τα καράβια σε παλούκια.
αρίδα η, χειροκίνητο τρυπάνι.
αρμός ο, η ραφή (βλ.λ.) των σανιδιών του караβιού.
αρπός (αρπάης) ο, απόχη για το ψάρεμα.
αφαλός ο, ο φελλός των διχτυών.

βαλάντιο (λατιν. *punga*=πουγγί) το, αριθμός χρυσών ή ασημένιων νομισμάτων.
βδέλλα (αβδέλα, πλεβίτσα) η, το υδρόβιο σκουλήκι *Hirudinea*.
βέργα η, καλάμι ψαρέματος.
βίδρα (ενυδρίς) η, το υδρόβιο θηλαστικό *Lutra vulgaris*.
βιλαέτι (τουρκ. *vülaet*) το, διοικητική περιοχή.
βίτσα (σλαβ. *vitsa*) η, λεπτή βέργα.
βολάζω, κλείνω μια περιοχή της λίμνης με δίχτυα και κάνοντας θόρυβο οδηγώ τα ψάρια σε αυτά.
βόλτες (ιταλ. *volta*=στροφή, γύρος) οι, τα παραγάδια (βλ.λ.).
βουτενάκι (πρασινοκέφαλη πάπια, γερμάνι) το, το πουλί *Anas platyrhynchos*.
γάντζος (βενετ. *ganzo*) ο, η αρπάγη.
γάνωμα το, στίλβωμα μεταλλικών σκευών με καλάι (βλ.λ.), το κασσιτέρωμα.
γιαχνί (τουρκ. *yahnî*) το, τρόπος μαγειρέματος με τοματοπολτό.
γιουφύρι το, πέτρινη αποβάθρα στη λίμνη της Ορεστιάδας για επιβίβαση/αποβίβαση.
γκαρντερίμι (καλντερίμι, τουρκ. *kaldırım*) το, το λιθόστρωτο.
γκαρούφα η, το κεφάλι του γριβαδιού (βλ.λ.), ο τσορβάς (βλ.λ.).
γκιμιτζής (τουρκ. *gemicî*) ο, έμπειρος ναυτικός.
γκισόμι (τουρκ. *güşüm, güüm*) το, μεταλλικό δοχείο σε σχήμα κυλίνδρου ή μισού κατακόρυφου κυλίνδρου, για μεταφορά υγρών.
Γκολουμίντσα η, τοποθεσία κοντά στο μοναστήρι της Παναγίας της Μαυριώτισσας.
γκορτσιά (αλβαν. *gorise*) η, η αγριαπιδιά, το φυτό *Pirrus communis*.

γκουστάνκα (φαλαρίδα, μπάλιζα, μαυρόκοτα, γκουσμάνκα) η, το πουλί *Fulica atra*.
Γκραντίτσα η, τοποθεσία στο Απόζαρι (βλ.λ.).
γουδέλα (γουδέλλα) η, σιδερένιος σύνδεσμος σε σχήμα Π, για τη σύνδεση των σανιδιών του καστοριανού караβιού, δίκαρφο (βλ.λ.).
γουλιανός (γκλιανός) ο, το ψάρι *Silurus glanis*.
γουμορογκλιανός (κορμοράνος) ο, το πουλί *Phalacrocorax carbo*.
γριβάδι (κυπρίνος βλ.λ.) το, το ψάρι *Cyprinus carpio*.
γρίπος ο, αλιευτικό δίχτυ για το ψάρεμα μικρών ψαριών, που χρησιμοποιούνται ως δόλωμα για την αλιεία των μεγάλων.
γρόσι (βενετ. *grosso*, τουρκ. *kurus*) το, υποδιαίρεση της τουρκικής λίρας.
γυαλοπάης (γιαλοπάης) ο, ο πάγος της λίμνης όταν γίνεται γυαλιστερός σαν το γυαλί, το πάγωμα της λίμνης χωρίς χιόνι και αέρα.

δίκαρφο το, μεταλλικό καρφί που λυγίζεται σε σχήμα Π, για το κάρφωμα των σανιδιών του караβιού όταν δεν υπάρχουν γουδέλες (βλ.λ.).
δίκοπα τα, τα κουπιά του καστοριανού караβιού.
δικοπόπλο (δικοπόπουλο) το, βοηθητικό κουπί του καστοριανού караβιού.
δικοπόσχονα τα, σχοινιά με τα οποία δένονται τα δίκοπα στους σκαρμούς (βλ.λ.).
δουξάτος ο, η μεγάλη σάλα των παλιών αρχοντικών της Καστοριάς.
Δουτιάκοι (Νιτουπιάκοι) οι, το χωριό Δισπηλιό.
δρίμες οι, οι κακοκαριές του Δεκαπενταύγουστου.

εμίνης (τουρκ. *emîn*) ο, βαθμός της διοικητικής τουρκικής ιεραρχίας.
εξωσκάρμια τα, κουπιά, τα οποία δένονται σε σκαρμό που δεν στηρίζεται στην κουπαστή (βλ.λ.), αλλά στο τροχαντήρι (βλ.λ.) του καστοριανού караβιού.

ζάγαζα η, η *τράτα* (βλ.λ.).
Ζαγορίτσα η, το χωριό *Βασιλειάδα*.
ζγκαλώνω (ζγκάλωμα το), τραβώ το καστοριανό καράβι στην όχθη, έτσι ώστε να σκαλώσει η μπροστινή πρύμνη του στην ξηρά.
Ζντρέοντζα η, το σημείο εξόδου των νερών της λίμνης της Ορεστιάδας στον Αλιάκμονα, στο γεφύρι της Σμίξης.
Ζράλται το, το χωριό Αμπελόκηποι.

καβάκι (τουρκ. kavanak) το, είδος λεύκας, το φυτό *Populus alba*.
καβαλικωπή ή **κλιμακωπή** αρμολογία (αγγλ. clinker built), τρόπος ναυπήγησης κατά τον οποίο ο ανώτερος αρμός (βλ.λ.) του σαναϊδιού του περιβλήματος (βλ.λ.) σκεπάζει τον αρμό του άλλου, το οποίο εφαρμόζει ακριβώς προς τα κάτω.
καδένα (βενετ. kadena) η, αλυσίδα που στερεώνεται στην καρκέλλα (βλ.λ.) του карабиού για το δέσιμό του στα παλούκια (βλ.λ.).
καεκκλίδικα (καϊκλίδικα) τα, καστοριανά καράβια που έχουν καμπυλωμένο πάτο ώστε να πλέουν καλύτερα.
καλάι το, ο κασιίτερος, το στοιχείο Sn.
καλάμι το, το φυτό *Aruno donax*.
καλαφάτι το, εργαλείο με το οποίο γίνεται το καλαφάτισμα (βλ.λ.).
καλαφάτισμα (ιταλ. calafato) το, η εργασία για την τοποθέτηση στουπιών ή πανιών στις ραφές (βλ.λ.) του карабиού.
καμάκι το, ξύλινο κοντάρι με σιδερένια τρίαυρα στην άκρη για το «καμάκωμα» των ψαριών.
κάνα (γλάρος, καστανοκέφαλος γλάρος) η, το πουλί *Larus ridibundus*.
κανασβάρι (κρασβανάρι, μπάρτζα, είδος πάπιας, γκισάρι) το, το πουλί *Aythya ferina*.
κανάτια τα, τα παλαιά σανίδια στις πρύμες.
κανόνι το, η σαίτα (βλ.λ.), ξύλινο βελόνι για το πλέξιμο των δικτυών.
κάντζια η, ξύλινο κοντάρι με γάντζο (βλ.λ.) στη μια άκρη του.
καπάρο (ιταλ. cararra) το, η προκαταβολή, η χρηματική εγγύηση μιας συμφωνίας.
καραβάς ο, караβομαραγκός, караβοποιός.
καραβίδα η, το μαλακόστρακο *Astacus fluviatilis*.
καραγάτσι (γκαραγκάτσι, φτελιά) το, το φυτό *Ulmus* sp.
καραπουλάκι (λαγγόνα) το, το πουλί *Phalacrocorax pygmaeus*.
καρκέλα (καρκέλλα) η, κρίκος στην μπροστινή πρύμη ή στα πλάγια του καστοριανού карабиού, στον οποίο στερεώνεται σχοινί ή καδένα (βλ.λ.) για το δέσιμο του карабиού στα παλούκια (βλ.λ.).
κάστορας ο, το υδρόβιο θηλαστικό *Castor fiber*.
κατής (τουρκ. kadı) ο, Τούρκος δικαστής.
κατίκια τα, αλιευτικές παγίδες από καλάμια σε σχήμα κοφινιών χωρίς πάτο, που τοποθετούνται όρθιες/κάθετες στη λίμνη.
κατράμι (ιταλ. catrame) το, είδος πίσσας.
κερατζής (τουρκ. kiraci) ο, μεταφορέας, αγωγιάτης.
κέφαλος ο, το ψάρι *Leuciscus cephalus*.
κιλίμι (τουρκ. kilit) το, απλό χαλί του αργαλειού.
κίσκι (τουρκ. kösk) το, στέγαστρο για αναψυχή στις αβγατέες (βλ.λ.).
κιούπι (τουρκ. küp) το, πιθάρι.
κιούρτος ο, αλιευτική παγίδα σε σχήμα καλάθιού.
Κλαροντοπίνα η, χωριό Μεταμόρφωση.
κόπανος ο, επίπεδο ξύλο για το χτύπημα των ρούχων στο πλύσιμο.
κορδόνι το, το επίμηκες στρογγυλό τμήμα του δίκουπου (βλ.λ.).
κουμουρίζια τα, συμπλέγματα από ρίζες και καλάμια που επιπλέουν στη λίμνη.
κουπαστή η, το ανώτατο τμήμα από τα περβάζια (βλ.λ.) στα πλάγια του карабиού.
κύκνος ο, το πουλί *Cygnus olor*.
κυπρίνος ο, το γριβάδι (βλ.λ.), το ψάρι *Cyprinus carpio*.
Κυράτσω η, βαφτιστικό όνομα.

λαβράκι το, η πρানা (βλ.λ.) ή μπριάνα (βλ.λ.), το ψάρι *Barbus barbus macedonicus*.

Λάγκα η, χωριό στο Ν.Δ. τμήμα του Νομού Καστοριάς.
λαγούτα η, μικρό ξύλινο φτυαράκι για το άδειασμα του νερού από το καστοριανό καράβι.
λάμνω, κωπηλατώ.
λαμπάδες οι, τα σανίδια που σχηματίζουν τις πρύμες (βλ.λ.) του καστοριανού карабиού.
λεία αρμολογία (αγγλ. carvel built) η, τρόπος ναυπήγησης κατά τον οποίο τα σανίδια του περιβλήματος (βλ.λ.) εφαρμόζουν στις ραφές (βλ.λ.) ακριβώς, όταν καρφώνονται στους νομείς (βλ.λ.).
λεύγα η, μονάδα μήκους (ση με 4.452 μέτρα).
λευκάδι (λεύκη, λεύκος) το, το φυτό *Populus alba*.
λίγδα η, το χοιρινό λίπος.
λητάρι το, συγκέντρωση ψαριών περασμένων σε σχοινί ή βέργα από ιτιά με κόμπο στην άκρη.
Λίταισα η, το χωριό Πολυκάριπη.
λουπάτκα (βουλγ. lopatka) η, το κουπί του μανόξυλου (βλ.λ.).
λουτσας ο, το ψάρι τούρνα (βλ.λ.).

*

μαλάθα η, μεγάλο καλάθι ή πανέρι (βλ.λ.).
μάλαθρο (μάραθο) το, το φυτό *Foeniculum*.
μανόξυλο το, πρωτόγονο σκάφος από σανίδια της λίμνης της Ορεσιτιάδας, κατά παραφθορά της λέξης μονόξυλο (βλ.λ.).
μασούνα (τουρκ. manupa) η, φορητήγίδα, βάρκα χωρίς κατάστρωμα για μεταφορές.
Μαύροβρο το, το χωριό Μαυροχώρι.
μάτι το, το άνοιγμα των δικτυών.
μαχαλάς (τουρκ. mahalle) ο, συνοικία.
μεινάνι (τουρκ. meydan) το, πλατεία.
μεαστροχάντηρο το, εγκάρσιο δοκάρι κάτω από το τροχαντήρι (βλ.λ.), το οποίο σταθεροποιεί τα περβάζια (βλ.λ.).
μονόξυλο (αγγλ. dug-out) το, πρωτόγονο πλωτό μέσο από σκαμμένο κορμό δέντρου.
μοτόρι (γαλλ. moteur) το, μικρό μηχανοκίνητο σιδερένιο σκάφος.
μπαξίσι (τουρκ. bahsis) το, φιλοδώρημα.
μπαρίζα η, πολύχρωμο χορτοφάγο υδρόβιο πουλί στη λίμνη της Ορεσιτιάδας.
μπάρτζα η, το κρασβανάρι ή κανασβάρι (βλ.λ.) ή γκισάρι, είδος πάπιας, το πουλί *Aythya ferina*.
μπελάσκα (χηνοπρίστα) η, το πουλί *Mergus merganser*.
μπερεκέτι (τουρκ. bereket) το, ο πλούτος.
μπερντές (τουρκ. perde) ο, αλιευτικό δίχτυα με τα οποία οι ψαράδες περικύκλωναν τα πελαίσια (βλ.λ.).
μπεχρής (ακουφοβουπηχτάρι) ο, το πουλί *Podiceps cristatus*.
μπισμπιλιάγκος (μπισμπιλιάγκος) ο, εξύμνο και δραστήριο πουλί της λίμνης, του γένους *μπουσμπούνια* (βλ.λ.).
μπισκιτζής (τουρκ. bisikici) ο, πριονάς.
μπόγος (τουρκ. boy) ο, δέμα ρούχων.
μπουόκλα η, ξερή νεροκολοκύθα που χρησιμοποιείται ως σωσίβιο από τα παιδιά όταν κολυμπούν στη λίμνη.
μπουμπούνια η, η φωτιά της Μικρής και της Τρανής Αποκριάς.
μπουράνι (βενετ. borin) το, τρικυμία με βροχή και αέρα.
μπουσμπούνι το, ο μπισμπιλιάγκος (βλ.λ.).
μπριάνα η, η πρانا (βλ.λ.), το λαβράκι (βλ.λ.).
μπρύμες οι, οι πρύμες (βλ.λ.) ή πρύμνες, η πλήρη (μπροστινή πρύμη) και η πρύμνη (πισινή πρύμη) του καστοριανού карабиού.

*

Νεστράμι το, το χωριό Νεστόριο.
νερόφιδο το, το υδρόβιο ερπετό *Natrix natrix persa*.

νιάνια (τουρκ. nisan) τα, σημάδια για την κατασκευή του караβιού.
νομές ο, τα ξύλα του σκελετού του σκάφους στα οποία καρφώνεται το περιβλήμα (βλ.λ.).
νταμιτζάνα (βενετ. damogiana) η, μεγάλο δοχείο από γυαλί, προστατευμένο με καλαθόπλεγμα.
νταούλια (τουρκ. danul=τύμπανο) τα, σωληνωτά δίσχτυα.
Ντολτσός (Ντουλτσός) ο, σουνικία στη νότια πλευρά της λίμνης.
ντουβαρλίκι (τουρκ. duvar=τοιχος) το, ειδικό δίσχτυ για να εμποδίζονται τα ψάρια και να οδηγούνται στα νταούλια (βλ.λ.).

*

στοράκια (τουρκ. oturak) τα, καθίσματα στις πρύμες του караβιού.

*

παγούρι το, ο κατακόρυφος ξύλινος άξονας που συνδέει στη μέση το τροχαντήρι (βλ.λ.) με το μεσοτροχάντηρο (βλ.λ.).
παζάρι (τουρκ. pazar) το, η αγορά.
πάλα (τουρκ. pala=αμφίστομη σπάθη) η, το πλατύ μέρος, με δυο κόψεις, του δίκου (βλ.λ.) του καστοριανού караβιού.
παλούκια τα, οι κατακόρυφοι πάσσαλοι στα αραλούκια (βλ.λ.) της λίμνης, όπου δένονται τα καράβια.
πανέρι (λατιν. raparium) το, αβαθές πλεχτό καλάθι.
πανί το, το κεντρικό δίσχτυ με μικρότερα μάτια (βλ.λ.) στα τριπλά δίσχτυα και στο δίσχτυ του πρόβλιακα (βλ.λ.).
πάπια η, το πουλί Anas sp.
παραγάδια τα, οι βόλτες (βλ.λ.), αγκίστρια σε βαμβακερό νήμα εκατοντάδων μέτρων, που στηρίζονται σε ειδικές ξύλινες κάσες με αυλακώσεις στο επάνω μέρος γύρω γύρω (ιταλ. volta) για να μην μπερδεύονται.
παράτια (παρατιές) τα, τα μακριά σανίδια στα πλάγια του караβιού κάτω από τα περβάζια (βλ.λ.).
παράς (τουρκ. para) ο, το χρήμα, το πιάστρο (βλ.λ.), υποδιαίρεση του γροσιού.
παρέα (ισπαν. parea) η, συντροφιά.
παρεξαιρεσία η, η εξωσκόρμα κωπηλασία.
πατάρι το, μικρό σανίδι πάνω στο οποίο πατάει ο караβοκύρης.
πάτος ο, το κάτω μέρος του караβιού.
πάτωμα το, πρόσθετο ξύλινο δάπεδο στο μπροστινό μέρος του караβιού, όπου πατούν οι επιβάτες.
πεζόβολος ο, μεγάλο κυκλικό δίσχτυ που ρίχνεται στον αέρα και καθώς βυθίζεται στο νερό αιχμαλωτίζει τα ψάρια.
πελαίτια τα, τεχνητές φωλιές ψαριών με αγκαθωτούς θάμνους, που περικυκλώνονται με δίσχτυα που ονομάζονται μπερντέδες (βλ.λ.).
περβάζια (τουρκ. pervaz=στεφάνι, πλαίσιο) τα, μακριά σανίδια στα πλάγια του караβιού που αποτελούν την κουπαστή (βλ.λ.).
περιβλήμα το, το πέτωμα (βλ.λ.), τα εξωτερικά σανίδια του караβιού.
πέρκα η, το πρικί (βλ.λ.) ή περκί (βλ.λ.), το ψάρι Perca fluviatilis.
περκί το, το πρικί (βλ.λ.) ή πέρκα (βλ.λ.).
πέστροφα η, το ψάρι Oncorhynchus mykiss.
πεταλούδα η, το ψάρι Carassius auratus gibelio.
πέτωμα το, το περιβλήμα (βλ.λ.).
πιάστρο (τουρκ. piastre) το, υποδιαίρεση του γροσιού (βλ.λ.).
πίρος (ιταλ. piro) ο, ξύλινο πάμα.
πλάτανος ο, το τσινιάρι (βλ.λ.), το φυτό Platanus orientalis.
πλατίκα (πλατύκα) η, το ψάρι Rutillus rutillus.
πλατικόδιχτο το, η σουρντινίτσα (βλ.λ.), μονό δίσχτυ από λεπτό νήμα χωρίς φανιά (βλ.λ.).
πλευρά τα, το σύνολο από τα παράτια (βλ.λ.) και τους πλευρίτες (βλ.λ.) κάθε πλευράς.
πλευρίτες οι, σανίδια στα πλευρά του караβιού, ανάμεσα στα πα-

ράτια (βλ.λ.) και τον πάτο (βλ.λ.).
πολυάγκιστρο το, εργαλείο ψαρέματος με αγκίστρια δεμένα σε πολλά σχοινιά μήκους 1 μέτρου, που δένονται όλα σε γερό σχοινί 300-400 μέτρων.
πράνα η, η μπριάννα (βλ.λ.), το λαβράκι (βλ.λ.).
πρικί το, το περκί (βλ.λ.) ή πέρκα (βλ.λ.).
πρόβλιακας ο, δισχτυωτό αλιευτικό εργαλείο που αποτελείται από ένα μακρύ κοντάρι και δυο μικρότερα καρφωμένα σε αυτό σχηματίζοντας τριγωνικό σχήμα, στο οποίο προσαρμόζεται δίσχτυ με μικρά ανοίγματα, το πανί (βλ.λ.).
πρύμες οι, οι μπρύμες (βλ.λ.), η μπροστινή (πλώρη) και η πιαστή (πρύμη) άκρη του καστοριανού караβιού.

*

ραγάζι (ριγκότζι, ριγκότζιο) το, το φυτό J. arundinacea cyrilli.
ρασίζω, γονιμοποιώ επί ψαριών.
ραφές οι, οι αρμοί (βλ.λ.) στις ενώσεις των σανιδιών του караβιού.
ραχατιλίδικα (τουρκ. rahat) τα, τα καράβια που πλέουν αργά, τεμπέλικα.
Ραγκουτσάρια (Ραγκουτσάρια) τα, καστοριανά καρναβάλια στις 6, 7 και 8 Ιανουαρίου.
ροκάνι (ροκάνη) η, το, η πλάνη, εργαλείο του ξυλουργού.
ρουκάνι το, σχοινί που έδεναν οι ψαράδες στη μέση τους όταν τραβούσαν τη ζάγαζα (βλ.λ.).
ρουκάνια τα, τα τριξίματα και οι ρωγμές από τη συστολή/διαστολή του πάγου της λίμνης.

*

σαζάνι (τουρκ. sazan) το, ψάρι του είδους κυπρίνος (βλ.λ.).
σαϊτα η, το κανόνι (βλ.λ.), ξύλινο βελόνι για το πλέξιμο των δισχτυών.
σάνια η, το ιδιότυπο παραδοσιακό έλκθηρο της λίμνης της Ορεστιάδας.
σαπκάζι (σιπακάζι) το, η πετονιά.
σάρπικα (τουρκ. sarp=σκληρός) η, ο βραχώδης πυθμένας της λίμνης.
σαχινσιά (τουρκ. sahnisi) τα, ο κλειστός εξώστης των καστοριανών σπιτιών.
σειρεσλής (τουρκ. seyir=ταξίδι, πορεία) ο, μεταφορέας.
Σέτομα (Σέτομα) τα, το χωριό Κεφαλάρι.
σεργιάνι (τουρκ. seylan) το, η εκδρομή, ο θεαματισμός.
σιουπιά τα, ξύλινα ραβδιά, απαραίτητα για την κίνηση της σάνιας (βλ.λ.).
Σίστεβο το, το χωριό Σιδεροχώρι.
σκάλες οι, αλιευτικό εργαλείο για το ψάρεμα των γουλιανών (βλ.λ.).
σκαρμός ο, ξύλινος κατακόρυφος άξονας στις άκρες του τροχαντήριου (βλ.λ.), όπου προσδένονται τα δίκουπα (βλ.λ.).
σκαρπέλο το, κοπίδι, εργαλείο του караβομαραγκού.
σκελετός ο, οι νομείς (βλ.λ.), τα στραβόξυλα, ο σκελετός του σκάφους.
σοκάκι (σουκάκι, τουρκ. sokak) το, στενός δρόμος.
σουργκι (συργί) το, εργαλείο ψαρέματος με δίσχτυ σε σχήμα σάκου.
σουρντινίτσα η, το πλατικόδιχτο (βλ.λ.).
στάμνα η, πηλίνο λαγήνι.
στράνια τα, τα ρούχα.
στρούνα η, η κλωστή της βέργας (βλ.λ.) για το ψάρεμα.
σφήνες οι, τριγωνικά μικρά σανίδια στα πλευρά του караβιού, ανάμεσα στα παράτια (βλ.λ.) και στον πάτο (βλ.λ.), προς τις πρύμες (βλ.λ.).

*

τακλός ο, μικρό ύψωμα, (λατιν. tumba=τούμπα, ύψωμα), τρόπος τοποθέτησης των αγκαθωτών θάμνων στα πελαίσια (βλ.λ.).

ταρσανάς (τουρκ. tersane) ο, ναυπηγείο.

τεζιάχι (τεζάχι, τεζιάκι, τουρκ. tezgâh) το, δυο οριζόντια παράλληλα καθρόνια στηριγμένα στο έδαφος, πάνω στα οποία κατασκευάζεται το καστοριανό καράβι.

τελάλης (τουρκ. tellâl) ο, δημόσιος κήρυκας, ντελάλης.

τζιατλαμπάμπα (πελεκάνος, αργυροπελεκάνος) η, το πουλί *Pelecanus crispus*.

τζούπα η, η σιδερένια μύτη των ξύλινων ραβδιών, των σιουπιών (βλ.λ.), που είναι απαραίτητα για την κίνηση της σάνιας (βλ.λ.).

τίγγα (τίλων, τυλιανός) η, το ψάρι *Leuciscus cephalus albus*.

τομρούκι (τουρκ. tomruk) το, κορμός δέντρου.

τούρνα η, ο λούτσος (βλ.λ.), το ψάρι *Esox lucius*.

τράτα (ιταλ. trata) η, το κωνικό αλιευτικό εργαλείο που σέρνεται από το καράβι στη λίμνη, η ζάγαζα (βλ.λ.).

τρικλίσματα τα, τα τριξίματα από τις κινήσεις του καραβιού (τρικλίζω=παραπατώ).

τροχαντήρι το, το εγκάρσιο κινητό δοκάρι που προσαρμόζεται σε ειδικές εγκοπές στα περβάζια (βλ.λ.) και έχει στις άκρες του τους σκαρμούς (βλ.λ.).

τσιβί (τουρκ. çinî) το, ο πύρος (βλ.λ.), μικρό ξύλινο πώμα που ασφαρίζει την τρύπα στον πάτο του καραβιού.

ταινάρι (τουρκ. çinâr) το, ο πλάτανος (βλ.λ.).

τσιρόνι (τσιρώνι, μικρή πλατίκα) το, το ψάρι *Rutilus rutilus*.

Τσιρίλοβο το, οικισμός κοντά στην Κοινότητα Λιθιάς του Νομού Καστοριάς.

τσουρβάς (τσιουρβάς, τουρκ. çorba) ο, ψαρόσουπα με γκαρούφα (βλ.λ.).

τσουκάνι (τσιουκάνι) το, ψάρι του είδους κυπρίνος (βλ.λ.).

*

φακιάλι (ιταλ. fasciola) το, μαντίλι της κεφαλής.

φανιά η, δίχτυ με μεγαλύτερα ανοίγματα στις δυο πλευρές του πανιού (βλ.λ.) στα τριπλά δίχτυα.

φλοκάτη (λατιν. floscatius) η, χοντρό ύφασμα του αργαλειού από στριμμένο μαλλί.

φλορίνι (αγγλ. florin) το, βρετανικό ασημένιο νόμισμα ίσο με δυο σελίνια.

φουστάνι (ιταλ. fustagno) το, γυναικείο φόρεμα.

φραντζόλα (τουρκ. francala) η, το άσπρο αφράτο ψωμί.

Φωτεινίστα η, το χωριό Φωτεινή.

*

χαβιάρι (τουρκ. havyar) το, το αβγοτάραχο.

χαγιάτι (τουρκ. hayat) το, εσωτερικός στεγασμένος διάδρομος.

χαμπί (τουρκ. hamsî, ισπαν. anchoa) το, ο γαύρος, η αντσούγα, το ψάρι *Engraulis encrasicolus*.

χάνι (τουρκ. han) το, πανδοχείο.

κέλι το, το ψάρι *Anquila anquila*.

κράμι (τουρκ. îhrâm) το, κλινοσκέπασμα.

χρυσικός (χρύσκος) ο, το ψάρι *Gobio gobio*.

*

ψαροφάης (σταχτοσκινιάς) ο, το πουλί *Ardca cinerea*.

Προφορικές μαρτυρίες από τους:

Βασίλη Παπαντίνα
Γιάννη Καλλίνικο
Νικόλαο Γιστικό
Θανάση Αλεξίου
Γιάγκο Κουκούλη
Δημήτριο Μαργαρίτη

Συντομογραφίες

αλβ.	αλβανικό
αρωμουν.	αρωμουνικό
βλ.	βλέπε
βουλγ.	βουλγαρικό
γαλλ.	γαλλικό
ελλην.	ελληνικό
ενετ.	ενετικό
ιταλ.	ιταλικό
κ.α.	και αλλού
κ.ά.	και άλλα
κ.τ.λ.	και τα λοιπά
λ.	λέξη
λατιν.	λατινικό
όπ.παρ.	όπου παραπάνω
πρβλ.	παραβάλε
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σελ.	σελίδα
σλαβ.	σλαβικό
τουρκ.	τουρκικό
χ.τ.	χωρίς τόπο
χ.χ.	χωρίς χρονολογία

Ο Γιάννης Ρούσκας (δεξιά) με τον Γιάννη Καλλίνικο στο ναυπηγείο του στην Πέτρα της Καστοριάς το 1992.

Yannis Rouskas (right) with Yannis Kallinikos in his shipyard at the Petra of Castoria in 1992.

Ο αρχιπλοίαρχος (Δ) του Πολεμικού Ναυτικού Γιάννης Ρούσκας γεννήθηκε στην Υπάτη. Σπούδασε Παιδαγωγικά, Πολιτικές Επιστήμες και Διαδικασία Διοίκησης. Μετά το διορισμό του στη Δημόσια Εκπαίδευση κατατάχθηκε στο Πολεμικό Ναυτικό ύστερα από διαγωνισμό για μια θέση σημαιοφόρου Διδασκάλου. Αξιωματικός Εκπαίδευσης και Υποδιευθυντής Σπουδών στη ΣΜΥΝ (1969-1986), Τμηματάρχης Εκπαίδευσης Εσωτερικού στο ΓΕΝ (1986-1989), Έφορος Συλλογών και Εκθεμάτων του Πολεμικού Μουσείου (1989-1995), Υποδιευθυντής Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού (1995-1996), αποστρατεύτηκε με αίτησή του το 1997.

Δημοσίευσε βιβλία, μελέτες και άρθρα σε παιδαγωγικά/ιστορικά περιοδικά και εφημερίδες. Πολλές μελέτες του έχουν βραβευτεί σε διαγωνισμούς και δημοσιευτεί στο περιοδικό «Ναυτική Επιθεώρηση». Ασχολείται με την έρευνα και τη μελέτη της ιστορίας του πλοίου σε συνεργασία με ελληνικά και ξένα Ναυτικά Μουσεία, Πανεπιστήμια και Ινστιτούτα. Συμμετείχε με ανακοινώσεις σε Διεθνή Συμπόσια/ Συνέδρια Αρχαίας Ναυπηγικής, Μουσείων, Στρατιωτικής και Ναυτικής Ιστορίας. Ερευνά το θαλασσινό δρόμο του μεταξιού σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Αφροασιατικών Σπουδών του Peking University και μελετά/καταγράφει τη ναυτική παράδοση στις λίμνες και στα ποτάμια της πατρίδας μας. Το έργο του «Πόρος, Ναύσταθμος και Εκπαιδευτήριο του ΠΝ» τιμήθηκε με έπαινο από την Ακαδημία Αθηνών. Από το Πολεμικό Μουσείο εκδόθηκε το λεύκωμα του «Όπλα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913» και σε συνεργασία με το φωτογράφο Δημήτρη Ταλιάνη το λεύκωμα «Λίμνες, Πολιτείες του νερού». Στη σειρά των μελετών για τις λίμνες εκδόθηκε η μελέτη «Τα "καΐκια" της Παμβώτιδας». Είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και μέλος του Ελληνικού Ινστιτούτου Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης, του Ναυτικού Μουσείου της Ελλάδος, της Nautical Archaeology Society (London), της National Geographic Society (Washington D.C.) και της Society for Nautical Research (London).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

I ΒΙΒΛΙΑ

1. Αι περί παιδαγωγικής αντιλήψεις του Ισοκράτους, βιβλιοπωλείον ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ Β. Βασιλείου Αθήναι χ.χ.
2. Νεολαία και Παιδεία, εκδόσεις ΝΗΡΕΥΣ Αθήναι 1973.
3. Πόρος Ναύσταθμος και Εκπαιδευτήριο του Πολεμικού Ναυτικού, έκδοση Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αθήνα 1989. (Έπαινος Ακαδημίας Αθηνών 1990).
4. Όπλα των Βαλκανικών Πολέμων, Πολεμικό Μουσείο Αθήνα 1993.
5. Τα «καΐκια» της Παμβώτιδας, Ελληνικό Ινστιτούτο Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης Αθήνα 1993.
6. Λίμνες Πολιτείες του νερού, εκδόσεις ΤΟΠΙΟ χ.τ.χ.χ.

II ΜΕΛΕΤΕΣ

1. 30 μελέτες παιδαγωγικής/ψυχολογίας σε παιδαγωγικά περιοδικά.
2. 20 μελέτες ιστορίας/λαογραφίας σε ιστορικά/λαογραφικά περιοδικά και ημερολόγια.
3. 40 μελέτες στρατιωτικής και ναυτικής ιστορίας σε ιστορικά/ναυτικά περιοδικά.

III. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

1. 10 ανακοινώσεις σε διεθνή συνέδρια αρχαίας ναυπηγικής, ναυτικής τεχνολογίας και στρατιωτικής/ναυτικής ιστορίας.

